

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352.1

ESREF EDİP

EL AZİZ

İSTİKLÂL MAHKEMESİ

(Velid Bey)

İçime Gününe Kadar

Tevkiften Muhakeme

Adada 1926 Mayıs ayı. Heybeli Adaya yeni göç etmişiz, bir sabah vaporena yetişmek üzere Bahriye mektebi yanından hızlı iniyorum.

Sokağın karşısındaki polis karakolunda bir kaynaşma nazarı dikkatimi celb etti yürüdüm. Bir polis bana doğru gelmeğe başladı, biraz karakola kadar gelmemi söyledi. Komiser ayakta geziniyordu, Biraz heyecanlı idi. Alınan emir üzerine tevkif edildigimi tebliğ etti.

Böyle bir şey beklemediğim halde hiç bir telâş göstermedim. içime korku da gelmedi. Korkacak ne var? Yarası olan kocunur.

Mamafi vaz'iyet ciddi. Kürd isyanı bastırılmış. Taktirî sükün gibi şiddetli kanunlar çıkmış, İstiklâl mahkemeleri kurulmuş, her gün bir çok adamlar tevkif olunarak istiklâl mahkemelerine sevk ediliyor. Sinirler gergin. Zabita memurları büyük faaliyette.

Evde taharriyat Komiser bey benim telâş göstermediğime âdetâ memnun oldu. Şimdi alelusul evvelâ evin teharrisi lâzım. İki memur terfîk etti. Adanın yokuşlarını çıkmaya başladık. Evimiz çamlara yakın. Hayli yüksekte. Kapıyı çaldığımız zaman beni polislerle birlikte gelmiş görünce evde telâş gösterdiler. Onları teskin ettim. on, onbeş dakika kadar taharriyat devam etti. Hiç bir şey bulunamadığına dâir zabıt varakasını hep beraber imza ettik.

Evdekilere veda ettik. Artık uzun bir zaman için avdet edemeyeceğimiz anlaşılıyordu, Evden uzaklaştığımız halde ağlamaları, feryadları işliyordum.

— Polis efendi, çabuk yürüyelim, dedim. Zaten işleri sur'atle iniyorduk. Bir kaç

5 dakika sonra komiser bey zabıt varakasını okudu.

Pendik tariki Adadaki va leri tamam ile İstanbula olmuştur. Si İstanbula merkeze sevl illeceğiz. Sa deden sonra anı sıkın. le gidelim, dedim.

— Öyle ya, dedi, beş dakika sonra İstanbuldan vapore geliyor.

Yanımda bir sivil memur. Komiser beye: Allaha ismarladık, dedik. Vapore hareket etti. Adaların en güzel zamanı, güneş yükselmiş, deniz sâkin, âdetâ bir göl gibi durgun. tepelerin yeşil örtüleri parıl parıl parlıyor. anlaşılıyorki bu sene bu güzel yerlerden uzak kalacağız.

Fakat buna ne lüzum var? Beyhude zahmet! Kürd isyanıyla bizim ne münasebetimiz olabilir? Kim bilir, neden böyle bir şeye lüzum görüldü? Masonluk hakkında yazdığımız bir kaç makale mi acaba infiali mucib oldu? Yoksa esbabı mucibe sonramı hazırlanacak? o sırada dahiliye vekili Farmason Cemil beydi.

Büyük adayı geçtik. Pendige çıktık. Oradan trene binerek Haydarpaşaya, İstanbula geldik.

Polis Müdüriyetinde O zaman polis merkezi Babiali karşısında, eski Şurayi devlet binasında büyük kapıdan içeri girdik. Geniş avlı birçok yeni misafirlerle dolu. Fotoğrafları almıyor. Bizim de fotoğrafımızı aldılar. Biraz sonra şube müdürünün yanına geldik. Çehresi çok sertti. Ben de bilâkis çok sâkindim. Müdürlü biraz hayret etti. Yine sert bir ifade ile:

— İdarehanede taharriyat yapılacak, dedi; memurlarla beraber gideceksiniz,

— Peki efendim.

Eşref Edib

— Eyice aradınız ya?

— Evet efendim.

İdarehanede
taharriyat

Yedi, sekiz sivil memur, bir-
de üniformalı muntika komi-
seri, Babiâli caddesinde, Re-
sidefendi hanındaki Sebillürreşad İdarehane-
sini istilâ ettiler. Şeflerinin tâlimatı dâire-
sinde taharriyat başladı. Kütüphanelerde,
yazı masalarında, kasadaki evrak ortaya dö-
küldü. Ara sıra memurlar birer kâğıt şefleri-
ne gösteriyorlar. Biraz okuyorlar, sonra atı-
yorlar. Ben bir kenara oturmuş, onların yap-
tıklarını seyr ediyorum. Dağıttıkları bu ev-
rak sonra nasıl yerliyerine yerleştirilecek,
diye düşünüyorum. Nihayet taharriyat hi-
tam buldu. Hiç bir evrak bulunmadığına dâir
zabit varakası tanzim olundu. Hepimiz im-
za ettik. gelen memurlara:

— Bu günün hatırası olmak üzere size
biret kitap hediye edeyim, dedim.

Memnun oldular, o sırada yeni neşret-
miş olduğumuz Mevlânâ Mehmed Alinin
(Peygamberiz aleyhisselâm) eserinden birer
nusha, her birine ayrı ayrı ithaf ederek ve
imzalayarak, verdim.

O alayla İdarehaneden çıktık. Merkeze
geldik. Zabit varakasıyla beraber bizi şube
müdürünün yanına götürdüler. Müdür zabit
varakasını tedkik etti. Ayakta duran memu-
ra:

— Hiç bir şey mi bulamadınız? dedi.
— Hayır efendim, bütün evraki dikkatle
tedkik ettik. Hiç bir şey bulamadık.

Bana döndü: — Buyurunuz efendim, bi-
raz istirahat ediniz. Size bir kahve söylesin-
ler. Sizi yorduk.

— Estağfirullah efendim. Bir vazifenin
ifası. Memur beylerin gösterdikleri nezaket-
ten dolayı teşekkür ederim.

Muhib Beyin
odasında

Kahvemizi içip biraz istira-
hattan sonra diğer bir oda-
ya geçtik. Müdirandan bi-
zim hemşeri Serezli Muhib beyin odası. 33
dereceli Mason.

— Geçmiş olsun, dedi.

(c)

— Bunu nereden buldunuz? dedi.

— İstanbuldan getirdim, dedim.

Hiç bir şey söylemedi. Bir suâl de ben
sorayım, dedim, belki biraz yumuşar:

— Bu oda yalnız bize mi tahsis olundu?

Bu suâlime kızdı. Yine sert bir cevap
verdi:

— Orası sana aid değil!

Bu defa da ben sustum. Kapıyı hızlı
çekti ve kilitledi.

Artık vaziyet anlaşılıyordu. Biz ihtilal-
tan memnu olarak bu odada oturacaktık.
Eğer burada kalacaksak burası fena değil.
âlâ bir yer. yeni yapılmış bir bina. Şeraiti
Sıhhiyeyi tamamiyle haiz, amma ihtilattan
memnu olarak. Olsun. Burada zaten kiminle
ihtilâl edeceksin? şu çatık kaşlı, sert yüzlü
yüzbaşı ilemi? Yoksa şu süngülü jandarma-
larla mı? Allah verede bizi burada bıraksa-
lar...

Bu ihtilattan memnuniyet, beni âdetâ
memnun etti. Yanına bir kaç kitap almış-
tım. Onları mutalea ile vakit geçiriyordum.
Yalnız İstanbulda çoluk çocuğu merak edi-
yordum. Onlar şimdi kimbilir ne kadar en-
dişe ve telâş içinde idiler? Benim buradaki
vaziyetimi bilseler belki müteselli olurlardı.
Bir mektup yazdım. Merak edecek bir şey
olmadığını anlattım.

Bir arkadaş
geldi. çete-
reisi.

Bir hafta kadar o vaziyette
kaldıktan sonra günün bi-
rinde bir arkadaş getirdiler.
Tanımadığım bir zat. Selâm
verdi. Kendini şöyle döşeme tahtaların üze-
rine attı. Yorgun olduğu anlaşılıyordu. He-

— Merak etme, burada rahat edersiniz,
bu gece burada, benim odamda kalırsınız,
evden bir yatak getiririz. Şu koltuklar yan-
yana getirilirse karyola vazifesini görür. Bu
gece burada kalacaksınız. Yarınki trenle An-
karaya hareket edeceksiniz. Yalnız her şey-
den evvel sana bir portatif karyola lazım.
gittiğin yerde kurar, üzerinde yatarsın. Yok-
sa sıkıntı çekersin.

Hemen bizim kâtiba bir memur gönder-
di. Evden yatak getirtti. Bir de portatif kar-
yola, çamaşır, elbise ve sâire hazırlattı. O
gün geç vakte kadar dâirede kaldım. Muhib
bey çok hoş bir zattır. Dünyada gam nedir,
pılır, Onun hoş sohbeti bana mevkuf ol-
duğumu unutturdu.

Ankarada ihti-
lattan meni'

Ferdası Haydar Paşa treniy-
le, hayli kalabalık mevkuf-
larla birlikte Ankaraya ha-
reket ettik. Ankarada bizi evvelâ istiklâl
mahkemesine sevk ettiler. Beş on dakika
orada kaldıktan sonra Cebedeki tevkifha-
neye götürüldük. Diğerleri ne oldu bilmem.
Beni jandarma kumandanının üstündeki bir
odaya koydular. Kapısını çekip kilitlediler.
Koca odada benden başka kimse yok. İhti-
lattan men' olduğumu anlamadım. Telâş, en-
dişe mânasızdı. Bu hayata uymak, çapraşık
düşüncelerle üzülmemek en mâkul hareket.
Oda çırpıplak. Oturacak bir sandalye bile
yok. Ben hemen İstanbuldan getirdiğim por-
tatif karyolamı açtım. diğer eşyaları bir ke-
nara koydum. Karyolanın üzerine şöyle bir
uzandım. Yol yorgunluğu var. Biraz uyu-
muşum. Gözümü açtığım zaman dışardan
kapının kilidi açılmakta olduğunu gördüm.
Tevkifhane müdürü jandarma yüzbaşı
İsmail Hakkı bey odaları kontrol ediyordu.
Kaşları çatık, bakışları sert, odayı ve beni
süzdü. Karyola nazarı dikkatimi celb etti
Sert bir ifade ile:

(d)

men bir kahve pişirip kendisine verdim. Bi-
raz yemek hazırladım. Arkasından bir kah-
ve daha içtikten sonra kendine geldi. Konuş-
mağa başladı.

Kendisinin kim olduğunu anladık: Vak-
tiyle çete reisliği yapmış. Hayli zaman dağ-
ları dolaşmış, şimdi Adapazarında işiyle gü-
ciyle meşgul bir Çerkes. Tevkif sebebinin bil-
miyor. Günün birinde tutup göndermişler.

— Belki sizden eski hesapları soracak-
lar, dedim.

— Zan etmem, dedi; o eski hesaplar Ad-
liye vekâletine ait şeyler.

Artık masal gibi eşkiyâ hayatına dâir
menkıbeleri dinledik durduk. Adam öldür-
meler, baskınlar, musademeler, dağa adam
kaldırmalar... Bitmez tükenez menkıbeler!
Bazan içime korku gelirdi: ya bu adam her-
hangi bir sebeble hiddete gelir de kendini
yine dağda zan ederek bana hücum ederse
ne yapardım?

Bizi sabah akşam beş on dakika dışarı
çıkardıkları zaman süngülü jandarmalar
onun etrafını öyle ahyorlardı, öyle dikkat
ediyorlardı.... O sebeble bizim oda daima
sıkı bir nezaret altında idi. Pencere yanına
gelip de dışarı bakacak olsak, hemen aşağı-
dan yüzbaşının azarı iştilirdi:

— Geri Çekil!

Kendimizi göstermeksizin odanın orta-
sında dürup oradan ancak Ankara afakını
seyr edebiliyorduk.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZE.352.3

**Münferid
Hücreye
nakil**

Bir müddet bu hâl ile geçtikten sonra bir gece yatmadan sonra tevkifhanede büyük bir faaliyet his ettik. jandarmalar kaynaşiyor, kapılar açılıp kapanıyor, merdivenlerden inilip çıkılıyor. acaba ne var? Diye endişeye düştük. Biraz sonra bizim kapının kilidi açılmağa başladı. halecan içinde gözlerimiz kapiya dikildi. Kapı açılınca yüzbaşı, arkasından süngülü jandarmalar görüldü. Yüzbaşının hâli korkunç. Şiddetinden bastığı yerler batacak zan eder-siniz. girer girmez bana gayet sert bir emir:

— Haydi, eşyalarımı topla!

Ne oluyorduk? sormağa bile cesaret yok. Hemen eşyalarımı toplamaya başladım. Eşyam da hayli çoğalmış: Karyola, bavul, kahve, yemek pişirecek takımlar, sepet, şilte, yorgan... Ankarada ahbablardan biri tevkifhaneye bir şilte ile yorgan göndermişti. Bu şilte ile yorganı bir çarşafa sardım. Karyolayı söküp arasına koydum. Ben eşyayı toplarken yüzbaşı odadan çıktı, diğer odaya gitti. Orada da şiddetli emirler vermeğe başladı. odada kalan jandarmalara sordum:

— Nereye gidiyoruz?

— İçeri, hapishaneye nakil ediliyorsunuz,

— Bu eşyanın bir kısmını sonra alsam olmaz mı?

— Şimdi ne götürebilersen o kadar. Kalkanları bir daha alamazsın.

Vaziyette büyük bir tehavvül var. Bu zamana kadar şaka gibi gelen bu tevkif hâdisesi şimdi ciddiyet ve ehemmiyet kesb ediyor. Bu, bana mahsus mu? Yoksa umumi mi? Bunu anlayabilsek teselli noktası bulabiliriz. Eşyalarımı toplarken jandarmaya sordum:

— Yalnız bizim odayı mı nakl ediliyorsunuz?

— Hayir, bütün odaları nakl ediyoruz. yeni misafirler geldi. Onlar bu odalara alınacak.

Bunu anlayınca ferahladık. Biraz daha

kuvvet geldi. Bir kaç dakika sonra yüzbaşı yine görüldü. Ateş saçan ifadesiyle:

— Daha mı hazırlanmadınız?

— Hazırız efendim.

Çarşafa sarılı şilteyi, yorganı, portatif karyolayı şöyle bir sırtladım, fakat bavul, sepet de var. Jandarmaya dedim:

— Şunları da sen alsan olmaz mı?

— Aman ne söylüyorsun? Yüzbaşı bey öldürür bizi.

Baktım ki kimseden imdad yok. onları de bir koluma aldım. Sürüklene sürüklene, sürükleye sürükleye merdivenlerden inmeğe başladım. İcabında hayatta hammallık de lâzım, dedim. Güç hâl ile merdivenleri indik. Süngülü jandarmaların biri önde, biri arkada, gidiyoruz.

**Demir kapılar
korkunç yerler**

Karanlık. Yalnız kapılarda isli lâmbalar var. Büyük bir demir pakının önüne geldik.

Kapı açıldı. Girdik, biraz yürüdük. Yine bir demir kapı daha. Oradan da girdik. Karanlık, dar koridorlardan geçiyoruz. Tavanlar yeni beton dökülmüş. Tahta kalıplar, direkler henüz çıkarılmamış. Zemin tesviye edilmiş. İnşili, yokuşlu yerler. Öndeki jandarmanın elinde isli bir lâmbanın titrek ışıkları bize ancak yol gösterebiliyor. Biraz yürüdükten sonra yer altında bir mahzen kapısı gibi demir bir kapının önünde durduk. Jandarma kapıyı itti. Kapının arkasındaki toprak yığını henüz tamamiyle temizlenmemiş. Kapı açılmadı. Jandarma eline bir direk parçası aldı. Onunla kapıyı vurmaya ve itmeye başladı. Gece vakti o karanlıklarda, o ıssız yerlerde, yeraltı mahzenlerinde tahta ile demirin musademelerinden, aman ya Rab-bim, ne korkunç sesler çıkıyor! bir hayli mücadeleden sonra nihayet kapıdan bir insan girebilecek, kadar bir aralık temin edildi. Jandarma içeri girdi. Ben de arkasından içeri girince yüreğimi bir haşyet kapladı. Odanın içinde dikili direkler.. Yeni dökülen beton tavanın istinadgâhları.. Mezarlıktardaki serviler gibi korkunç.. taş duvarlar sıvasız.. zemin rutubetli toprak yığınları..

**Karanlık
hücrede**

İşte şimdi iş sahilleşmişti.

Eşyayı koridorda bir tarafa bırakmışım. Parça parça

kapının aralığından içeri soktum. Jandarma demir kapıyı çekti ve kilitledi. Ayaktayım.

İçerisi zifiri karanlık. Acaba kibriti bulabilir miyim? gözü görmeyen adamlar gibi sepeti karıştırmağa başladım. Nasılsa elime geçti. Büyük muvaffakiyet. Kibriti yaktım. Sepette ufak bir idare lâmbası var. Onu çıkardım. Yaktım. Etrafı tedkik ediyorum. Şurada ufak bir pencere var, kalın demir parmaklıklı. Yaklaştım. Dışarıya baktım. Karşıda sıvanmamış büyük bir divardan başka bir şey görül-müyor. Semayı görebilir miyim, diye baktım. Mümkün değil. Ortalığı dinledim. Nöbetçi jandarmanın ayak sesleri geliyor. Dolanıyor.

Burada ışık görünce pencereye yaklaştı.

— Merhaba hemşerim, dedim; burası neresidir?

— Münferid hücreler. İşte boyuna bu sıradakiler hep böyle.

— Yeni mi yapıldı bunlar?

— Evet, betonları döküleli bir hafta oldu.

Anlaşılan bizler gibi misafirler için hazırlanmış. Betonlar biraz donar donmaz bizi buraya nakl ettiler. Etraftan açılıp kapanan demir kapıların sesleri gelmeye başladı. Demek dışardaki ihtilattan memnu, bütün mevkular bu münferid hücrelere naklediliyor. Yarım saat kadar bu faaliyet devam ettikten sonra ortalığı müthiş bir süküt kapladı. Bunu niçin gece vakti yapmışlardı? Gündüz olamaz mıydı? Akşam üzeri yeni misafirler gelmesi bu heyecanlı vaziyeti ihdas ettiği anlaşılıyor.

(a)

(4)

**Metanetimi
muhafaza**

Herneise, artık ikametgâhı as-
limizin burası olduğu anlaşıl-
dı. Camlar arasındaki köşk-
ten, Cebecideki mezarlık üzerine kurulmuş
tevkifhanenin mahzenlerine, böyle zaman-
larda insanlar için metanetini muhafaza et-
mekten, feleğin kâna büyük bir tevekkül
ile göğüs germekten başka selâmet çaresi yok.
Zihnimi yeis ve endişe verecek şeylerle yor-
madım. Bilâkis insanlar için böyle yerleri
görmek ve bilmekte de faydalar olduğunu
düşündüm. Fakat buraları mücrimler için
değildi? Beni ne diye buraya getirdiler?
Tarihten vak'alar hatırladım. Bilhassa Haz-
reti Yusuf'un kıssası bana medarı teselli
oldu. Hayatta bizim gibi alelâde insanların
değil, Peygamberlerin bile ma'ruz kaldıkları
müşkülâtleri, eza ve cefaları göz önüne ge-
tirdim. O kıssaya dair âyetler okudum. O
kıssanın kıymet ve ehemmiyetini burada da-
ha ziyade anladım. Böyle fevkalâde za-
manlarda yanlışlıklar da olabilir. Kim bilir,
hangi bir memurun işgüzarlığından ibaret
bir şeydir. Belki bu gürültü arasında bu da

biraz üzülün diye yapılmış âdi bir infial
eseridir. Yahut tamamen yanlışlıktan başka
bir şey değildir. Kavgada şamara bakılmaz,
derler. Böyle karışık zamanlarda her türlü
yanlışlıklar olabilir... hasılı sinirlerimi gergin-
leştirecek düşüncelerden ziyade, eyi hislerle
mütehassıs olmaya başladım. Ahsenül kasas
olan kıssa Yusuf'un âyetlerini hatırlamak,
bende çok eyi bir hâleti ruhiye husule getirdi.

***

Kafatasları, Bu karanlıklar içinde gönlüm
ölü kemikleri aydınlandıktan sonra eşyami
arasında yerleştirmeye başladım. Kar-
yolayı açacak bir yer bakıyo-
rum. Fakat direklerden hali bir yer yok.
Kadronlardan bir iki tanesinin altını eştim.
Biraz sallayınca tavandan ayrıldılar. Bir
yer açıldı. Fakat eşerken kafa tasları, kemik-
ler çıktı. Burasının eskiden mezarlık olduğu-
nu biliyorum. İyi bir tesviye tûrabiye ya-
pılmadan acele inşa edildiği anlaşılıyor. Za-
ten hücrelerin içindeki topraklar bile henüz
kaldırılmamış. Bir çukur açtım. Çıkan kafa

taslarını, ölü insan kemiklerini oraya göm-
düm. Karyolamı kuracak yerin tesviyesi
tûrabiyesini yaptım. Karyolayı açınca yine
Muhîb beyi hatırladım. Bana bunu aldırma-
kta o kadar büyük eyilik etmişti ki...

TDV ISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352 5

Karyolanın üzerine şilteyi şerdim, yor-
ganı koydum. Diğer şeyleri de yarım yapı-
m, dedim. Bismillâh diyerek şöyle bir
uzandım. Biraz okudum. Fena düşünceleri
zihnimden attım. Çok geçmeden uyumuşum.

Sabahleyin uyandığım zaman demir
parmaklıklar pencereden hücrenin biraz ay-
dınlık aldığını gördüm. Etrafı tetkik ettim.
Ki buçuk metre kadar uzunluk, bir buçuk
metre kadar genişlikte bir yer. Toprakların
rutubetine de bir çare bulabilsem işim yo-
luna girecek. Pencereden baktım. Karşıda
tahta parçaları dolu. Orada dolaşan süngülü
nöbetçi jandarma ile biraz konuştuktan son-
ra:

— Hemşeri, sana zahmet amma, dedim;
bu tahta parçalarını verir misin? Şu lirayı
de al, kahve içersin.

Jandarma biraz düşündükten ve etrafa
baktıktan sonra tahtaları birer ikişer demir
parmaklıklar arasından sokmaya başladı.
Kâfi miktarda tahta parçası temin ettikten
sonra onları yanyana getirerek hücreme dü-
şürdüm. Bir dereceye kadar rutubete
de mani olduk.

Artık kapımız, o demir i... maklıkları pen-
cere idi. Yiyecek, içecek ora... n veriliyordu.
Parmaklıkların arası dar... duğu için lo-
kantadan getirttiğimiz yem... lerin kapları
aradan geçmiyordu. Parma... k arasından
geçebilecek dar ve uzun bir... ap yaptırdım.
Onu uzatır, dışarda yemeği... na dökerler,
parmaklık arasından alırdım.

***

Güneşe Sabah, akşam be... er, onar daki-
Hasret ka süngülü jand... malar arasın-
da dışarıya çıkı... uz. Henüz ha-

lâ tesisatı ikmâl edilmediği için bizzarur
böyle yapıyor. Dışarıya Çıkıp de dünyayı,
güneşi görünce hürriyetin, şa... yeryüzündeki
Allahın büyük nimetlerinin kadrini, her za-
mandan kuvvetli bir surette anlıyorum. Şu-
rada burada ayağımızı sürterek beş dakika
fazla bu havayı teneffüs etmek istiyoruz.
muayyen zaman geçince hemen yüzbaşının
can alıcı sesi geliy... ağıllara koşan hayvan-
lar gibi hızlanarak o demir kapılardan hü-
crelere giriyoruz.

Benim gibi bir çok kimseler daha var.
Fakat hiç birini tanımıyorum. Karşıdan
birbirimize bakıyoruz.

Bir kaç gün sonra bu hayata de alıştık.
Buna şükr etmeye başladık. İstanbula mek-
tup yazıyorum: rahatım iyidir, hiç merak-
etmeyiniz.

(1)

Hücre arkadaşları:

Bir hafta sonra yine gece vakti dışarda bir faaliyet, bir gürültü his ettim. Gece vakti burarda gürültü hayir alâmeti değildir. Kulak verdim. Ayak sesleri bizim kapı önünde dardı. Kapının kilidine anahtar sokuluyor. Biraz helecana düştüm. Kapı açılınca içeriye arkalarında kepleri eşkiya kıyafetli bir takım adamlar girmeye başladı. Bir daha, bir daha, bir daha, dört kişi girdiler. Burada insan ve ışık olduğunu görünce âdetâ memnun oldular. Selâm verdiler. Etrafı tetkik ettiler. "Burası bizi almaz" dediler. Tabii olmazdı. Fakat başka çare varmı? hâl ü hatır sorudum. Hemen gaz ocağını yaktım, kahve cezvesini koydum. İki fincanım var. Nöbetle onlara birer kahve verdim. Size bir de yumurta pişireyim, dedim. Çok yorgun oldukları, uzun yoldan geldikleri anlaşılıyordu. Mehme'mken karınları doydu.

Yavaş yavaş, konuşmaya başladık. Sinob taraflarında dağda gezin bir çete efradı olduklarını anladım. Bunlara da, jandarma bürosu odasındaki arkadaş gibi, çerkes. Kâh herkesce, kâh Türkçe konuşuyorlar. Arkalardaki keplerden başka hiç bir şeyleri yok.

— Bu gece bu tahtalar üzerinde kalacaksınız. Amma yarın size bir şeyler tedarik ederiz.

Memnun oldular. Dördü de birbirinin üzerine dayanarak köşede bir küme oldular. Çok geçmeden uyduklarını anladım. O geceyi de öyle geçirdik. Ferdası onların ikisini

aldılar, başka yere götürdüler. üç kişi kaldık. Bir kaç gün sonra Bursalı bir gazeteci getirdiler. Bu misafir iyi bir arkadaş. Buna memnun oldum. Bir kaç gün sonra ötekileri de aldılar. Biz Bursalı ile ikimiz kaldık. O, yeni geldiği için dışarda olup biten şeylerden haberdar oldum.

***

Tanıdık misafir:

Bir kaç gün sonra yine bir gece vakti, dan dun.. Kapılar açıldı. Bir misafir daha geliyor. Artık alıştık. Adamcağız içeri girer girmez «el hamdü billâh...» diye derinden bir şükür etti. Çok heyecanlı idi. Ağlamaktan etraftakileri görmüyordu. Biraz kendine gelip de beni görünce:

— â... Eşref Bey, sen buradamısın? dedi, aman ne kadar iyi!...

— Telâş etmeyiniz Müsterih olunuz. Burada rahat edersiniz.

Tevkiftin şimdiye kadar geçen zamanı anlatmaya başladı.

— Şimdi heyecanlanmayın. Sonra anlattırınız. Hele biraz istirahat edin. Kahve için. Karnınızı doyurun. Ondan sonra konuşuruz.

Tanıdıklardan. Saf bir zat. Çok lâtifeci. Biraz da fazla konuşmayı sever. Anladım ki memurlardan birini kızdıracak bir şaka yapmıştır. Bir akşam üzeri Bayezit kahvelerinde oturduğu sırada sivil bir memur bunun yanına geliyor. Oraya gelip gidenleri bundan soruyor. Lâtifeci olduğu için ilmihâllerin baş-

tarafındaki Peygamberlerin adlarını saymaya başlar:

— Adem, Nuh, İdris, Sâlih... yalnız Zülkiflin peygamber olup olmadığına ihtilâf var!..

Sivil memurun canı sıkılır. Adamcağız paldır küldür buraya sevk ederler. Bunu hikâye ederken gülmeye başladı. Bizi de güldürdü. Su istedi. Verdik. Abdest aldı. Yatsıyı kıldı. Biraz ferahladı. Ona da yatacak bir yer tedarik ettik.

***

İntizar devri

Bu suretle üçümüz dört beş metre murabbaı yere sığıştık. Artık hayatımız tabiileşti. Böylece günler, haftalar, aylar geçti. Bize hiç bir şey soran yok. Bizi ne diye buraya

getirmişlerdi? Acaba bizi buraya getirdikten sonramı bir şey arayıp bulmaya çalışıyorlardı? ne bulacaklar? Esasen gizli, aşikâr kanun harici iş yapmak âdetim değil. Kendimden tamamilen eminim. Bu cinetle hiç merak etmiyorum. Ancak hiç bir şey sormaksızın, suç şudur demeksizin bu kadar ta'zib karşısında üzülmemek de mümkün değil. Kendimizi avutmağa çalışıyoruz. Kur'an okuyoruz. Kitap mütalâa ediyoruz. Musahabeler, mübahaseler yapıyoruz. Fakat vakitler bir türlü geçmiyor. Zaman denilen şey ne kadar da uzun imiş. hep intizar içinde yaşamak da çok güç. Bir defa çağırıp sorsalar hemen tahliye karar vereceklerine şübhem yok. İhtimal, böyle olduğu için çağırıyorlar, sormuyorlar. Ama niçin? Bunun de cevabını veremiyorum.

Heyecanlı Nede uzun günler!.. Sabah geceler olmaz geceleri!.. ne kadar kendimizi avutsak gönüller muztarib... Suçsuz, kabahatsız bu ağır cezalar niçin? bazan zihnime yeşil hücum ediyor, buna karşı gelmek istiyorum. Fakat hiç bir şey bana yardım etmiyor. Bılgıs her şey bugazıma sarılıyor. Demir kapılar, demir pencereler, soğuk taş duvarlar, rutubetli beton tavanlar, ötü kafa tasları, insan kemiklerle dolu kara topraklar, süpgülü bekçiler, kara ruhlu garvakte, kadar sürmüş...

Kendilerine teblig etmemişler, fakat vaziyetin fevkalâdeliğinden bir şeyler hissetmişler, yüksek sesle ağlıyor, feryad ediyorlar. Ah, Allah... Kalabalık jandarmalar, yatsı vakti onları mahkemeden getirdiler, idam hükmünü demir pencerenin önündeki nöbetçi jandarma işaretle bize söyledi. Zaten biz de anlamıştık. Yüzbaşı teskiye uğraşiyor. meras edecek bir şey olmadığını söylüyor. Nefis cezası verildiğine inandırmak istiyor.

O çatik kaşlı, can alıcı sesli yüzbaşı şimdiki ne kadar munis, ne kadar şefik görünüyor! Ne kadar nevaşık sözler söylüyor! Onlara bir şeyler yedirmek istiyor. Fakat onlar müttasıl feryad ediyorlar. İslî lâmbalar jandarmalar gelip gidiyor. Dan dun... Demir kapıların sesleri gecenin karanlıklarında etrafa haşyetler saçıyor.

Biz ışığımızı söndürdük, pencerenin önünden gelip geçen jandarmaların ellerindeki lâmbaların titrek zıvalarından başka bir ışık yok. Her taraf karanlık, yatacağız. Fakat yatsıyı henüz kulmamışız, farzından olsun kılalım, dedik. Her zaman yaptığımız gibi ben imam oldum, arkadaşlar da cemaat ben gayet hafif, ancak onların işitebileceği kadar bir sesle fatihayı okumağa başladım. İki âyet zor okuyabildim. «Mâlikî yevmid-

koridorlardan gidiyorlar, bir daha dönmemek üzere gidiyorlar... Yorganımın altında, zifiri karanlıklar içinde onların bütün hareketini görüyorum. Karaoglan meydanında ki darağaçların altında bekliyen cellâdın korkunç kanlı gözleri beni titretiyor. Nihayet kapılar kapandı, sesler keşildi, hapishaneyi derin sükût kapladı... Sabah olmağa başlıyor. Biz kendimizden geçiyoruz...

Bu gibi hâllere alışık olduğumuz hâlde nedense bu gece sinirlerimize hâkim olamadık, demek her şeyin de bir haddi var. İnsan ne kadar metanet sahibi olsa bir dakika gelir, sarsılır.

Beni Şarktan işte böylece günler, haftalar, istemişler aylar geçti. Artık tamamilen bizi unuttukları zannı hasıl olduktan sonra, zünun birinde mahkeme azasından Kılıç Ali, tevkifhaneyi kontrol etmeğe geldi, bizim hücreyi teftiş ettiği sırada:

— A, sen buradamışın? dedi.

— Bizi unuttunuz galiba, dedim. Artık bu kadar cefa yeter, Rica ederim, çağırım da ne soracaksınız sorunuz.

— Merak etme bir kaç güne kadar çağıracağız, seni Şarktan istiyorlar.

Kılıç Ali'nin bu ifadesi beni ferahlandırdı, anlaşıldı ki mahkemenin, benim hakkımda bir buğzu yok. Öyle olsaydı, Kılıç Ali bana karşı böyle lisan kullanmazdı. Yalnız bu «seni Şarktan istiyorlar..» ne demek?

diyanlar... Akreblar, çıyanlar... Sağda feryatlar, solda enfler... Derin zulmetler.. şurada idam mahkûmları son gecelerini geçiriyorlar...

Muhitin verdiği dehşet karşısında futura düşmemek kabil değil. Ne kadar metanet gösterilse yine insan bazan sarsılır.

Bir gece yine komşu hücresdekilerin hükmü giydiklerini anladık. Aman Ya Rabbi! O ne ızdırablı geceydi!.. Baba, oğul, ikisi de idama mahkûm olmuşlar. muhakeme geç

di. Derken bu zaman tıkanı. Sesim çıkmıyor.

Heyecan içindeyim. Kimim müthiş çarpıyor. Dizlerim kesiliyor. Devam edemiyecemi anladım. Selâm verdim. Baktım, arkadaşlar da öyle, bu gece namazlarımız kazaya kalsın, yatalım, dedik. Hermen yataklarımıza yıkıldık. Yorganı başıma çektim, o gürültüleri, yüzbaşının o sözlerini anlamak istemiyorum. Sinirlerim fena hâlde bozulmuş, bir türlü kendimi teskin edemiyorum, uyumak ne mümkün! gözlerim, karanlıkların derinlikleri içine dikilmiş, hep korkunç manzaralar görüyör, titriyorum. Bükalmışım. Kalbimin çarsuntısını dizlerimle durdurmak istiyorum. Arkadaşlar da böyle kıvraniyor, hiç konuşmuyoruz. Konuşacak meâl yok, seslerimizi birbirimize ıstırececek hâlde değiliz. O kadar derin sükût içindeyiz ki nefes aldığımız bile ısıtılmıyor, yüzümüzün rengi kim bilir ne haldedir!..

Saatler geçiyor. Herhalde gece yarısından ileri, jandarmalar mütemadiyen faaliyette, onları uyutmak istiyorlar. Fakat mümkün değil, artık ümidi kesiler, anlaşılacak de geldi. Faaliyet arttı, feryatlar, ah vahlar, emirler, demir kapıların korkunç sesleri... jandarmaların ayak gürültüleri... Artık gidiyorlar, hücreden ayrıldılar, bizim hücrenin kapısı önünden geçiyorlar, dar, karanlık

onu anlayamadım. sormaya da vakit olmadı. Şimdi zihnim hep bununla meşgul!..

Kelepeç ile Hakikaten bir hafta geçmeden haber geldi. Yüzbaşı yarın mahkemeye gideceğini teblig etti. Arkadaşlar beni tebrik ettiler.

— Artık senin çilen doldu, sen kurtuluyorsun, dediler.

Ferdası mahkemeye sevk edilen katarı bizi de ilhak ettiler. Jandarma çavuşu hazırladığı keleplerden birini de bizim bileğimize geçirdi.

— Bu eksikti, bu da tamam olsun, dedim.

— Beğenemedin mi beyefendi?

— Beğenmemek olur mu? bu, altın bilezik!

Şehirde götürmediler, kar yolundan bizi sevk ettiler. Yarım saat kadar yürüdük. Aylarca oturmaktan bacaklarım tutulmuş, yorulmuş, Mahkemede benim kelepeçli olduğum görülünce çavuşa çıkıştılar:

— Buna kelepeç vurun diye sana kim söyledi?

— Kimse söylemedi efendim, diğerleri gibi buna da vurduk. Evvelce bana bir emir olaydı, tabii kelepeçsiz getirirdim, efendim.

Çavuş fena hâlde korktu, biraz evvel alay ettiğini de söyleyeceğini zan etti. Beni işi kapatmak istedim:

— Beis yık efendim, dedim.

Çavuş evvelce bana söylediğine hiç şüphelenmem ki şimdi pişman oldu.

TDVİSAM
kütüphanesi Arşivi
No 2E.352.7

Mahkeme Biraz istirahatın sonra beni Heyeti mahkemeye çağırdılar. Küçük bir oda, diğer mahkemelerde olduğu şekilde heyeti hâkimeye bir mevkii mahsus yapılmış. Reis, Afyonkarahi-

sar Meb'usu Ali Bey, Kel Ali dedikleri zat. Azalar: Kılıç Ali (mebus), Bakal Ali (mebus). Müddeiumumi Necib Ali. Heyetin arkasında yan tarafta bir zat daha var; M. Kemal Paşanın Yaveri. Resmen heyete dahil

İkinci bir mevkii mahsus sanio, kapımasyonlar devrinde mahkemelerde bulunan kon soloslar gibi.

Maznulara mahsus bir parmaklık var. Oraya girdim, arkada süngülü jandarmalar, kalebalık dinleyiciler...

Tarikatı Hüviyetim tesbit edildikten sonra salâhiye Reis Ali Bey isticvaba başladı:

— Kiraz Hamdi Paşayı tanıy mısınız?
— Hayır efendim.
— Uzaktan, yakından onunla hiç bir münasebetiniz yok mudur?
— Yoktur efendim.
— Onun bir «Tarikatı Salâhiye» si var da, o hususta sizden malûmat almak istiyorum.

— Onun (âlemi islâm ve misyonerler) diye bir eseri vardır. Bu eser hakkında mı soruyorsunuz?

— Hayır, tarikatı salâhiye diye gizli bir teşkilât yapmış, bu teşkilâtla bir münasebetiniz olup olmadığını anlamak istiyoruz.

— Mahkemei âliyeniz elbette bu hususta tetkikatta bulunmuştur. Benim var, yahut yok dememden ziyade bu tedkikat hakikati size göstermiştir.

— Evet, biz, tetkik ettik, ama sizden de bir defa sormaya lüzum görüyoruz.

— Bizim onunla hiç bir münasebetimiz yoktur ve alamaz.

Harekâtı — Peki... Harekâtı milliyede Milliyedeki hakkındaki hizmetlerinizi hizmetlerimiz anlatır mısınız?

— Vatan, millet yolunda yapılan hizmetleri söylemek yakışsız olmaz mı efendim?...

— Hülâsaten söyleyiniz.

— Mademki emr ediyorsunuz, arz edeyim efendim.

Onun üzerine Yunanlıların Anadolu sahilleriye ilk asker çıkarması üzerine, üstadımız Mehmed Akif ile beraber, Balıkesire gidip oradaki mücahitlere nasıl teşvikatta bulunduğumuzu, milli mukavemetin teşkilatlanması hakkında Gazi Evrenos Bey camindeki hitabelerimizi, sonra İstanbulda Anadolu hareketi aleyhinde bulunanlarla nasıl mücadele ettiğimizi, Kuvayı milliyeye karşı

gını, binaenaleyh bu hususta beraetimi, ancak Şark İstiklâl mahkemesi tarafından oraya f'zamım talep edildiği cihetle oraya gönderilmeme karar verilmesini istedi. Mahkeme de yolda karar verdi.

M. Umumi Necib Ali Muhakemeden sonra M. İltifatları Umumi Necib Ali Bey beni yanına çağırdı. Çok sanimi iltifatlarda bulundu. Milli mücadeledeki bizim hizmetlerimizi zevk ile dinlediğini, çok takdir ettiğini, hep birlikte kurulan bir esere fena bir niyette bulunmamıza imkân olmadığını, nasilsa böyle bir yanlışlık olduğunu, bizi üzdüklerine çok müteessir bulunduğunu anlattı, hoş görmemizi rica etti.

— Teveccühlerinize teşekkür ederim. Ama aylarca bizi kaatillere mahsus hücresinde tutunuz.
— Kusura bakmayınız, sizin gibi memlekêt, millet yolunda samimi hizmette bulunanlar bunu hoş görürler.

Her muddet olsun nasıl durduğumuzu, bu hususta Şeyhülislâm Hayderizade İbrahim teşriki mesâi ettiğimizi, son Dürri zadeye karşı söylediğ karanın hususî kuryesi Sebil nesine gelerék bizim yaşta da nasıl dağıtıldığını, İngiliz na rağmen Hind müslüman hareketi milliyeye lehinde yaz kılın kılıç gibi eserleri gel Anadoluya nasıl sevk ettiğ doluya geçerek Kastamonu liye teşkilâtını nasıl kurduğ ahedesî aleyhindeki neşriyatın bütün Anadolu camilerinde, içtima okundüğünü, her tarafa nas ni, bu neşriyatın muhtelif r sir edilerek bütün Şark ve de nasıl dağıtıldığını, sonra ankaradaki neşriyatımızı, Sakarya harbin en tehlikeli günlerinde Kayseride Sebil, Şad namına beyannamele neşrederek Orta Anadoluda sarsılan efkârı nasıl teskin e çalıştığımızı...

Söyle bir kaç kelime ile kıs kıs anlattım. Reis Ali Bey bunları biliyo du. Fakat beni söyletmek istiyordu. Zanned ün, arkadaşla rını tenvir için konuştu ğuk istiyordu. Bunları söylerken ne kade ikıldığını, ne kadar mahcup bir vaziyette kaldığını görüyordu. «Eşref Bey, sıkılma, rahat rahat konuş» diyordu.

— Mahkemei âliyeniz emrederse bunların vesaikini de arz ederim efendim.

— Hacet yok, Eşref Bey. Sözüñüze itimad ederiz.

Hilâfet meselesi — Eşref Bey, size bir sual daha soracağım.

— Buyurunuz efendim.

— Hilâfet hakkındaki fikriniz nedir?

— Büyük Millet Meclisinin karar vermiş olduğu mesalde hiç kimsenin fikrini dermeyeran etmesine mesâğ yoktur. Binaenaleyh bu suali sormamañızı rica ederim, efendim.

Beraet Reis Ali bey, Müddeiumumi ve Şark Necib Ali Beye döndü, mümahkemesine taleasını sordu M. Urhumi, Tarikatı Salâh teşkilâtı ile benim bir münasebetim olm anlaşıldı.

zi zayı ettikten sonra şimdi ona tekrar kavuşunca tabiidir ki sevinmemek mümkün değil. Bu kadar üzüntüler yanımıza kâr kaldı.

— Onu da keffaretüzünub sayarsınız.

— Evet, öyle sayalım, mamafih şimdi ikinci bir varta daha var. İnşallah onu da selâmetle atlatırız. Beni Şark mahkemesinden istemişler, oraya sevkime karar verildi.

— İnşallah orada da beraet edersin.

— Ben oraya gidinceye kadar inşallah sizler de beraet edersiniz.

Reisin Akşam üzeri yüzbaşı bey be-teveccühleri ni odasına çağırdı. Tebrik etti. Benim gyabımda mahkemenin benim hakkımda gösterdiği yüksek teveccühleri anlattı.

— Şimdiye kadar, dedi, hiç bir maznun hakkında bu kadar teveccüh gösterildiğini görmedim. Gerek Reis Ali bey, gerek aza-

maznular, mahsus bir parmaklık var. Oraya girdim, Arkada süngülü jandarmalar, kalabalık dinleyiciler.

Tarikatî salâhiye Hüviyetim tesbit edildikten sonra Reis Ali Bey isticvaba başladı:

— Kiraz Hamdi Paşayı tanır mısınız?
— Hayır efendim.
— Uzaktan, yakından onunla hiç bir münasebetiniz yok mudur?
— Yoktur efendim.

— Onun bir «Tarikati Salâhiye» si var da, o hususta sizden malûmat almak istiyoruz.

— Onun (âlemi islâm ve misyonerler) diye bir eseri vardır. Bu eser hakkında mı soruyorunuz?

— Hayır, tarikati salâhiye diye gizli bir teşkilât yapmış, bu teşkilâtla bir münasebetiniz olup olmadığını anlamak istiyoruz.

— Mahkemeî âliyeniz elbette bu hususta tetkikatta bulunmuştur. Benim var, yahut yok dememden ziyade bu tedkikat hakikati size göstermiştir.

— Evet, biz, tetkik ettik, ama sizden de bir defa sormaya lüzum görüyoruz.

— Bizim onunla hiç bir münasebetimiz yoktur ve alamaz.

Harekâtî Milliyedeki hizmetleriniz — Peki... Harekâtî milliyedeki hizmetlerinizi anlatır mısınız?

— Vatan, millet yolunda yapılan hizmetleri söylemek yakışsız olmaz mı efendim?...

— Hülâsaten söyleyiniz.

— Mademki emr ediyorsunuz, arz edeyim efendim.

Onun üzerine Yunanlıların Anadolu sahillerine ilk asker çıkarması üzerine, üstadımız Mehmed Akif ile beraber, Bahkesire gidip oradaki mücahitlere nasıl teşvikatta bulunduğumuzu, milli mukavemetin teşkilatlanması hakkında Gazi Evrenos Bey camii-ndeki hitabelerimizi, sonra İstanbulda Anadolu harekâtî aleyhinde bulunanlarla nasıl mücadele ettiğimizi, Kuvayi milliyeye karşı

gını, binaenaleyh bu hususta beraetimi, ancak Şark istiklâl mahkemesi tarafından oraya izamım talep edildiği cihetle oraya gönderilmeme karar verilmesini istedi. Mahkeme de yolda karar verdi.

M. Umumi'nin muhakemeden sonra M. Umumi'nin iltifatları

Umumi Necib Ali Bey beni yanına çağırdı. Çok samimi iltifatlarda bulundu. Milli mücadelede ki bizim hizmetlerimizi zevk ile dinlediğini, çok takdir ettiğini, hep birlikte kurulan bir esere fena bir niyette bulunmamıza imkân olmadığını, nasılsa böyle bir yanlışlık olduğunu, bizi üzdüklerine çok müteessir bulunduğunu anlattı, hoş görmemizi rica etti.

— Teveccühlerinize teşekkür ederim. Ama aylarca bizi kaatillere mahsus hücralerde tutunuz.

— Kusura bakmayınız, sizin gibi memleket, millet yolunda samimi hizmette bulunanlar bunu hoş görürler.

Arkadaşların tebrikleri Cebeci zindanına döndüğüm zaman arkadaşlara vaziyeti anlattım, beni tebrik ettiler.

—Evet, dedim. Nasrettin Hoca'nın merkebinin kaybedip de tekrar bulduğu zamanki sevincine benzer, biz de aylarca hürriyetimi-

da nasıl dağıtıldığını, İngilizlerin tazyikatından dolayı milliyetçilerin tarafından hareketi milliyet lehinde yazılan «İslâma çekilen kılıç» gibi eserleri gelmesi bastırarak Anadolu'ya nasıl sevk edildiğini, sonra Anadolu'ya geçerek Kastamonu hareketi milliyet teşkilâtını nasıl kurduğunu, sevr muahedesi aleyhindeki neşriyatımızın bütün Anadolu camilerinde, içtimahlarında nasıl okunduğunu, her tarafa nasıl yayıldığını, bu neşriyatın muhtelif mekânlarda etkisi edilerek bütün Şark ve Ümitli cephelerinde nasıl dağıtıldığını, sonra İstanbul'daki neşriyatımızı, Sakarya harbinin en tehlikeli günlerinde Kayseride Sebülmesad namına beyannamele, neşrederek Orta Anadolu'da sarsılan efkârı nasıl teskin ettiğimizi... Şöyle bir kaç kelime ile kısaca anlattım. Reis Ali Bey bunları biliyordu. Fakat beni söyletmek istiyordu. Zannediyim, arkadaşlarımı tenvir için konuştuğum istiyordu. Bunları söylerken ne kadar sıkıldığımı, ne kadar mahcup bir vaziyette kaldığımı görüyordu. «Eşref Bey, sıkılma rahat rahat konuş» diyordu.

— Mahkemeî âliyeniz emrederse bunların vesaikini de arz ederim efendim.

— Hacet yok, Eşref Bey. Sözüme itimad ederiz.

Hilâfet meselesi — Eşref Bey, size bir sual daha soracağım.

— Buyurunuz efendim.

— Hilâfet hakkındaki fikriniz nedir?

— Büyük Millet Meclisinin karar vermiş olduğu mesalde hiç kimsenin fikrini dermeyeran etmesine meşâğ yoktur. Binaenaleyh bu suali sormamanızı rica ederim, efendim.

Beraet ve Şark mahkemesine Reis Ali bey, İddieumumi Necib Ali Bey'e döndü, mütaleasını sordu. M. Umumi, Tarikati Salâhî teşkilâtı ile benim bir münasebetim olmadığını anlattı.

zi zayi ettikten sonra şimdi ona tekrar kavuşunca tabiidir ki sevinmemek mümkün değil. Bu kadar üzüntüler yanımıza kâr kaldı.

— Onu da keffaretüzzünub sayarsınız.

— Evet, öyle sayalım. mamafih şimdi ikinci bir varta daha var. İnşallah onu da selâmetle atlatırız. Beni Şark mahkemesinden istemişler, oraya sevkime karar verildi.

— İnşallah orada da beraet edersin.

— Ben oraya gidinceye kadar İnşallah sizler de beraet edersiniz.

Reisin Akşam üzeri yüzbaşı bey tevecçühleri ni odasına çağırdı. Tebrik etti. Benim gıyabımda mahkemenin benim hakkımda gösterdiği yüksek tevecçühleri anlattı.

— Şimdiye kadar, dedi, hiç bir maznun hakkında bu kadar tevecçüh gösterildiğini görmedim. Gerek Reis Ali bey, gerek azalar, gerek M. Umumi sizin hakkınızda çok iyi sözler söylediler, çok tetkikat yapmışlar, mucibi muhakeme hiç bir şey bulamamışlar.

— Eksik olmasınlar, ama Şark mahkemesine sevkime karar verildi.

— Reis Ali bey sizin hakkınızda oraya yazacak. Orada da beraet edeceğinize şüphe yoktur. Yalnız, bir yol zahmeti olacak, diyor, o kadar.

Teşekkür ettim.

Ankara'dan Bir iki gün sonra refakatim-
uzaklaşıyoruz da iki jandarma olduğu hal-
de trene bindik. Ankaradan
uzaklaşıyorum. Arkada bıraktığım Ankara
ne kadar güzel görünüyordu! Ben zaten An-
karayı çok seviyorum. Hele bağları nekadar
güzeldir! Ben senelerce orada oturduğum
için Ankaranın acı, tatlı pek çok hatırası var
dır. Bahusus millî mücadele zamanında ge-
nen samimî mücadele günleri, vatani ve is-
tiklâlimizi kurtarmak için herkesin canla baş-
la uğraştığı kutsal zamanlarda, o tarihî gün-
lerde orada yaşamak ne büyük saadetti!

Vekia şimdi birkaç ay mezarlıklar üzerine
kurulan Cebeci zindanının müferrid hücrele-
rinde zahmetler, meşakkatler çekmiştim. Fa-
kat ne ehemmiyeti var? Millî mücadele za-
manında da azmî sıkıntı çekmiştik? Taced-
din dergâhı civarında bir evin zemin katın-
da ucuz olsun diye âile ile birlikte oturmuş,
bu rutubetli yer, yetmiş bir erkek çocuğun-
un hayatına mal olmuştu. Sonra Eskişehir
bozgunluğunda Kayseriye hicretler, han kö-
şelerinde, eşkiya arasında seyahatlar, eşkiya
ile müsademeler, hastalıklar, yoksulluklar...
Sonra her dakika vatanın geçirdiği tehlike-
ler, felâketler, her taraftan gelen acı habere-
ler, heyecanlar, endişeler... Hasılı saymak-
la tükenmeyen şahsî ve umumî ızdıraclar...
Bunların yanında bu kadarlık meşakkat ve
zahmetin ne hükmü olabilirdi? Ben onüç unut-
muşum bile... Bahusus mahkeme de bana
büyük teveccüh ve iltifat gösterdi, yanlışlık
oldu, diye özür diledi.

Ankara artık siliniyor, görünmemeye baş-
lıyor, ben pencereden bakıyorum... Peki iyi
düşünceler, güzel hislerle mütehasşis olarak
ovaları, tarlaları seyr ediyorum. Sakaryaya
yaklaşıyoruz. Sakarya müharebesinin hatı-
raları hayalimde canlanıyor.

(c)

hirsizsiniz yatınız. Yarın bayramdır, ben
sabah erken kalkıp bayram namazına gide-
rim. İsterseniz siz de geliniz. İsterseniz uy-
yunuz. Yarın öğleden sonra ben otele gelirim.

— Peki, dediler ve memnun oldular. O-
telci beni bir müfettiş, onları da malyetim-
de zan ediyor, böyle tanıtmayı kararlaştırmış-
tı.

Ben otele biraz istirahat sonra dışa
rıya çıktım, biraz yürüdükten sonra kahvede
tanıdık bir mebusa rast geldim: Ergani me-
busu İhsan bey, beni görünce şaşırıldı.

— Burada ne ararsın? dedi.

Anlattım, çok memnun oldu. Artık on-
dan ne kadar malûmat almak mümkünse al-
dım. Mevkuf olduğum günlerde takib edeme-
diğim dahilî, haricî vaziyet hakkında tama-
miyle tenevvür ettim, geç vakitlere kadar
konuştuk, görüştük. Yarın sabah camide gö-
rüşmek üzere ayrıldık. Otele geldim. Otelci-
ye:

— Bizim jandarmalar geldi mi? dedim.
Gelip yattıklarını anlattım, Ben de oda-
ma çekildim.

Bayram Sabahleyin ortalık henüz ağırma-
günü Çan beni kaldırmasını otelciye ten-
bih ettim. Camide mebus İhsan
Beyle mihrab yanında görüştük. Bir hafız ne
kadar güzel Kur'an okuyordu! Çok müte-
hassıs oldum, o sıkıntılardan sonra bu kadar
cık hüriyet bile ne güzel şeydi! Cenabı Hak
ka şükür ettim. O bayram namazını hiç u-
nutamıyorum. Hayatımda okadar hazin, o ka-
dar huşu ve huşu ile kılınmış bir bayram
namazı hatırlamıyorum. Dua ettik, Allaha
şükür ettik.

Ondan sonra dağıldık. herkeste bayram
sevinci, biz de ferahlıyız. O sırada çocuklar
hatırım geldi. Onlar şimdiki kimbilir ne ka-
dar mahzundur, dedim. Fakat Eskişehirden
onlara eyl mektublar yazmışlar, eyl habere-
ler vermişlerdir, dedim. Mütteselli oldum.

Bayram nazamından sonra İhsan Bey
artık beni bırakmadı. O gün geç vakitlere

Eskişehir Eskişehir geldığımız za-
istasyonunda man Kainvalide, mahke-
mei temyizde bulunan ka-
inpede, diğer bazı mebus arkadaşlar bizi is-
stasyonda karşıladılar. Bir gün evvel haber-
dar etmiştim. Beni memnun ve ferahlı gör-
düklerinden dolayı biraz hayrete düştükleri-
ni his ettim. Yanımda iki jandarma olduğu
halde bu memnuniyetim onları şaşırtmıştı.
Sebebinin bir türlü anlayamadılar. Ben onla-
rı tatmin için jandarmalara

— Tren kalkıncaya kadar haydi siz bi-
raz dolaşın, ben şurada ped, valide ile, ar-
kadaşlarla görüşeceğim dedim.

Jandarmalardan ayrıldı. Gazinoda uzun
uzadıya konuştuk. Çok ferahladılar. Lazis-
tan mebusu Necati Bey, (1) dünyada misli
nadir bulunur, samimî hak bir arkadaş,
pırlanta kadar saf ve temiz bir dost. «Sana
lâzım olur» diye bana haylice bir para ver-
di. «Sonra hesaplaşırız» dedi.

Adanada Biraz sonra Adana'ya geldik. Tren
otelde hareket etti. Afyonları, Kon-
yaları, Torcaları geçtik, A-
danaya geldik, o gün arife. Yarın bayram.
jandarma arkadaşlara sordum.

— Şimdi ne yapalım? dedim. Polis dai-
resine mi gidelim, yoksa otele mi?

— Otele inelim, bir kaç gün sonra polise
gideriz, dediler.

Otele geldik, biraz istirahat ettik. Onla-
rın masrafını verdim.

— Haydi, siz şimdi gidin, yemeklerinizi
yiyin, sonra da sinemaya gidin, ben de Ada-
nada biraz dolaşıp geleceğim. Siz erken ge-

(1) Bu sene Ankarada vefat etti. Allah
gani rahmetine mazhar olsun.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 213529

lara daha tesadüf ettik. Hasılı o gün güzel
bir bayram yaptık.

Akşam üzeri otele geldiğim zaman bizim
jandarma arkadaşlar henüz yeni gelmişler.

— Nasıl, eylendiniz mi? dedim.

— Beyefendi, bu akşam da buradayız
ya? dediler.

— İsterseniz gidelim.

— Hayır hayır, bir kaç gün daha kalı-
lım.

— Sonra mesul olmayasınız?...

— Biz sizi anladık, siz bize mesuliyet ge-
tirmezsünüz.

— Peki öyleyse, haydi siz bu gece de ge-
zin, yeyin, için, sinemaya gidin.

Polise O gece de öyle geçti, ferdası tre-
teslim nin hareket zamanını öğrendik. Ha-
reketten bir saat kadar evvel poli-
se gitmek, orada biraz kaldıktan sonra he-
men yola çıkmak muvafık olacağını düşün-
düm. Arkadaşlara söyledim.

— Eyi ama biraz daha kalsak olmaz mı?
dediler.

— Sonra herhalde size mesuliyet gelir,
ben hareket ettikten sonra siz bir kaç gün
daha burada kalırsınız. Ben masraflarınızı
veririm, siz gezin, eylenirsiniz.

Muvafık gördüler, öyle yaptık. Beni tre-
ne kadar teşvi ettiler, Adana polis dairesi
yanına bir sivil memur terfik etti. Fevzi pa-
şa istasyonunda indik. otomobile binerek yo-
la revan olduk.

Bir kısım okuyucularımız hesabları-
nı hâlâ göndermek lütfunda bulunmadı-
lar. Bu kadar reca ve iltihana karşı
bu derece ihmalîlik revâ değildir. Lü-
tuf ve mürtiyet gösteriniz, faziletli ve
İmanlı, hak hukuk taraf muhterem müs-

kurulan Cebeci zindanının müferid hücresinde zahmetler, meşakkatler çekmişim. Fakat ne ehemmiyeti var? Milli mücadele zamanında da azmı sıkıntı çekmişim? Taceddin dergâhı civarında bir evin zemin katında ucuz olsun diye âile ile birlikte oturmuş, bu rutubetli yer, yetişmiş bir erkek çocuğumun hayatına mal olmuştu. Sonra Eskişehir bozgunluğunda Kayseriye hicretler, han köşelerinde, eşkiya arasında şeyahatlar, eşkiya ile müsademeler, hastalıklar, yoksulluklar... Sonra her dakika vatanın geçirdiği tehlikeler, felâketler, her taraftan gelen acı haberler, heyecanlar, endişeler... Hâşılı saymakla tükenmeyen şahsî ve umumî ızdırablar... Bunların yanında bu kadarlık meşakkat ve zahmetin ne hükmü olabilirdi? Ben onüç unutulmuşum bile... Bahusus mahkeme de bana büyük teveccüh ve iltifat gösterdi, yanlışlık oldu, diye özür diledi...

Ankara artık siliniyor, görünmemeye başlıyor, ben pencereden bakıyorum... Peki iyi düşünceler, güzel hislerle mütehassis olarak ovaları, tarlaları seyr ediyorum. Sakaryaya yaklaşıyoruz. Sakarya müharebesinin hatıraları hayalimde canlanıyor.

(C) İrseniz yatınız. Yarın bayramdır. Ben sabah ereken kalkıp bayram namazına giderim. İsterseniz siz de geliniz. İsterseniz uyuyunuz. Yarın öğleden sonra ben otele getirim.

— Peki, dediler ve memnun oldular. Otelci beni bir müfettiş, onları da malyetmiş de zannediyor, böyle tanıtmayı kararlaştırmıştık.

Ben otelde biraz istirahat sonra dışarıya çıktım, biraz yürüdükten sonra kahvede tanıdık bir mebusa rast geldim: Ergani mebusu İhsan bey, beni görünce şaşırıldı.

— Burada ne ararsın? dedi.

Anlattım, çok memnun oldu. Artık ondan ne kadar malûmat almak mümkünse aldım. Mevkuf olduğum günlerde takib edemediğim dahili, harici vaziyet hakkında tamamıyla tenevvür ettim, geç vakitlere kadar konuştuk, görüştük. Yarın sabah camide görüşmek üzere ayrıldık. Otele geldim. Otelciye:

— Bizim jandarmalar geldi mi? dedim.

Gelip yattıklarını anladım. Ben de odama çekildim.

Bayram Sabahleyin ortalık henüz ağır mağnî gününü. Ben beni kaldırmamı otelciye tenbih ettim. Camide mebus İhsan Beyle mihrab yanında görüştük. Bir hafız ne kadar güzel Kur'an okuyordu! Çok mütehassis oldum, o sıkıntılardan sonra bu kadar cık hürriyet bile ne güzel şeydi! Cenabı Hakka şükür ettim. O bayram namazını hiç unutamıyorum. Hayatımda okadar hâzin, o kadar huşû, ve hudû ile kılınmış bir bayram namazı hatırlamıyorum. Dua ettik, Allaha şükür ettik.

Ondan sonra dağıldık. Herkeste bayram sevinci, biz de ferahlıyız. O sırada çocuklar hatırıma geldi. Onlar şimdi kimbilir ne kadar mahzundur, dedim. Fakat Eskişehirden onlara eyl mektublar yazmışlar, eyl haberler vermişlerdir, dedim. Müteselli oldum.

Bayram nazamından sonra İhsan Bey artık beni bırakmadı. O gün ec vakitlere

kadaşlarla görüşeceğim dedim. Jandarmalardan ayrıldı. Hazinoda uzun uzadıya konuştuk. Çok ferahladılar. Lazistan mebusu Necati Bey, (1) dünyada misli nadir bulunur, samimi hak bir arkadaş, pırlanta kadar saf ve temiz bir dost. «Sana lâzım olur» diye bana haylice bir para verdi. «Sonra hesaplaşıyoruz» dedi.

Adanada Biraz sonra Adana'ya geldik. Tren hareket etti. Afyonları, Koncaları, Torcaları geçtik. Adanaya geldik, o gün arife. Yarın bayram. Jandarma arkadaşlara sordum.

— Şimdi ne yapalım? dedim. Polis dairelerine mi gidelim, yoksa otele mi?

— Otele inelim, bir kaç gün sonra polise gideriz, dediler.

Otele geldik, biraz istirahat ettik. Onların masrafını verdim.

— Haydi, siz şimdi gidin, yemeklerinizi yiyin, sonra da sinemaya gidin, ben de Adanada biraz dolaşıp geleceğim. Siz erken gel-

(1) Bu sene Ankarada vefat etti. Allah gani rahmetine mazhar eylesin...

(D) lara daha tesadüf ettik. Hâşılı o gün güzel bir bayram yaptık.

Akşam üzeri otele geldiğim zaman bizim jandarma arkadaşlar henüz yeni gelmişler.

— Nasıl, eylendiniz mi? dedim.

— Beyefendi, bu akşam da buradayız ya? dediler.

— İsterseniz gidelim.

— Hayır hayır, bir kaç gün daha kalam.

— Sonra mesul olmayasınız?...

— Biz sizi anladık, siz bize mesuliyet getirmezsünüz.

— Peki öyleyse, haydi siz bu gece de gelin, yeyin, için, sinemaya gidin.

Polise O gece de öyle geçti, ferdası trenin hareket zamanını öğrendik. Hareketten bir saat kadar evvel polise gitmek, orada biraz kaldıktan sonra hemen yola çıkmak muvafık olacağını düşündüm. Arkadaşlara söyledim.

— Eyi ama biraz daha kalsak olmaz mı? dediler.

— Sonra herhalde size mesuliyet gelir, ben hareket ettikten sonra siz bir kaç gün daha burada kalırsınız. Ben masraflarınızı veririm, siz gezin, eğlenirsiniz.

Muvafık gördüler, öyle yaptık. Beni tren ne kadar teşyi ettiler, Adana polis dairesi yanıma bir sivil memur terfik etti. Fevzi paşa istasyonunda indik, otomobile binerek yola revan olduk.

Bir kısım okuyucularımız hesaplarını hâlâ göndermek lütfunda bulunmadılar. Bu kadar reca ve istirhamlara karşı bu derece ihmalkârlık revâ değildir. Lâzıf ve mürtiyvet gösteriniz, faziletli ve imanlı, hak hukuk taarr muhterem müs-

Anteplilerin samimiyeti

O gün akşam üzeri G. Antebe geldik. Otomobilimiz polis dairesinin önünde durdu. Komiser bey bizi karşıladı. Beyaz sakallı, nurlu yüzlü bir adam. Bizi çok iltifatla karşıladı, eşyamızı hemen aldırttı. Hâl hâtır sordu. Kahve getirtti, meğer bizi giyaben tanıyormuş. Sebillürreşad kaarilerinden imiş. Biraz istirahattan sonra hapishane müdürünü çağırttı. Kendi odasında bizim için bir ya tak hazırlatmasını tenbih etti, biraz sonra hep beraber gittik. Hapishaneden ayrı, güzel bir daire, balkonundan hapishane görülüyor. Hapishane bahçe ortasında bir bina, galiba kiliseden muhavvel.

Biraz sonra sinilerle yemekler geldi. Bizi giyaben tanıyan ve seven bir kaç kişi, komiser bey, hapishane müdürü, hep birlikte

akşam yemeğini yedik. Dikkat ettim, sevgileri samimi idi. Yemekten sonra ziyaretçiler tevali etmeğe başladı, ismi hatırlımda kalmayan bir zat elinde bir kitab geldi.

— Bu kitab sizde yoktur galiba? dedi.

Baktım, Sebillürreşadın Kastamonuda Nasrullah kürsüsünde seyr muahedesi aleyhinde neşrettiği meşhur nutkun kitab şeklinde başlanmış bir nüshası.

Ben kitabı karıştırırken, o, anlatmaya başladı:

— Vaktile, harekâtı milliyeye zamanında bu, bütün bu havalide binlerce, on binlerce basılarak dağıtılmış; bütün camilerde, içti-mağâhlarda, her tarafta okunmuş, ekârî ten-vir hususunda çok işe yaramıştı. Harekâtı Milliyede sizin çok hizmetiğiniz var, istik-

Acaba bunu söyleyen sivil bir memur — Böyle bir şeye katıyen lüzum yok, demidi? böyle olmadıkına bende tamamileden kanaat basıl olmuş. Ben hudud haricinde olsaydım, bana gel deselerdi Vallahi koşu koşu geldim.

Antepte geçirdiğim bu iki geceyi hayatımda hiç unutamam. Zaten merd adamlar, kahramanlıklarını bütün dünyaya göstermişlerdir.

Antepten Sabahleyin polis dairesinin önün-
Urfaya de hayli kalabalık toplanmıştı. Çok samimi bir veda merasimi oldu, herkes samimi kalbten hayır duaları etti. Selâmetler temenni etti.

Otomobilimiz süratle gidiyor. Nizib'i geçtik. Sallarla Fıratı aşık, Birecikte bir kahve içtik. Süruca geldik, orada da biraz istirahat ettik. Çamurdan kubbeli meskenler, çamurlu sokaklar, orada çok kalmadık. Akşam Urfaya yetişeceğiz, yanındaki polis arkadaş:

- Bundan sonra yol tehlikesidir, dedi.
- Ne gibi? dedim.
- Buralarda eşkiya eksik olmaz.
- Bize ne? yolumuza devam ederiz.
- Allah rast getirmesin. Yolumuza devam edip, edemiyeceğinizi o vakit anlarsınız.

İçime korku düştü, hakikaten ıssız ovalar, korkunç yerler, karanlık basınca daha ziyade korkmaya başladım, yanındaki polis arkadaş bana cesaret vereceğine ben onu teskin etmeğe mecbur oldum.

lâl mahkemesinin bunu bildiğini ümid ederiz.

Çok memnun ve müteşekkîr oldum: — Hayel hâkime, dedim, bizi esasen tanıyor. Bilhassa reis Mazhar Müfid beyle Kayseride en tehlikeli zamanlarda beraber çalıştık.

— Size bir kaç senelik Sebillürreşad koleksiyonları da lüzum olacak, zannediyorum. ihtimalki yanınızda yoktur.

— Tabii yoktur.

— Onları size tedarik edelim, müdafaa için her halde icab edecektir.

Bu, hakikaten çok güzel düşünülmüş bir şeydi. Buna çok memnun oldum. Biraz konuşuktan sonra iki zat çıktılar, bir saat sonra ellerinde iki üç senelik sebillürreşad koleksiyonları olduğu halde geldiler. Baktım, içinde bir nüshası bile eksik değildi, bilâhare bunlar o kadar işime yaradıkları...

Geç vakitlere kadar çok güzel, çok samimi sohbetlerle vakit geçirdik. Beş altı şilte üstüste mükellef bir de yatak yaptılar, o geceyi huzur, sükün içinde geçirdim.

Ferdası, bizi göndermediler. — Bir gün daha kalınız, dediler; Diyanî Bekire ne kadar geç giderseniz o kadar eyi olur.

O gün de burada kaldık, Müdür, mahpusları avlıya çıkardı. Şerefimize eğilence yapılacağını söyledi. Pehlivanlar güreşti, millî oyunlar oynadılar, biz de balkondan seyre ettik. mahpuslar bizi herhalde adliye müfettişi zannettiler.

Bir gece daha orada istirahat ettikten sonra ikinci günü hareket ettik. Gece konuşurken Anteplilerden biri yanıma geldi:

— Eğer istersen seni hudud haricine çıkarabiliriz, dedi.

TDV ISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.352.10

Urfada Jandarma dairesinde

Uzatmıyalım, yatsı vakti Urfa'nın ışıkları görünmeye başladı. Ferahlık. Çok geçmeden Urfa hükümet dairesine sâlimen geldik. Doğru jandarma kumandanlığına. Kumandan eve gitmiş, yalnız nöbetçi bir onbaşı ile birkaç tane de jandarma neferi var.

- Devr-ü teslim muamelesi yapıldı, boş bir yere girdik. Tahtadan bir sedir. Üstünde eski bir hasır. Onbaşı sert bir sesle:

- Şurada otur! dedi.
- Burada mı geceyi geçireceğiz? dedim.
- Orası sana ait değil.

Baktım, onbaşı devri asbıkın İstanbul merkez kumandanı kadar kendinde salâhiyet görüyor. Susmayı tercih ettim. Bir kapı açtı:

- Şuraya gir! dedi.
- Aman Yarabbi, ne korkunç yer! İslî bir

kandilin altında zor seçiyorum: Oturacak bir tahta sedirden başka, bir şey yok. Zemin toprak delik deşik.

Kenarda bir de teneke göğüm var, başka bir şey yok. Kapıyı çektii. Bu, deminki sualimin karşılığı oldu, dedim. Burada uyumak değil, gözü açık durmak kaabil değil. Her delikten yılan, çiyân çıkacak zannediyorum. Yer rutubetli, duvarlar nemli, pür dikkat, teyekkuz halinde duruyorum. Biraz sonra yerdeki deliklerin birinden sap sarı, kalın göğdeli bir çiyân çıkmaya başlamadı mı!... Bütün tüylerim ürperdi. Kaçacak yer yoktu, çiyânla beraber yaşamak âdet olsaydı, ona da tevekkül gösterecektik. Bağırısam, Onbaşı bu defa kimbilir beni nereye sokacak? o sırada gözüme teneke göğüm ilişti, hemen ya kaladım. Yarı beline kadar çıkan çiyânın bel kemigine can havlile şöyle bir bastım. Çiyân iki parça oldu. Dışarda kalan kısmı de-

miş, ellerinde nargile gibi bir şey çekip duruyorlar. Sonradan bunların esrar çekmekte olduklarını anladım.

Ayakta olanlar beni karşıladılar. Yer gös terdiler. Kahve yaptılar, müteaddit yemekler çıkardılar. Kim olduğumu sormaya bile lüzum görmeden çok ikram ve izaz ettiler. Hayret ettim. Biraz konuşmağa başlayınca bu odanın, şehrî vakti hâli yerinde mahpusların odası olduğunu anladım.

Kahveler, yemekler, arkasından çaylar. Yavaş yavaş tanışmağa başladık, bir saat geçmez, dan dün... Yine hapishane kapıları açılmaya başladı.

- Yeni misafir geliyor, dediler. Gece gündüz burası böyle dolup boşalıyor. Diyarbekirden nefyedilenler, yahut Diyarbekir iş tıklâl mahkemesine sevk edilenler...

Derken bizim kapı açıldı.
Diyaribekirden havadisler İğri yarı, bıyıkları kulaklarına kadar uzanan iki adam içeri girdi. Oda sâkinleri onlara da izaz ve ikramda bulundular. Bunların Diyaribekirden garbe nefy edilen kimseler olduklarını anladık. Onlar da beni tanıyınca, çok alâka gösterdiler:

- O... Siz Sebilürreşad gazetesi sahibisi niz, öylemi? Sizi oradan bekliyorlar!...
- Biz de gidiyoruz işte...
- Ama siz daha evvel gelecektiniz. Ali Saib bey (İstiklâl Mahkemesi azasından) sizi Şeyh Saitle karşılatıracak, münakaşa ettirecekti. Sizi, Velit beyi, diğer gazetecileri birkaç gün Şeyh Saitle bir arada oturacaktı.

belenmeye başladı. Artık onun hakkında gelmek kolay oldu.

Karakoldan Hapishaneye

Yarım saat sonra kapı açıldı. Onbaşı: «— Düş önüme! dedi. Artık «nereye?» diye sormaya lüzum görmedim. Her halde buradan daha kötü bir yer olamazdı, elinde isden camları kararmış bir fener. Biraz gittik. Kocaman kapılı bir yere geldik, kapıyı vurdu.

- Kim o? diye zindandan gelir bir ses cevap verdi.

Onbaşı: - Kapıyı aç! dedi.

Büyük tahta kapının bir kanadında pen cere gibi ufak bir kapı açıldı. Yüzü gözü sarı dev gibi bir gardiyan başını uzattı. İçerde tahta parmakları görünce hapishane olduğunu anladım. O ufak kapıdan içeri girdik. Tahta parmaklıkları geçtik, bir avluya çıktık. Etrafta zemin katta İstanbulda Çakmakçılar yokuşundaki Valide hanımın zemin katındaki kubbeli mahzenler gibi sıra sıra odalar. sola döndük. İlk oda önünde durduk. Onbaşı içerdekilere gayet sert bir sesle:

- Bu, bu gece burada kalacak! dedi.

Urfada Hapishanesinde bir gece

Hemen bizi içeri aldılar. Onbaşı gitti. Selâm verdik. Selâmımızı aldılar. Bu yurun dediler. İçerisi kubbeli geniş bir oda. Fakat temiz, muhtazam, hayret ettim. Burası fena bir yer değil. Etrafı çepçevre sedirler. Üzerinde sıra sıra yataklar. Beş altı kişi var. Bir kaç ayakta dolaşılıyor. Bir kaç da tefekkür deryasına dal-

- E... sonra ne olacaktı?
- Sonra mahkemede sizleri onunla konuşTURACAKTI.
- Lâtime mi ediyorsunuz?
- Ciddi söylüyoruz, gidince anlarsınız.
- Peki, sonra ne oldu?

- Sonra gerek İstanbuldan gelen gazeteciler, gerek siz geciktiginiz için onları daha ziyade bekletmeğe vaziyeti siyasiye müsaade etmedi. Onlar hakkında son hükümler verildi ve infaz edildi.

- Ali Saib bey niçin böyle yapacakmış?
- Gazetecilere azılık olsun diye.
- Peki ama hep Türk olan gazetecilerle Kürt olan Şeyh Sait arasında ne münasebet var?
- Şeyh Saidin söylediklerini işitmediniz mi?
- Ne demiş?

- Kabahtı gazetecilere yukletmeğe kalkıştı. Gazeteleri okuya okuya çılgın bir halde gelmiş, onun üzerine bu işe kalkışmış. Kendisine Ali Saib böyle kanaat vermiş: Eğer sen gazetecileri işe karıştırırsan idamdan kurtulursun. Seni nefy etmeğe ıktifa ederiz. Şeyh Sait son dakikaya kadar Edirneye nefy edilecek kanaatında idi.

- Siz onunla görüştünüz mü?
- Tabii, hep beraber bir arada idik.
- Bu havadis canımı sıktı. Demek kendini kurtarmak için İstanbul gazetecilerini öne sürmüş. Ne kadar da insafsızca bir hareket! Demek bunun için bizi Diyaribekire davet etmişler!

- Evet, sizi şimdi ayrıca muhakeme edecekler amma artık işin hızı geçti. Korkmayınız.

Bu havadislerden sonra bu teminata diyecek yok!...

E Akreb Kahveler içildi. güzel müsahade-
endişesi beler oldu. Gülmüdü, eylenildi.
Ondan sonra odalara çekildik. Bana büyük
bir oda vermişler. Diyaribekirin akrebleri be-
nim hayalimde o kadar korkunç bir iz bir-
rakmış ki... Her taraftan akreb yağıyor zan
nediyordum.

Hemen odamda karyolamı kurdum. ci-
binliğimi güzelce yerleştirdim. Karyolanın
ayaklarına su dolu tenekeler koydum. Terlik
lerimi de karyolanın ucuna asarak yattım. Ar-
tik bütün tedbirleri almıştım. Akreblerin ba-
na gelebilmesi için yalnız cebinliğin incecik
ipleri vardı. Oradanda gelmeleri mümkün
değildi.

Bismillâh deyip şöyle bir uzandım, Urfa-
da hapishanede dinlediğim sözler hatırıma
geldi. O sözler beni nekadark korkutmuştu.
Halbuki burada korkacak hiç bir şey yok. Bi-
lâkis, bu şerait altında insan burada hayli za-
man kalabilir.

Sâkin müsterih uyumuşum. Gözümü aç-
tıgım zaman etrafımda dolaşmakta olan ak-
reblere bakayım, dedim. Hiç bir şey
görmedim. Anlaşılan deliklerine çekil-
mişler, dedim. Terliklerimin içini güzelce bir
kaç defa müayene ettikten sonra giydim. Bü-
tün eşyalarımı birer birer tetkik ettim. Hiç
bir şey yoktu. Fazla tevêhhüm ettiğimi an-
ladım, bu cihetle biraz ferahladım.

B Velid'in odasına gittim. O da
bedbinliği yeni kalkmış, başbaşa biraz
sabah sohbeti yapalım. Velid
hasta, neşesiz, endişeli, ağzı kuruyor. Yemi-
yor, içmiyor. Az söylüyor, hasılı maddî, ma-
nevî keyfi yok. Beni nkbin gördükçe hay-
ret ediyor. Bu kadar gaffetime şaşıyor, âde-
ta kızıyor. Ben de onun bedbinliğini doğru
bulmuyorum.

Aramızda çok fark var. Onlar yeni tev-
kif edilmişler. Yeni gelmişler. Şrk istiklâl
mahkemelerinin bütün muhakemelerini oku-
muşlar. Şiddetli hükümler onların. asabını
sarsmış. Sinirlerinin gerginliği henüz zail ol-
mamış. Muhit'in hevesanı devam ediyor, ken-

C kaynasak yine yağımız birbirimize geçmez.
Kürtlük meselesi desen benim kürtcü ol-
maktığımın imkânı maddisi yok. Haydi sizin
için bir münasebet olabilir, ama beni neden
buraya getirdiler?

— Neden bizim için bir münasebet ola-
bilirmiş?

— İşte Şeyh Said dinden bahsettiya... si-
zin meslekiniz de dinî neşriyat...

— Şeyh Said asıl siyasetten bahsetti. si-
zin de meslekiniz siyasi neşriyat!... Sadri, bu
ne mantık? kendini tebric için başkasını kur-
ban ediyorsun!...

— Hayır azizim, maksatla söylemiyo-
rum. Benim gibi inkılâbın bütün umdelerini
candan kabul etmiş bir adam nasıl buraya,
Şeyh Said'in yanına getirilir de muhakeme e-
dilir?

— Siz inkılâbın bütün umdelerini can-
dan kabul ettiğiniz halde neden muhalefete
geçtiniz?

— Muhalefet değil, ihtihad.

— Ne ihtihad? inkılâpçılarla aynı kanaat
ta olduktan sonra...

— Inkılâb umdelerininin tatbiki noktasına
ait noktai nazar ihtilâfı.

— İşte şimdi şu vesilei hasene (!) ile o
noktai nazar ihtilâfının hesabını vereceksi-
niz- azizim.

M Fevzi Lütfü Sadrinin gazete arkadaşı Fev-
zi Lütfü, hiç bir şey söylemi-
yor. Ne itiraz ediyor ne en-
dişe gösteriyor. Büyük bir teslimiyet ve tev-
ekkül içinde, tabii bir hayat geçiriyor. Bi-
zim münakaşalarımıza bir kelime bile cevap
vermiyor, bir yerde Sadri Etem olduktan
sonra artık orada vakitlerin nasıl münakaşa
ile geçtiği malûm, başlar üstünde lengerler
gelen nefis yemeklerin kokusunu duyduğu

TDV ISAM
Kütüphanesi Arşivi
No: 24352/12

disire ümid teselli verecek hiç bir şey yok.
Bilâkis, her şey enişeli, Mahkeme heyeti de
Urfaya gitmiş. Belki onlarla biraz temas edil-
seydi- teselli noktası bulurdu. Bunun için bed-
bin olması tabii idi. Ancak bedbinliği buka-
dar ileri götürmekte, fazla vehme kapılmak
ta da mâna yoktu.

Bana gelince ben artık bu hayata alış-
mıştım. Aylarca ölü kemikleri dolu kabris-
tanlarda, idam mahkûmlarının yerleri olan
münferid hücrelerde yatmış. jandarmanın
merhametsiz tazyik ve şiddeti altında pişmiş,
pencereden bakmak hakkından bile menedil-
miş, sonra her gün adam asan mahkemeler
den geçmiş, yeniden dünyaya çıkmıştım. Be-
nim için şimdi bu, büyük serbesti idi. Anka-
radaki mahkeme de benim masumiyetimi
görmü anlamıştı. Ben burasını bir tevkiffa-
ne bile saymıyordum. Adetâ bir seyahat. Ba-
husus kazanlar kaynıyor, nefis yemekler ge-
liyor, bir çok arkadaşlarla da görüşüp konu-
şuyoruz. Artık bu kadar nimetlere karşı şük-
retmemek nankörlük olurdu.

— İyi ama, Eşref, Ali Said'in senin hak-
kında söylediklerini sen işitmedin. Bilhassa
bana karşı onun hiç de iyi niyeti yok.

— Olabilir.

— Bilmem ama bana burada her şey en-
dişe veriyor.

— Veliddiğim, sen biraz fazla sınırlısın.
Herşeyi bedbinâne düşünüyorsun. Bu, bir
kürd isyanı, bunlarla bizim uzaktan, yakın-
dan hiç bir münasebetimiz olamaz ki... Ol-
masına da imkân yok. elbette bizi muhake-
me edecekler. Hakikat tezahur edecek.

Benim sözlerim velide viz geliyordu, hiç
bir tesir yapmıyordu. Bir defa âdetâ kavga
ettik. Fakat mahayal ikimiz de hislerimizde
biraz tadilat yaparak bir noktada birleşebil-
dik.

Sadri Etem gelince o, bu işi
bir türlü havsahasına sığdıra-
mıyordu. Yana yakıla feveran
ediyordu.

— Şeyh Said beşyüz sene bir kazanda

zaman Sadri hemen münakaşayı keser, istik-
bale keşardı.

H Elazize Böylece bir hafta kadar Diyar-
bekirde kaldıktan, fikirler bir-
az sükün bulduktan sonra, mah-
keme Elazize nakledildi. Biz de partiyi
toplayıp hareket ettik. Elazizde Diyaribe-
kir gibi cehennemi sıcaklar olmuyor, havası
mutedil ve güzel.

Yolda Osmaniyeden geçtik. güzel bir va-
diye girdik. Etraf ağaçlarla, bahçelerle yem-
yeşil, bir yerde istirahat ettik. Bakraçlarla ta-
ze şam dutları toplanmış, bakraçları sildik
süpürdük. Bahçe sahibi böyle müşterilere
rastgeldiğinden çok memnun kaldı.

Dağların tepesinde «Gölcük» denilen bir
göl kenarından geçtik. İki bin küsur metre
yükseklikte dağlar arasında bir göl, ne lâtif!
Seyrine doyulmaz. Yanından geçtik. Biraz
gidince dağların tepesinden şöyle sola dö-
nünce müthiş bir uçurum karşısında haşyet
içinde kalırsınız. Aşağısı iki bin metreden
fazla dimdik bir dağ, deve boynu dedikleri
ufak bir yol var. Oradan ineceğiz. Söförün
ufak bir müvazenesizliği sizi iki bin metre
aşağıya yuvarlar. Kışın bir müddet bu yol
kapanır. Anı çıkan fırtınalar deveboynunda
rastgeldikleri kervanları havaya uçurur, de-
veleri, iki üç bin metre uzaklara atar. Yukarı-
dan baktığımız zaman aşağıda tarlalar ne
kadar küçük görülür. Otomobilde Velide be-
raberiz. Ben bakamıyorum. Gözlerim kararı-
yor. Velid bu manzara karşısında gaşyoluyor.
Gözlerini uçurumdan ayırmıyor.

— Velid mahsus mu yapıyorsun?

— Aman ne güzel uçurumlar! kendimi
kayyarede sanıyorum.

Onbeş yirmi dakika sonra Elaziz ovası-
na ininceye kadar halecandan kurtulama-
dık.

2/1/2

Mahkemeye teslim Ben şimdi jandarma dairesindeki tahta sediri, göğdesi ikiye bölünen çiyanı unuttum, diyebilirimki gazeteci arkadaşları düşünmeye başladım. Tabii o geceyi sabahladık. Sabaha karşı kapılar açıldı, kapandı, bir şeyler oldu. Fakat ben yorgun başıma çekmiş, muttasıl Diyaribekiri düşünüyordum.

— Bu gürültü nedir? diye yavaşca sordum, istiklâl mahkemesinin Ur fada bulunduğunu, dün muhakeme yaptığını, burada en kenardaki odada bulunan bazı kimseler hakkında idam hükümleri verildiğini, bu hükümler infaz edilmek üzere bunların götürülmekte olduğunu söyledi. Ankara hapishanesindeki haller gözümün önüne geldi.

Sabahleyin oda arkadaşlarının hazırladıkları çayı zor içtim. Bugazım tıkanıyordu. Biraz sonra akşamki onbaşı geldi. Yorgun görünüyordu. Beni aldı, ben artık hiç bir şey sormayorum. Bir an evvel buralardan uzaklaşmak istiyorum. Artık akıllanmış olduğumu onbaşıya inandırdım. Akşamki yere geldik. Bir takım kağıtların muamelesi yapıldı. Ben hiç susuyorum.

— Şimdi sizi istiklâl mahkemesine teslim edeceğiz.

Ben peki bile demeyorum. Beraber yola çıktık. Biraz sonra mahkemenin bulunduğu mektebe geldik. Kalem odasına girdik. O... hep bildikler, Selâm verdim, bizi güle güle karşıladılar. Manidar tebessümlerle:

- Nerede kaldın yahu? dediler.
- Bu yollar ne kadar uzunmuş! geliyoruz geliyoruz, bitmiyor.
- Daha da gideceğiz,
- Ne vakit gidiyoruz?
- Akşama hareket ediyoruz.
- Biz ne olacağız?
- Vallah bilmem, Reis beyle, Müddeiumumi ile görüşeyim. Siz ayrımı giderseniz, yoksa beraber mi gideriz, anlayalım.

da Eskiden tanışıyoruz. Sakarya harbinde Kayseride beraber çalıştığımız günleri hiç bir zaman, ne onun, ne benim, unutmamız mümkün değildi.

Eskişehir bozgunundan sonra Yunanlılar ilerlemiş. Ankaraya yaklaşmış, cenupta bir kol Ankara hizasını bile geçmiş. Ankara tahliye ediliyor. Biz Sebillemeşadi Kayseriye nakletmişiz. Orta Anadolu heyecan içinde, işyan emareleri görülüyor. Kayseride gece gündüz, Mazhar Müfit, mütesarrif Kemâl bey (eski Riyaset-i Umûr başkâtibi Kemâl Gedelec.) biz ve diğer bazı mebus arkadaşlar hep birlikte efkârî teşkin için çareler düşünüyoruz. Sebülreşad namına beyannâmeler neşri muvafık görülüyor. Ben gece vakti alâlelece yazıyorum. Sonra dizliyorum. Gece sabahlara kadar el ile işleyen matbaada basıyoruz. Basılan beyannâmeleri mütesarrif Kemâl bey süvarilerle etraf ve civara dağıtıyor. Mitingler tertib ediyoruz. âyetlerle, hadislerle halkı muavenet ve müdafaaya davet ediyoruz.

Beni orada gördüğü zaman çok zeki olan Mazhar Müfidin bunları hatırlamaması mümkün müdür?

Sonra müddeiumumi Avni beyle de eskiden tanıştık. Yozgad beylerinden esaleti alnında parlayan bir genç, merd bir delikanlı olduğu herkesce zebanzed, ondan da çok izaz ve ikram görüldü.

Kâtibler bir şey söylemiyor — Peki, bizi ne diye buraya davet ettiniz?
— Sizden çok hesaplar soracağız.

— Ne hesapları? Kürt meselesile bizim ne alâkamız olabilir ki?...

— Onu orada söylersin.

Baktım, bizim ahbablar sadra şifa verecek hiç de eyi şeyler söylemiyorlar. canım sıkıldı. Oyleyse Reisle, azalarla görüşeyim, dedim.

— Reis beyin odası nerede?

— Reis beyle şimdi daha görüşemezsin. Merak etme yahu! Hele biraz istirahat et bakalım.

— Ama siz de hiç ferahlı bir şey söylemiyorsunuz.

— Velidler, Sadri Etemler, Fevzi Lütfüler, diğer bazı gazeteciler Diyarbekirde toplandılar. Sizi bekliyorlar, oraya gidince vaziyeti yakından görürsünüz.

Bundan sonra bize teselliâmiz sözler söylediler.

— Artık müsaade edin de mahkeme heyetini ziyaret edeyim.

Mahkeme ile ilk müllakat Azadan ilk Lütfü Müfit beyle görüştüm. Bize çok iltifat etti. Bizi çok güzel karşıladı. Lütfü Müfid beyle çok eskiden tanışıyorum. Heybeliâdada Abbas Halim Paşanın selâmlık dairesinde, sonra iskele başında ki gazinoda çok zamanlar beraber buluşmuş, ilmi, içtimai çok münakaşalar etmiştik, çok zaman birbirimize muamele kalırdık. Bununla beraber şimdi bana karşı gösterdiği muamele kendisinin yüksek ruhlı bir zat olduğunu göstermeğe kâfi idi. Onun bu yumuşak muamelesinden, sözlerinden çok ferahlandım.

Biraz sonra reis Mazhar Müfit bey odaya geldi. O, biraz daha ciddi bir tavır almış olmakla beraber o da teveccüh ve iltifatlarını lüzumu kadar, vaziyetin müsaadesi nisbetinde göstermek lütfunda bulundu. Onunla

Azadan Ali Saib beyle tanışıyoruz. Ama gayaben birbirimizi biliyoruz. Ankarada bir defa fırka içtimamda mühim bir meseleinin müzakeresinde benden bahs etmişti (1). Hakkımda teveccühü olmadığım o vakitten beri biliyordum.

Bu suretle bizi muhakeme edecek istiklâl mahkemesi azalarile görüştük. Şuradan buradan konuşmağa başladık, bir aralık müddeiumumi Avni bey dediği:

— Sizi teslim aldık, artık bizim emrimizdesiniz. Biz bu akşam Diyaribekire avdet ediyoruz. Sizi de beraber götürelim. Ayrıca otomobil masrafı yapmış olmanız.

Teşekkür ettim: — Fakat sizi rahatsız etmiş olmazmıyım?

— Benim otomobilimde yer var. Seni oraya alırım.

— Ama benim biraz da eşyam var.

— Eşyamızı taksim ederiz.

Tekrar teşekkür ettim.

(1) Grupta şöyle demişti:

— Ankarayı karıştıran iki kişi var: biri Müfid Hoca, diğeri Esref Edib.

Bunun üzerine M. K. Paşa Müfid Hoca aleyhinde bir saat kadar şiddetli beyanatta bulundu. Fakat benim hakkımda hiç bir şey söylemedi.

TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi No 26.352.13

***

S. Nazari

11

Sayı: 255

Heyetle birlikte hareket Akşan ezanından sonra müteadit husulî otomobiller mahkemenin bulunduğu mektep önüne sıralandı. Evvelâ reis beyin otomobili, sonra azaların, sonra müddeiumuminin, sonra kâtiplerin. Gelin alayı gibi. Odacıya zahmetini verdim. bizim eşyayı benim işareti edeceğim yerlere hemen alelacele koymasını tenbih ettim. Eşyam da birkaç parça; bir portatif karyola, yorgan, battaniye, yastık, sonra bir çanta. Karanlıkta kaldıkça yakmak için ufak bir lâmba. hariçten temini mümkün olmadıkça yemek pişirmek için bir gaz ocağı, sahan, fincan, cezve gibi ufak tefek şeyler. Bütün bunlar ufak bir bavul kadar dört köşe bir sebet içinde. büyükçe dört parça eşya bir mesele. Ortalığın kararmış olması bizim eşyanın suhuletle otomobillere taksim edilmesine yardım etti. Bizim otomobilin ve diğerlerinin bagajlarına birer parça yerleştirildi. reis beyin otomobili de çanta isabet etti. hiç de farkında olmadı zannedirim, Odacının becerikliği sayesinde bizim eşya yerli yerine yerleşti.

Hareket edeceğimiz sırada ortalık kapkaranlık olmuştu. Gece vakti hareket münaşib görülmez, zaten gündüz çok sıcak.

Yolda girdiğimiz heyecan Valiye veda edildi. Otomobiller hareket etti. Karanlıkta süratle gidiyoruz, bizim otomobilde üç kişi var: Müddeiumumi, ben, bir de kâtib Selim Sarper (Şimdi Birleşmiş Milletlerde Türkiye Mümessili) gülererek konuşarak gidiyoruz. Yarım saat kadar gittikten sonra birden bire bizim otomobil fren yaparak durdu, şiddetli sarsıldı.

M. Umumi sogukkanlılıkla:
— Ne oldu? dedi.

Soför: — Önümüzde bir atlı var, dur! işareti verdi.

Hepimizde bet beniz açtı. Büyük heyecana

Diyaribekirde

Diyaribekirde istikbal Tekrar hareket ettiğimiz zaman otomobillerin sesleri bize birer yoldaş gibi oldu. Ni-hayet sâlimen Siverege vasil olduk. Ferdası Diyaribekirin asırdide surlarından içeri girerken hayli yorgun olduğumuzu anladık. Mahkeme heyetinin o telâş ve endişeli hali bertaraf oldu. Verdikleri idam kararlarının intikamı korkusu yolda onları hayli endişeye düşürmüştü.

Diyaribekire varınca doğru hükümet dairesinin önüne geldik, bizim bütün gazeteci arkadaşlarımız, hükümet konağının önündeki geniş merdivenlere sıralanmışlar, bizi istikbal ediyorlar. Demek bunlar serbest, ne âlâ... selâmlaşlık, kucaklaşlık.

Hükümet konağının önündeki geniş taşlıca masalar, sandalyeler sıralanmış, kocaman lengerlerle yemekler. Yeniçeri kıyafetinde bir takım adamlar başlarında tepsiler dolusu et'imei nefise taşıyorlar.

— Bunalar ne? dedim, düğün mü var?

— Burada hergün, her gece böyle. Buranın eşrafından, daha doğrusu dere beylerinden birini bizim gibi mevkuf. Onun konağında bu yemekler geliyor. Baksana, bir haftadır Sadrı Ethemin ensesi ne kadar şişti! Yemek vakti yaklaştı mı Sadrı duramayor, yarım saatlik yoldan nefis kokulu yemekleri duymağa başlıyor.

Askerler hemen eşyamızı aldılar. Bir odaya götürdüler. Yemek zamanı olduğu için bizi de doğru sofraya başına oturtular. Bütün gazeteciler ve muhafız zabitan, hep sofraya başına sıralanmışlar. Mükemmel bir servis. Nefis çorbalar, etler, sebzeler, plâvlar, tatlılar... âdeta peri masallarındaki düğün âlemleri...

— Ben şaşırırım, âdeta atıklaştım. Kendimi...

düşük. Birkaç saniye sonra o atının başı otomobilin camından göründü, resmi üniformalı jandarma süvarisi olduğu anlaşıldı. Geniş bir nefes aldık. Yollarda asayiş olmadığı için vali süvari postaları çıkarmış, yolları muhafaza altına almış. Fakat mahkemenin, M. Umuminin haberi yok. Süvarinin de hareketi münasebetsiz. Otomobile neden dur işareti veriyor? Müddeiumumi buna çok kızdı. Valinin beceriksizliğinden, verilen talimatın yolsuzluğundan bahsetti. Artık söz asayiş meselesi etrafında döndü doladı.

Uzaktan silâh sesleri Gece yarısı oldu, bir köprüyü geçtik, birde baktık, bizden evvel hareket eden otomobiller orada durmuşlar, telâşlı bir halde bize:

— Nerede kaldınız? dediler.

M. Umumi Avni bey: — Geliyoruz, dedi; Valinin münasebetsiz tedbirini anlattı; ve sordu:

— Siz neye burada durdunuz?

— Siz silâh sesleri işitmediniz mi?

— Hayır.

— Biz uzaktan birkaç silâh sesi işittik.

Güzel bir su başı, gece yarısı, ortalık kapkaranlık, her taraf sessiz ve ıssız. Ancak semadaki yıldızlardan istifade ediyoruz. Bir iki polisten başka yanımızda bir kuvvet muhafaza yok. Ya karşımıza bir çete çıksa?... Kimse bunu konuşmuyor. Fakat zannedirim, hepimizin içinden geçiyor, onlar gibi ben de korkumağa başladım. Bir saat kadar orada kaldık. Etrafı dinledik, dağlar, ovalar, derin bir sükûnete dalmış, in yok, cin yok. Nefes alan hiç bir mahlûk yok. Dağların, taşların, ovaların, vâdilerin bu mehb sükûtu insanı haşyet içinde bırakıyor. İnsanın içinde korku olmasa da bu güzel ve azâmetli gecenin huşu ve hududunu duyabilsek!...

Gülerek mırıldandılar:

— Düğün mü, mezbehâmi, sonra anlarsın.

NOT: Seblürreşadın romanının evvelki 293 üncü nüshada 10 uncu kısımdaki «Diyaribekirden havadisler» fıkrasında, Şeyh Saidin mahkemede kendisini İsyana sevk eden gazeteciler olduğunu söylediğini ve bu fikri kendisine, İdamdan kurtulacağı vadile, İstiklâl mahkemesi azasından Ali Saibin telkin ettiğini beyan etmiştir. Ahiret, bu hususu teyid eden mühim bir beyanata muttallı oldum. Aynen naklediyorum.

O zaman aynı mahkemenin müddeiumumisi bulunan Avni Doğan (şimdi Ankara mebusu); ricâlden bir zatın Şark isyanının mesulleri gazeteciler olduğu hakkındaki beyanati münasebetle, vatan gazetesinin 29.11.1958 tarihli nüshasında aynen şöyle demiştir:

«Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ahmet Emin Yalman, Velid Ebüzziya, İsmail Müstak, Esref Edib, Sadri Ethem, (Ertem), Abdülkadir Kemâli beylerden mürekkep gazetecilerin muhakemeleri Şark İstiklâl Mahkemesinde yapılmıştır. Bu mahkemenin savcılığını ben yaptım.

Şeyh Said, muhakemesi sırasında kendisini İsyana sevkedenlerin yukarıda isim geçen gazeteciler olduğunu beyan etmiş, ve bu ihbar üzerine mahkeme gazeteciler hakkında takibata geçme kararı vermişti. Muhakeme aylarca devam etti. İhbarın asılsız ve hiçbir delille dayanmadığı, bütün açıklığı ile sabit oldu. Zaten bu seçkin memleket evlâdının, yurdu parçalamak için irtica vasıtasıyla kullanan bir isyan ile alakalı olduklarına nasıl inanılabilirdi?

O sırada yürürlükte olan Matbuat Ka...

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 25.352.14

ması bizim için suhuletle otomobillere tahsis edilmesine yardım etti. Bizim otomobilin ve diğerlerinin bagajlarına birer parça yerleştirildi, reis beyin otomobiline de çanta isabet etti. Hiç de farkında olmadı zannedirim, Odacının becerikliliği sayesinde bizim eşya yerli yerine yerleşti.

Hareket edeceğimiz sırada örtalıklar kapkaranlık olmuştu. Gece vakti hareket münasib görülmuş, zaten gündüz çok sıcak.

Yolda geçirdiğimiz heyecan

Valiye veda edildi. Otomobiller hareket etti. Karanlıkta süratle gidiyoruz, bizim otomobilde üç kişi var: Müddetumumi, ben, bir de kâtib Selim Sarper (Şimdi Birleşmiş Milletlerde Türkiye Mümessili) gülererek konuşarak gidiyoruz. Yarım saat kadar gittikten sonra birden bire bizim otomobil fren yaparak durdu, şiddetli sarsıldı.

M. Umumi soğukkanlılıkla:

— Ne oldu? dedi.

Şoför: — Önümüzde bir atlı var, dur! işareti verdi.

Hepimizde bet beniz aştı. Büyük heyecana

Diyaribekirde

Diyaribekirde istikbal Tekrar hareket ettirdiğimiz zaman otomobillerin sesleri bize birer yoldaş gibi oldu. Nihayet sâlimen Sivergeye vasil olduk. Ferdası Diyaribekirin asırdide surlarından içeri girerken hayli yorgun olduğumuzu anladık. Mahkeme heyetinin o telâşlı ve endişeli hali bertaraf oldu. Verdikleri idam kararlarının intikamı korkusu yolda onları hayli endişeye düşürmüştü.

Diyaribekire varınca doğru hükümet dairesinin önüne geldik, bizim bütün gazeteci arkadaşlar, hükümet konağının önündeki geniş merdivenlere sıralanmışlar, bizi istikbal ediyorlar. Demek bunlar serbest, ne âlâ!... selâmlaşlık, kucaklaşlık.

Hükümet konağının önündeki geniş taşlığa masalar, sandalyeler sıralanmış, kocaman lengerlerle yemekler. Yeniçeri kıyafetinde bir takım adamlar başlarında tepsiler dolusu et'lemei nefise taşıyorlar.

— Bunalar ne? dedim; düğün mü var?

— Burada hergün, her gece böyle. Buranın eşrafından, daha doğrusu dere beylerinden biri bizim gibi mevkuf. Onun konağında bu yemekler geliyor. Baksana, bir haftadır Sadrı Ethem'in ensesi ne kadar şişti! Yemek vakti yaklaştı mı Sadrı duramıyor, yarım saatlik yoldan nefis kokulu yemekleri duymağa başlıyor.

Askerler hemen eşyamızı aldılar. Bir odaya götürdüler. Yemek zamanı olduğu için bizi de doğru sofraya başına oturtular. Bütün gazeteciler ve muhafız zabitan, hep sofraya başına sıralanmışlar. Mükemmel bir servis. Nefis çorbalar, etler, sebzeler, plâvlar, tatlılar... âdeta peri masallarındaki düğün âlemleri!...

Ben şaşırımdım, âdeta alıklaştım. Kendimi tokatlayan yemek salonunda sandım. Karnımızı güzelce doyurduktan sonra kahveseler geldi.

— Saz faslı de var mı? dedim.

— Arzu edersen... bey onu da temin eder.

— Deseriz a, biz buraya düğüne gelme

silâh sesleri yü geçtik, birde baktık, bizden evvel hareket eden otomobiller orada durmuşlar, telâşlı bir halde bize:

— Nerede kaldınız? dediler.

M. Umumi Avni bey: — Geliyoruz, dedi; Valinin münasebetsiz tedbirini anlattı; ve sordu:

— Siz neye burada durdunuz?

— Siz silâh sesleri işitmediniz mi?

— Hayır.

— Biz uzaktan birkaç silâh sesi işittik.

Güzel bir su başı, gece yarısı, ortalık kap karanlık, her taraf sessiz ve ıssız. Ancak semadaki yıldızlardan istifade ediyoruz. Bir iki polisten başka yanımızda bir kuvvet muhafıza yok. Ya karşımıza bir çete çıksa?... Kimse bunu konuşmuyor. Fakat zannedirim, hepimizin içinden geçiyor, onlar gibi ben de korkmağa başladım. Bir saat kadar orada kaldık. Etrafı dinledik, dağlar, ovalar, derin bir sükûnete dalmış, in yok, cin yok. Nefes alan hiç bir mahlûk yok. Dağların, taşların, ovaların, vâdilerin bu mehib sükûtü insanı haşyet içinde bırakıyor. İnsanın içinde korku olmasa da bu güzel ve azametli gecenin huşu ve huduunu duyabilirsek!...

Gülerek mırıldandılar:

— Düğün mü, mezbehâmi, sonra anlarsın.

NOT: Sebilürreşadin romanının evvelki 203 üncü nüshada 10 uncu kısımdaki «Diyaribekirden havadisler» fıkrasında, Şeyh Saidin mahkemede kendisini isyana sevk eden gazeteciler olduğunu söylediğini ve bu fikri kendisine, idamdan kurtulacağı vadiyle, istiklâl mahkemesi azasından Ali Saibin telkin ettiğini beyan etmişim. Ahlren, bu hususu teyid eden mühim bir beyanata muttali oldum. Aynen naklediyorum.

O zaman aynı mahkemenin müddetumumisi bulunan Avni Doğan (şimdi Ankara mebusu); ricâlden bir zatın Şark isyanının mesulleri gazeteciler olduğu hakkındaki beyanatı münasebetle, vatan gazetesinin 29.11. 1958 tarihli nüshasında aynen şöyle demiştir:

«Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ahmet Emin Yalman, Velid Ebüzziya, İsmail Müstak, Eşref Edib, Sadri Ethem, (Ertem), Abdülkadir Kemâli beylerden mütrekkep gazetecilerin muhakemeleri Şark İstiklâl Mahkemesinde yapılmıştır. Bu mahkemenin savcılığını ben yaptım.

Şeyh Said, muhakemesi sırasında kendisini isyana sevkedenlerin yukarıda ismi geçen gazeteciler olduğunu beyan etmiş, ve bu ihbar üzerine mahkeme gazeteciler hakkında takibata geçme kararı vermişti. Muhakeme aylarca devam etti. İhbarın asılsız ve hiçbir delile dayanmadığı, bütün açıklığı ile sabit oldu. Zaten bu seçkin memleket evlâdının, yurdu parçalamak için irtica vasıtalarına kullanan bir isyan ile alakalı olduklarına nasıl inanılabilirdi?

O sırada yürürlükte olan Matbuat Kanununun 36 ncı maddesi gereğince, muhakemeye son verilmesini istedim. Mahkeme heyeti gazeteciler hakkında kısmen beraat, kısmen de ademî mesuliyet kararı vermişti.

Sonradan anlaşıldı ki, bugün hayata göz-

lerini kapamış olan ihtirâş bir politikacı, plâncıya giderek Şeyh Saide «Gazetecilerle itham ederse, hayatını kurtulma ihtimali olduğunu» telkin etmiş.»

***

(T.No. 14) - (Kasım 1959.)

a

Makriköylü
Cellâd

El - Azizde yerlerimizi hazırlamışlar. Kilesinin karşısında bir ev gazetecilere tahsis olunmuş. Kilise tevkifhane. Her taraf tan gelen mevkuf kürtlerle dolu. Yeni ikametgâhımızın odalarına dağıldık. Karyolalarımızı kurduk. Kapımızda süngülü bir nöbetçi. Yemeklerimizi pişirmek için bir aşçı tuttuk. Artık burada ikametimizin uzayacağı anlaşılıyor, yerleşiyoruz. Mahkeme faaliyete başladı. Her gün kafilere kafilere kürtler mahkemeye sevk olunuyor. Görüyoruz, biraz son

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352.15

ra hükümler verilmeye, hemen her sabah hükümler infaz edilmeye başladı.

Velidin tanıdığı Makriköylü bir zabıt, sabahleyin erkenden bize geliyor, bizi uyandırıyor, hükümleri infaza memur bir zabıt. Kısa boylu, sarı benizli zayıf bir zat. Hükümleri nasıl infaz ettiğini bütün teferrüatıyla, tafsilâtıyla anlatıyor. Böyle her sabah bizi erken uykudan uyandırıp heyecanlı şeyler anlatmak ne kadar münasebetsiz bir şey. Fakat o, artık kanıksamış. O kadar itidâl ile, o kadar tabii surette anlatıyor ki masal söylüyor

zannedersiniz. Vazifesiz kaldığı gün âdetâ ne sesiz. Velid onun bu hâline çok kızıyor ve ediyor. Fakat tabii «gelme!» de denmez. Velid gülmüyor.

— Pekî vazifesidir yapacak. Ama bizim gibi kalbi rakik ve mahzun maznunlara her sabah gelip de bunları anlatmak ne oluyor?.

— Acaba mahsus mu yapıyor?

— Zannetmem, anlatmak, hep ondan bahsetmek ihtiyacı var.

— Başka suretle bu ihtiyacını def edemiyor mu?

— Anlaşılan edemiyor.

O, gittikten sonra hepimizi bir endişedir, alıyor. Ne neşemiz kalıyor, ne metânetimiz. Yemek bile zor yiyoruz.

Ali Saibin gözleri gayizil

Böylece günler geçmeye başladı. Ara sıra Müddeiumumî azalar geliyor. Konuşuyoruz. Biraz kederlerimiz uyuşuyor. He yeti hâkimenin bize karşı öyle kızgınlıkları yok. Yalnız Ali Saibin pazarları korkulu, Abdülkadir Kemali ile. Fevzi Lütfü ile. Benimle hiç konuşmuyor. Nedenise bize içinde bir gayiz olduğu gözlerinden okunuyor.

Velidi en ziyade endişeye düşüren nokta bu, niçin Ali Saib bazı arkadaşlara karşı böyle gaduh? fırsat düştükçe onun bu hissiyatını tadil etmeye uğraşılıyor. Ama bir türlü mütemin olamıyor, gün geçtikçe Velidin, kendi şahsı hakkındaki endişeleri zâil olmağa başlıyor. Ali Saibin şiddetli pazarları onu, kendisini düşünmekten alıkoyuyor, o şimdi muttasıl bizimle meşgul. Tabii bana da bir şey söylemiyor, ama ben anlıyorum.

Endişeli günler

Ne kadar metânetimizi muhafaza etsek yine bazen endişeye düşmemek mümkün olmuyor. Meğer ben Ankarada o münferid hücrede, o müteaddit demir kapılarla mahsur zindanda, o semâyî görmeyen o kara taşıları, ölü kemiklerle dolu yerde ne kadar rahatmışım? şimdi burada bir evde oturuyoruz. Çıkıp civar yerlerde geziyoruz. Üzerimizde öyle şiddetli bir tazyik yok. Arkadaşlarla konuşuyoruz, dertleşiyoruz. Güneş istersek, hava istersek

Fakat bütün bunlara rağmen keyfimiz yok, neşemiz yok, içimiz endişeli. Bu kadar gazeteci bir araya gelir de orada rahat, huzur mu kalır? Birbirimize mutlaka tesir ediyoruz. Her gün başka bir hava esiyor. İnsan itidâlini, kabil değil, muhafaza edemiyor.

Maahaza gün geçtikçe bizlere karşı olan gayizlerde şiddetli hislerde iyiliğe, mülayemete doğru bir temayül hissediliyor. Onlara göre gazetecilerin kabahati büyük. Ali Saib gazetecileri şeyh Sait hareketinin bombardımanları addediyor. Her halde gazeteciler cezasız kurtulamıyacak, her gazetenin bir senelik, iki senelik kolleksiyonları İstanbuldan celb ediliyor. Demek bir iki senelik hesablar sorulacak. Böyle olduktan sonra mahkûm edecek sebep bulmaktan kolay ne var? demek mesele ortada muayyen bir cürme karşı mu hakeme değil, verilmek istenilen cezaya göre bir makale yahut bir kaç fıkra bulmak, onu ilerletmek. Yoksa isyanlarla hiç bir gazetecinin zerre kadar bir alakası olmadığı malûm ve müsellemler.

Onun için gazeteciler endişeden kurtulmıyor. İşin kanunî ceza ile değil, siyaseti hükümetle halolunacağına kaniler, onun için kimse ne kanunî cezayı okuyor, ne de usulî cezayı tetkik ediyor.

NOT:

Aldığımız müdeaddit mektuplarda Sebülürreşad romanının çok alâka ile takip olduğu bildiriliyor ve buna daha fazla yer tahsis olunması arzu ediliyor. Gösterilen teveccüh ve iltifatlara karşı bilhassa teşekkürler ederiz. Dere olunacak yazılarımız pek çok. Sıra bekliyor. Sayfalarımız mahdud, bu vaziyet karşısında buna fazla yer tahsis etmeye imkân yok. Maahaza çok lutûfkâr olan muhterem okuyucularımızın arzularını mümkün mertebe yerine getirmeye çalışacağız.

Daha ne kadar devam edeceği soruluyor. Henüz yarıya gelmedik. 20 - 30 nüsha daha devam edecek, bir kaç nüsha sonra muhakemeler başlayacak, ki romanın asıl meraklı tarafı, Muhterem okuyucularımızın sabırlı olmalarını reca eder, iltifat ve teveccühlerine karşı teşekkürlerimizi tekrar eyleriz.

Abdülkaadir Yalnız, Abdülkaadir Kemâlî Kemâlînin hukukçu olduğu için nazari-şakaları yatı cezaiye ile meşgul! bir gece baktım, yine yatıktan sonra lambayı yama almış, kanun kitaplarını karıştırıp duruyor, bir şeyler yazıyor.

— Hadi yahu yatsana! böyle gece yarı-sundan sonra mutalea ne oluyor? Gündüzün vakit mi yok?

— Gecenin huzuru başkadır.

— Bu kadar derin mesele nedir?

— Derinliği yok. Yalnız esasatı hukuki-yeye göre bu mahkeme bizi muhakeme edemez.

Henüz gözlerini kapamak üzere olan Velid, kendini tutamadı, gülmeye başladı. Ben kendimi zor zabtettim. Zaten onun ne deli olduğunu biliyorum. Bazen akli eser, ben yarken koca soğan bıçağını alır, bir metre yu kardan kabzasından tutar, tam göğsüme doğru sallar:

— Şunu bıraksam acaba nasıl olur?

Diye sorar. Velid'in böyle şakalara hiç tahammülü yok, o, bunları bana karşı yapıyor.

— Anlaşıyor ki yarın sen kiliseye, kürtlerin yanına naklediliyorsun!

— Salıyorum!...

— Salamazsın!

— Salıyorum!

Velid hemen yatağından fırlıyor, araya giriyor:

— Böyle şaka olur mu yahu? Gece yarısından sonra nedir bu hâl?

— Velid bey, sen rahatına bak. Sana bir

(c)

ni beyin de böyle bir iddiası yoktur. O halde mahkeme bizi nasıl muhakeme edebilir?

— Yazacağınız bu mı?

— Evet, bu.

— Yazdıktan sonra ne olacak?

— Bizi mahkemeye çağırdıkları zaman mahkemede bunu söyleyeceğim.

— O eli kanlı, cellâd Ali Saib de bu kadei hukukiyeyi dinleyecek, öyle mi?

— Dinlememek nasıl olur? Ben de istiklâl mahkemesi azalığı yaptım.

— Anlaşılan sizin istiklâl mahkemesi sulh ceza mahkemesinden farksızmış! Kuzum Abdülkaadir Kemâlî, sen bunları ciddi mi söylüyorsun?

— Elbette ciddi söylüyorum.

— Öyleyse zararı yalnız kendine değil, hepimize dokunur.

— Hepiniz de benim gibi bu iddiayı serd edebilirsiniz.

— Biz aklımızı peynir ekmekle yemedik.

Baktım ki o, kanaatinde şamimi ve ciddi. Kanunun maddelerini aynen yazdı, bir iki saat içinde bir şey hazırladı.

— Haydi şimdi yatalım, dedim.

— Şunu bir defa dinle de ondan sonra.

— Mükemmel olmuş, akan sular durur. bunu mahkemede okur okumaz derhal tahliyemize karar verecekler.

— Tabii, böyle yapmaları lâzım:

Münakaşamız bu şekilde kaldıkça Velid yalnız pufleyip duruyor. Bir taraftan öbür tarafa dönüyor, uyuyamiyacağı tabii.

Diger gazetecilerle Artık sıkılıyorz. Bizi rin de celbi çağırırsalar da ne olacaksa olsun, anlaşılıyor ki hepimizi birer tarafa gönderecekler, en son eşen hava bu. buna da öyle çokluk itiraz eden yok. Mademki Ali Saibin kanaati herhalde gazetecilerin cezasız kalmaması şeklindedir, o hâlde en hafif ceza

şey yapan var mı?

— Ha ona, hâ bana, Reza ederim, böyle şakaları bırak.

Derken öbür odadan Sadri Etem, Fevzi Lütfü, diğer arkadaşlar geliyor. Abdülkaadirin elinde koca soğan bıçağını görünce Sadri ellerini kaldırarak geriliyor. Ben teminat veriyorum:

— Gel yahu, korkma, şaka yapıyor:

Sadride yürek selanik!... İnana mıyor.

— Bıçakla şaka olur mu?

— Abdülkaadir Kemâlî için olur.

Sonra ben kalkarım, delinin elinden bıçağını alır, onu masa başına oturturum, okşa yarak yatıştırıyorum:

— Bari ben de oturayım da sana yoldaş olayım. Biz de o mektepte okuduk. Belki sana bir fikri hukuki verebilirim.

— Eşref, bu meseleyi bu gece ben yazmazsam uyuyamam.

— Allah rahmet eylesin, Nasreddin Hoca da böyle imiş. Geceleyin yataкта hatırına gelen şeyi kalkıp hemen kayd etmezse saba ha kadar unutturmuş!

— Alayı bırak da konuşalım.

Peki, söyle bakalım;

Sebki dâ — Usulü cezaiyede sebki dâva va şart şart değil mi?

— Tabii şartı esası.

— Bizim hakkımızda müddei umumilik tarafından bir dâva sebk etmemiştir. Eski müddeiumumi Süreyya bey böyle bir dâva ikame etmedi. Sonra yeni müddeiumumi Av-

yeni bir meşale ortaya attı. Gazeteciler yalnız şu bir kaç kişiden ibaret değildir. Bir tek kim gazeteciler daha vardır ki onların muhelif neşriyatı daha kıymetli olduğu halde onlar bugün İstanbulda kollarını sallayarak do laşıyorlar. Bu, bir küldür, ayrılamaz. Onları da celb etmek lâzım.

Akşamdan Avni bey bunu bize söyleyince çok memnun olduk. Bir kere vakit kazanılacak. Saniyen şiddet günleri geçecek. Sonra, mesuliyet, mahdud sahadan çıkıp genişleyecek. bir kaç kişinin yükleneceği mesuliyet bir çok arkadaşlar arasında taksim olunacak. Mesele münfeid olmaktan çıkacak, bir matbuat meselesi olacak. Bir kaç kişi yerine bir çok gazetenin sahib ve baş muharrirleri bir araya gelmesi elbette bir ferahlık idi.

Esasen bu hususta bir mesuliyet varsa bunu yalnız kapana tutulan bir kaç gazeteciye yükletmek adalet sızlık olurdu. Aynı yolcuları hep birlikte olmalı. Hesap verilecekse hep beraber verilmeli idi. Mesuliyet terettüp decekse hepsine şamil olmalı idi.

Gaztecilerin masumiyetine canu gönülden inanan ve onların bir haksızlığa maruz kalmalarını hiç de istemeyen müddeiumumi Avni bey, bu noktai nazarını akşam hususî bir sohbet esnasında bize söylediği zaman çok sevindik. Avni beye teşekkür ettik. Bu mesele üzerinde hayli şeyler konuştuk. İsmail Muştakin, Ahmet Eminin, Ahmed Şükürün, Sübhî Nurinin kulakları çınlasın dedik. Avni beyin çok âdilâne olan bu fikrini bu siyaset ve kıyasetini mahkeme farkında olmayarak kabul etti. Hemen İstanbul emniyet müdürlüğüne şifre verildi.

Şimdi İsmail Muştak Kızıltopraktaki köşkününde sabah kahvesini içerken sivil memurların kapısını çaldığı zaman kendisinin nasıl şaşkınlık gösterdiğini, kahveyi üzerine dök-

tüğünü görüyoruz. Ahmed Eminin hiç belli

etmek istemediği endişesini, Ahmed Şükürün

nün hiddetini Sübhî Nurinin telâşını gördük.

yor, bir şeyler yapıyor.
— Hadi yahu yatsana! böyle gece yarısından sonra mutalea ne oluyor? Gündüzün vakit mi yok?

— Gecenin huzuru başkadır.

— Bu kadar derin mesele nedir?

— Derinliği yok. Yalnız esasatı hukuki-yeye göre bu mahkeme bizi muhakeme edemez.

Henüz gözlerini kapamak üzere olan Velid, kendini tutamadı, gülmeye başladı. Ben kendimi zor zabtettim. Zaten onun ne deli olduğunu biliyorum. Bazen aklı eser, ben yarken koca soğan bıçağını alır, bir metre yu kardan kabzasından tutar, tam göğsüme doğru sallar:

— Şunu bıraksam acaba nasıl olur?

Diye sorar. Velid'in böyle şakalara hiç tahammülü yok, o, bunları bana karşı yopiyor.

— Anlaşıyor ki yarın sen kiliseye, kürtlerin yanına naklediliyorsun!

— Salıyorum!...

— Salamazsın!

— Salıyorum!

Velid hemen yatağından fırlıyor, araya giriyor:

— Böyle şaka olur mu yahu? Gece yarısından sonra nedir bu hâl?

— Velid bey, sen rahatına bak. Sana bir

③

ni beyin de böyle bir iddiası yoktur. O halde mahkeme bizi nasıl muhakeme edebilir?

— Yazacağımız bu mu?

— Evet, bu.

— Yazdıktan sonra ne olacak?

— Bizi mahkemeye çağırdıkları zaman mahkemede bunu söyleyeceğim.

— O eli kanlı, cellâd Ali Saib de bu kaidi hukukiyeyi dinleyecek, öyle mi?

— Dinlememek nasıl olur? Ben de istiklâl mahkemesi azalığı yaptım.

— Anlaşılan sizin istiklâl mahkemesi sulh ceza mahkemesinden farksızmış! Kuzum Abdülkaadir Kemalî, sen bunları ciddi mi söylüyorsun?

— Elbette ciddi söylüyorum.

— Öyleyse zararı yalnız kendine değil, hepimize dokunur.

— Hepiniz de benim gibi bu iddiayı serd edebilirsiniz.

— Biz aklımızı peynir ekmekle yemedik. Baktım ki o, kanaatinde şamimi ve ciddi. Kapunun maddelerini ayhnen yazdı, bir iki saat içinde bir şey hazırladı.

— Haydi şimdi yatalım, dedim.

— Şunu bir defa dinle de ondan sonra.

— Mükemmel olmuş, akan sular durur. bunu mahkemede okur okumaz derhal tahliyemize karar verecekler.

— Tabii, böyle yapmaları lâzım:

Münakaşamız bu şekilde kaldıkça Velid yalnız pufleyip duruyor. Bir taraftan öbür tarafa dönüyor, uyuyamayacağı tabii.

Diğer gazeteciler Artık sıkılıyor. Bizi rin de celbi çağırırsalar da ne olacaksa olsun, anlaşılıyor ki hepimizi birer tarafa gönderecekler, en son eşen hava bu. buna da öyle çokluk itiraz eden yok. Mademki Ali Saibin kanaati herhalde gazetecilerin cezasız kalmaması şeklindedir, o hâlde en hafif ceza

rin elinde koca sagan bıçağını görünce Sadri ellerini kaldırarak geriliyor. Ben teminat veriyorum:

— Gel yahu, korkma, şaka yapıyor:

Sadride yürek selanik!... İnanamıyor.

— Bıçakla şaka olur mu?

— Abdülkaadir Kemalî için olur.

Sonra ben kalkarım, delinin elinden bıçağını alır, onu masa başına oturturum, okşa yarak yatıştırıyorum:

— Bari ben de oturayım da sana yol- daş olayım. Biz de o mektepte okuduk. Belki sana bir fikri hukuki verebilirim.

— Eşref, bu meseleyi bu gece ben yazmazsam uyuyamam.

— Allah rahmet eylesin, Nasreddin Hoca da böyle imiş. Geceleyin yataкта hatırına gelen şeyi kalkıp hemen kayd etmezse saba ha kadar unutturmuş!

— Alayı bırak da konuşalım.

— Peki, söyle bakalım;

Sebki dâ - Usulü cezalyede sebki dâva va şart şart değil mi?

— Tabii şartı esası.

— Bizim hakkımızda müddej umumilik tarafından bir dâva sebk etmemiştir. Eski müddeiumumi Süreyya bey böyle bir dâva ikame etmedi. Sonra yeni müddeiumumi Av-

yeni bir mesele ortaya attı. Gazeteciler yalnız şu bir kaç kişiden ibaret değildir. Bir takım gazeteciler daha vardır ki onların muh lif neşriyatı daha kıyyetli olduğu halde onlar bugün İstanbulda kollarını sallayarak do laşıyorlar. Bu, bir küldür, ayrılmaz. Onları da celb etmek lâzım.

Akşamdan Avni bey bunu bize söyleyin- ce çok memnun olduk. Bir kere vakit kazanılacak. Saniyen şiddet günleri geçecek. Sonra, mesuliyet, mahdud sahadan çıkıp geniş- leyecek. bir kaç kişinin yükleneceği mesuliyet bir çok arkadaşlar arasında taksim olu- nacak. Mesele münfefd olmaktan çıkacak, bir matbuat meselesi olacak. Bir kaç kişi ye- rine bir çok gazetenin sahib ve baş muhar- rirleri bir araya gelmesi elbette bir ferahlık idi.

Esasen bu hususta bir mesuliyet varsa bunu yalnız kapana tutulan bir kaç gazete- ciye yükletmek adalet sızlık olurdu. Aynı yo lun yolları hep birlikte olmalı. Hesap verilecekse hep beraber verilmeli idi. Mesuliyet terettüp edecekse hepisine şamil olmalı idi.

Gazetecilerin masumiyetine canı gönül- den inanan ve onların bir haksızlığa maruz kalmalarını hiç de istemeyen müddeiumumi Avni bey, bu noktai nazarını akşam hususi bir sohbet esnasında bize söylediği zaman çok sevindik. Avni beye teşekkür ettik. Bu mesele üzerinde hayli şeyler konuştuk. İsmail Muştakin, Ahmet Eminin, Ahmed Şük- rünün, Sübhi Nurinin kulakları çınlasın de- dik. Avni beyin çok âdilâne olan bu fikrinin bu siyaset ve kıyyasetini mahkeme farkında olmayarak kabul etti. Hemen İstanbul emni- yet müdürlüğüne şifre verildi.

Şimdi İsmail Muştak Kızıltopraktaki köş- künde sabah kahvesini içerken sivil memur- ların kapısını çaldığı zaman kendisinin nasıl şaşkınlık gösterdiğini, kahveyi üzerine dök-

tüğünü görüyoruz. Ahmed Eminin hiç belli etmek istemediği endişesini, Ahmed Şük- rünün hiddetini, Sübhi Nurinin telaşını geldik- leri zaman uzun uzadıya dinleyeceğiz.

Bize tahsis edilen konak

Bir hafta geçmeden gazeteciler El Aziz kapılarına geldiler. Yerimiz dar... Onlar gelince bu küçük ev bizi almayacağı tabii, onlar gelmeden evvel büyük bir yer arandı. Fakat yok. O civarda Çarşancıklı eşraftan Ahmet beyin büyük konağı var. Fakat hususi ikametgâha mahsus. Burasını kiralamak mümkün değil. Verirse ancak gazetecilere karşı bir lutf olarak verebilirdi. Kendisi ile zaten ahbabız. Hergün görüşüyo-

ruz. Vaz'iyeti anlattık. Derhal muvafakat etti.

— Gazetecilere karşı konağı mı tahsis et mekle ithihar ederim, dedi.

Ahmet bey Çarşansak eşrafından, hane-dandan bir zat. Müddeiumumiliğe haber ver dik. Hemen buraya naklettik. Perapalas sal-onları gibi kocaman odalar, geniş salonlar. İçinde at koşur. On gazeteciyi değil, bir ta-hur asker, alır.

Gelecek arka-daşlara azizlik

Yerleştik. Şimdi İstanbul-da yeni gelecek misafir-leri bekliyoruz. Akşama, sabaha gelirler. İsimiz gücümüz yok. Haydi onlara bir azizlik edelim, dedik. Onlara mü-kemmel bir istikbal plânı hazırladık. Onlar şimdi tabii endişeli fikirlerle meşbu' olarak geliyorlar. Bizi burada böyle serbest görür-lerse sukuti hayale (!) uğrarlar. Korkuları kalmaz.

Onlara söyle bir plân hazırladık. Vaz'iyeti çok şiddetli göstereceğiz, Biz hepimiz odalarımıza çekileceğiz. Onlar otomobiller-den iner inmez, eşyalarını bile almaya mey-dan vermeden kapıdaki süngülü askerler derhal onları merdiven altındaki karanlık bir mahzene sokacaklar. Bir müddet orada kalacaklar. Kiminin ödü patladıktan, kimi-nin üstü başı ıslandıktan sonra hep beraber alayla gidip onları oradan çıkaracağız.

Hafif harına bu plânı tatbik ettik. Süngülü askerler onları şiddetle karşılayarak o kocaman konağın karanlık bir izbesine birer birer soktu. Ağla giren koyunlar gibi onla-rın o mahzene bir girişleri vardı ki... O ko-caman konak nazarlarında eski zabtiye neza-retinden farksız oldu.

Onları oraya soktuktan sonra biz hepimiz yukarda büyük salonda toplandık. Gül-medeyi bayılıyoruz. Güzel bir eğlence mev-zuu oldu. Müddeiumumi Avni Bey de ora-da. Beş on dakika geçti. Bazı arkadaşlar bu azizliği kâfi görüyordu. Bazıları bir saattan evvel çıkmaları doğru olmadığını söylüyor-du. Müddeiumumi Avni beyi hakem yaptık. Kâfi olduğunu söyledi:

— Yalnız onları buraya getirdiğiniz za-man beni tanıtmayınız dedi.

Hepimiz alayla aşağı indik. Yalnız müd-deiumumi yukarda kaldı. İzbe kapısını aç-tık. Zavallılar o karanlıklar içinde yağmura tutulmuş tavuklar gibi tünemişler. Üstleri başları örümcekler içinde kalmış. Bizi görün-ce şaşırıldılar. Onları oradan kaçırmak için geldik zannettiler. Birer birer onları dışarı-ya çıkardık. Pek bitkin bir halde idiler. Bir saat orada kalsalardı mutlaka bir kaza çı-kardı. Ahmet Emin tiftir titriyordu. Subhi Nuri şaşkına döndüştü. İsmail Müstak ay-dınlığa çıkar çıkmaz fevran etti:

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352.12

ge mi kasd ettiniz?

— Biz bunların sahihini gördük de bir şey demedik. Siz şakasına tahammül edemi-yorsunuz.

— Alacağınız olsun.

Müddeiumumi deyince O alayla onları yu-karı çıkardık. İsmail Müstak göz-lerini açmış, hiddetten kıpkızıl kesilmiş, yük-sek sesle etrafa çatıyor:

— Ben bunun farkına vardım, diyor.

Halbuki hiç de farkına varmadı. Bir ku-yamettir köptü. Herkes söylüyor, gültüyor. Orada tanımadıkları bir adamın vücudun-dan bile haberdar degiller. Yahut onu misa-firlerden bir zat sanıyorlar. Müstak bahsi de-ğıştirmeye başladı. Ya bir pot kırarsa ne ya-parız? Telâfisi kaabil olmayan bir hata ya-pabilir, bir söz söyleyebilir. Bu merdiven al-tı şakasına benzemezdi. Daha fazla söyleme-sine meydan vermedik.

— Müddeiumumi Avni bey efendi! Diye köşede oturan zatı takdim ettik.

— Ne... Müddeiumumi mi?...

İsmail Müstak müddeiumumi kelimesi-ni işitir işitmez şaşaladı, şalladı. Dili tutul-du. Gözleri fırladı, dudakları büküldü. Büt-ütün başka bir adam oldu. Gözleri Avni beye dikildi kaldı.

Şimdi bizi bir gülmektir aldı. Bayılıyo-ruz. Kendimizi zabt edemiyoruz. Onun, için-den ne düşündüklerini biliyoruz:

— Ya bir halt etseydim de mahkeme hakkında bir şey söyleseydim, hâlim ne olurdu?

Bize dişlerini öyle sıkıyordu ki... Gözle-rinde kalbinin gayizleri okunurdu:

— Ben sonra sizin hepinizin hakkından gelirim.

Şimdi on kişi olmuştuk. Oh! Ne âlâ! Biz bu vaziyetten mefnun olmadık desek yalan söylemiş oluruz. Mademki Müstak da geldi, artık o ne yapar yapar, allem eder, kalem eder, bu işi bir yoluna koyar, dedik. Nite-kim koydu. Tabii üstadın mehareti, zekâsı

hepimizce müselleme.

Biraz sonra müddeiumumi gidince biz bize kaldık. Müstak hemen bize hücum etti!

— Bu yaptığınız şey olur mu? Merdiven altı azizliğine bir şey demeyorum. Fakat yukarda müddeiumumi olduğunu neden bana haber vermediniz? Ya ağızdan bir şey ka-çırsaydım, hâlim ne olurdu?

— Ağızı kapatır, bir şey kaçırtmazdık.

— Ağızı kapasanız başka taraftan ka-çırdım!...

Müstak buna çok sıkılmıştı. Bunu kati-yen mazur görmüyordu. Ama biz gülmeden bayılıyoruz. O, kızıyor, müttasil söyleniyor,

bize çıkışıyor. En nihayet:

— Canım, dedik, müddeiumumi bey böyle istedi, onun için öyle yaptık.

— Demek siz burada işin alayındasınız.

— İşte gördüğümüz gibi!...

— Ne âlâ! Öyle ise ne diye bizi buraya getirdiler?

— Onu sonra anlarsın. Burada onların böyle şakalarına, böyle teklifsizliklerine bak-ma, darağaçları altından geçerken neye gel-digimizi anlarsınız!...

tak elebaşı Şimdi en safâ artık onu su-
çirdik. Geçirmeğe hacet yok.
O, kendi kendine gitti. Biraz sonra Muştak
mahkeme âzaları ile, müddeiumumî ile ahbab
oldu. Bilhassa reis Mazhar Mifid beyle can
ciğer oldu.

Şimdi artık mukadderatın işi. İstihbarat
makinaları kuruldu. Muştak, Elâ-
ziçkilere ehemmiyet verdiği yok. Ankaradan
esen havaya bakıyor. Dünâ mescid

rada değil, Ankarada hallolunacak ve karar
verilecek, diyor. Acaba bizleri atlatıp kendi-
ni karaya çıkarmak mümkün mü? Muştak
bunu düşünmez değil. Fakat karşındakiler
de kurd. Yalnız kendisi istisna etti.

İkemenin de yapacağı şey değil. O **akif çö-**
lühaf bir şey olur. O da bunu anlıyor. Hiç
olmazsa iki gruba **yürümek**, bir kısmını fe-
la ederek, bir kısmını kurtarmak. Bu da
şu. Bu tefrik nasıl yapılacak? ve neye müs-
enid olacak? Gazetecilerin hepsi
müşterek. Ya hep beraet, ya hep birden
nahkümüyet. Muştak ve arkadaşları artık
unur böyle olduğunu anladılar. Müsterek
ephe teşkilinden başka çareli selâ-
lıgına karar verdiler.

Hep ona göre tedbirle ittihaz olundu.
İsterek mahkemeye karşı **çerek** Ankaraya
karşı isti'taf (âtiyet dilemek) siyasetinin te-
ninine çalışıldı. Gazetecilerin kürd mesele-
le alakadar olmadığı, vaktile biraz sert
azmışarsa da bunun affe lâyük olduğu ha-
ası uyandırılmaya çalışıldı.

Yaşayışımızı Yaşayışımızı yoluna koyduk. İki
ükemmel aşçımız, iki de hizmetçimiz var.
Konagın büyük mutbağında hergün müte-
evvi yemekler hazırlanıyor. Arkadaşlar be-
li vekilharec intihab ettiler. Hepimiz günde
birer lira veriyoruz. Günde on lira nasıl sarf

(C)

gazeteciye müşterek tehlike birleştirmiş,
muhakkak bir zaman için orada bir âhenk
teessüs etmiş, gidiyor.

Fakat Sadri Ethem enseyi şişirdikçe
pehlivanlık etmek istiyor. İkide bir peygam-
berle, şu ile, bu ile alay etmek istiyor.

— Sadri! bunları karıştırmı, diyorum,
bu âhengimiz bazulmasın, dinlemiyor. Bir
gün yine fazla aşırı gldince biraz patakla-
dım. Kavgayı görünce bazı arkadaşlar sa-
vuştular. Fakat Velidle Abdülkadir Kemali
araya girdiler, bir daha böyle meseleler mev-
zuubahs olmamak üzere barıştırdılar.

Bu hâdise mahkemeye intikal etmiş,
geldiler, eğlence için:

— Anlatın bakalım nasıl oldu? diyor-
lar.

Gülerek arkadaşlar anlatıyor:

— Sadriyi yere yatırmış, şişman ensesin-
den yakalamış, dudaklarını büküyor O,
kurtulmağa cabalıyor. Güç hâl ile sağ sag-
lim kurtardık.

Mahkeme hey'eti gülüyor:

— Bari tövbe ettirdi mi? diyor.

— Ne tövbesi. Bir daha böyle konuşma-
yacağına yemin bile etti. Şimdi Sadri, Eşrefin
yanında mum gibi oturuyor!...

Bu hâdise hayli zaman lâtiye mevzuu ol-
du. Münakaşa biraz ilerli gitse hemen bu hâ-
dise hatırlanarak ilerisine varılmıyor. Herke-
sin hususî ichtihad ve kanaatine hürmet esa-
sı ihlâl edilmemesi kararlaştı.

Muştak'ın Bir gün ben odamda erkenden
cürmümeş kalkmış, sabah namazını kul-
hudu diktan sonra seccademde otur-

olunur? her şey ucuz. Her gün bir koyun
alsak, baklava börek yesek yine sarf olun-
maz. netekim öyle yapıyoruz. Bir böbrek
yahması için bütün kasablardaki böbrekleri
topluyoruz. Hergün bir küfe üzüm su yerine
şıra, hergün başka başka yemekler, başka
başka tatlılar. Muştak evdeki adamını ge-
tirmiş. Çok becerikli, ne dersiniz mükemmel
yapıyor, yaptırıyor. Onunla beraber çarşıya
gidiyoruz. Lâzım olan şeyleri tedârik ediyor-
uz. Hesabı ben tutuyorum. Hafta sonunda
arkadaşlar para vermek istiyorlar. Paramız
daha bitmedi diyorum. Bu kadar sofralara,
bu kadar yemeklere nasıl bu para yetişir?
Neye hayret ediyorlar? ne yapalım? her şey
ucuz.

Bazan fena Sadri Ethemle Abdülkadir Ke-
emali esiyor. malinin enşeleri şiştikçe şişiyor,
akşam üzeri kırlarda geziyoruz. Alel-
usul kapıda süngütlüler bekliyor. Fakat serbes-
tiz, istediğimiz vakit çıkıyoruz Rahatımız yer-
rinde, fakat bazen öyle bir hava esiyor ki
hepimiz donup kalıyoruz Zaman zaman esen
bu fenâ rüzgârlar keyfimizi kaçırıyor. İstik-
balden emin olamıyoruz Çünkü siyasete
tabi bir şey. Ali Saibin sözleri hiç bir zaman
hiç birimizde emniyet vermiyor, o, gazetecile-
re mütelevvi cezalar verilmesinde sâbitka-
dem. Ahmet Emîni Çabakçura gönderiyor.
Sadri Ethemî Liceye, İsmail Muştak'ı Çemiş-
gizice. İntihap ettiği yerler birbirinden âlâ..
Bu isyanla sanki gazetecilerin bir âfâkası
varmış! Fakat ne dersin? Ben, Fevzi Lütflî,
Abdülkadir Kemali gibi bir kaç kişi hakkın-
da menfadan bahsedilmiyor. Bu, daha ziya-
de mucibi endişe oluyor! Velid, o samimi, o
hakiki dost, bizden ziyade bizim için ıztırab-
lar içindeler...

Müşterek Böylece günler geçiyor. her bi-
tehlike ri ayrı meşreb ve meslekte, ay

ni ihtihaz ve mazhepte şaka on

(D)

gim — umum hanecl. adını takmıstı. Bu
şeni eserin telenlerde sibiñ mulâhazlarla
seddine karar verildiğini sevinçle bildim
faziletli kararın muhtemle uyandırılmış ola-
mus çok hafif sesle Kur'an okuyordum. Ko-

muş, çok hafif sesle Kur'an okuyordum. Ko-
nakta odalar çok olduğu için hepimizin ayrı
ayrı odaları var. Baktım, yavaşca kapı aç-
ıldı. Muştak geliyor. Hiç vukuu olmayan bir
hâdise, hayret ettim. Benimle alay edecek,
galiba, dedim. Geldi, seccademın yanında o-
lurdu. Ben okumayı kestim, ona yer verdim:
— Kesme, dedi, oku!

Hayret asarı gösterdim.

— Reca ederim, devam et. Biraz Kur'an
dinlemeğe geldim.

— Alaymı ediyorsun?

— Vallahi değil.

Beni inandıramadığını görünce cebim-
den rufak bir Kur'anıkerim çıkardı.

— İste bak, bunu cebimde taşıyorum,
dedi.

— Muştak, cürmümeşud bu!

Güldü. — Rica ederim, arkadaşlar işti-
mesin yalnız sen bil.

Hâlâ da arkadaşlar bu hâdiseyi bilmiyor.
Allah rahmet eylesin. İnşallah Mazharı güt-

olmazsa iki gruba ayrılacak, bir kısmını fe-
lâ ederek, bir kısmını kurtarmak. Bu da
güç. Bu tefrik nasıl yapılacak? ve ne mü-
senid olacaktır? Gazetecilerin hep-
li müşterek. Ya hep beraet, ya hep birden
nahkûmiyet. Müştak ve arkadaşları artık
bunun böyle olduğunu anladılar. Müste-
rek ephe teşkilinden başka çare se-
liğine karar verdiler.

Hep ona göre tedbirle itihaz olundu.
Müşterek mahkemeye karşı, gerek Arkadaşlara
karşı istifa (âfâk dilemek) siyasetinin te-
minine çalışıldı. Gazetecilerin kürd mesele-
le alakadar olmadığı, vaktile biraz sert
azmışırsa da bunun affe layık olduğu ha-
sası uyandırılmaya çalışıldı.

Yaşayışımız Yaşayışımızı yoluna koyduk. İki
-ükemmel aşımız, iki de hizmetçimiz var.
Konagın büyük mutbağında hergün müte-
evvi yemekler hazırlanıyor. Arkadaşlar be-
li vekilhare intihab ettiler. Hepimiz günde
birer lira veriyoruz. Günde on lira nasıl sarf

(C)

gazeteciye müşterek tehlike birleştirmiş,
muhakkak bir zaman için orada bir âhenk
teessüs etmiş, gidiyor.

Fakat Sadri Ethem enseyi şişirdikçe
pehlivanlık etmek istiyor. İkide bir peygam-
berle, şu ile, bu ile alay etmek istiyor.

— Sadri! bunları karıştırmı, diyorum,
bu âhengimiz bazulmasın, dinlemiyor. Bir
gün yine fazla aşırı gldince biraz patakla-
dım. Kavgayı görünce bazı arkadaşlar sa-
vuştular. Fakat Velidle Abdülkadir Kemali
araya girdiler, bir daha böyle meseleler mev-
zuubahs olmamak üzere barıştırdılar.
Bu hâdise mahkemeye intikal etmiş,
geldiler, eğlence için:

— Anlatın bakalım nasıl oldu? diyor-
lar.

Gülerek arkadaşlar anlatıyor :

— Sadriyi yere yatırmış, şişman ensesin-
den yakalamış, dudaklarını büküyor O,
kurtulmağa cabalıyor. Güç hâl ile sağ sağ-
lim kurtardık.

Mahkeme hey'eti gülüyor:

— Bari tövbe ettirdi mi? diyor.

— Ne tövbesi-. Bir daha böyle konuşma-
yacağına yemin bile etti. Şimdi Sadri, Eşrefin
yanında mum gibi oturuyor!...

Bu hâdise hayli zaman lâtife mevzuu ol-
du. Munakaşa biraz ilerler gitse hemen bu hâ-
dise hatırlanarak ilerisine varılmıyor. Herke-
sin hususî icthad ve kanâatine hürmet esa-
sı ihlâl edilmemesi kararlaştı.

Müştak'ın Bir gün ben odamda erkenden
dürümüş- kalkmış, sabah namazını kil-
hudu diktan sonra seccademde otur-

Bazan fena Sadri Ethemle Abdülkadir Ke-
esiyor malinin enseleri şiştikçe şişiyor,
yiyoruz, akşam üzeri kırlarda geziyoruz. Alel-
usul kapıda süngülüler bekliyor. Fakat serbes-
tiz, istediğimiz vakit çıkıyoruz Rahatımız ye-
rinde, fakat bazen böyle bir hava esiyor ki
hepimiz donup kalıyoruz Zaman zaman esen
bu fenâ rüzgârlar keyfimizi kaçırıyor, istik-
balden emin olamıyoruz Çünkü siyasete
tabi bir şey. Ali Saibin sözleri hiç bir zaman
hg birimze emniyet vermiyor, o, gazetecile-
re mütenevvi cezalar verilmesinde sâbitka-
dem, Ahmet Emine Çabakçura gönderiyor.
Sadri Ethemî Liceye, İsmail Müştakı Çemiş-
gizige. İntihap ettiği yerler birbirinden âlâ!..
Bu isyanla sanki gazetecilerin bir âlâkası
varmış! Fakat ne dersin?.. Ben, Fevzi Lütfi,
Abdülkadir Kemali gibi bir kaç kişi hakkın-
da menfadan bahsedilmiyor. Bu, daha ziya-
de mucibi endişe oluyor!.. Velid, o samimi, o
hakiki dost, bizden ziyade bizim için ıztırab-
lar içinde!...

Müşterek Böylece günler geçiyor. her bi-
tehlike ri ayrı meşreb ve meslekte, ay

ni icthad ve mazhepte den on

(D)

gim — "umum haneci" adını takımdı. Bu
şeni eserini geçenlerde sığın mülahazalarla
sevdine karar verildiğini sevinçle İttim
sa razilefli kararın müte uyandırılmış ola-
mus çok hafif sesle Kur'an okuyordum. Ko

muş, çok hafif sesle Kur'an okuyordum. Ko-
nakta odalar çok olduğu için hepimizin ayrı
ayrı odaları var. Baktım, yavaşca kapı a-
çıldı. Müştak geliyor. Hiç vukuu olmayan bir
hâdise, hayret ettim. Benimle alay edecek,
galiba, dedim. Geldi, seccademın yanında o-
lurdu. Ben okumayı kestim, ona yer verdim:
— Kesme, dedi, oku!
Hayret asarı gösterdim.

— Reca ederim, devam et. Biraz Kur'an
dinlemeğe geldim.
— Alayımı ediyorsun?
— Vallahi değil.

Beni inandıramadığını görüncü cebin-
den ufak bir Kur'anikerim çıkardı.
— İşte bak, bunu cebimde taşıyorum,
dedi.

— Müştak, cürmümeşhud bul!

Güldü. — Rica ederim, arkadaşlar işit-
mesin yalnız sen bil.

Hâlâ da arkadaşlar bu hâdiseyi bilmiyor.
Allah rahmet eylesin. İnşallah Mazharı guf-
ranı ilâhi olmuştur. Sonra biraz daha oku-
dum ve kestim. Henüz güneş daha doğma-
mıştı. Ona güzel bir kahve pişirdim. Sonra
taraçaya çıktık, dolaştık. O günkü sabahın
güzelliği müstesna idi. Müştak o dakika barr
başka bir adamdı. Çok mütehasis olduğu
görülüyordu. İnsan ruhu bu, tugyanlarına
veçidlerine karışılmaz.

Sadri Ethem bu hâdiseyi işitseydi kim-
bilir, Müştakla ne kadar alay eder, onu ne
kadar aforazlardı!...

Not: Gelecek nüshadan itibaren muha-
kemeler başlıyor.

Mahkeme Salonunda Böylece günler geçerken artık mahkememizin başlamak üzere olduğu haberi geldi. Hepimiz heyecanlandık. Gün tayin olundu. Alelusul şungülü jandarmaların arasında bir gün öleden sonra mahkemeye geldik. Mahkeme salonu geniş bir yer. Yeni yapılmış mekteplerden biri, Alt katında mahkemeler kurulmuş. Birinci sıraya ben, Velid, Sadri Etem oturduk. İkinci sıraya Fevzi Lütfü, Abdülkadir, Kemal, Ahmet, Suphi Nuri, bir de Adanadan gelen bir gazeteci. En arkadaki sıraya da İsmail Müş-tak.

Hey'eti hâkime: Reis Mazhar Müfid, Azalar: Ali Saib, Lütfü Müfid, Müddei-umumi: Avni bey. Kâtipler: Selim Sarper, ve saire...

Sâmiin binden fazla Salon, münevver tabaka, halk, bilhassa zabitanla dolu. Sağ tarafta bir oda var, kadınlara tahsis edilmiş.

1 doldurularak gönderilmesi çok el

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E352.19

Pek çok hanımlar gelmiş. Polisler, askerler bizim etrafımızı almış. Her taraf hışhış. Her keste büyük bir hassasiyet. Hepimiz oturduk. Mahkeme reisi hepimizin hüviyetlerini tesbit ettikten sonra sual sarmayı Ali Saib beye bıraktı.

Sadri Etemin Muhakemesi — Sadri bey, müca-hede milliyenin nihayetine kadar Ankarada idiniz. O zamanlar, Hamdullah Subhi beyin huzurunda bir takım fikirler beyan ederdiniz. Müfrit milliyetperver idiniz. İstanbul avdetinizden sonra neden müariz bir vaziyet aldınız?

— Ben değişmedim. Altı sene evvel Sakarya gününde, İstanbulda, Ankarada nasıl idisem yine öyleyim.

— Siz bir tarihte Hâkimiyeti Milliyete gazetesinde İstanbulluların mücahede milliyeye iştirak etmediklerine dair yazılar yazmış iken bilâhara da Sontelgraf gazetesinde mütenakız makaleler neşr etmişsiniz. Bu tenakuzun sebebi nedir? Neden tebdili meslek ettiniz?

— Bir tenakuz yoktur. Bir nokta, onu izah edeyim. O zaman bir harb cephesi, bir de fikir cephesi vardı. Fikir meseleleri bizim için daima ikinci cepheyi teşkil ediyordu. Ben o zaman ancak bir nefer, bir ferdi millet gibi çalıştım. Harbi kazandıktan sonra bir fikir devası açıldığını söylediler. Bendeniz mefkûre sahibiyim. Çalıştım. Fikir sahasına atıldım. Yazılarımı tahli ediniz. Orada belki gençlik, belki kiskançlık görürsünüz. Başka bir şey göremezsiniz. Ben de sizinle beraber çalışmış bir arkadaşınızım. Başka bir şey değilim.

— Cumhuriyet hususunda gençlerimizin ne kadar asabiyet, ne derece kiskançlık gösterirlerse okadar mütehliz. Fikir mücadelesi açıldığı zaman Ankarada idiniz. Sonra niçin çevrildiniz? Evvelce güzel dediginiz şeylere ertesi günü nasıl köttüdü, dersiniz?

— Hayır beyim. O fena denilen şeyler İstanbuldan güzel Ankaramıza gidince fena oldular.

— Siz İstanbula gittikten sonra tamamıyla değıştiniz.

— Hayır, değışmedim. Ben benim. Ben aynı adamım. Mazimî nasıl inkâr ederim?

— İstanbul Bizans mı? Mele milliyeye iştirak etmiyor. Alçaklar diye bağıryordunuz. Fakat İstanbul avdet eder etmez Bizans sizi pek çabuk teshir etti, Sadri bey!

— Bizans dediginiz nedir? Bir Bizanslıyı Buharaya, Ankaraya, nereye götürürseniz yine odur, değışmez.

Burada müddeimumumî Avni bey bir nokta üzerinde hey'eti hâkimenin nazarı dikkatini celb etti:

— Hey'eti muhteremim! Bunu arz etmek isterim ki, İstanbul kelimesini Bizans kelimesiyle ifade etmek, efkârı umumiyeye üzerinde bir sül tefehhün il eder. Sadri bey ifadelerini tashih etsin! İstanbul mücahede milliyeye iştirak etmiş yüksek bir muhittir. İstanbulda ancak vatanşız bir zümre var. Onlar kâd olun. İsa söylesinler, Yoksa genç Cumhuriyetimizin kıymetli ricalinden bir çoğunun terbiyesini veren, an-ları yetiştiren İstanbul bu şadın teşmil edilemeyeceğine nazarı dikkati celb ederim.

Reis — (Maznun:) Buna ne deersiniz?

— Bendeniz aynı kanaattayım. Fakat maziyi nasıl unuturum? Kanunlar bizi unutsa biz onu unutmamıyız?

— O vakit İstanbul denildiği zaman siz o derece hararetlidiniz ki cümlesine 'hain' diye çağuyordunuz.

— Ben her zaman eyyü-ü kötiye kötü demişim. Yine doğru söylüyorum. Yanlış söylemek daha feci bir şeydir.

— Fakat, Sadri Etem bey, siz diyordunuz ki, Mücahede Milliyeye iştirak etmeyen İstanbullular vatanperver değildirdiler.

— Arz edeyim beyefendi. O zaman Receb bey zan edersen bir kanun neşr etti. O kanunda mücahede milliyeye iştirak etmeyen eşhası, memurları kullanmayınız, deniyordu. Herkes bir fikir beyan etti. Bendeniz de bir fikir de bulundum. Haddimi tecavüz etmedim.

Bu sırada Sadri Etem birden bire heyecana gelerek asabi bir tavır ile Ankaradan

İstanbul gittiği zaman hiç bir heyecan görmediğini, o sırada gençliğin lâkayd olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ali Saib sordu:

— İzah edermisiniz? Ne gibi heyecan istiyordunuz?

— Bir İstanbul gençliği vardır ki katıy-ıyen lâkayddır. Bir çok muhterem şahsiyetlere söyledim: İnkılâp böyle yürümez. Biz eski tarihi yıkıp yeni bir tarih yapacağız.

Ali Saib bey — Bunları demek yalnız zati âliniz mi düşünüyordunuz?

Ben sâile karşı Sadri Etem çok sinirlendi. Fakat teessüründen ağlamaya başladı.

Reis — Heyecana kapılmayınız. Müte-essir olmayınız, Sadri bey. Biz de maznun olmuşuz, mahkemelere girmişiz.

Müddeimumumî Avni bey hey'ete hita-

ben: — Maznunyetlerinin sebebi fikir meselesi değildir. Bu baktaki müdafaaları fuzûlidir. Maznuna sorulan sualler kendileri-

ni mahkûm etmek için sorulmaz. Ancak hey'eti âdileniz huzurunda hakikatın tezahuru için sualler tertib edilmiştir. Bu suallere cevap vermek, Büyük Millet Meclisinin istikdâl mahkemesi müvacehesinde maznun olmak mütlakâ mahkûm ve şerefsiz olmak demek değildir.

— Ali Saib, siddetli bir tavır ile:

— Sadri Etem bey! Mahkeme karşısında ağlamak para etmez. Binlerce masum kanlarının akmasına sebebiyet veren mas-lub Seyh Saidi isyana tahrik ve harekâtini teşvik eden yazılar yazdıktan ağlamalı idiniz.

Bunlar bir de Adanadan gelen bir gazeteci. En arkadaki sıraya da İsmail Müştak.

Hey'eti hâkime: Reis Mazhar Müfid.

Azalar: Ali Saib, Lütfü Müfid, Müddeiumumî: Avni bey. Katipler: Selim Sarper, ve saire.

Sâmin binden fazla Salon, münevver tabaka, halk, bilhassa zabitanla dolu. Sağ tarafta bir oda var, kadınlara tahsis edilmiş.

Pek çok hanımlar gelmiş.

Polisler, askerler bizim etrafımızı almış. Her taraf hincadır. Her keste büyük bir hassasiyet. Hepimiz oturduk. Mahkeme reisi hepimizin hüviyetlerini tesbit ettikten sonra sual sarmayı Ali Saib beye bıraktı.

Sadri Etemin Muhakemesi

— Sadri bey, mücadele milliyetin nihâyetine kadar Ankarada idiniz. O zamanlar, Hamdullah Subhi beyin huzurunda bir takım fikirler beyan ederdiniz. Mürit milliyetperver idiniz. İstanbula avdettinizden sonra neden müarız bir vaziyet aldınız?

— Ben değişmedim. Altı şene evvel Sakarya gününde, İstanbulda, Ankarada nasıl idtsem yine öyleyim.

— Siz bir tarihte Hâkimiyeti Milliye gazetesinde İstanbulluların mücadele milliyeye iştirak etmediklerine dair yazılar

yazmış iken bilâhara da Sontelgraf gazetesinde mütenakız makaleler neşr etmişsiniz. Bu tenakuzun sebebi nedir? Neden tebdili meslek ettiniz?

— Bir tenakuz yoktur. Bir nokta, onu izah edeyim. O zaman bir harb cephesi, bir de fikir cephesi vardı. Fikir meseleleri bizim için daima ikinci cepheyi teşkil ediyordu. Ben o zaman ancak bir nefer, bir ferdi millet gibi çalıştım. Harbi kazandıktan sonra bir fikir devası açıldığını söylediler. Bendeniz mefkûre sahibiyim. Çalıştım. Fikir sahasına atıldım. Yazılarımı tahli ediniz. Orada helki gençlik, belki kiskançlık görürsünüz. Başka bir şey göremezsiniz. Ben de sizinle beraber çalışmış bir arkadaşınızım. Başka bir şey değilim.

— Cumhuriyet hususunda gençlerimizin nekadar asabiyet, ne derece kiskançlık gösterirlerse okadar mütehliz. Fikir mücadelesi açıldığı zaman Ankarada idiniz. Sonra niçin çevrildiniz? Evvelce güzel dediginiz şeylere ertesi günü nasıl kötüdür, dersiniz?

— Hayır beyim. O fena denilen şeyler İstanbuldan güzel Ankaramıza gidince fena oldular.

niz yine odur, değişmez.

Burada müddeiumumî. Aynı bey bir nokta üzerinde hey'eti hâkimenin nazari dikkatini celb etti:

— Hey'eti muhteremim! Bunu arz etmek isterim ki; İstanbul kelimesini Bizans kelimesiyle ifade etmek, elkarı umumiye üzerinde bir sül tefehhün il eder. Sadri bey ifadelerini tashih etsin! İstanbul mücadele milliyeye iştirak etmiş yüksek bir muhittir. İstanbulda ancak vatanşız bir zümre var. Onlar kasd olunursa söylesinler. Yoksa genç Cumhuriyetimizin kıymetli

ricalinden bir çoğunun terbiyesini veren, anları yetiştiren İstanbulla bu şadın teşmil edilemeyeceğine nazari dikkati celb ederim.

Reis — (Maznun:) Buna ne deersiniz?

— Bendeniz aynı kanaattayım. Fakat maziyi nasıl unuturum? Kanunlar bizi unutsa biz onu unutmuyoruz?

— O yakit İstanbul denildiği zaman siz o derece hareketli idiniz ki cümlesine «hain» diye coşuyordunuz.

— Ben her zaman eyyühe, kötüye kötü demişim. Yine doğru söylüyorum. Yanlış söylemek daha feci bir şeydir.

— Fakat, Sadri Etem bey, siz diyordunuz ki: «Mücadele Milliyeye iştirak etmeyen İstanbullular vatanperver değildirlen.»

— Arz edeyim beyefendi. O zaman Receb bey zan edersem bir kanun neşr etti. O kanunda mücadele milliyeye iştirak etmeyen eşhası, memurları kullanmayınız, deniyordu. Herkes bir fikir beyan etti. Bendeniz de bir fikir de bulundum. Haddimi tecavüz etmedim.

Bu sırada Sadri Etem birden bire heyecana gelerek asabi bir tavr ile, Ankaradan

İstanbul gittiği zaman hiç bir heyecan görmediğini, o sırada gençliğin lâkayd olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ali Saib sordu:

— İzah edermisiniz? Ne gibi heyecan istiyordunuz?

— Bir İstanbul gençliği vardır ki katiyen lâkayddır. Bir çok muhterem şahsiyetlere söyledim: İnkılâp böyle yürümez. Biz eski tarihi yıkıp yeni bir tarih yapacağız.

Ali Saib bey — Bunları demek yalnız zati âliniz mi düşünüyordunuz?

Ben suâle karşı Sadri Etem çok sinirlendi. Fakat teessüründen aklamaya başladı.

Reis — Heyecana kapılmayınız. Müteessir olmayınız, Sadri bey. Biz de maznun olmuşuz, mahkemelere girmişiz.

Müddeiumumî Avni bey, hey'ete hitaben:

— Maznuniyetlerinin sebebi fikir meselesi değildir. Bu baktaki müdafaaları fuzûlidir. Maznuna sorulan sualler kendileri-

ni mahkum ettirmek için sorulmaz. Ancak hey'eti âdileniz huzurunda hakikatin tezahuru için sualler tertib edilmiştir. Bu suallere cevap vermek, Büyük Millet Meclisinin istiklâl mahkemesi müvacehesinde maznun olmak mutlaka mahkum ve şerefsiz olmak demek değildir.

— Ali Saib, şiddetli bir tavr ile:

— Sadri Etem bey! Mahkeme karşısında ağlamak para etmez. Binlerce masum kanlarının akmasına sebebiyet veren maslub Şeyh Saidi isyana tahrik ve harekâtını teşvil eden yazılar yazarken ağlamalı idiniz.

— Hayır, beyefendi, ben göz yaşile istiyordum, asabi hastalığım vardır, ihtiyasız

Abdülkadir Kemalinin Muhakemesi — Kalkınız Abdülkadir Kemali bey!

— Buyurunuz efendim.
— Eyyâmî ahireye kadar nerede ve ne gazetesi çıkarıyordunuz?

— Birinci Millet Meclisinden sonra memleketim olan Adanaya gittim. Orada evvelâ «Mücadele» yi, daha sonra «Toksöz» gazetesini çıkardım.

— Toksöz siyasi miydi?

— Evet, ilmi, edebi, içtimai ve siyasi idi.

— Mesleki ne idi?

— Mesleki, cumhuriyet ilânından sonra cumhuriyet kanunlarının neşri ve cumhuriyetin kökleşmesi idi.

— Bu gazete Adanada ne kadar devam etti?

— Adanada 70-80 nusha kadar neşrettim. Sonra Terakki-perver fırka açılınca o fırkanın programını meslekimle müteenasib görmedim. İstanbul'a gittim. Orada da 14, 15 nusha çıkarınca kapattılar. altı ay haps edildim. Yalnız bir maktele dolayısıyla cezadide omluştum.

— Peki... Terakki-perver fırkasının teşekkülü üzerine İstanbul'a gittiğinizi söylüyorsunuz. Orada gazetenizi çıkaramaz mıydınız?

— O fırkanın programını hükümeti cumhuriyetin esasatına muhalif gördüm. İleri değil, geri gittiğimizi anladım. Müteessir ve müteheyyic oldum. Onun için o makteleyi o zaman yazarak hapsedildim.

Lâtfü Müfid bey — Adanaya gelen Bekir Sami beyle görüştünüz mü?

— Görüştüm efendim. Gazetemde «bir fırkam olsa» serlevhası altında bir makale yazmıştım. Bunu müteaddid yerlerde gezerik bir vatandaş sıfatıyla yazdım. Bekir Sami begi yeni evlime davet ettim. Ziyafet esnasında noktai nazarımı söyledim.

— Bekir Sami bey, Adanaya niçin geldiğini ve noktai nazarımı size izah etti mi?

— Bir fırka teşkil etmekte olduklarını, bizim de bu fikirde olduğumuzu işittiklerinden noktai nazarımı sordu. Bendeniz de noktai

nazarımı 60-70 maddede hülâsa ettim. Sonra bu maddelere onların esasatına muhalif gördüm. Kabul edemedim.

— Demin teşkil etmek içinde olduğunuzu söylediniz fırkaya terakki-perver unvanını vermek istediğiniz zamanda Bekir Sami bey orada mıydı?

— Hayır, Bekir Sami bey gitmişti. Hikmet Şevki isminde bir muhabir yanımda idi, zannederim.

— Onlarla bu hususta müzakerede bulunmadınız mı? Ve bunların noktai nazarlarına muhalif miydiniz?

— Evet, doğrudan doğruya teşhiresai etmemiş ve daima ayrı kalmıştım. Neşrecekleri şeyi görünceye kadar ayrı kaldım. Maddeleri noktai nazarıma muhalif görünce hiç de temas etmedim.

Reis — Demek, Abdülkadir Kemali bey, sizin birdenbire söylediniz bir ismi onlar fırkalarına ad mı verdiler?

— Onu bilmiyorum. Tesadüfi olduğunu arz ediyorum.

Ali Saib bey — Yüceltilikler listesine dahil olanların Farişte çıkardıkları «Mücadele» ile sizin çıkardığınız «Mücadele» gazetesi arasındaki ilübas ne cihetten vakîdir?

— Ben evvelce Mücadeleyi çıkardım. Fakat firari hainlerin aynı isimle bir gazete çıkardıklarını görünce Mücadeleyi kapayıp «Tok söz» ü çıkardım.

Ali Saibin tekrar suâli üzerine Abdülkadir Kemali, mütarekede diğer ihtilâlciler

gibi kendisinin de tevkif edildiği esnada Bur-sada Gümölcunalı İsmail'in valiliği zamanında çıkarılan mücadele ismindeki gazete-ye yazı yazmayı teklifine karşı, «İttihad ve Terakki Kâtibi mes'ullüğünü yapmış Abdulkaadir Kemali itilâfci olamaz» dediğini, hat-ta orada iken vatanın istilâsını haber alın-ca teessüründen ağlayarak «sevgili vatanı-ma», «sevgili milletime» nâmîle iki makteale yazdığını, onlarla kendisinin anlaşma imkânı olmadığını, münhasıran evvelki maktealenin tedkikinde kendisinin memleketin bugünkü zaferini daha o vakit anlamış ve yazmış oldu-

ğu anlaşılacağını, maşûb Yusuf Ziya ile mebuşluğu bittikten sonra görüşmediğini, Ali Ruhi, Şükrü Oguz, Vehbi Celâl, daha bir çok zevat ile bir fırka teşkil için görüşmüş-lerse de fırka teşekkül etmediği cihetle hü-kümete beyanname vermediklerini, gazete-sinde intişar eden mektubun masnı olma-dığı, bir zâbit ağzından yazılıp gönderildiği-ni ve aslının idarehanede dosyada bulunaca-ğını söyledi.

Ali Saib — İsyanın vukuundan evvel

Adanaya kadar sirayet edecek bir ihtilâlden elbette haberdar idiniz. Hattâ telgraf telle-rini kesmek için adamlar tayin etmişsiniz.

— Ben bir Türküm. Kürdistan nazırı ola-mam. Bu, bir itiradır.

Ali Saib — Maraş havalisindeki aşai-sizinle beraber karekete amade olduğunu bazı kimselere söylemişsiniz. Size: «Bu is-yan nedir?» diye soranlara: «her halde mem-leket için hayırlı olduğunu» söylemişsiniz.

— Kat'iyyen böyle bir şey söylemedim.

***

TDVISAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352.21

Velid Beyin
muhakemesi

Tasviri Efkâr sahibi Ebuzzi-
ya Zade Velid Beyin istic-
vabına başlandı. Ali Saib,

Velid beyin hilâfet ve teşettür hakkındaki
fikrini sordu. Velid bey, kendisinin ve gazê-
tesinin meslekini izah ettikten sonra dedi ki:

— Hilâfet meselesi maziye karışmıştır.
mademki millet meclisi tarafından yapılan
kanunlar mu'ta'dir ve kanun kesbi kat'iyet
etmiştir, ben de her Türk gibi hürmetle ka-
bul ederim. Hâkimiyeti millîye taraftarıyım.
Bunu cümhuriyet şekli te'min ettiğine ka-
nîim.

Teşettür meselesine gelince, bu, zamanın
ve ahvalın icabına göre hal olunacak bir me-
seledir.

Benim makalelerim sûtefsire uğrar.
Hatta mizah gazeteleri benim resmimi sarık-
lı sakallı yapırlardı. Kaarilerim değilse bile
bir çok insanlar beni hoca zannederlerdi. İş-
te tal'sizliğime bir numune, beyefendi. Be-
nim negriyatım hiç bir zaman irtica'kârane
değildir. Yalnız muhalifler etrafa bu hissi
verdiler.

— Oturunuz efendim.

İşte Velid beyin muhakemesi bukadar
sürdü. Cinayetle, diyaneti vataniye ile it-
ham edilen bir maznunun muhakemesi. Bir
suçu yok ise neye adamcağızı işinden gücün-
den alıkoyarak buralara kadar sürüklediniz?

Suçu varsa neye suçunu ortaya koymıyor-
sunuz? İşte geçmiş zamanda kurulan istiklâl
mahkemelerinin mahiyeti. Bu oyunlar, hep
adalet ve inkişâb namına yapıldı. Tarih, bu
mahkemelerin yaptıklarını yazarken çok iz-
tirab çekecektir.

Bu, gazetecilere aîd sa'mâsıdır. Bunun
nice kanlı safhaları da var. İki temaşası ruh-
ları yakar, vicdanları parçalar.

***

a

Sebilürreşadın
muhakemesi

Sıra bize geldi. Her tarafta dikkatler arttı. Sami'ler arasında kaynaşmalar, uğultular... Büyük salon başta başa doldu. Yan tarafta da gazetecilerin muhakemelerini dinlemeğe gelmiş hanımlar. Kalabalık bir camaat.. Gazeteci arkadaşlar da pür dikkat kesildi. Heyeti hâkime, reis ve a'zalar şöyle bir yerleştiler. Biz ön sırada üç kişi: Sadri Etem, Velid, ben benim yanımda bir komiser ayakta duruyor. Yanında bir desti su ile bir bardak var. Muhakeme esnasında hastalık geçirenler olursa imdadda bulunacak. Tuhaf bir tesadüf: O gün ben biraz rahatsızlanmışım. Sitma nöbeti gelmişti. Hararet 38,5-39. Bütün gözler bana dökülmüş. Bu ağır vaziyetten nasıl çıkabileceğimi merak ediyorlar. Çünkü en ağır yük benim üzerimde toplanıyor. Usat reisi Şeyh Sait, kendisini isyana sevk eden hadiseleri Sebilürreşad'da okudugunu, Sebilürreşad'ı okudukça çileden çıktığını söylemiş. Ali Saib'in gözü de üç kişide: Ben, Fevzi Lutfu, Abdülkaadir Kemali. Biz üçümüz kurbanlık koyun. Bizlere verilecek hüküm tekarrür et-

miş. Ali Saib bunu gözlemeğe bile lüzum görmüyor. Diğer gazetecilere verilecek hükümler de ma'lum. Onlar şuraya buraya nefiy ile canlarını kurtarabiliyorlar. Kimi Çemişgeziğe, kimi Haniya, kimi Çabukçura... Ahmet Emin koyu bir kürd kasabasına sürülecek. Kimse beraet beklemiyor. Yalnız İsmail Muştak bu mukadderata razı olmuyor. Allem edip, kallem edip bir şeyler olacağına kaani. Velid mütevekkil. O, yalnız bizim için derin kederde. Ali Saib, verilecek hükümleri ona fısıldıyor. Bu tesir ve teesür altında Velid bazan gözlerini bana dikeyor. Bir şey söylemeden uzun dakikalar dahiyo. Sonra gözlerinden yaşlar dökülüyor.

— Ne o, Velid bey? Bir şeye mi canınız sıkıldı.

— Hayır, hatırıma bir şey geldi de...

Ali Saib neden bize bu kadar düşman? Ben, dine yapılan hücumlara karşı geliyorum, hiç bir kuvvete boyun eğmiyorum. Fevzi Lutfu de «O Gözki...» makalesini yazmış. Millet Meclisinde loçada oturan bir zatın gözünü tasvir eden bir yazı. Abdülkaadir Kemali ise korkulu bir siyasî rakib. Bu

üç şahsın da bertaraf edilmesi mukarrer. Ali Saib'e verilen talimat böyle.

Şurası da ma'lum ve müsellem: Mahkemenin iki vechesi var. Biri resmî yüzü, diğeri içyüzü. Reis Mazhar Müfid, mahkemenin resmî yüzünü idare ediyor. Ali Saib ise iç yüzünü. Bunun gibi Ankaranın da iki yüzü var. Biri riyasete mahsus, diğeri de Ali Saib'in şahsına. Zahirî reis, Mazhar Müfid, hakikatte mahkemenin diktatörü Ali Saib. Herkes bunu biliyor; mahkeme reisi, azaları, müddeiumumî, kalem memurları, gazeteciler, hattâ halk.

Ortada isyan hâdisesi ile alakalı hiç bir suç yok. Fakat suç hazırlanacak. Bu husus mahkemenin dirayetine bırakılmış. Alelusul bir muhakeme yapılacak. Şuradan buradan bazı şeyler sorulacak. Sûretâ muhakeme edilmiş olacak. Neticede evvelce mukarrer hükümler teblig olunacak.

Biz gazeteciler bu hâleti ruhiye içinde örfî mahkeme demek olan istiklal mahkemesi huzurunda bulunuyoruz. Hakikatte bir mahkeme değil, bir kukla. Heyeti hâkime de bunu biliyor, biz gazeteciler de biliyoruz. Bununla beraber hiç kimse bu oyunu açığa vuramıyor. Mahkeme ile mazmunlar arasındaki mücadele resmîyetini muhafaza ediyor. Başka türlü çaresi yok. En ufak bir serkeşlik, bu oyunun içyüzü hakkında en ufak bir imâ, derhal insanın hayatına mal olur. Onun için çok tetikte olmak, çok dikkatli ve soğuk kanlı konuşmak lazım. Mahkeme de rollarını çok dikkatle yapma vaziyetinde. Direktife aykırı en ufak bir hareket, bir söz onların da canına okur.

İşte hergün idam cezaları vere vere yürekleri nasırlaşmış muhterem heyeti hâkime ile bu hâleti ruhiye içinde karşı karşıya bulunuyoruz, muhakeme oluyoruz.

a

İlk suâl tahsil meselek Mahkemenin emri üzerine ben ayağa kalktım. Mahkeme de ciddiyetini takındı. Reis, Mazhar Müfîdin eli çenesinde, dirseği masa üzerine dayalı. Gayet nazîkâne bir suâl:

— Eşref Edib Bey, tahsiliniz hakkında biraz mâlûmat verirmisiniz?

Bu suâlin mânaâsı ilerde anlaşılacak. Biz de nezâketle cevap verdik:

— Bendeniz Serezde f' dadi mektebini ikmâl ettim. Bir taraftan da medresede ve hususî surette mâlûmatı diniye tahsil ettim. 1318 de İstanbulda imtihanla mektebi hukuka girdim. 1324 de doktora imtihanını verecek diploma aldım.

— Mektebi ikmâl edince sonra ne yaptınız?

— O sırada (1908-1324) meşrutiyet ilân

edildi. Bizden evvel hukuku ikmâl eden Ebululâ beyle birlikte (Sırat-ı Müstakim) mecmuasını neşre başladık. Yedi cilt kadar bu isimle neşriyata devam ettik. Bilâhara mecmuamızın ismi değiştirilerek (Sebilürreşad) oldu.

— Acaba ne için Sırat-ı Müstakim ismini değiştirdiniz?

Bu suâl de lâf olsun diye soruluyor. Mecmuanın ismini değiştirmenin sebebi mahkemeyle ne diye alakadar eder? Fakat ne yaparsınız? Cevap vermek lâzım.

— Efendim, arz ettiğim vechile, ozaman Sırat-ı Müstakim-ı Ebululâ beyle beraber neşre başlamıştık. O, bilâhara gazeteciliği bıraktı, üniversite hocasına başladı. Müstakim olmak hasebile kanunî noktai nazardan başka bir isim bulmak icab etti. Bunun üzerine Sırat-ı Müstakim manâsını ifade

çok cahil kimseleri harekete getirmiş. Fakat gayesini istihsale muvaffak olamamış. Yakayı ele verince gayri kanunî hareketini örtmek, etkârı umumiyeye karşı kendisini mağdur ve mazlum göstermek için bir takım istinad noktaları aramış. Kütübi diniyeden bahsetmiş. Tarihten bahsetmiş. Nihayet matbuatı da karıştırmış. Bu meyanda mebahiş diniye ve ilmiyeden bahs eden Sebilürreşad da gör-

çok cahil kimseleri harekete getirmiş. Fakat gayesini istihsale muvaffak olamamış. Yakayı ele verince gayri kanunî hareketini örtmek, etkârı umumiyeye karşı kendisini mağdur ve mazlum göstermek için bir takım istinad noktaları aramış. Kütübi diniyeden bahsetmiş. Tarihten bahsetmiş. Nihayet matbuatı da karıştırmış. Bu meyanda mebahiş diniye ve ilmiyeden bahs eden Sebilürreşad da gör-

— Sız İstanbulda kız çocukların başına şapka giydiriliyor diye bir şey yazdınız mı?

— Uraya gelyorum, efendim. Evet, o zamanlar böyle bazı şeyler olmuştu da zabita bunları menetmişti. Zabitanın bu men'ine karşı ismini burada söylemek istemediğim bir gazete zabıta'yı muahaze etmiş, hükûmete hücum etmişti. Biz de hükûmeti müdafaa etmiş, hükûmetin velâyeti ammesi hasebille lüzum gördüğü tedabiri inzibatıyeyi itihaza hakkı dergâr bulunduğunu söylemiştik. Mesele bundan ibarettir.

— O gazetenin ismini öğrenmek isterim.

— Öğrenmek ne gibi bir faide temin eder?

eder. bir kelime aradık. Sebilürreşad hatırımuza geldi. Ondan sonra bu unvanla neşriyata devam ettik.

Sebilürreşad ceridesinin meselesi ne

Bu da girizgâh bir suâl olacak.

— Üzerinde yazıyor: İlmi, ictimâî, ahlâki, dinî mebahışden ibaret.

**

Şapka meselesi — Sebilürreşad'da bazı makaalât var. Bu makaaleler, Şeyh Saidin mazbut ifadesine göre, kendisini kıyama sevk etmiş. Meselâ kız ve oğlan çocukların başına şapka giydirilmesi meselesi. Şeyh Said bunu gazetenizde okuduğunu söyledi. Bunu ne maksadla yazdınız?

— Efendim, müsaade buyurursanız bu hususta biraz izahat vereyim. Bir defa Sebilürreşad, buralara pek az gidiyordu. Bütün isyan mintikasına giden Sebilürreşad ancak beş on nushadan ibarettir. Bu taraflarda Sebilürreşad okuyanlar mahdud kimselerdir. Sebilürreşad daha ziyade beri taraflarda okunuyor. Esasen Şeyh Said Sebilürreşada aboné değilmiş. Ara sıra başkalarından alıp okuyormuş. Bendeniz bu hareketin esbabı ve avâmîli hakikiyesini esası surette tetkik edemedim. Muhakeme cereyan ettiği sırada Ankarada mevkufl bulunuyordum. Mufassal zabıtâmeleri tedkik edemedim. Yalnız Hakimiyeti Milliye gazetesinde hulâsaten okuduğuma göre, bu hareket bir Kürdistan istiklâl gayriyle vukua gelmiş. Bu hususta dahilde vâricide bir takım siyasi komitalar senelerdenberi tertibatta bulunmuş. Bazı ecebî devletler de alakadar olmuş. Daha mütareke devrindenberi hazırlanmakta olan bu istiklâl hareketi Piran hâdisesi üzerine vakitinden evvel patlak vermiş. Yeni Cumhuri-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E352.23

2

— İşte o mahdud 'ictihad' gazetesi!..
— Eşref bey, o zaman şapka diye çocukların başına takılan şemsi siperden ibaret idi.
— Bendeniz giydikleri şeyi görmedim. Yalnız hükûmetin onları menettğini gazetelerde okudum. Bunun üzerine Sebilürreşad, arz ettiğim vechile velâyeti ammesi hasebille hükûmeti müdafaa etti. İşte mesele o noktai nazardan yazılmış küçük bir fıkradan ibarettir, efendim.

mâî ettim. Bir taraftan da medresede ve hususî surette mâlumâtı diniye tahsil ettim. 1318 de İstanbulda imtihanla mektebi hukuka girdim. 1324 de doktora imtihanını vererek diploma aldım.

— Mektebi ikmâl edince sonra ne yaptınız?

— O sırada (1908-1324) meşrutiyet ilân

edildi. Bizden evvel hukuku kîmâl eden Ebululâ beyle birlikte (Sırat-ı Müstakim) mecmuasını neşre başladık. Yedi cilt kadar bu isimle neşriyata devam ettik. Bilâhara mecmuamızın ismi değiştirilerek (Sebilürreşad) oldu.

— Acaba ne için Sırat-ı Müstakim ismini değiştirdiniz?

Bu suâl de lâf olsun diye soruluyor. Mecmuanın ismini değiştirmenin sebebi mahkemeyi ne diye alâkadar eder? Fakat ne yaparsın? Cevab vermek lâzım.

— Efendim, arz ettiğim vechile, ozaman Sırat-ı Müstakim-ı Ebululâ beyle beraber neşre başlamıştık. O, bilâhara gazeteciliği bıraktı, üniversite hocasına başladı. Müşterek olmak hesabıyla kanunî noktâ nazarından başka bir isim bulmak icab etti. Bunun üzerine Sırat-ı Müstakim manâsını ifade

çok cahil kimseleri harekete getirmiş. Fakat gayesini istihsale muvaffak olamamış. Yakayı ele verince gayri kanunî hareketini örtmek, efkârı umumiyeye karşı kendisini mağdur ve mazlum göstermek için bir takım istinad noktaları aramış. Kütübi diniyeden bahs etmiş. Tarihten bahs etmiş. Nihayet matbuatı da karıştırmış. Bu meyanda mebahişî diniye ve ilmiyeden bahs eden Sebilürreşad'da gör-

çok cahil kimseleri harekete getirmiş. Fakat gayesini istihsale muvaffak olamamış. Yakayı ele verince gayri kanunî hareketini örtmek, efkârı umumiyeye karşı kendisini mağdur ve mazlum göstermek için bir takım istinad noktaları aramış. Kütübi diniyeden bahs etmiş. Tarihten bahs etmiş. Nihayet matbuatı da karıştırmış. Bu meyanda mebahişî diniye ve ilmiyeden bahs eden Sebilürreşad'da gör-

— Siz İstanbulda kız çocuklarının başına şapka giydiriliyor diye bir şey yazdınız mı?

— Uraya geliyorum, efendim. Evet, o zamanlar böyle bazı şeyler olmuştu da zabıta bunları menetmişti. Zabitanın bu men'ine karşı ismini burada söylemek istemediğim bir gazete zabıta'yı muahaze etmiş, hükûmete hücum etmişti. Biz de hükûmeti müdafaa etmiş, hükûmetin velâyeti ammesi hesabıyla lüzum gördüğü tedabiri inzibatıyeyi ittihazı hakkı dergâr bulunduğunu söylemiş-tik. Mesele bundan ibarettir.

— O gazetenin ismini öğrenmek isterim.

— Öğrenmek ne gibi bir faide temin eder?

— Onu biz biliriz.

— Demek mutlaka söylemek lâzım!

— Evet söyleyeceksiniz.

kendisini kıyama sevk etmiş. Meselâ kız ve oğlan çocukların başına şapka giydirilmesi meselesi. Şeyh Said bunu gazetenizde okuduğunu söyledi. Bunu ne maksadla yazdınız?

— Efendim, müsaade buyurursanız bu hususta biraz izâhat vereyim. Bir defa Sebilürreşad, buralara pek az gidiyordu. Bütün isyan mıntikasına giden Sebilürreşad ancak beş on nushadan ibarettir. Bu taraflarda Sebilürreşad okuyanlar mahdud kimselerdir. Sebilürreşad daha ziyade beri taraflarda okunuyor. Esasen Şeyh Said Sebilürreşada aboné değilmiş. Ara sıra başkalarından alıp okuyormuş. Bendeniz bu hareketin esbabı ve avâmîli hakikiyesini esaslı surette tetkik edemedim. Muhakeme cereyan ettiği sırada Ankarada mevkuf bulunuyordum. Mufassal za'âtâmeleri tedkik edemedim. Yalnız Hakimiyeti Milliye gazetesinde hulâsaten okuduğuma göre, bu hareket bir Kürdistan istiklâl gayetiyelî vukua gelmiş. Bu hususta dahilde vâ'aricde bir takım siyasi komitalar senelerdenberi tertibatta bulunmuş. Bazı ecnebi devletler de alâkadar olmuş. Daha mütareke devrindenberi hazırlanmakta olan bu istiklâl hareketi Piran hâdisesi üzerine vak-

(2)

— İşte o mahdud 'ictihad' gazetesii.

— Eşref bey, o zaman şapka diye çocukların başına takılan şemsi şiperden ibaretti.

— Bendeniz giydikleri şeyi görmedim. Yalnız hükûmetin onları menettigini gazetelerde okudum. Bunun üzerine Sebilürreşad, arz ettiğim vechile velâyeti ammesi hesabıyla hükûmeti müdafaa etti. İşte mesele o noktâ nazarından yazılmış küçük bir fıkradan ibarettir, efendim.

Dinin İndirasi meselesi

Heyeti hâkime, Sebilürreşadın bahis mevzuu ettiği bazı ictimai hâdiseleri not etmiş, bunları mesele yapıp bizi söylet-mek, müşkül mevkie sokmak istiyor. Bu suretle belki bir suç ihdas edebileceğini ümid ediyor. Ellerinde bir liste var. Soracakları sualler orada yazılı. Maksadları anlaşılıyor. Ona göre konuşmak lâzım. Şapka meselesinden bir şey çıkaramadılar. Başka bir mesele-ye geçtiler:

— Eşref bey, bazı makalelerinizde dinin indirasa uğradığından bahs ediliyor. Öyle bir şey varmı?

Var desek, tamam işte, Şeyh Saidin isyanı bu yüzden oldu, diyecekler, onun yolunu boylayacağız. Ne demeli?

— Dinde bir indirasa olduğunu bilmiyorum. Bu meseleler ictimai bahislerdir, münakaşalı mevzulardır. Bir takım muharrirler dine karşı tarizde bulunuyorlardı, Sebilürreşad da bunlara cevap vermiş ilmi münakaşalarda bulunmuştur. Muhatabımız hükümet değildir. Hükümete, meclise karşı bir tenkid mahiyetinde yazılmamıştır. Bilâkis, fırsat düştükçe Büyük Millet Meclisi ve hükümeti medh ü sena olunmuş, Meclisimizin bir müslüman meclisi olduğu, ilelebed müslüman meclisi kalacağı yazılmıştır.

Heyeti hâkime biraz gevşemiş görünüyor. Muhakemeye ilk başladığı sıradaki çatak çehresi yok.

— Evet Eşref bey, bazı makaleler bir takım cühelâ tarafından okununca lâyikiyle anlaşılamayacağı, binaenaleyh sûi tesir husule getireceği varidi hatır değildir?

Oh. Nekadar da münis, yumuşak bir sual! Sanki hergün idam hükümleri veren bir örfi mahkeme değil, âdetâ bir akademi! İnşallah muhakemeler hep böyle devam eder. Demek mahkeme böyle cevaplar istiyor. Mahkemenin arzusuna göre biraz daha hükümeti ve Meclisi pöhpölemek lâzım.

— Arz ettim a efendim, bir takım muharrirler mütemadiyen dine karşı tecavüzat-

ta bulunuyorlardı. Onlara karşı cevap vermek mecburiyeti hasil oluyordu. Sebilürreşadın yazdığı yazılar bunlardır. Yoksa hükümetle ve meclisle Sebilürreşad arasında hiç bir mesele yoktur. Sebilürreşad, meclise ve hükümete karşı hiç bir şey yazmamıştır. Bütün nushaların tetkikile bu hakikat tezahür eder.

Sonra, son zamanlarda İstanbulda, İstanbulun bazı muhitterinde bir buhranı ahlâki de yüz göstermişti. Bunu bütün gazeteler de mevzuu bahs ediyordu. Hatta Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri bile bu buhrandan bahs ediyor, bu sukuti ahlâkiye karşı bir takım ictimai tedbirler ittihazı lâzım geldiğini ileri sürüyorlardı. Diğer gazeteler gibi Sebilürreşad da bu ahlâki meseleleri ictimai noktai nazardan mevzuu bahs etmiştir. Esasen bu gibi ictimai ve ahlâki meseleler ötedenberi Sebilürreşadın mevzuunu teşkil etmektedir.

— Şeyh Said de işte bu meselelerden bahs ediyordu.

— Reis beyefendi, onun bu meselelerden bahs etmesi, matbuatı ileri sürmesi, evvelce de arz ettiğim vechile bir istinad noktası bulmaktan başka bir şey değildir. Bunlar akademik bahislerdir. Yoksa isyan mevzuları değil. Bu meselelerle isyan arasında hiç bir münasebet yoktur ve olamaz. Bunlar ictimai bahisler. İlmî bir surette münakaşa olunabilir. Hükümet bir taraftan Musul meselesile, diğer taraftan patrikhane işini hal ile meşgul olduğu bir sırada böyle bir galle ihdası hiç de dindarlıkla, vatanperverlikle kaabili telif değildir.

Heyeti hâkime dinliyor. Ben de güzel güzel konuşuyorum. Muhakeme değil, âdetâ derdleşiyoruz. Şimdi bir kaç sual de ben mahkemeye sorayım, Şeyh Saidin Sebilürreşad tesiri altında kaldığı hakkındaki iddialarını tezkib edeyim, diye düşündüm.

— Reis beyefendi, dedim, müsaade buyururmusunuz yüksek mahkemeye bir sual sorayım?

— Buyurunuz.

— Şeyh Said, kendisini isyana sevk eden Kur'an olduğunu söylemişti. Kur'an'da hükümete karşı böyle bir iş emreden bir âyet

Reis Mazhar Müfid bey kendini şöyle bir topladı. Maznun sandalyasında oturan bir adamın telâşile:

— Hayır efendim, yoktur. Hiç böyle bir âyet olur mu?

Tabii, ancak böyle diyebilirdi.

Peki, reis beyefendi, Şeyh Said kendisini böyle bir harekete karşı sevk eden sebeplerden biri de Peygamberimizin emirleri olduğunu söylemişti böyle bir Hadisi Serit var mıdır?

Yine o şiddet ve katiyetle:

— Hayır, böyle bir Hadis de yoktur. Sanki mahkeme ile mevkilerimiz değişmişti. Tabii bu vaziyet uzun boylu devam edemezdi. Bir sual daha sorarak sözü neticelendirmek lâzımdı.

— Peki reis beyefendi, Şeyh Said muhakemesi esnasında hareketinin bir isyan değil, bir ictihad meselesi olduğunu ileri sürmüştü. Tibki Hazreti Ali ile Muaviye arasında tehdâd eden ihtilâf gibidir, demişti. Nâsılsa vukua gelmiş o müessif hâdiseyi nümüne-i imtisâl ettihaz ederek memlekette fitne ateşini uyandırmak doğru olur mu?

Reis bu defa daha şiddet ve katiyetle:

— Haşa. Böyle şey olur mu?

— Eh reis beyefendi, insaf buyurunuz. Âdil mahkemenin yüksek vicdanına arz ediyorum: Bir adam ki Kur'an'a iftira ediyor, Hadise iftira ediyor, tarihe iftira ediyor, mahkemei aliyeniz de onun sözlerinin iftira olduğunu kabul ve tasdik ediyor; böyle en mukaddes şeylere iftira eden bir adamın Sebilürreşad hakkındaki iftirasını kabule aklen ve mantıkan imkân varmıdır?

ferid zindanlarda vakit geçirmekten mütevellid rahatsızlık. Yanımda duran komiser boyuna bardağı dolduruyor. Harareten konuştukça boğazım kuruyor. Hemen bir kaç cümlede bir yudum su alıyorum.

Bu şekilde bir müdafaa hemen orada, o anda hatırıma geldi. Evvelce zihnimde tasarlamış değildim. Yalnız Şeyh Saidin Sebilürreşaddan çok bahs etmesi canımı sıkıyordu. Bir çok dini ve ictimai meseleler münakaşa mevzuu olmuş. Bunları nerede gördün, nereden öğrendin? Denince hep Sebilürreşadda okudum, demiş. Kendisi abone değilmiş. Kardeşi abone imiş. Ondan alıp okuyormuş. Urfa'da mahkeme kalem heyeti ile görüştüğümüz zaman arkadaşlar beni korkuttular. Müdafaaamesini gösterdiler. Nesih yazı ile yazılmış İğri harfler ve kelimelerle. Hâls gözümün önündedir. Saydım, onsekiz yerde Sebilürreşaddan bahs etmiş. Sebilürreşada kasdı mı var nedir? Allah taksiratımı affetsin. Herhalde merdâne bir hareket değil. Bu-

nu hoş görmek, tabii telâkki etmek mümkün değil. Böyle büyük işlere kalkan bir adamın şunu bunu nahak yere felâkete sürüklemesi elbette doğru değil. Gerek insaniyet, gerek esalet, gerek islamiyet itibarile de doğru değil. Herhalde merdliğe aykırı, nerede okumuşsan okumuşsun. Bunu tekrar tekrar ileri sürmekte mana ne? Herhalde bunun bir hikmeti, başka bir saiki var.

Biz Diyarbakire giderken Diyarbakirden garb vilâyetlerine sürülen kürd beyleri Urfa hapishanesinde bir gece buluştuk. Onlar bu işin hikmetini, içyüzünü anlattılar.

Cebinde Ankara ile hususi şifresi olan Ali Saib, Şeyh Said'e hususi bir telkinde bulunmuş. Bu hareketinin, eyleminin...

— Arz ettim efendim, bir takım muharrirler mütemadiyen dine karşı tecavüzat-

yurumusunuz yüksek mahkemeye bir sual sorayım?

c

— Buyurunuz.

— Şeyh Said, kendisini isyana sevk eden Kur'an olduğunu söylemişti. Kur'an'da hükmete karşı böyle bir iş emreden bir ayet

Reis Mazhar Müfid bey kendini şöyle bir topladı. Maznun sandalyasında oturan bir adamın telaşlı:

— Hayır efendim, yoktur. Hiç böyle bir ayet olur mu?

Tabii, ancak böyle diyebilirdi.

— Peki, reis beyefendi, Şeyh Said kendisini böyle bir harekete karşı sevk eden sebeplerden biri de Peygamberimizin emirleri olduğunu söylemişti böyle bir Hadis-i Serif var mıdır?

Yine o şiddet ve katiyetle:

— Hayır, böyle bir Hadis de yoktur.

Sanki mahkeme ile mevkilerimiz değişmişti. Tabii bu vaziyet uzun boylu devam edemezdi. Bir sual daha sorarak sözü neticelendirmek lazımdı.

— Peki reis beyefendi, Şeyh Said muhakemesi esnasında hareketinin bir isyan değil, bir ictihad meselesi olduğunu ileri sürmüştü. Tıbbi Hazreti Ali ile Muaviye arasında tehaddüs eden ihtilaf gibidir, demişti. Nasilâ vukua gelmiş o müessif hâdiseyi nümune imtisâl ettihaz ederek memlekette fitne ateşini uyandırmak doğru olur mu?

Reis bu defa daha şiddet ve katiyetle:

— Haşa. Böyle şey olur mu?

— Eh reis beyefendi, insaf buyurunuz. adil mahkemenin yüksek vicdanına arz ediyorum: Bir adam ki Kur'an'a iftira ediyor, Hadise iftira ediyor, tarihe iftira ediyor, mahkeme aliyeniz de onun sözlerinin iftira olduğunu kabul ve tasdik ediyor; böyle en mukaddes şeylere iftira eden bir adamın Sebilürreşad hakkındaki iftirasını kabule aklın ve mantıkan imkân var mıdır?

Reis, bey dudaklarını siktir, azalar da mebhut. Müddeiumumi de pür dikkat kesilmiş, reis yüzüne gözlerini dikmiş, ne cevap verecek diye meraklı bir halde.

Muhakeme tuhaf bir şekil aldı. Ben acaba ilerimi gittim? diye vaziyeti tedkik ediyorum. Bir taraftan da boynuna yudum yudum su içiyorum. Derececi hararet 39, belki 39 u da geçti. Esasen rahatsızım, Bugün de sıtma nöbeti idi. Uzun zamandanberi hapis-

e

surette tahlil etmek, mahkeme heyetinin bu husustaki kanaatını düzeltmek, sâlim bir mecraya götürmek en mühim bir mesele idi. Bu itibarla sırası gelmişken ibir tahlil yapayım, hakikati tenvir edeyim, dedim. Ali Saibin fikrini değiştirmek mümkün olmasa da hiç olmazsa mahkemenin diğer erkânının kanaatlerini tashih edeyim.

Tabii Ali Saibin Şeyh Saidle konuştuğularından bahs edemezdim. Bunu münasib bir şekilde mevzuu bahs etmek içab ederdi. Muhakemenin bütün merkezi şikleti bu mesele idi. Muhakemenin biraz yumuşak seyri bana cesâret verdi. Mintarafilâh hatırıma böyle bir müdafaa ve tahlil şekli geldi. Güzelce

Hakikaten bu izah ve tahlil ortalığa bir ferahlık verdiğini hissettim. Sonradan gazeteci arkadaşların hepsi müttetifikan söylediler: Bu hususta çok eyi bir müdafaa ve tahlil yaptın, dediler, tehlikeyi atlattın, heyetü hâkime üzerinde de eyi tesir yaptığını gördük. Binlerce samiler arasında da bir takım kaynaşmalar, konuşmalar onların da ferahladığını gösteriyordu. Hele yanımdaki Komiser öyle bir çuğu huruşa geldi ki sözümü bitirir bitirmez bardağı ta ağzıma kadar uzattı. Sonradan sevincini anlatırken: Az kaldı destiği yere vuracaktım, dedi, fakat derhal kendimi topladım.

d

ferid zindanlarda vakit geçirmekten mütevellid rahatsızlık. Yanımda duran komiser boyuna bardağı dolduruyor. Harareten konuştukça boğazım kuruyor. Hemen bir kaş cümledé bir yudum su alıyorum.

Bu şekilde bir müdafaa hemen orada, o anda hatırıma geldi. Evvelce zihnimde tasarlamış degildim. Yalnız Şeyh Saidin Sebilürreşaddan çok bahs etmesi canımı sıkımişti. Bir çok dini ve ictimâî meseleler münakaşa mevzuu olmuş. Bunları nerede gördün, nereden öğrendin? Denince hep Sebilürreşadda okudum, demiş. Kendisi abone degilmiş.

Kardesi abone imiş. Ondan alıp okuyormuş. Urfada mahkeme kalem heyeti ile görüştükümüz zaman arkadaşlar beni korkuttular. Müdafaanamesini gösterdiler. Nesih yazı ile yazılmış İğri harfler ve kelimelerle. Hâlâ gözümün önündedir. Saydım, onsekiz yerde Sebilürreşaddan bahs etmiş. Sebilürreşadda kasdı mı var nedir? Allah taksiratını affetsün. Herhalde merdâne bir hareket değil. Bu-

nu hoş görmek, tabii telâkki etmek mümkün değil. Böyle büyük işlere kalkan bir adamın şunu bunu nahak yere felâkete sürüklemesi elbette doğru değil. Gerek insanîyet, gerek esalet, gerek islâmiyet itibarile de doğru değil. Herhalde merdliğe aykırı, nerede okumussan okumussun. Bunu tekrar tekrar ileri sürmekte mana ne? Herhalde bunun bir hikmeti, başka bir sâiki var.

Biz Diyarbektire giderken Diyarbektirden garb vilâyetlerine sürülen kürd beyleri ile Urfa hapishanesinde bir gece buluştuk. Onlar bu işin hikmetini, içyüzünü anlattılar:

Cebinde Ankara ile hususi şifresi olan Ali Saib, Şeyh Saide hususi bir telkinde bulunmuş. Bu hareketinin sâiki gazeteciler olduğunu ileri sürmesini söylemiş. Böyle yaparsa idamdan kurtulacağını, Edirneye nefli edileceğini vâid etmiş. O da ciddi surette buna inanmış. Şeyh Saidle beraber hapishanede yatıp kalkan kürd beyleri, yeminle, kasemle bunu bana anlattılar. Ve dediler ki:

— Ali Saib, muhakemeyi bu maksadla biraz uzattı. Gazetecileri, bilhâssa seninle Şeyh Saidi karıştıracak, konuşturacaktır.

Seyh Saidi karıştıracak, konuşturacaktır.

— Niçin böyle yapacak?

— Orasını Allah ile kendisi bilir. Herhalde bir maksad var. Mahsusa vardır. Fakat siz Diyarbektire gelince, gördük ki kürdlerin ita ve infazını daha ziyade tehire imkân kalmadı.

Ben, Urfada heyeti hâkimeye mülâki olduktan sonra Ali Saibin benimle hiç konuşmamasından, bana karşı kanlı gözlerle daima korkunç nazarlar atması içinden

geçen şeyleri seziyordum. Velidi de en ziyade üzen bu idi. Onunla açılan açığa konuşuyor, benim hakkındaki kararını bile söylüyormuş!

Onun için benim vaziyetimin nâzik idi. Usat reisinin Sebilürreşaddan bahs etmesini kılığımsemek doğru değildi. Bunu ciddi

Mahkemenin Şimdi artık heyeti hâkime ile aramızdaki gerginlik yumuşaması gevşemişti. Mahkemenin kanaatında bariz bir tehavvül vardı. Ne kadar şedid olursa olsun onun da bir vicdanı, bir aklı, bir mantığı, bir insaf ve adâlet hissi olmak lâzımdı: Kur'ana, Hadise, tarihe iftira eden bir adamın bu iftiralarını kabul etmeyip de yalnız masum bir gazeteye karşı iftirası nasıl doğru olabilir-di?

Heyeti hâkime birkaç dakikalık uzunca bir sükûnetle zihinlerinde bu muhakemeyi yürütmüş oldukları ve bu neticeye vardıkları seziliyordu.

Biraz geçtikten sonra Reis daha mülâyim bir lisanla şu suâli sordu:

— Eşref bey, şimdi sizden bir suâl soruyorum: Cumhuriyet devrinde din inhitata mı uğramıştır, yoksa lâyük olduğu mevki muallâya mı suud etmiştir?

Artık sınırlar gevşemiş bulunuyor. Rahat rahat konuşabiliyoruz. Gayet samimi olarak fikrimi söyleyebilirim:

— Efendim, mücahede milliyenin, azâmet ve ulviyetini takdir etmeyecek hiçbir müslüman yoktur. Anadolu'nun bu mücahede si bütün islâm âleminde derin tesirler husule getirmiştir. Bu gün bütün müslüman milletler, Anadolu hareketi milliyesini en yüksek bir ideâl olmak üzere telâkki etmektedirler.

— Reza ederim, kısa cevap veriniz.

— Evet, reis bey efendi, islâmın en büyük düsturlarından biri, istiklâldir, ecnebi esaretine düşmemektir. Yabancıların esareti altında kalmış müslüman milletlerin camilerinde de, ibadetlerinde de zevk yoktur.

— Şu halde izah buyurunuz.

— Binaenaleyh Cumhuriyet hükümetinin herşeyden evvel istiklâli kurtarması, dine karşı yapılan hizmetlerin en büyüğüdür.

Ötedenberi yüzlerce, binlerce defa tekrar ettiğim bu samimi fikrimi okadar safvet ve samimiyetle söylemişim ki heyeti hâki-

ahkâmı diniyeye karşı, hattâ doğrudan doğruya ulûhiyete karşı dolu dizgin tecavüzatta bulunuyor. Halk bundan müteessir oluyor. Bize mektuplar gönderiyorlar. Bu tecavüzlere cevaplar verilmesini istiyorlar.

— Hangi muharrirdir bu?

— İzmitte (Hür Fikir) i neşr eden Kılıçzade. Zâten bu adam, ötedenberi müslümanlığa hücum etmeği yegâne şîâr ittihaz etmiştir. Bu defa fen ve felsefe perdesine bürünecek ulûhiyete karşı daha şiddetli tecavüzlerde bulunuyor. Buna karşı, reis Bey efendi; elbette takdir ve teslim buyurursunuz ki Sebülürreşad bu vazifeyi ifa ediyor. Kendisine karşı ilmi, felsefi fenni cevaplar veriyor. İlahîm ne kadar büyük bir cehâlet eseri olduğunu delâli ilmiye ve fenniye ile isbat edi-

menin de bu nususta tam bir kanaati vicdanîye hâsıl ettiğine kendi inancım kadar inandım. Nitekim mahkeme bu inançla şu suâli sordu:

— Eşref Bey, bir mahkeme huzurundasınız diye değil, vicdanınıza müracaat ederek söyleyiniz.

— Evet efendim, vicdanıma müracaat ederek söylüyorum. Cumhuriyet hükümeti istiklâli kurtarmakla dini de kurtarmıştır. İnşallah dinimiz bundan sonra daha ziyade taali edecektir.

— Şu halde öyle anlıyoruz ki makalelerinizde başka bir maksad takib etmiyorsunuz.

— Tabii değil mi efendim.

Artık mahkeme alenen açıktan açığa bizim neşriyatımızda bir sül maksad olmadığına kanaat getirdiğini izhar etmişti. Bu, bizim için büyük bir şerefti.

Reisin son suali: — Eşref bey, madem ki yazılarınızda bir sül fikriniz yoktur, Cumhuriyetin dinin nigâhbanı olduğunu da biliyordunuz, netekim biz de şimdi bu fikirde olduğunuzu anlıyoruz; neden din inhitada uğruyor gibi bir takım neşriyatta bulunuyordunuz? Bu sebeple Seyh Said gibi, cehelenin sül tefsirine mahal verdiniz?

— Reis Bey efendi şu suâlinizin cevabını almak için zamanın ahvali umumiyesine, suun ve hâdisatı içtimaiyesine, bütün muharrirlerin neşriyatına şamil bir nazarı tetkik atf etmek icab eder. Ancak bu yoldur ki heyeti âliyenizi bir hakikate isal eder.

Reis Bey efendi, üç sene ecnebi işgâli altında kalan İstanbul elimize geçdiği zaman bazı muhitlerdeki ahlâksızlığın bu meşûma işgalin tesirile nekadar şayan-ı teessüf bir hal kesb etmiş olduğu cümlelen malûmudur. Diğer taraftan, bir takım vicdansız muharrirlerin dine karşı ölçsüz yazılarını, tecavüzlerini de nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Ser-seri bir muharrir çıkıyor, açıktan açığa

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352.25

6

yor. Sebülürreşad bunu müdafaa ederken daha ziyade Avrupa hükümetinin ve mütefekkirlerinin sözlerine istinad ediyor. Bu suretle ezcümle İzmit muhitinde bu kötü muharririn husule getirdiği kötü tesirat zail oluyor. Efkâra sükûn geliyor. İşte Sebülürreşadın bazı makaleleri hep bu kabîl muharrirlerin tecavüzatına karşı müdafaaadan ibarettir. Yoksa meclis ve hükümete karşı hiçbir şey yazılmı ş değildir.

— Eşref Bey, suâllerimize çok uzun cevaplar veriyorsunuz.

— Ne yapayım efendim, suâlleriniz alelâde suâller değildir ki. Meselenin tenviri için cevaplarımızda lâyükile izahat itası zaruridir, zan ederim. Maamafih neresi fazla ise ihtar buyurunuz, orada kese şim.

Ali Saibin sualleri Artık reis Mazhar Müfid, sual sormaktan ve cevaplar dinlemekten yorulmuştu.

Aramızda hal olunacak mesele de kalmamıştı. Tam bir mutabakata varmıştık. Mahkeme karar verebilecek vaziyette olsa derhal beaetimize hüküm eder, belki de bizi fazla yordugundan dolayı beyanı itizara lüzum görürdü. Fakat mahkeme mustakil değildi. Tamamile bir emir ve direktif altında hareket ediyordu.

Söz Ali Saibe geçince iş ciddiyet keşb ettiğinden gafflet etmek doğru değil. Onun gazetecilere, bilhassa Sebilürreşada karşı için de beslediği kinin derecesini yukarıda bir nebze anlattım. Bakalım şimdi bununla nasıl çarpışacağız? Reis Mazhar Müfid beyle nasıl olsa anlaşırız. Nitekim anlaştık. Fakat gözlelerinden kan fışkıran, hergün idam hükümleri vere vere vicdanı nasırlaşan, kalbinde merhamet ve insaftan eser bulunmayan Ali Saibe nasıl anlaşacağız? Hiç de zan etmemki kolay olsun. Şerrinden, gadabından, hunharlı-

ğundan Allaha sığındım. Mütevekkilen alelah, komiserin doldurduğu su bardağını yama alarak suallerine intizar ettim. İlk suali şu oldu:

— Eşref Edib bey, Sebilürreşadın manâsı Doğru yol demektir, değilmi?

— Evet efendim.

— Refik Halidin Halebe çıkardığı Doğru Yol gibimidir?

Daha söze başlar başlamaz münasebet-sizlik. Sebilürreşad ile Refik Halidin Halebe çıkardığı Doğru Yol arasında ne münasebet var? Fakat ne diyeceksin? Bu manâsı sual canımı sıktı.

— Biz Refik Halid, Mefik Halid bilmiyoruz, efendim.

— Yani gazetepiz herşeyi doğru mu yazdınız?

— Biz yazdıklarımızın doğru olduğu kaanaatındayız.

— Ben gazetenizi tamamen görmedim. Fakat bazı maaalelerinizde Şeyh Saidin ifadâtını teyid ediyorsunuz. Meselâ "balo,

quesına çıkan Müslümanlarla sadece vurdur- gi yazılıdır. Hristiyanlara karşı şefik, duaya çıkan Müslümanlara karşı gadub bulunuldu- ğunu yazıyorsunuz. Usulî fenne tevfiikan ya- kundun geçen ırmağlardan su alarak tarlala- rı sulamak mı eyidir, yoksa sırt üstü yatarak taşa okuyup nehre atarak Allahın yağmur mu beklemek doğrudur?

Hiyaneti vatanıye ispadile suçlandırıla- rak cinayet mahkemesinin fevkinde istiklâl mahkemesi adındaki örfi bir mahkemede so- rulan suallere bakınız. Memleketin ne gün- ler, ne devirler geçirdiğini ibretle seyr edi- niz. Bu adamlara ne selâhiyetler verilmiş! Mezbahada hayvan boğazlayan adamlar gi- ği hâkimleri ilimsiz, idraksiz, akıl ve mantık- tan muarra, insaf ve merhametten soyulmuş, şuuri gibi imanı da yok. Allaha bile dil uza- tıyor. Buna karşı ne dersiniz?

— Efendim, bizim bu maaalemiz bir muharrirre karşı yazılmıştır. Dua ile istihza eden o gazetenin hangisi olduğu pek hatırı- nı gelmiyor. Fakat zan ederim Tanin gaze- tesi idi. Biz ona karşı tevab vermişizdir. Mu- hatabımız adur. Sonra biz o maaalede sırt üstü yatıp da yalnız dua ile ekinler bitece- ğine dair bir şeyler söylemedik. Müslüman- lıkta böyle sey yoktur. O maaale lütfen baş- tan nihayete kadar okunursa hakikat anlaşıl- ır. Bütün esbabı fennilyeye tevessül olundu- ğu sonra Allaha dua etmekte bizce bir beis yoktur. Ve bu nevi dualar istihza ve istihfa- fa şayan olamaz.

— Lâkayd diyorsunuz. Bunu kimin atf

dans serlevhasıyla yazılan bir maaalede müslüman namını taşıyan bir takım kadın- ların yarı çıplak bir halde dans ettikleri söy- leniyor. Bu maaumata nereden aldınız? Ya- hud bu hususta size kim maaumat verdi?

— Bunları yevmi gazeteler bütün tafsi- lâtiyle yazıyorlar. Biz de onlardan nakl et- tik.

— İsim tasrih ediniz. Hangi gazeteler- den?

— Herhalde o hafta içinde çıkan gazete- lerin birinden alınmıştır.

Türkleşen ahlâksızlık Ali Saib, bu mesele üzerin- de çok durmayarak başka bir mevzua geçti: — Diğer bir-maaalede Beyoğlunda Türkleşen cephe- nin ahlâksızlık ve fuhs olduğu yazılıyor. Bu, ne demektir?

— O da bizim yazımız değildir. Diğer bir gazete onu yazmıştır. Hangi gazete yazdığı, hangi muharrir tarafından yazıldığı orada tasrih edilmiştir.

İlahiyat fakültesi — İlahiyat fakültesinin aldığı arif şekli diyerek gayei umu- aiyei diniye ile müterafik ol- mayan projenin kabul ve tatbikinden bahs ediyorsunuz. Bu proje nedir?

— Bu proje darülfunun emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaptığı garib bir pro- jedir. Onu tenkid ettik.

— Sizden bu gibi yazılarınızdırki Şeyh Said " " dedi. diye isyana sevk etmiş- tir.

— İlin bir tenkid ile Şeyh Saidin isyanı ar suna t. leniz bir münasebet göremiyo- rum. Esasen da ülfunun emininin yaptığı bu projenin acıplığını yalnız biz değil, bazı me- buslarda da his etmişiz. Ezcümle Antalya mebusu Raîth efendi de mecliste bu mutale- ata bulunmuştu. Benler ilmi meselelerdir. Bizim bu " z" inin da meclis ve hükûmete karşı birşey yoktur.

Yağmur — Eşref Edib bey, zati âliniz duası hukuk fakültesinden mezunsu- nuz. "Allaha yalvarmak kabahat mi?" serlevhalı bir maaaleniz var, Yağmur

mesul? başka isimiz yok mu?

— Efendim, bu, bir mektuptur. Berlinden yevmi gazetelerin birine yazılmıştır. Biz de oradan nakl etmişiz. Bu mektubu yazan zat, Ayaz İshaki efendidir, zan ederim. Şimdi An- karada terceme ve telif heyeti azasındandır. Bu, alelade islâmî bir şüundan ibarettir. Bir yevmi gazeteden nakl olunan bu mektupta ne hükûmete tevceh edecek bir mesuliyet vardır, nede başka bir şey.

Bu, istiklâl mehkemesinde sorulacak su- al mi? Fakat ne yaparsınız? İtiraz etmek belâ- yı satın almak demek. Sogukkantılıkla cevap vermek, mahkemeyi küçük düşürecek bir şey söylememek lâzım. Zaten ortada suç yok. Böyle saded harici suallerle vakit geçirilecek. Güya muhakeme edilmiş olacak. Sonunda onlar evvelce hazırladıkları kararları tlebig edecekler. Hey gidi günler!.

lah, komiseri doldürdüğü su bardağını yanına alarak suallerine intizar ettim. İlk suali şu oldu:

— Eşref Edib bey, Sebülürreşadın manâsı Doğru yol demektir, degilmi?

— Evet efendim..

— Refik Halidin Halebde çıkardığı Doğru Yol gibimidir?

Daha söze başlar başlamaz münasebet-sizlik. Sebülürreşad ile Refik Halidin Halebde çıkardığı Doğru Yol arasında ne münasebet var? Fakat ne diyeceksin? Bu manâsı sual canımı sıktı.

— Biz Refik Halid, Mefik Halid bilmiyoruz, efendim.

— Yani gazeteniz herşeyi doğru mu yazardı?

— Biz yazdıklarımızın doğru olduğu kanaatindeyiz.

— Ben gazetenizi tamamen görmedim. Fakat bazı makalelerinizde Şeyh Saidin hadabını teyid ediyorsunuz. Meselâ "balo,

İlahiyat fakültesi

— İlahiyat fakültesinin aldığı arıh şekil diyerek gayei umumiye diniye ile müterafik olmayan projenin kabul ve tatbikinden bahs ediyorsunuz. Bu proje nedir?

— Bu proje darülfunun emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaptığı garib bir projedir. Onu terkid ettik.

Şeyh Said'in "hadabı" diye isyana sevk etmiştir.

— İnce bir tenkid ile Şeyh Saidin isyanı arındırılabilir. İnce bir münasebet göremiyorum. Esasen darülfunun emininin yaptığı bu projenin acıplığını yalnız biz değil, bazı mebuslarda da hissetmişizdir. Ezcümle Antalya mebusu Raith efendi de mecliste bu mutaleatta bulunmuştu. Benler ilmi meselelerdir. Bizim bu vaziyetimizde meclis ve hükümete karşı birşey yapabiliriz.

Yağmur - Eşref Edib bey, zati âliniz duası hukuk fakültesinden mezunsunuz. «Allaha yalvarmak kabahat mi?» serlevhali bir makaleniz var. Yağmur

duasına çıkan müslümanlara istihza edileceği yazılıdır. Hristiyanlara karşı şefik, dutaya çıkan müslümanlara karşı gadub bulunulduğunu yazıyorlardı. Usuli fenne tevfikan yâkından geçen irmaklardan su alarak tarlaları sulamak mı eyidir, yoksa siri üstü yatarak taşta okuyup nefire atarak Allahın yağmur mu beklemek doğrudur?

Hiyaneti vatanıye ispadile suçlandırılarak cinayet mahkemesinin fevkinde istiklâl mahkemesi adındaki örtü bir mahkemede sorulan suallere bakınız. Memleketin ne günler, ne devirler geçirdiğini ibretle seyr ediniz. Bu adamlara ne selâhiyetler verilmiş! Mezbahada hayvanı boğazlayan adamlar gibi hakimleri ilmsiz, idraksiz, akil ve mantıktan muarraf, insaf ve merhametten soyulmuş, suuri gibi imanı da yok. Allaha bile dil uzatıyor. Buna karşı ne dersiniz?

— Efendim, bizim bu makalemiz bir muharririne karşı yazılmıştır. Dua ile istihza eden o gazetenin hangisi olduğu pek hatırıma gelmiyor. Fakat zan ederim Tanin gazetesini idi. Biz ona karşı cevap vermişizdir. Muhatabımız adur. Sonra biz o makalede sirt üstü yatıp da yalnız dua ile ekinler biteceğine dair bir şeyler söylemedik. Müslümanlıkta böyle şey yoktur. O makale lütfen baştan nihayete kadar okunursa hakikat anlaşılır. Bütün esbabı fenniyeye tevessül olunduktan sonra Allaha dua etmekte bizce bir beis yoktur. Ve bir nevi dualar istihza ve istihfafa şayan olamaz.

— Lâkaydı diyorsunuz. Bunu kime atf ediyorsunuz?

— Bittabi! o makalenin muharririne. Makalemizde bu cihet gayet musarrahtır.

Biz daima muharririne münakaşa etmişizdir. Ve zan ederim, mütecaviz muharrirlere karşı müdafaya hakkımız vardır.

Hazin bir bayram — Hazin bir bayram diye güya Almanyada müslümanlar hazin bir bayram geçirmişler.

Ziya bey namında bir zat müslümanları

Ziya bey namında bir zat müslümanları camiye davet etmiş. Yalnız Türkler gitmiş. Hindular, Araplar, İranlılar gitmemiş. Almanyanın bilmem hangi şehrinde Hinduların cürriye gitmemesinden de hükümet mi

a

Çanakkale Zaferi
Ali Saib bu hazin bayram süalinden de bir şey çıkmadığını görünce, elindeki yazıyı listede ki diğer bir süale geçti:

— Eşref Edip bey dedi, sizden bir şey rica edeceğim. Şimdiye kadar geçirdiğimiz hazin bayramlardan bir iki tanesini söylemişsiniz? Size bir iki misal ben arz edeyim?

— Buyrunuz efendim.

— Çanakkalede vatanımı, dinimi, milletini muhafaza için çarpışan Mehmedçikler Allahü Ekber sadalarıyla beyram namazını kılarken, karşılarındaki düşman ordusu içinde bulunan binbir çeşit müslümanın, dinini muhafaza için çarpışan mehmedçiklerin göğsüne süngü saplandığı bayram sabahına neden hüznü bayram demiyorsunuz?

Bu süale çok memnun oldum. Ben, Sebülreşadın Çanakkale zaferi hakkındaki muazzam âbidesini, meçhul şehide ithaf ettiği destanı okumak isterdim. Fakat bir münasebet gelmesini bekliyordum. Sebülreşad koleksiyonunu muhtevi dosya masanın üzerinde idi Gazi Antep hapishanesinde kaldığımız bir kaç gece içinde kahraman Antepli kardeşlerimiz, mahkemede lazim olur diye, bu koleksiyonu hazırlayıp bana vermişlerdi. Hakikaten de işime yaradı, mahkemenin sorduğu süallerde bahisleri, cümleleri nasıl karparak, nasıl başka şekle koymak istediklerini masanın üzerindeki bu gazetelerle tamamiyle meydana koydum. Her soruğları süalin faallık ettiği yazıyı derhal bulup açtım. Yazının üstünü, altını, mahiyetini izah ettim. Mahkeme de bu vaziyet karşısında şaşkına dönüldü.

Ali Saib bu süal ile Sebülreşadı hurduhaş edeceğine tamamiyle mütemin idi. Bu süal karşısında artık mebhut kalacağız, söyleyecek söz bulamayacağız, milletin hüznülü bayramları hakkında Sebülreşadın sâkin ve ebkem kaldığı meydana çıkacak, bu suretle biz mahcub olacağız.

a

Kustu Mehmetçğin aylarca durup karşısına;
Döktili karnındaki esrarı hayâsızcasına.
Maske yutulmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medniyyet denilen kahbe, hakikat, yüzüstü.
Sonra mel'undaki tahrîbe müyekkel esbâb,
Öyle müdhîş ki: eder her biri bir mülkî harab.

Öteden süalalar parçalıyor âfâkı;
Beyriden zelzeleler kaldırıyor â'mâkı;
Bomba şimşekleri beyrûlinden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan, neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam;
Atılan her lâğamın yaktığı, yüzlerce adam.
Ötüm uduirmede gökleri, ölü püskürmede yer;
O ne müdhîş tiptir: savrulur enkaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak,
el, ayak;

Boşanır sırtlara, vâdilere, sağnak sağnak.
Saçıyor zirha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tüfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere,
Sürü halinde gezerken sayısız tayyare.
Top tüfekten daha sık, gülle yazan mermiler..
Kahraman ordusu seyret ki bu tündük güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siper...
Alınır kal'a mı göğsündeki...
Hangi kuvvet onu, hâşâ, eder...
Çünkü te'sis-i ilâhî o metin...
Sarılır, indirilir mevki-i müstahkemler.
Beşerle aznını tevkif edemez sun-i beşer;
Bu göğsüne, Hudânın ebedî serhaddi.
«O Beânin sun-i bedîm, onu çiğnetme» dedi.
ÂSİM'in nesli... diyordum ya... Nesilmiş ger-

İşte çiğnetmedi nâmusunu, çiğnetmeyecek.
Şüheda gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rilkâ olmasa, dünyada eğilmez başlar...
Vurulup tertemiz almindan uzanmış yatıyor.
Bir HİLÂL uğruna, Yârab, ne GÜNEŞLER
batıyor!

E, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker; la
Fokten ecdad inerek ölse o pak alay değer. ri
E hüvâsın ki kanın kurtarıyor TEVHİD'i. me

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.362.27

Vakıa bu süalin de mevzu' ile alakası yok. Ama hiç yok, tamamiyle saded harici, fakat bizim için okadar ehemmiyeti var ki bu süalî—sordugundan dolayı, mahkemeye nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Süalî kâğıttan okuyarak bitirdikten sonra gözlerini bana dikti. Haydi cevap versene! Hitabı gözlerinden okunuyordu. Yanımdaki komiserin doldurduğu bardaktan bir kaç yudum su aldıktan sonra:

— Aman beyefendi, dedim, o kahraman mehmedçğin menâkıbı şehametini Sebülreşad kadar acaba kim tasvir etmiştir? Müsade buyurur, müsunuz, o Mehmedçikler hakkında Sebülreşad baş muharririn yazdığı şiiri okuyayım?..

Cevap vermeden masa üzerindeki Sebülreşad koleksiyonundan bu şiiri muhtevi olan nushayı hemen bulup okumaya başladım:

Su Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi!
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi!

— Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya —
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.

Ne hayâsızca tahâşşüd ki ufuklar kapalı!

Nerde — gösterdiği vahşetle ebu: bir Avrupalı!

— Dedirir — yirtici, his yoksulu, sirtian kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yahud kafesi!
Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı be-

Haymiyor kum gibi... Mahşer mi, hakikat mahşer,

Yedi iklimi cinanın duruyor karşında;
Ostralyaya beraber bakıyorsun: Kanada!

Cehreler başka, lisanlar, derler rengârenk.

Sade bir hâdisе var ortada: vahşetler denk.

Kimi Hindu, kimi Yamyam, kimi bilmen ne belâ!

— İmani tâdna da züldür bu rezil istilâ...
— O yirminci asır yok mu, o mahlûk-ı asil!

— Ne kadar gözdesi mevcut ise hakkıyla sefil!

Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyla,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecramiyle;
Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtabı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ haşre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvizeni lebriz etsem;
Tullenen Magribi, akşamları, sarsam yarana..
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtrana.

Sen ki, son ehl-i salibin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultanı SALAHADDİN'i,
KILIÇ ARSLAN gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâmı kuşatmış, boğuyorken hüsrân,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla beraber gezer ecrami adın;
Sen ki, a'sâra gömülse taşacakmış... Heyhat,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihat..
Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğuşunu açmış duruyor PEYGAMBER.

Ben bu şiiri okurken kendimi âdetâ kaybetmişim. Öyle heyecanlı okumuşum ki, gazeteci arkadaşlar söylüyor, hepsi galeyana gelmişler, hayretler içinde kalmışlar, şiiri bitirip de bir kaç yudum su alırken baktım, yan tarafta gazetecilerin muhakemesini dinlemek üzere gelen kalabalık hanımlar ağlıyorlardı. Kapılardan taşan solundaki samlin arasında bir uğultudur gidiyordu. Mahkeme heyeti de mebhut kalmış, âdetâ manyatize olmuştu. Ben dakikalarca şiiri okurken onun âhengine kendilerini kaptırmışlar, nefes almıyacak kadar derin bir sükûtlâ dinliyorlardı.

Tabii bu harikulâde şiir karşısında titremeyecek kalb, heyecana düşmeyecek ruh olur mu? Bu şiir en zalimleri bile medhuş eder. En katı yürekleri bile Rikkate getirir.

Arkamızda salonu dolduran binden fazla samlinin uğultusu, beride kadınların hüçkrikleri karşısında...

d

leyecek söz bulamıycağız, milletin hüznünü bayramları hakkında Sebülürreşadın sâkin ve ebkem kaldığı meydana çıkacak, bu suretle biz mahcub olacağız.

(a)

Kustu Mehmetçğin aylarca durup karşısına;
Döktili karnındaki esrarı hayâsızcasına.
Maske yutulmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medniyyet denilen kahbe, hakikat, yüzüstü.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhîş ki: eder her biri bir mülkü ha-
rah.

Öteden sâikalar parçalıyor âfâk;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâk;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâgam;
Atılan her lâgımın yaktığı, yüzlerce adam.
Ütüm indirmede gâkiler, ölü püskürmede yer;
O ne müdhîş tiptir: sâvrulur enkaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak,
el, ayak;

Boşanır sirtlara, vâdilere, sağnak sağnak.
Saçıyor zirha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tüfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere,
Sürtü halinde gezerken sayısız tayyare.

Top tüfekten daha sık, gülle yağın mermiler..
Kahraman ordusu seyret ki bu tündük güler!

Ne çelik tabyalar ister, ne sine...
Alınır kal'a mı göğsündeki...

Hangi kuvvet onu, hâşâ, ed...
Çünkü te'sis-i İlahî o metin...

Sarılr, indirilir mevk-i müstahkemler.
Beşerin aznini tevkil edemez sun-i beşer;

Bu göğüslerse Hudânın ebedî serhaddi.
«O Benim sun-i bedlüm, onu çiğnetme» dedi.

ASİM'in nesli... diyordum ya... Nesilmiş ger-
çok;

İşte çiğnetmedi nâmusunu, çiğnetmeyecek.
Sülhâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...

O, rükû olmasa, dünyada eğilmez bu...
Vurulup tertemiz alından uzanmış yatıyor.

Bir HİLÂL uğruna, Yârab, ne GÜNEŞLER
batıyor!

Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker;
Jökten ecâd inerek ölse o pâk alrı değer.

Ve büyülsün ki kanın kurtarıyor TEVHİD'i.
İEDR'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.

ana dar gelmeyecek makberî kimler kazsın?
Gömellim gel seni tarihe» desem, sığmazsın.

Seni ancak ebediyyetler eder istilâb.
«Bu, taşındır» diyerek Kâbe'yi diksem başına;

...anı taına da züldür bu rezil istilâ...
o yirmineci aşır yok mu, o mahfûk-ı aslı,
ne kadar gözdesi mevcud ise hakkiyle sefil.

(d)

Rûhumun vâhyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyle alsam da, rîdâ namıyla,
Kanayan lâhdine çeksem büfün eceramiyle;
Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizinin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtabı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ haşre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvizeni lebriz etsem;
Tüllenmiş Magribi, akşamları, sarsam yarana..
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtrana.

Sen ki, son ehl-i salibin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultanı SALAHADDİN'i,
KILIÇ ARSLAN gibi iclâline ettin hayran..
Sen ki, İslâmı kuşatmış, boğuyorken hisran..
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla beraber gezer ecerami adın;
Sen ki, a'sâra gömülse taşıcağsın.. Heyhat,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihat..
Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğusunu açmış duruyor PEYGAMBER.

Ben bu şiiri okurken kendimi âdetâ kay-
betmişim. Öyle heyecanlı okumuşum ki, ga-
zeteci arkadaşlar söylüyor, hepsi galeyana
gelmişler, hayretler içinde kalmışlar, şiiri bi-
tirip de bir kaç yudum su alırken baktım,
yan tarafta gazetecilerin muhakemesini din-
lemek üzere gelen kalabalık hanımlar ağı-
yorlardı. Kapılardan taşan solundaki samlin
arasında bir uğultudur gidiyordu. Mahkeme
heyeti de mebhut kalmış, âdetâ manyatize
olmuştu. Ben dakikalarca şiiri okurken onun
âhengine kendilerini kaptırmışlar, nefes al-
mayacak kadar derin bir sükûtlâ dinliyorlar-
dı.

Tabii bu harikülâde şiir karşısında titre-
meyecek kalb, heyecana düşmeyecek ruh o-
lurmu? Bu şiir en zalimleri bile medhuş eder.
En katı yüreklikeri bile Rikkate getirir.

Arkamızda salonu dolduran binden faz-
la saminin uğultusu, beride kadımların huç-
rukları, karşımızda da heyeti hâkimenin ser-
mestane hall devam ediyordu. Ben terlerimi
siliyor, 39 derece hararetle yanan göğsümü
söndürmek için bardağı boşaltıyordum.

Artık mahkeme mahkemelikten çıkmış,
Artık mahkeme, mahkemelikten çıkmış,
edebi bir sahneye dönmüştü. mahkeme, hâ-
kim, maznun.. Hepsi silinmiş, ortada yalnız
şehid oğlu şehid Mehmedçîze âğusunu açan
Poygamber duruyordu.

(7)

(e)

Bir kaç dakika dinlendikten sonra Sebi-
lürreşadın masanın üstüne koydum. Ali Salb
beye hitaben:

— İşte beyefendi dedim, Çanakkalede
Allahü Ekber sadalarıyla bayram namazını
kılan o kahraman Mehmedçîze Sebülürreşad
böyle dünyalar durdukça yaşayacak muaz-
zam bir âbide dikmiştir.

Mahkeme dinliyor Ben sesimi biraz da-
ha yükseltiyorum:

— Sorarım size, muhterem hâkimler,
kahraman Mehmedçik için bundan daha yük-
sek bir şiir yazılmış mıdır? Şimdi bendeniz
mân gayri haddin tahaddî ediyorum: O'kahra-
man Mehmedçikler hakkında daha yüksek
bir şiir yazılmış veya yazacak bir şair varsa
ortaya çıksın.

Zannederim, bini aşan sâni'lerin kalble-
ri de heyeti hâkimeye benimle beraber aynı
sûâlî soruyordu. Bu vaziyet karşısında mah-
keme, mahkemeden ziyade Ali Salb şaşalaş-

mıştı. İş uğrından çıkmıştı. Vaziyeti düzelt-
mek üzere kendini toplamağa çalıştı, dedi:

— Eşref Edib bey, sorduklaruma cevap
vermiyorsun da Akifin şiirlerini okuyorsun,
burası mahkemedir, edebiyat salonu değil!

Şimdi gel de buna gülme, sinirlenme. A-
damcağız fena halde kapana tutuldu. Nerden
bu sûâlî sordu? Böyle cevap verileceğine hiç
de ihtimal vermiyordu. Beni habîdecek zan-
nediyordu. Çok müşkül bir mevde düştü.
Binden fazla samlin gadub, hasmâne ve is-
yankâr nazarıları karşısında eriyecek bir hâ-
le geldi. Kanlı gözlerini açtı, üzerime dikti,
korkunç bir hâl aldı. Fakat ben hiç sarsılma-
dım. Bilâkis daha kuvvetlendim. Kemâlî su-
kûnet ve metanetle kendisini teskin etmek
istedim.

— Bu şiiri, sûâlînze cevap olmak üzere
okudum, beyefendi, siz edebi sûâl sordunuz.
Ben de ona göre cevap verdim ve zarfede-
rim, bu sordunuza tam bir cevaptır...

haberi yok? Sakarya harbi zamanında orta Anadoluda kaynaşan, şaşırın halki teskin etmek, metanet ve vahdeti muhafaz etmek hususunda Sebilürreşadın muazzam mücahede ve irşadını hiç de mi iğitmemiş?

Bu sual sorunca, reis Mazhar Müfid bey dönüb ona şöyle bir baktı:

— Yine bana tutuldun. Seb boy, demek istedi, şimdiki cevabımı alırsın. Fakat mahkemeyi de mahcup mevkie düşürüyorsun!

— Sonra bana **öndü manidar nazar**larla: — Haydi Eşref bey, bunun da cevabını ver de anlasın!..

— Aman beyefendi... Bendeniz o zaman İstanbulda değildim. Sakarya harbinde Kayseride Sebilürreşad namına beyannameler neşr ediyor, şaşırın, fütura düşen halki teşci ediyor, çetin harbe sevk ediyorduk. Reis Mazhar Müfid beyyle beraber çalışıyorduk. Öyle değil mi Reis beyefendi?

Reis önüne baktı. Hafice başını sallamakla iktifa etti. Zaten o, için alayında. Sembolik reis. Mahkemenin asıl başı Ali Saib, bütün kudret ve nüfuz onun elinde. Reis ve azalar ona tâbi. Bu itibarla Ali Saib'in küçük düşmesinden, ne kadar yavan adam olduğu tezahür etmesinden memnun. İçin için «oh» diyor, gülüyor. Çok zeki olduğu için işi idare ediyor. Biraz kafa tutacak olsa uğrayacağı âkıbeti biliyor. Karşısında on gazeteci, hem de hep başmuharrirler. Bunlara karşı sorulacak suallerin ölçüleri olmalı. Yoksa mahkeme çok küçük düşer. Ama Ali Saib gibi mankafaya nasıl anlatsın. Hepsini onu biliyor. Onun için ona bir şey denemiyor. münasebetli, münasebetsiz, suallerine sükût zaruri, ama onun münasebetsizliklerinin iyice anlaşılmasından da içi çok memnun. Nerde ise bana «Şu herifin ağzının ölçüsünü ver!» diyecek. Ben bunu biliyorum, hep gazeteciler biliyoruz. O da bunları bildiğimizi biliyor. Böyle bir oyun dur oynanıyor.

İşte o devir İstiklal Mahkemeleri böyle idi. Bu işlerin üzerine bir perde misyan çekildi. Zamanın gençleri hiç bir şey bilmiyor, en yakın tarihini de bilmiyor, söyleyen yok. Bilenler söylemiyor, bilmeyenler uyduruyor. İşte hep hakikatler böyle karanlıklar içinde boğulup gidiyor.

(D) Tamam, biz tarihi hikâyemize devam edebiliriz:

— Evet efendim, hemen gece vakti mütesarrıfla beraber matbaaya gittik, yazdığım beyannamemizi dizdirdik, bastırdık. Baskı makinası elektrikle değil, elle işleyen makina. İnanınız ki beyefendi, makina başında ben bizzat amele gibi çalıştım, makinaı çevirdim. Bir taraftan beyannameler basılıyor, daha mürekkebi kurumağadan matbaa kapısının bekleyen suvarilere veriliyor, onlar da son süratle etraf kazalara, nahiyelere, köylere dağıtıyorlardı. Sabah olunca reis bey efendi ile beraber toplanarak hükümet meydanında heyecanlı nutuklarla halki teskin ve irşada çalıştık...

Reis Mazhar Müfid bey, onun da hizmetlerinden bahs olunmasından pek memnun, adeta heyecanlandığını his ediyorum. O günleri hatırladı, tabii mütehasşis oldu. Yüzünün rengi değişti. Sakin duramıyor. Vaziyetinde bir takım hareketler... Belli etmeyeğe çalışıyor, fakat başını eğip eğip tasdik etmekten de kendini alamıyor. Biraz kendini kaybetse...

— Evet, evet, öyle idi, diyecek, o da konuşmağa başlayacak.

Parlayan ve büyüyen gözlerle bana: — Anlat anlat Eşref bey, uydurdu.

Ben biraz uzattığım sözü suale bağlıyorum:

— Evet bey efendi, Sakarya harbi sırasında Sebilürreşadın acizâne hizmeti çok büyüktür. Reis bey efendi bu hususta size geniş izahat verebilir.

Reis bey bu şahitliği kabul makamında

RREŞAD

ÖLÜT : XIV — SAYI 331

Ben bu perde arkasındaki işlerden hiç bir şey bilmiş olmuyarak kemâli ciddiyetle Ali Saib beyle cenkleşiyorum. Onu kurmayarak, gadaba getirmiyerek, pek mahcup mevkie düşürmüyerek yumuşatmağa çalışıyorum. Çok iyi biliyorum ki için sakası yoktur. Müthiş cellâddır. Kızdı mı hemen idam hükmünü basar. Zaten benim hakkımdaki kararı malûm. Çok dikkatli olmak, çok idare etmek lâzım. Cahille çok alay etmeğe gelmez. Kemâli hörmet ve ciddiyetle elindeki silâhları düşürmek lâzım. Sözümlü kesmezse muvaffak olacağıma ümidim var. İnşallah dili tutulur, basireti bağlanır da beni dinler. Ben arâ vermeden devam ediyorum.

— Sakarya harbinde Orta Anadoluda halk efkârının ne kadar galeyân halinde olduğu mâlûmi alinizdir. Kayseride hükümet müthiş heyecan ve endişe içinde idi, Etraftan, kazalardan, civar vilâyetlerden gelen haberler hiç de iyi değildi. Ufak bir kıvılcım ortalıkı hercü mercü etmeğe kâfi idi. Hükümet şaşır- mıştı. Kayseri mütesarrıfı Kemal Gedelec:

— Aman Eşref bey, dedi, vaziyet çok ciddi ve tehlikeli. Halk efkârını tutnâk, yatıştırmak, fütüre düşürmemek için Sebilürreşad namına bir beyanname neşr etmenizi rica ederim. Hemen şimdiki yazınız, bu gece basılsın, sabah olmadan etrafa, kazalara süvarilerle dağıtalsın.

Bunun üzerine bendeniz hemen alelâcele bir beyanname yazdım. Halki fütura düşürmekten koruyacak, metanet ve azzını artıracak ayet ve hadislerle müslümanları vahdet ve mücahadeye davet ettim.

Vaziyet iyi gidiyor, heyeti hakime masal dinler gibi dinliyor. Ali Saib de merakla dinliyor. O sırada Kayseride ve civar yerlerde olup bitenlerden yeni haber alıyor gibi alâkalı ve dikkatli dinliyor. Çınayet mahkemesindeyiz. On gazeteciye hiyaneti vatanîye isnad olunan mahkeme. Öyle şeyler konuşuyoruz ki esas davâ ile hiç münasebeti yok. Ama mahkeme böyle sualler soruyor, böyle bahisler açıyor. Bu bizim işimize iyi gelir. Yalnız kendilerini toplayıp da sözümlü kesmeseler... Güzel, güzel, tatlı, tatlı sohbet edelim. Bakıyorum, berikler memnun. Bir itirazda bulunacak değiller. Ali Saib yokluğum, onun da sinirleri yumuşmuş görünüyor.

b.İd. **Amiyorduk**

Ben kemâli metanet ve cesaretle anlatıyorum. Çünkü mahkeme reisi şahidim, söylediklerimin hepsi mahz hakikat, ufak bir itiraz vaki olsa mahkeme reisi red edecek. Çünkü o zaman beraber çalıştık.

Ali Saib, kendini topladı. İşimide kadar niçin sustuğuna kendisi de hayret etmişti. Derhal değişti:

— Eşref bey, dedi, ben size suâl soruyorum, siz mugalata yapıp asil suale cevap vermiyorsunuz.

Gel de şimdiki bu mânâsız lâfa kızma. Fakat asla itidali kayb etmeye gelmez. Sabrî tahammül gerek. Böyle saded harici mânâsız sualleri sorduğu için o utansın. Ben gen kemâli nezaketle:

— Beyefendi, diyorum, satıallınız, Sakarya harbinde ne yapıyordunuz, diye sorunuz. Ben de cevap verdim. Mugalata etmedim, Zan ediyorum, o zamanki negriyatımız ve mücahademiz hakkında reis beyefendiyi de iğhad ettim. Eğer söylediklerimde en ufak bir ayrılık varsa söylesinler.

Reis, tuss... Derin bir sükût!.. Ben artık sözü Ali Saibe bırakıyorum.

— Peki Eşref bey, diyor, bu iyi hareketleriniz, bu iyi yazılarınız, fena yazılmış yazılarınız için bir siper olmadığı ne mâlûm?

Artık onun da bu kadar bârız hakikatler karşısında inkârâ meali kalmadı. Bu de-

Çok olsa uğrayacak akıbeti biliyor. Karşısında on gazeteci, hem de hep başmuharrirler. Bunlara karşı sorulacak suallerin ölçüleri olmalı. Yoksa mahkeme çok küçük düşer. Ama Ali Saib gibi mankafaya nasıl anlatsın. Hepsini onu biliyor. Onun için ona bir şey denemiyor. Münasebetli, münasebetsiz, suallerine sükût zarurî, ama onun münasebetsizliklerinin iyice anlaşılmasından da içi çok memnun. Nerde ise bana «Şu herifin ağzının ölçüsünü ver!» diyecek. Ben bunu biliyorum, hep gazeteciler biliyoruz. O da bunları bildiğimizi biliyor. Böyle bir oyun dur oynanıyor.

İşte o devir İstiklâl Mahkemeleri böyle idi. Bu işlerin üzerine bir perde misyan çekildi. Zamanın gençleri hiç bir şey bilmiyor, en yakın tarihini de bilmiyor, söyleyen yok. Bilenler söylemiyor, bilmeyenler uyduruyor. İşte hep hakikatler böyle karanlıklar içinde boğulup gidiyor.

(D)

Tamam, biz tarihi hikâyemize devam edebiliriz:

— Evet efendim, hemen gece vakti mütesarrıfla beraber matbaaya gittik, yazdığımız beyannamayı dizedirdik, bastırdık. Baskı makinası elektrikle değil, elle işleyen makina. İnanırsanız ki beyefendi, makina başında ben bizzat amele gibi çalıştım, makinaı çevirdim. Bir taraftan beyannameler basılıyor, daha mürekkebi kurumadan matbaa kapısını da bekleyen suvarilere veriliyor, onlar da son süratle etraf kazalara, nahiyelere, köylere dağıtıyorlardı. Sabah olunca reis bey efendi ile beraber toplanarak hükümet meydanında heyecanlı nutuklarla halkı teskin ve irtşada çalıştık...

Reis Mazhar Müfid bey, onun da hizmetlerinden bahs olunmasından pek memnun, adeta heyecanlandığını his ediyorum. O günleri hatırladı, tabii mütehasşis oldu. Yüzünün rengi değişti. Sakin duramıyor. Vaziyetinde bir takım hareketler... Belli etnemeğe çalışıyor, fakat başını eğip eğip tasdik etmekten de kendisini alamıyor. Biraz kendini kaybetse:

— Evet, evet, öyle idi, diyecek, o da konuşmağa başlayacak.

Parlayan ve büyüyen gözlerle bana: — Anlat anlat Eşref bey, uyuldu.

Ben biraz uzattığım sözü suale bağlıyorum:

— Evet bey efendi, Sakarya harbi sırasında Sebülürreşadın acizâne hizmeti çok büyüktür. Reis bey efendi bu hususta size geniş izahat verebilir.

Reis bey bu şahitliği kabul makamında Ali Saibe dönüp manâhî bir bakışla baktı, hallü tavriile: — Sonra anlatırım, dedi.

Reis beyi de söze karıştırdığım için Ali Saib dalgın, bir şeyler düşünüyor. Zihni mesgul. Sakin duruyor. Ben söze fasıla vermeden devam ediyorum:

— O günlerde siz burarlarda bulunmadınız. Fakat reis bey efendi bu havalde idi. Bütün bu hâdiselerin içinde bizzat bulundu.

hiç bir muhaceret akımı başlamıştı. Kirsehir ovası yüzlerce, binlerce mücahid âileleriyle manşer banını almıştı. Ben ve gaz analarına kendi ellerimizle su dağıtıyor, onların istirahatlerini temine uğraşıyorduk. İstanbul Malîni o zaman Orta Anadoluya mü-

— Eşref bey, dedi, vaziyet çok ciddi ve tehlikeli. Halk efkârını tutmak, yatıştırmak, fütüre düşürmemek için Sebülürreşad namına bir beyanname neşr etmenizi rica ederim. Hemen şimdi yazınız, bu gece basılsın, sabah olmadan etrafa, kazalara suvarilerle dağıtılma.

Bunun üzerine bendeniz hemen alelacele bir beyanname yazdım. Halkı fütüre düşürmekten koruyacak, metanet ve azmini arttıracak ayet ve hadislerle müslümanları vahdet ve inicahadeye davet ettim.

Vaziyet iyi gidiyor, heyeti hakime masal dinler gibi dinliyor. Ali Saib de merakla dinliyor. O sırada Kayseride ve civar yerlerde olup bitenlerden yeni haber alıyor gibi alakalı ve dikkatli dinliyor. Çınayet mahkemesindeyiz. On gazeteciye hiyaneti vatanîye inad olunan mahkemede. Öyle şeyler konuşuyoruz ki esas davâ ile hiç münasebeti yok. Ama mahkeme böyle sualler soruyor, böyle bahisler açıyor. Bu, bizim işimize iyi gelir. Yalnız kendilerini toplayıp da gözümü kesmeseler... Güzel, güzel, tatlı, tatlı sohbet edelim. Bakıyorum, berkişer memnun. Bir itirazda bulunacak degiller. Ali Saibi yokluyorum, onun da sinirleri uyumuş görünüyor.

bildi... dımiyorduk.

Ben kemâli metanet ve cesaretle anlatıyorum. Çünkü mahkeme reisi şahidim, söylediklerimin hepsi mahzû hakikat, ufak bir itiraz vakti olsa mahkeme reisi red edecek. Çünkü o zaman beraber çalıştık.

Ali Saib, kendini topladı. İşmideye kadar niçin sustuğuna kendisi de hayret etmişti. Derhal değişti:

— Eşref bey, dedi, ben size suâl soruyorum, siz mugalata yapıp asıl suale cevap vermiyorsunuz.

Gel de şimdi bu mânâsız lâfa kızma. Fakat asla itidâlî kayb etmeye gelmez. Sabrî tahammül gerek. Böyle saded harid mânâsız suâlleri sorduğu için o utansın. Ben gen kemâli nezaketle:

— Beyefendi, diyorum, zatîallınız, Sakarya harbinde ne yapıyordunuz, diye sorudunuz. Ben de cevap verdim. Mugalata etmedim, Zan ediyorum. O zamanki neşriyatımız ve mücahademiz hakkında reis beyefendiyi de irtşad ettim. Eğer söylediklerimde en ufak bir ayrılık varsa söyleyinler.

Reis, tuss... Derin bir sükût!.. Ben artık sözü Ali Saibe bırakıyorum.

— Peki Eşref bey, diyor, bu iyi hareketleriniz, bu iyi yazılarınız, fena yazılmış yazılarınız için bir siper olmadığı ne mâlûm?

Artık onun da bu kadar bâriz hakikatler karşısında inkârâ meali kalmadı. Bu defa lâfi başka tarafa çevirdi. Evet, bütün bu hareketler, bu yazılar iyi imiş. Ama siper olmadığı ne mâlûm imiş?..

İşte vaktile İstiklâl mahkemelerinde böyle câhiller, böyle seviyesizler vardı. Bunlara tahammül etmek, sinirlenmemek ne kadar güç! artık sabrım tükendi. Bir kaç yudum su aldıktan sonra biraz sertleştim. Gayet ciddi ve yüksek sesle:

— Beyefendi, dedim, Sebülürreşadın onsekiz senelik bir hayatı maziyesi var. Serseri değiliz. ( )

Üç gün önce yeni türemiş bir gazeteci değiliz. Onsekiz senelik neşriyatımız meydan dadır. Biz hiç bir zaman Büyük Millet Meclisi aleyhinde bir kelime bile yazmış değiliz.

İstiklâl meclisi çıkartacak yazılar yazmışız. İki peki Eşref Bey sizi dinledim ve dinleyelim. Fakat ne söylediklerimize suâl sorucapım. Sonra ahıyer Vurmuş beyefendi, istediğiniz kadar sorabilirsiniz. Buyrunuz devam ediniz.

(b)

Camide müz Kur'an Mücrimleri

Ali Saib, tekrar sormaya başladı:

— Camide hafız Kur'an mücrimleri diye birsey yazıyorsunuz. Bu hafızlar camide cürmümeşut halinde yakalanmışlar... Abdülhamit zamanında bunlara mükâfat veriliyordu diyorsunuz.

— O bizim yazımız değildir efendim. O fıkra aynen gündelik bir gazeteden nakl olunmuştur. Bu hâdise Konyada cereyan etmiş. Cürmümeşut diyen, oranın o zamanki Maarif Müdürü imiş. Böyle memurlara Abdülhamit zamanında mükâfat veriliyordu diyen de o gazetedir. Biz değiliz. Hangi gazeteden nakl olunduğu da orada müsarrahtır.

Beyefendi, malûmualliniz, gazeteler bir âyine-i şuan ve hâdisattır. Ne görür, ne işitirlerse onu yazarlar. Hâdisatın iyisi de yazılır, kötüsü de. Birisi çıkar, Türk katını tasfiye için Avrupadan damızlık getirelim der (1). Bu bile gazetelerde mevzubahs olur. O, bunu söylemekte serbest oluyor da bunu takbih edenler takbihde serbest olamazlar mı? Nitekim öyle oldu. Hemen bütün gazeteler bu münasebetsiz fikri takbih ettiler. Hattâ muharrirlikle istigal etmiyen Kılıç Ali Bey de bundan müteessir olarak bir mukaale reddiye yazdı. Muharrir olmadığı halde bu münasebetsiz fikir hakkın da galeyana gelmiş, cevap vermiştir.

Bunun gibi o gündelik gazete bu garip hâdiseyi haber alınca yazmış, biz de ondan nakl etmişiz.

— Ben, sana tekrar soruyorum. diyor şununki: Abdülhamit devrinde bunlara mükâfat veriliyordu. Siz bizim memurlarımızı Abdülhamit hafiyeleri derecesine mi indiriyorsunuz?

— Beyefendi, arzettim ya, bunu söyleyen biz değiliz, yevmi gazetenin muharriridir. Hangi gazetenin bunu yazdığı da orada müsarrahtır. Maalesef, böyle bir hâdise olmuş.

(1) Bunu diyen, içliñ redâeti yüzüne vuran Abdullah Cevdet idi.

düşkünlük ve aciz. Maznun sandalyesinde oturan on gazetenin baş muharrirlerini bir tarafa bırakınız, arkada bini ağan samilerin mahkemeyi kalben takbihini ve dişlerini sık malarını mahkeme sezmeye başlamıştı. Ali Saib değilse de reis ve diğerleri muhakkak surette bunu sezmışlerdi. Ben ise tamamiye buna kanaat getirmiştim. Mahkemenin mübareze, mücadele meydanından âdetâ kaçmak istediğini anlamıştım. Mesele bu gün bu şerait altında neticelenmeli idi. Ali Saib nihayet bir iki sual daha sorabilirdi. O da sarsılmıştı. Mahkeme sonraya, başka bir güne kalırsa tekrar hazırlanırlar. Yeniden taze listelerle suallere başlayabilirler, bu günün intikamını almaya kalkıştırlardı. Onun için mahkemenin mübareze meydanından kaçma sana meydan vermemek lâzımdı. Hemen de-

Konya mebusları da bunu teyid etmişlerdir. Yevmi gazetelerin bu hâdiseyi yazması tezkîp de edilmemiştir. O Maarif Müdürü bir münasebetsizlik etmiş. Bu hâdise gazetelerde yazılmakla Vekâletin nazarı dikkati celp edilmiş. Yapılan münasebetsizliğin tahkiki ihtetine gidilmiş. Bu suretle bu hâdisenin diğer taraflarda da tekerrür etmemesine hizmet olunmuştur. Gazetelerin böyle fa'deleri de vardır.

Bu sırada müddeiumumi Ayni Bey (1) reise işaretle söz aldı. Herkez ne söyleyecek diye merak etti. Acaba mahkemeyi ikaz mı edecekti? Sadet harici sualler sormaya nihayet verilsin mi diyecekti? Çünkü mahkeme uzadıkça uzamıştı. Gece olmuştu. Ortalığa karanlık çökmüştü. Elektrikler yanmış, mahkeme devam ediyordu. Bu gidişle biteceği de yoktu. Gece yarısını bulacaktı. Sonra mahkeme mahkemelikten çıkmıştı. Manâsız sualler teyall ediyordu. Cevaplar da uzuyordu. Müddeiumumi mahkemeyi başka güne bırakmak istiyordu. Fakat mahkemeye karşı böyle bir ihtarda bulunamazdı. Bir manevra yaptı, şöyle dedi:

(1) Şimdi Devlet Vekili olan Ayni Doğan bey.

— Reis beyefendi, Esref Edip bey rahatsız görünüyorlar. Eger hakikaten rahatsız iseler kendilerine istediği kadar istirahat verilsin.

Bu teklif reisin de canına minnet. İçinden:

— Hay Allah razı olsun. Ne iyi ettin de bu teklif de bulundun. Bu adamın manâsız suallerinden bıktık usandık. Beş altı saat oldu, mahakeme devam ediyor. Halâ bitmedi. Bu gidişle biteceği de yok.

Bu hislerle mütehasis olarak bana dedi ki:

— Esref bey, eğer arzu ederseniz bir saat sonra, Yahut bir kaç gün sonraya tehir edelim.

Gayet aşikâr görülüyor ki, mahkemeye yorgunluk gelmişti. Yorgunluktan ziyade

dim ki:

— Muhakemeyi tehire hacet yok, reis beyefendi, Vakia rahatsızım, fakat su içerek cevap vermeme müsaade buyurursanız desti bitinceye kadar devam ederiz. Hazırlanan sualler herhalde bugün sorulsun. Muhakeme arzu ederse başka gün tekrar başka sualler sorabilir.

Bu vaziyet karşısında mahkeme kaçamayacağını anladı. Bunun üzerine mahakeme biraz durakladı. Reis sağa sola birseyler söyledi. Bir kaç dakika geçti:

— Peki Esref Bey, mademki rahatsızlığınız cevap vermeye mani olmuyor devam edelim.

Dedi; Ali Saibe döndü:

— Buyurun sorunuz, dedi.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 26.352.29

(d)

Bunun üzerine Ali Saib önündeki suâl listesinden şu suâli sordu:

— Kadınların açık saçıklığı dolayısıyla muallimeler hakkında Maarif Vekâletinin bir tamimine dair bir fıkra neşretmişsiniz, bu husustaki fikriniz nedir?

— Evet, Maarif Vekili Hamdullah Subhi beyin tamimini memnuniyetle karşıladık. Bu hususta evvelki Maarif Vekili tuhaf bir beyanda bulunmuş. Bugünkü Maarif Vekili Hamdullah Subhi bey de muallimlerin kıyafetleri, giyimleri hakkında bir tamim neşretti. Bu, bir Maarif Vekiline yakışacak ne kadar güzel, ne kadar faziletkârane bir tamimdir. Diyor ki:

«Muallim hanımların ekserisinin meslek icabatına hürmet ederek giyindikleri, fakat ufak bir ekalliyetin de tevizi mümkün olmayan bir ifrat ile süslandıkları söylenmektedir. Ufak ekalliyetin de bâde ma ve sadeliği şiar ittihaz edecekleri ümid olunur. Mürebbi hanımların boyanmaları, ipek giymeleri, ziynet temayül göstermeleri yasaktır. Kızlarımız içinde aynı sadelik, aynı vekar esas olacaktır.»

İşte bizim naklettığımız bu tamimdir. İfratı mezhiyet sayan Vasıf Beyin tamimi ne kadar garib ise itidaldan ayrılmayan Hamdullah Subhi beyin tamimide o kadar takdire şayandır. Yüksek mahkemeniz de bu fikirde olduğu kanaatindeyim.

Bu suâl de gitti, artık bitmiş olduğunu zannediyorum. Fakat kağıda bakmakta devam ediyor.

— Peki Esref Edib bey, siz Anadoluyu gezdiniz mi?

— Bazı taraflarını gezdim efendim. Balıkesir, İzmir havalisi, Adana, Kastamonu, Ankara, Kırşehir, Kayseri gibi yerleri gördüm.

— Diyarıbekire kadar gittiniz mi?

— Hayır, o taraflara gitmedim, uzaktı. Müşkül olduğu için gitmedim. Mamafî iyi

ki gitmemişim!..

Bu sözümlü samîin alkışlarla karşıladı. Çünkü bu taraflarda seyahat eden bir zatın buralarda dolacağı diye az evvel mahkeme Ur-fada iken icabına bakılmıştı. Konuşmalara, gülüşmelere karşı reis seslendi:

— Samîin beyler, sizi sükûta davet ediyorum. Gülmeden, alkışta bulunmadan kemalî sükûnetle dinlemeniz ıktiza eder.

Dinliyenlerin bu tezahüratından Ali Saibin canı sıkıldı. Kanlı siması gerildi. Bakalım, nasıl gatacak! ortalık biraz sükûnet bulduktan sonra suâle başladı:

— Siz mecmuanızın bu taraflara pek mahdûd geldiğinden bahsediyorsunuz. Halbuki Anadolunun her tarafında okunan Sebilürreşad, siz elli bin nüsha çıkarıyorsunuz.

— Aman beyefendi, büyük bir yanlışlık olacaktır!

— Peki, ne kadar basıyorsunuz?

— Eh... söyle beş on bin.

— Peki, öyle olsun. Fakat bir Kazaya giden Sebilürreşad bütün mülbakatta okunuyor.

— Hiç de zannetmiyorum.

— Zannetmemzlik etmeyiniz Esref Edib bey, Sebilürreşad bütün Anadoluyu sarmıştır.

— İnanmayınız beyefendi. Halk şimdi böyle ciddi ilmi eserlerden pek hoşlanmıyor. Okunan şeyler başka şeylerdir: Resimli, eğlenceli yazılar!..

Reis — Beş dakka teneffüs.

Oh, elhamdülillah, artık ahiret suâlleri bitti. Biz de isticvab sıramızı atlattık. Saatlerce devam eden bu muhakemeden gazeteciler, heyeti hâkime, sâimler, herkes yorulmuştu. Gazeteci arkadaşlar bizi tebrik ediyor, eyi cevaplar verdin, diyor. Mahkeme bunaldı. Sen de yakalarını bırakmadın. Vakit yatsıyı geçti. Bu gidikle gece yarısını bulacağız!..

Samîilerde kaynağı. Konuşmalar, gülüşmeler devam ediyor. Çok sürmedi, on, onbeş dakika sonra ikinci celse başlandı.

(a)

Dava salonlarının küsadi, medreselerin kapatılması:

Ali Saib özüdeki bir listeye bakarak suallere başladı:

— Eşref Edib Bey, bir makalenizde dans salonlarının küsadına müsaade olduğundan bahsediyorsunuz. Sonra gayri kanunî olarak sed edilen medreselerin küsadına müsaade olunmuyacak mı? diyorsunuz. Peki, medreseleri kaldıran oldu mu? Medreseleri kalktı mı? Medreselerin gayri kanunî ilgasını nereden anladınız? Kanunen böyle bir şey var mıdır?

— İşte biz de onu arz ediyoruz ya, beyefendi, Büyük Millet Meclisi bir tevhidî tedrisat kanunu neşretti. Bizim buna karşı bir itirazımız yok. Yalnız tatbikatında bazı yanlışlıklar olduğu yazılmıştır. Kanunda medresenin Maarif Vekâletine «devr ve rapt» edildiğinden bahsedildiği halde, sabık Maarif Vekillerinden Vasif Bey «ilga» etmiştir. Nitekim bazı mebuslar da Maarif Vekilinin bu tatbikatı kanuna muhalef olduğundan, Büyük Millet Meclisinin arzusuna muvafık bulunmadığından bahsetmişti. Müsaade buyurursanız o mebusun sözlerini okuyayım. Onun müsaadesini beklemeden ben mecinuadan okumağa başladım:

(c)

bu noktai nazarı müdafaa ediyor. Yoksa tevhidî tedrisat esasına hiç bir şey dediğimiz yoktur. Müsaade buyurursanız o hususta kısacık bir fıkra okuyayım.

— Eşref Bey, çok uzatıyorsunuz. Kısa söyleyiniz. Yalnız suallime cevap veriniz.

— Efet beyefendi, arzedeceğim fıkra çok kısadır. Bir kaç cümleden ibaret.

İşi münakaşaya dökmeden hemen Sebilürreşad'dan okumağa başladım:

«Tevhidî tedrisat kanunıyla Maarifimizde pek elzem bir inkılâb vücude getiren hüümeti cumhuriyemiz, askerî ve Baharî mekteplere ifran sahâsında, bariz tegevülgere masdar olan medreseleri maarife devrederek, ihzarî kısımlarını mekâtibi umumiyeye ilhak, sünufi safresini de imam hatib mekteplerine kâlbetti. Efkârı umumiyemizin deruni bir hissi istihsan ile karşıladığı bu musib hareketi biraz sonra yanlış bir hatve fakib etmeseydi, bahis kurcalanmış olmiyacak, tevhid meselesi de cöroyanı tabilsini çoktan bulmuş olacaktı.» (sayfa 95, 96).

Ali Saib kıvranmağa başladı. Bir şeyler söyleyecek. Fakat meydan vermeden sözü bitirmek lâzım. Zaten mahkeme mahkemikten çıktı. Hukukî münakaşa şeklini aldı. Bizim için bu, tabii iyi. O, bu sualden çok şeyler beklerdi. Fakat sorduguna pişman oldu. Onun maksadı başka idi. Ama güme gitti. O ağzını açmağa hazırlanırken ben ara vermeden hemen başladım:

— Evet beyefendi, diğer bir sayfada da şöyle diyoruz: «Eğer meclisi millînin verdiği karar dahilinde hareket edilmek söyle-

böyle yapılmış olsaydı hiç bir intizamsızlık vakua gelmezdi. Bu gayri mâkul icraat ve tatbikatın, ünümlî ilgelerin, intizamsızlıkların, perişanlıkların hiç biri millet meclisinin verdiği karar dahilinde değildir. Ve mil-

«Antalya Mebusu Rasih Efendinin beyanatından; Rasih Efendi diyor ki: Tevhidî tedrisat, ilgayı tedrisat demek değildir. Kanunî sarahatı da bunu müeyyiddir. Büyük Millet Meclisinde yapıları şey, terbiyenin tevhidî için idarede vahdeti te'mindir. Bu idare tedrisat birliği te'min olun... hiç bir vakit düşünülemez. Çünkü bu hususta milletimizin ihtiyacını temin edecek müesseselerin idamesi zaruretî vardır. Kanununun milletimizin ihtiyacını temin edecek bir surette tatbik edilmemesi bir çok yerlerden şikâyeti mucib' olmaktadır.»

Görüyorsunuz ya beyefendi, bunlar Büyük Millet Meclisi Mebuslarından birinin sözleridir. Müsaade buyurun bittireyim. Rasih Efendi askerî idadîler gibi ilâhiyat idadîlerinin lüzum ve zaruretinin isbat ettikten sonra diyor ki: «Mevcut vaziyetin tevhidî tedrisat kanunu ile gayri kaabili telif olduğuna kaanilim. Böyle ihtiyaca gayri kâfi, iki sene sonra talebesiz kalacak bir müesseseyi (yani ilâhiyat fakültesini) Meclisi Âlinin de hüsnü telâkki edeceğine kanî' degilim.» (Sebilürreşad, sayı 64, sayfa 90, tarih 12 Haziran 1340).

İşte beyefendi bu, bir mebusun noktai nazarıdır, ki Sebilürreşad'ın makalelerinde

let meclisinin, maarif vekilinden maada, heyeti vekilesi de için bu şekli almasından memnun değildir.» (Sebilürreşad, s. 71).

— Yetişir artık Eşref Bey. Boyuna Sebilürreşad okuyorsunuz.

— Evet beyefendi, bu misaller hak ve hakikatın tezahürü için kâfidir, zannederim. Sebilürreşad tevhidin esası hakkında hiç bir itirazda bulunmamıştır. Belki bunu takdir etmiştir. Yalnız tatbikatta kanunun ruhuna muvafık hareket edilmediğinden bahsetmiştir. Ve bu hususta yalnız maarif vekilini tenkid etmiştir. Gerek Büyük Millet Meclisi hakkında, gerek heyeti vekile hakkında hiç bir tenkidde bile bulunmamıştır. Kanunu yanlış tatbik eden bir maarif vekili hakkında bu kadarlık bir mütealeada bulunmağa da hakkımız yok mu? Esasen müessesesi ilmiye bir ihtisas işidir. Ve Sebilürreşad öteden beri bu meslece ile meşgul olmuştur. Binaenaleyh bu hususta beyanı mütealeatta bulunmasını başka bir mânaya hamletmek muvafık olmaz zannederim.

Bels Mazhar Müfid bey de artık bu bahisten sıkılmağa başladı. Diğer âza Lütfi bey de merde ise uyuklayacak. Reis Ali Saibe, mümkün mertebe, dik dik bakmağa başladı: Ne biçim sualler soruyorsun? Burası İstiklâl mahkemesi, cinayet mahkemesi. Böyle mânasız suallerin yeri mi? Demek istiyor, ama haddine mi? Ali Saibe bir şey söyleyemiyor, yalnız içinden söyleniyor. Nazarları da biraz bulaniyor. Bana da yine içinden geçenleri gözleriyle anlatıyor: İyi ettin şu herifin ağzını tıkadın. Ama ben de bıktım, usandım bu tevhid ve ilga basinden. Artık lütfet de şu bahsi kes. Ben de gözlerimle cevabı veriyorum: Kesim efendim!..

(Sizi de yormayalım, muhterem okuyucular. Dans meselesini gelecek sayıya bırak-

lim.

Dans salonları meselesi

Ali Saib, ilmi tedrisatın ilga veya tevhi-dinden bir netice çıkaramayacağını anlayanca dans salonları meselesine geçti:

— Ama şu dans salonlarının tekrar küşad-na müsaade olduğundan bahs ediyorsunuz.

— Evet beyefendi, vali bey tarafından kapatıldığı zaman yazmıştık. Vali beyden Al-lah razı olsun, demistik. bundan dolayı vali beye gelen teşekkürnamelemler de **derc** etmiş-tik. Sonra bir takım muharrirler, gazeteler vali beye hücum ettiler. Dans salonlarını ka-patmak masuniyeti şahsiye kanununa mu-na-liftir, dediler. O da ne yapacağını şaşır-dı. Bir-gün gazeteler tekrar küşadına müsaade olma-mıştır, dediler. Bizde böyle olmuş, dedik. Mesele bundan ibarettir.

— Canım, vali bey İstanbulla karışır. Anadoluya karışamaz.

— Bizim yazdıklarımız da İstanbulla al-dır. Yoksa Anadolu hakkında bir şey dediği-miz yok. Biz birtakım ahlaksızlıkların İstanbu-lun bir kısmı muhitine aid olduğunu, mevzâi ve mahallî olduğunu dâima kayd etmişizdir. Sonra bu dansların ecnebi işgali tesirile İstan-bulda teessüs ettiğini de kayd etmekten geri durmamışızdır, dememişizdir ki, büyük Mil-let Meclisi ve Hükümeti bunları tesis et-miştir. Sebübürreğadda aslâ böyle bir şey yok-tur. Bilâkis, Büyük Millet Meclisi münafilî ah-lâk bütün ahvalin aleyhinde olduğunu söyle-mişizdir. Ezcümle Büyük Millet Meclisinin İst-anbul ehalesine neşr ettiği bir beyannamelemler müteaddid defalar bahs etmişizdir. Meclisi âli bu beyanname dedi ki:

«Bu hareketler hiç şübhe yoktur ki bizm ruhi millimizden doğmamış, bunlarda yabancı bir ruh, zehirâk bir terbiye âmîl olmuştur. Bu yabancı, bu zehirâk terbiyeyi öldürmek, büsbütün vücudunu kaldırmak için bütün millet rehberlerinin, bütün millet matbuatının elbirliğiyle çalışmaları en mütehattım vazifelo-rudur.»

İşte Büyük Millet Meclisi bu beyanname-sinde matbuatı ahlâki mücadeleye davet edi-yor. Biz de bu davete icabetten başka bir şey

karşısında sabru metanet gösterip kenali cid-diyetle cevap vermeye çalıştığımızdan dolayı beni mâzur görürsünüz zan ederim.

Vaziyet iyi gidiyor. Ali Saib gevşeyor. Yüzünde gadab asarı yok. Hattâ o da gülüm-süyor, bundan a'lâsi can sağlığı.

Bir dakika kadar fasıla verdikten sonra Ali Saib gülererek dedi ki:

— Eşref Edil bey, size iki kelimelik suâl soruyorum. Siz ön sayfalık cevap veriyorsu-nuz.

Artık bu sözlerin bir lâfete olduğunda şübhe yok. Buna karşı biraz pöhpölemek lâ-zim.

— Efendim, dedim, suâlleriniz ilmi ve ic-timai kıymeti balızdır. Mühim meselelere te-mas buyuyorsunuz. Bu itibarla hakikatın te-zahürü için izah etmek mecburiyetini his edi-yorum.

— Anlaşıldı Eşref bey. Siz önümüzdeki Sebübürreğadları mutlaka okuyacaksınız. Ba-ri okuyunuz da diğer suâllerimi ondan sonra sorayım.

— Teşekkür ederim efendim.

Artık iş yoluna girdi. Bu mevzuda oku-mak istediğim bir kaç satırı rahat rahat oku-yacağım. Destiden su veren komiser de ferah-ladı. Destiyi devirerek bardağı doldurdu. Bir iki yutum aldıktan sonra başladım.

— Evvel efendim. Okuyacak çok şeyler var, fakat heyeti aliyenizi tasdi' etmek için yalnız bir tanesini okumakla iktifa ede-ceğim. 594 sayılı Sebübürreğadın 351 inci say-fasında diyoruz ki:

«Türk kadını, hakiki Türk kadını müstes-na kaabiliyetini, şayanı İftihar seçiyesini, dört mücabede senesinde arkasında orduya topçu mermileri taşımak suretile kâfi derecede is-bat etmiştir. Anadolu dağlarında yağmurda karda, çamurda, sıcakta, soukda zayıf omuzla-rında koca güllerini günlerce mesafeye nakl eden bu muhterem, bu şayanı-tebcil ve takdir Türk kadınıdır. O da dans salonları vüskül-

Eşref EDİL

yapmamışız. Yani bu yazıları Büyük Millet Meclisinin emir ve arzusu üzerine yazmışız.

Ali Sai'b bu suâlden birşey çıkmayacağı-nı anladı. Reis mazhar müfid büyük altından gülüyor. Binden fazla sâmin de hiddetlene-rek, dişlerini sıkıyor.

Ali Saib halikaten şaşkınlasmıştı. Söy-leyecek başka birşey bulamayınca:

— Eşref Ebid bey, dedi, hem hasteyim di-yorsunuz, hem de boyuna su içiyorsunuz.

— Hararettten buğazım koruyor da ondan beyefendi. Su içmeye müsaade buyurmuştu-nuz. Mamafih destide su da tükendi zen edi-rum.

Destiyi elinde tutan komiser salladı ve güldü, yavaşcaık bana, işaretle, bir iki bardak daha var, dedi, bizim gazeteci arkadaş-larda güldüler, İsmail Mustak arkadan isil-dadı.

— Ha gayret eşef, su destiyi çabuk bitir-de kurtulalım.

Heyeti hâkime de gülümsedi.

İşte bizim mahkeme böyle pandunama ile geçti. Hiyaneti vataniye ile itham edilen maznuna sorulan suâllere bakın. O zamanın istiklâl mahkemeleri bunlar iste.

Mamafih ben mahkemeyi hiç de istihfaf etmiyorum. Ciddiyetimi hiç bozmiyorum, du-daklarımın en ufak bir tebeşsime bile kayma-masına bütün kudretimle ehemmiyet veriyö-rum. Çünkü Ali Saibin ne kanlı adam olduğu-nu biliyorum. Kanlı gözleri bir kere dönerse bu basit mesele birer hiyaneti vataniye cürmü alabilir, günde bir kag idam hükmi veren adamları küğünsemek, istihfaf etmek büyük tehlike teşkil eder. Onun için, onlar ne kadar maskara mevkie düşseler de, ben aslâ itidaj-i mi kaybetmemeye çalışıyorum. Ve cevabla-rımda en ufak bir istihfaya sapmıyorum. Bi-lâkis cevaplarımın ciddiyetle onların maska-rahlıklarını örtmeğe, gidermeğe gayret ediyö-rum. Benden evvel Sadri Ethem'in bu yoldaki dikkatsizliği yüzünden ne hakaarete maruz kaldığını anlatmıştım.

Her ne ise böyle sağma saban suâller

millî olduğunu söyleyenler Cumhuriyetin merkezi Ankaralı tesis etmek isteyenlerin çok tahtı vardır. Garin seyyâti, mütehev-vir bir denizicidir. Kaynaklar çarpıp dağılan balgalar gibi Anadolu'nun sâbillerine çarpıp kınıyor, oradan öteye geçemiyor. İstanbul yalnız garb denizmalarının topraklarını tehdidi altında değil, hattâ daha fazla garbin bütün rezallinin tehdidi altındadır. Buna mukabil Anadolu ve Ankara yalnız düşman ge-milerinin toprakları karşı değil, Avrupanın tu-fanı seyyâtinin karşı da tahti emniyet ve ma-suniyettedir.

İşte beyefendi, bu yazımız da Ankara'yı ne kadar tenzil ettiğimizi gösterir. Hakikat da bu değildir beyefendi! Biz İstanbulda bir takım ahlâksızlarla mücadele ederken dai-ma Ankaralı, Büyük Millet Meclisini ve Hükümetinin nezâbet ve faziletine istinad etmişizdir. Millî rehberler de İstanbulla gelip de bu muhterem kadını ahlâkiyi görme-ye pek müteessir olmuşlardır. Ezcümle Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali bey İstanbul'a geldiği zaman oradaki buhranı ahlâkiden çok müteessir olmuşlardır. Mâlumî âminiz bir millet ancak fazilete yaşayabilir, binsen aleyh bir lâfete taraftar isek ve bunu gaze-yemize müd'faa ediyorsak bu hususta istinad gâbiliz, sizler gibi faziletperver millî rehber-lerinizdir.

Ali S. B. artık pek meyanım, pek beşuş. Nerede ise bize bir takdir madalyası verecek. Meğer Sebübürreğad Anadolu'yu Ankarayı, B. M. Meclisini ve Hükümetini, risalini ne ka-dar medhu'ena etmiş! Hakikat böyle iken biz bu adamı ne diye buraya getirdik ve ne diye mahakeme ediyoruz? Atın Eşref Bey!.. der gibi oldu İsmail hâlâ.

Mühakeme bitti, mesele hâl olundu zan etmeyiniz. Şimdi vaziyet böyle. Baş dârika sonra değişebilir.

Zaten İstanbul'da mevzu yok. İşte sor-

«Bu hareketler hiç şübhe yoktur ki bizim ruhi millimizden doğmamış, bunlarda yabancı bir ruh, zehirli bir terbiye âmîl olmuştur. Bu yabancı, bu zehirli terbiyeyi öldürmek, büsbütün vücudunu kaldırmak için bütün millet rehberlerinin, bütün millet matbuatının elbirliğine çalışmaları en mütehattım vazifeleridir.»

İşte Büyük Millet Meclisi bu beyanname-sinde matbuatı ahlâki mücadeleyle davet ediyor. Biz de bu davete icabetten başka bir şey

karşısında sabru metanet gösterip kemali ciddiyetle cevap vermeye çalıştığımızdan dolayı beni mâzur görürsünüz zan ederim.

Vaziyet eyi gidiyor. Ali Saib gevşeyor. Yüzünde gadab asarı yok. Hattâ o da gülüm-süyor, bundan a'lâsı can sağlığı.

Bir dakika kadar fasıla verdikten sonra Ali Saib gülerken dedi ki:

— Eşref Edil bey, size iki kelimecik suçal soruyorum. Siz ön sayfalık cevap veriyorsanız.

Artık bu sözlerin bir lâfife olduğunda şübhe yok. Buna karşı biraz pöhpöhllemek lâzım.

— Efendim, dedim, suâlleriniz ilmi ve ic-timâi kıymeti baizdir. Mühim meselelere temas buyuyorsunuz. Bu itibarla hakikatın tezahürü için izah etmek mecburiyetini his ediyorum.

— Anlaşıldı Eşref bey. Siz önümüzdeki Sebülürreşadları mutlaka okuyacaksınız. Bâri okuyunuz da diğer suâllerimi ondan sonra sorayım.

— Teşekkür ederim efendim.

Artık iş yoluna girdi. Bu mevzuda oku-mak istediğim bir kaç satırı rahat rahat oku-yacağım. Destiden su veren komiser de ferah-ladı. Destiyi devirerek bardağı doldurdu. Bir iki yutum aldıktan sonra başladım.

— Evvel efendim. Okuyacak çok şeyler var, fakat heyeti aliyenizi tasdi' etmemek için yalnız bir tanesini okumakla iktifa ede-ceğim. 594 sayılı Sebülürreşadın 351 inci say-fasında diyoruz ki:

«Türk kadını, hakiki Türk kadını müstes-na kaabiliyetini, şayanı İftihar seçiyesini, dört mücadele senesinde arkasında orduya topçu mermileri taşımak suretile kâfi derecede isbat etmiştir. Anadolu dağlarında yağmur-la karda, çamurda, sıcakta, soukda zaif omuzla-rında koca gülleleri günlerce mesafeye nakl eden bu muhterem, bu şayanı tebci ve takdir Türk kadınıdır. O da dans salonları yükselt-mez, belki alçaltır. Burada Anadolunun ve Ankaranın, garbin bu zaaflarına, ahlâksızlık-larına kapılarını kapayan merd, metin, milli-yetperver ve faziletli seçiyesini, hürmetle yad etmek isteriz. Ne Ankarada, ne de diğer şehir-lerde Avrupalının bu bid'atına iltifat eden kim-se yoktur. İstanbulun çalışmağa mani bir

bu basit mesele birer hiyaneti vataniye cürmü alabilir, günde bir kaç idam hükmü veren adamları küğünsemek, istihfaf etmek büyük tehlike teşkil eder. Onun için, onlar ne kadar maskara mevkie düşseler de, ben aslâ itidabımı kaybetmemeye çalışıyorum. Ve cevabla-rımda en ufak bir istihzaya sapmayorum. Bi-lâkis cevaplarımın ciddiyetle onların maska-rahklarını örtmeğe, gidermeğe gayret ediyorum. Benden evvel Sadri Ethem'in bu yoldaki dikkatsizliği yüzünden ne hakaarete maruz kaldığım anlatmıştım.

Her ne ise böyle sağma saban suâller

muhit kolladığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet merkezi Ankarada tesis etmek isteyenlerin çok hakkı vardır. Garbin seyyi'atı, mütehev-vir bir denizin yüzüne kayıtlara çarpıp dağıtan dalgalar gibi Anadolu'nun sahillerine çarpıp kenilenecek, oradan öteye geçemiyor. İstanbul yalnız garb denizmelerinin topraklarını tehdidi altında değil, hattâ daha fazla garbin bütün rezallinin tehdidi altındadır. Buna mukaa bil Anadolu ve Ankara yalnız düşman ge-mülerinin topraklarına karşı değil, Avrupalının tu-fanı seyyi'atına karşı da tahti emniyet ve ma-suniyette dir.

İşte beyefendi, bu yazımız da Ankarayı nekadar tenzih ettiğimizi gösterir. Hakikat de bu değildir beyefendi? Biz İstanbulda bir takım ahlâksızlıklarla mücadele ederken dai-ma Ankaranın, Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin nezâhet ve faziletine istinad etmiş-sizdir. Millî rehberler de İstanbula gelip de bazı mühteremlerdeki buhranı ahlâkiyi görünce pek müteessir olmuşlardır. Ezcümle Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali bey İstanbula geldiği zaman oradaki buhranı ahlâkiden çok müteessir olmuşlardır. Mâlumi âüniz bir millet ancak faziletle yaşayabilir, binaenaleyh biz fasilete taraftar isek ve bunu gazete-mizle müdafaa ediyorsak bu hususta istinad gahimizde, sizler gibi faziletperver millî rehber-lerinizdir.

Ali Saib artık pek memnun, pek beşuş. Nevede ise bize bir takdir madalyası verecek. Meğer Sebülürreşad Anadoluyu Ankarayı, B. M. Meclisini ve hükümetini, ricalini ne ka-dar medhu sena etmiş! Hakikat böyle iken biz bu adamı ne diye batıya getirdik ve ne diye muhakeme ediyoruz? Afrin Eşref Beyi.. der gibi oldu lisâmı halli.

Muhakeme bitti, mesele hal' olundu zan etmeyiniz. Şimdi vaziyet böyle. Bey da çıkta sonra değişebilir.

Zaten ortada bir mevzu yok. İşte sor-duğu suâller, bu adamın İstiklâl Mahkemesinin iş olan cinayet mevzuu ile ne münasebeti var? Fakat bunu söyleyemezsiniz. Usulî cezaî yoldan bahse kalkarak, muhakeme için sebki dâva şart olduğunu, bizim hakkımızda ise

dava şart olduğunu, bizim hakkımızda ise müddei Umuminin suçu kanunen tayin eder bir iddianamesi olmadığını söyle de bak o za-man kopacak kıyameti gör. Abdülkadir'in bu

yüden başını goller meydanında.

Yâni bizim vaziyetlerimiz mâhur. Ortada suç diye bir şey yok. İşte böyle cabilane bazı suâller hazırlanabilir, bakabın bundan birşey çıkarmak için çıkmamış karar ne ise, o şifre ile bâlâde tebliğ edilmiştir, icaba göre o, tatbil edilir. Mokka muhakemenin notice sine göre suç olup olmadığı teayyin edecek de-ğil. İş mahkemeyi kusurmanak, suâleri dâ-vanın mevzuu gibi tatbil edip ciddi konuşmak, mahkemenin her bir şofanlarını bir parça yu-muşatmak, bu suretle selâmete çıkmak. Mev-fil bu da kat'î edalet garâsi değildir. Bâlâ-dan gelecek bir şifre herşeyi alt üst edebilir. Tehlike ciddidir. Nezdikim herdeki izahatımız-la daha ziyade selâmlacaktır. Bunlar yakın tarihî karar sayılır.

Muddei umumînin atıfeti

Şu sırada müddei umumî sandalyasında oturan Yozgad Mebusu Avni bey (Avni Dugan) söz istedi ve dedi ki:

— Reis bey efendi, Eşref Edib bey süallere cevap verirken pek uzatıyorlar. Eğer hukukunu müdafaada müşkülât çekiyorlarsa avkat tutsunlar.

Avni beyin bu süâli ne maksadla sordunu ben anlayamadım. Reis Mazhar Müfid de yüzünü Avni beye çevirip şöyle bir durdu: ne demek istiyor? gibi bir bakış. Tuhafına git ti. Ortada ne gibi gamız bir mesele varki müdafaasında müşkülât çekilsin? Tatlı tatlı sohbet ediliyor. Güzel güzel konuşuluyor. Hiç bir süâlin altında kalmıyor. Delillerle, vesikalarla ikna' ediyor, iskât ediyor. avkat ne yapacak?

Avni Bey acaba asıl müşkül durumda kalan Ali Saib'i biraz pöhpölemek mi istiyor? sorduğu süâllere cevap veremediğimi, beni habt etmiş olduğunu mu söylemek istiyor? yoksa onun bitmek tükenmek bilmeyen süâllerine bir nihayet vermek, bizi daha ziyade yormaktan korumak için mi böyle konuşuyor? bize karşı samimî teveccühlerine emin olduğumuz için bu daha yakışık alır.

Her ne ise Ali Saib M. Umûmînin bu süâli ile alâkadâr olmadı. O, önündeki süâller listesine bakıyor. Anlaşıyorki soracağı daha bazı seyler var. Ben cevaba hazır vaziyetteyim. Hiç bir yorgunluk his etmiyorum. Yalnız su kâfi mi? diye Komisere baktım. Çünkü hararet 39 dan aşağı değil. Sıtma ateşi. Konuşurken boğazım koruyor. Herhalde M. Umûmî bunu nazari itibare alarak benim muztarib olduğumu zan ediyor, Ali Saibin pençesinden kurtarmak için muhakemeyi ta'lik ettirmek maksadiyle bu süâli ortaya atmış bulunuyor. Halbuki ben hiç bir iztirab his etmiyorum. Bilâkis, muhakemenin bu şekli almasından memnunum. Yalnız destide su kalmazsa o vakit vaziyet hakikaten müşküllegir. Komisere bak-

tim. O, destiyi salladı. Devam için teminat verdi. Biraz daha konuşabilecek su vardı. Bunun üzerine ben Ali Saibe döndüm. Haydi, ne soracaksan sor! gibi bir vaziyet aldım.

— Peki Eşref Edib Bey, size bir süâl daha soracağım.

— Buyurunuz beyefendi. İnşallah bu, son süâldir.

Sâmi'ler arasında güllügmeler oldu. Reis, Sâmi'leri sükûte dâvet etti.

Ali Saib — Eşref Bey, siz makaalenizde, 6 Teşrinivevîl 340 tarihli nüshanızda (üç sene de on bin kadar köylü çocuğa okuyub yazma öğreten İrfanperver bir müftü negri maariften menedilmiştir. diyorsunuz. Bana bu müftüyü söyler misiniz?

Ali tuhaf bir süâl daha. Acaba bundan ne netice çıkarmak istiyor? İstiklâl Mahkemesiyle bu süâlin ne münasebeti var? Zaten hangi süâlinin münasebeti var? Reis de, M. Umûmî de yüzlerini Ali Saibe çevirdiler. Hayretle baktılar. Fakat ben hiç aldırmadım. Kemâli ciddiyetle cevap verdim:

— Bunu da bir gazeteden nakl ettik. Hangi gazeteden aldığımız hatırıma gelmiyor. Böyle bir şey olmuş, gazeteler yazmıştı. Zan edersem Ankara civarında, yahud Bolu taraflarında bir müftü olacak. Eyi tehattur edemiyorum. O nüshayı görürsem hatırlarım. Orada musarrahtır. Yevmî gazeteler gibi bizim muhabirlerimiz yoktur. Bizim aldığımız hadislerin hepsi herhalde gündelik gazetelerde mündericidir.

— Öyle ise bunu hangi gazeteden aldınız, söyleyiniz.

— O nushada yazılıdır, efendim.

— Yoksa onbin gence okuma yazma öğreten müftü dediğin Şeyh Said olmasın? tasrih etmezseniz herhalde Şeyh Saidi kaş etmişsinizdir.

— Aman efendim, hiç böyle şey olur mu? Şeyh Said müftü de değil.

— O halde bunun menbainı bul. Ve müftü ban söyle.

— Tedkik eder, arz ederim, efendim.

İşte gördünüz mü, sorduğu süâlden çıkarmak istediği netice ne imiş? cahil, seviyesiz aşâğılık adamı. Böyle konuşmaktan utanmıyordu. İşte o zaman İstiklâl Mahkemeleri ve hakimleri! Ali Saib gibi kara vicdanlı bir insanın kasabasının elinde idi.

Fakat bu adanın fecî akâbetini sonra göreceksiniz, başkalarını vükûden istediği suikast ile kendisi itham olunarak zindana atılacak, orada zulüm ve enafatların cezasını görececek, bir böcek bacağına sokacak, zehirlenecek, botağı kesilecek, sonra zillet ve sefâlet içinde cezasının bakiyyesini çekmek üzere gideceği yere gidecek...

Lütfi Müfid'in ikinci sualı:

— Sizce bir memleketin bakâ ve saadeti din fikriyle mi, yoksa milliyet fikriyle mi kaaimdir?

Böyle sualerin, İstiklâl mahkemesinin tetkik edeceği meselelerle alakası olup olmadığını bahis mevzuu etmek budalalık olur. Kanun ve hukuk fikri ile hiç alakası olmayan bu mahkeme heyetinin damarına dokunmak demektir. Diğer taraftan mahkemenin mevzu haricine çıkarak ilmi, igtimai meseleler üzerinde durması herhalde şikâyet edilecek bir şey değildir. Bilâkis, bu vadiide münakaşayı kabul etmek ve yürütmek memnuniyeti mücbir idi. Çünkü mahkeme kendi kendini istiklâl mahkemesi vaziyetinden çıkararak edebi, igtimai bir münakaşa sahnesi haline getiriyordu.

Zaten ötedenberi Lütfi Müfid'le böyle münakaşalarımız olurdu. Heybeliada'da görüşüyorduk. Prens Abbas Halim paşanın yanında, iskeledeki gazinoda, vapurda daima çetin münakaşalar yapıyorduk. O, müfrit Türkçülük davasında idi. Türkçülük davası o zaman başlamıştı. Kırmızı Tatar Lütfi Müfid'in tâli yaver olarak mebus olmuştu. Harbiyede M. Kemal Paşanın arkadaşı imiş. İstiklâl mahkemesi azâlıği için de münasib görülmüş.

Fakat buradaki serâit Heybeliadadaki gibi değildi. Orada ikimiz de serbest konuşuyorduk, tartışıyorduk. Fakat burada öyle mi? O, İstiklâl mahkemesi hâkimi, biz ise hiyaneti vataniyye ile müttehem bir maznun. Darağaçları mahkeme kapısının önün-

c.

Okunuyor.

— Evet efendim, anladım. İneboludaki Türk ocakları hakkında Açıık Söz'e yazılmış bir fikrinizi Biz de gazeteden nakli etmişiz. Lütfen biraz daha okur musunuz?

Yine okudular.

— Görüldü mü efendim? Ocakların bu vaziyetteki tesassür izhar etmişiz ve ocakların hizmet edebilecek bir meykilde olduklarını söyledik.

— Türk ocaklarının yarasını okudunuz mu?

— Okudum efendim.

— O halde bilmediğiniz bir mesete hakkında nasıl mütalâa beyan ediyorsunuz?

— Gazeteler yazmıştı. Bazı maddelerini orada gördüm.

— Bu memlekette mücadeleyi kazanan milliyetçiler mefkûresi olduğuna kâni misiniz?

— Millet ile din teauruz etmez ki beyefendi.

— Sualine cevap veriniz!

— Evet iki taraf da çalıştı. Mütedeyyimler de çalıştı. Türkçüler de, hep beraber bütün millet çalıştı.

— 324 maddesinde açılan Türk ocaklarının fâideci olduğuna kâni misiniz? Zararı oldu mu? Oldu ise söyleyiniz.

— Ocak şimdi eskisi gibi değildir. Bundan evvel tabii yanlış ve zararlı noktâi nazarları vardı. Fongü noktalarında hatalı ve zararlı yer tuttuklarını vaktiyle uzun uzadıya izah etmiştik. Bu tenkidlarımızın fâidesi olmuştur.

— Türk ocakları Anadolunun kurtarılmasında âmil olmuş mudur?

— Ben farkında değilim. Belki olmuştur. Anadolu'nun kurtarılmasındaki âmiller ayrı bir mevzuudur, bu bahse girersek söz çok uzar. Hâlbuki biz lütfen cevap istemistiniz.

— Siz Türkçülük için neçen hiç bir şey yazmadınız?

— Nasıl yazmadık beyefendi? Hatalarını söylemekle dâima kendilerini irşad ettik. Sonra, Türkçülükten maksat Türk İslâmına hizmet ise Sebülürreşadın bu hizmet-

de. İhtiden kimlik ve... Müfid'le bana ben şimdi de öyle konuş... kimlemi tenkid et de görelim...

Böyle serâit altında, iki münakaşalarını tazelemekle pek meşgul görünüyordun. Ben de bolumlarıma varmıştım. Ona göre çok ihtiyatla konuşmalıyım. Birkaç yazıyı su aldım. Başta ilk o yazı olan koca testi tükenmişti. Ancak bardaktaki su kalmıştı. Kemal'le ve Lütfi ile, sualine göy-
le cevap verdim:

— Din fikri ile milliyet fikri taarruz etmezki beyefendi!

Bu cevabıma bir şey demedi. Sabırsızlıkla zihnimdeki asıl mevzuu geçti:

— Memlekette açılan Türk ocakları memleketi tahribal olmuştur, yoksa müzar mı?

— Şimdi nâfi olmak yolunu tutmuş olsalar gerçek vaktiyle bazı taşkınlıklar yaparlardı. Bir zamanlar Cengiz'in yarasından bahsetmişlerdi. Sورا vargeçtiler. Bu kabil taşkınlıklarda septikçe biz onlara nasihat ederdik. Bizim nasihatlarımızın çok fâidesi olmuştur zannederim. Şimdi artık o taşkınlıkları bırakarak fâideci yol tutmuşlardır, ümitleniyim.

— Siz Türk ocaklarına girdiniz mi?

— Girmedim efendim, fakat birçok Türkçülerle görüşürüm.

— Sizin bir makaleniz var, hakikat anlaşılmasın, halk da ocaktan çekilmeğe başlamıştır, diyorsunuz. Ne gibi sebepler olmuştur da hakikat anlaşılmasın halk da çekilmeğe başlamıştır?

— Efendim, bu, zan ederim. Kastomunda çıkan Açıık Söz gazetesinden naklen alınmıştır. Ocaktan çekilenler olduğunu o gazete yazıyor.

— Evet, Açıık Söz muhabiri size yazmış, siz de münakaşamıza ilâve ediyorsunuz.

— Efendim, makalenin altı tütü okudum. Lafaz okur musunuz?

— Sizinle hizmetleri... Ama bir şeyi münakaşaya yazı... çekilmeğe aleyhtar Türkçülük bilmiyoruz...

— Türkçülük ocakları midir?

— Malûmî ilâhî vaktiyle bunları çok münakaşaya ettik. Şimdi burada bu bahsi uzatmağı doğru bulmuyorum. Müsâdenizi rica ederim.

— Rumeli emîri bu gittiği vakit Mehmet Akif'in tek bir parçası göremezsiniz.

— Bu ne demek? Bu... ne ediyor? Birkendire ben anlayamadım.

Matbuat ile bu kadar alakasızlık nasıl olur? Hayret ettim. Reis de ona dönüp gözlerini

aktı:

— İşte şirazi yarı kaldın Tatar ağası!

Der gibi bir bakış vardı. Sورا gözleri... bakışlarını...

— Haydi cevabını ver de anlaşı! der gibi bir sabırsızlık vardı. Ben hiç ciddiyetimi bozmadım.

— İşte şirazi beyefendi, dedim, büyük hataya düştünüz. Çözü yapıyorsunuz. Rumeli giderken en çok yazı yazan Akif bey olmuştur. Balkan fecâiyini en müfessir sûrette tasvir ve tenkid eder, Lütfi memlekete duyurur, Akif beydir. O zaman yazdığı şirler ayrıca bir kitap halinde neçer olmuştur. Safa-
hatın ünlü kitabı «Hakkın Sesleri». Bütün ocaklar bunu bilir zannederim.

— Akif bey nere'dir?

— İstanbul'dur. En güzel Türk İslâm...
...güzelidir.

— Farklı millet arasında ne fark vardır? İstiklâl mahkemesi hâkiminin suallerine...

...mektuptaki ilmiyat sualleri... Mahkeme değil, o... cevap vermek...

...biridir.

...güzelidir.

...güzelidir.

...güzelidir.

...güzelidir.

...güzelidir.

...güzelidir.

C.

Okudular mı?

— Evet efendim, okudum. İneboludalı Türk ocaklarında Açık Söz'e yazılmış bir ökey. Biz de gazeteden nakli etmişiz. Lütfen bana daha okur musunuz?

Yine okudular.

— Gördünüz mü efendim? Ocakların bu vakfetine teassüs izhar etmişiz ve ocakların şeraitiyle ödeyebilecek bir meykilde olduklarını söylemişiz.

— Türk ocaklarının yasanını okudunuz mu?

— Okumadım efendim.

— O halde bilmediğiniz bir mesele hakkında nasıl mütalâa beyan ediyorsunuz?

— Gazeteler yazmıştı. Bazı maddelerini orada gördüm.

— Bu memleketi mücadeleyi kazanan mütevellit mefkûresi olduğuna kâni misiniz?

— Millet ile din tearız etmez ki beyefendi.

— Suâlime cevap veriniz!

— Evet iki taraf da çalıştı. Mütedeyyinler de çalıştı. Türkçüler de, hep beraber bütün millet çalıştı.

— 328 senesinde açılan Türk ocaklarının fâidesi olduğuna kâni misiniz? Zararı oldu mu? Oldu ise söyleyiniz.

— Ocak şimdi eskisi gibi değildir. Bundan evvel tabii yanlış ve zararlı noktâi nazarları vardı. Hangi noktalarda hatalı ve zararlı yol tuttuklarını vaktiyle uzun uzadıya izah etmiştik. Bu teşkilatımızın fâidesi olmuştur.

— Türk ocakları Anadolu'nun kurtarılmasında âmil olmuş mudur?

— Ben farkında değilim. Belki olmuştur. Anadolu'nun kurtarılmasındaki âmiller ayrı bir mevzudur. Bu bahse girecek söz çok uzar. Kalkın ki size cevap istemiştiniz.

— Siz Türkçülük için neden hiç bir şey yazmadınız?

— Nasıl yazmadık beyefendi? Hatalarını söylemekle dâima kendilerini irşad ettik. Sonra, Türkçülükten maksat Türk İslamını,

teşvîyatına hizmet ise Sebülürregâdin bu hususta hizmeti cümlece mâlûmdur. Üstadımız Akif beyin Türk İslamını müdeğletirmek husu-

e.

tuhanı İtrak vardı. Akgöva oğlu Yusuf beyin «Üç taraflı siyaset» ünvanlı bir kitabı vardı. Bu mefkûle orada uzun uzadıya bahis mevzuu olmuştur.

— Siz ne gibi hars istiyorsunuz? Müslüman harsini mi Türk harsini mi?

Bir anlık sual daha. Reis Mazhar Müfid, paf paf geliyor. «Sadede!» kelimesi diyor. «Sadede!» fakat haddine mi söylemek? Sadı yutkunuyor. Deli arlanmaz, soyu arlanır. Reis yine şöyle bir toplandı, gözlemlerini okudu.

— Sustur şu adamı artık!

— Susturmasını bilirim, ama sonra iş fena olur. Ben beni kurtaramazsam.

Reis böyle gözlemlerimizle konuşurken, dilinde de Lütfi Müfid'in sualine cevap veriyordum.

— Türk harsini İslâm harsini diye ayrı gayri bir şey yoktur. İslâm bir şeydir.

— Yani milliyet mefkûresini ve dini kuvvetleri Türkçüler midir?

d.

şimdiki hizmetleri de yapıyor. Ama bir şey yazı mânâsında, yani İslâmî şaire aleyhtar Türkçülük bilmiyorlar.

— Türkçülük bilmiyorlar mıdır?

— Maâna İslâmî şairlerle bunları çok münaaka ettik. Şimdi burada bu bahsi uzatmağı doğru bilmiyorum. Müsâadenizi rica ederim.

— Rumeli emîrinden gittiği vakit Mehmet Akif'in tek bir yazısını görmezsiniz.

— Bu yazıyı nerede bulabilirsiniz? Nerede yazıyor? Birleşile ben anlayamadım. Matbaat ile bu kadar alakasızlık nasıl olur? Hayret ettim. Reis de ona dönüp gözlerini okudu.

— İşte şirri yayı kaldın Tatar ağası!

Darığın bir bakış vardı. Sonra gözlerini bana gözdük. «Nasıl gözle bakışlarım?»

— Haydi cevabını ver de anlasın! der gibi bir sarımsak vardı. Ben hiç ciddiyetini bozmadım.

— İşte şirri beyefendi dedim, büyük hataya düştünüz. Çok yanlışsınız. Rumeli giderken en çok yazı yazan Akif bey olmuştur. Balkan fecâiyini en müessir sûrette tasvir ve tesellî eden, İslâm memleketine duyulan, Akif beydir. O zaman yazdığı şiirler ayrıca bir kitap halinde neşir olmuştur. Safa'nın ünlü kitabı «Hakkın Sesleri». Bütün ocaklar bunu bilir san ederim.

— Akif bey neşir edilmiş?

— İstanbul'da. Bu güzel Türk İslamı için çok güzel şiirlerdir.

— Fânî millet arasında ne fark vardır?

İstiklâl mehkemesi hâkiminin suallerine cevap verirken mehkemede imhâl sualleri soruyor. Mahkeme değil, o zaman mehkeme ne yaparın, cevap vermek zorunda.

— Fânî millet nedir?

«Fânî millet nedir?» gibi soruların şairi kaçır?» gibi soruların şairi kaçır?»

— Siz ne için İslâm taraftarısınız?

«Siz ne için İslâm taraftarısınız?» dedi. Akif bey şairi soruyor. Ne yaparın, cevap veriniz İslâm. Onlar utansın.

— İttihadi İslâm'dan maksat nedir?

— İttihadi İslâm'dan maksat nedir? dedim. Anz ettim ya efendim. Vaktiyle bu meseleler çok bahis mevzuu olmuştur. Bir de İ-

f.

Hergeyi kurmuş Türklerdir, Türkler bütün milletlerin gözbefidir. Asırlardan beri koca bir garbî âlemine karşı sinisini geren, mücadeleden mücadeleye atılan, Türklerdir. Akvam-ı bilâniye içinde en iyi müslümanlık Türklerle İslâmiyet her milletten ziyade, Türklerin fıtratına uygun gelmiş ve Türkün fıtratına uygundur. İslâmı yükseltecek milletlerin başında Türklerdir. Müslümanlığın Türkün fıtratına ne kadar uygun olduğunu biz uzun uzadıya yazmıştık. Şimdi okuyun. Saadî öyle olurum. Müsâade buyurdunuz. Şimdiki zamanda bazı şeyler okuyun.

Reis — Müsâade her istediğini şeyi söyleyebilirsiniz. Müsâade istemek ne demektir? Bu hususta tamamiyle serbestsiniz.

— Reis Mazhar Müfid beyin şu palavramasına bayıldım!

Artık mahkeme mahkemelikten çıkmıştı. Edebi, içtimai bir muhabere, bir hasbihal, bir münakaşa şubesi olmuştu. Bu mübahase yettiğince M. Umumi Avni Bey de heveslendi. Rele ve kışlar gibi o da biraz konuşmak istedi. Relesten müsaade aldıktan sonra sormağa başladı :

— Egref Bey! Gazetenizin mesleki ilmi, içtimai, dini dediniz. Dini tarif edermisiniz?

— İnsan maddeten, mânen en kâmil bir hale geliren kavaldı müsbete, kavanini ilâhiyyedir.

— Dîn neye hitab eder?

— Dîn insana hitab eder.

— İnsanın nesine hitab eder?

— Aklına.

Orta mektepteki sualli cevaplı ilmihal

dersi gibi bir şey oluyor. Bakalım bundan ne çıkacak?

— Müessesati diniye demekten maksadınız nedir? Babı fetvâni, Ser'iye vekâletini, millet meclisini?

— Müessesati diniye ile millet meclisi arasında münasebet ne? Sâkı buraya mı getirmek istiyor? Dikkatli olmak, ona göre cevap vermek lâzım.

— Müessesati diniyeden maksad, İrfan ocaklarıdır, efendim.

— Yâni mektep, medresemi? Ne kâsd ediyorsunuz?

— Evet efendim, İrfan ocakları.

— Hakkı tedris kimindir? Kanunen ferid, şahsen mi, yoksa devletin mi?

— Bu cihatten bu hususta muhtelif

noktalar mevcut. Malûmi âlebi, hukukî idarede de, müftü bir bahistir. Uzun uzadıya mütebâki edile.

— Bizim devletimizde hakkı tedris kimindir? Devletin değil mi?

Anlaşılan tevhidî tedrisat Kanununa gelmek istiyor. Fakat neye bu kadar dolayık yoldan geliyor? Dedikçe, mahkeme edebi içtimai bir mübahase şeklini aldı. pek âlâ, böyle devam etsin. Ben gibiyetçi değilim. Elâkîn, memnûnım. Ya öyle hiyaneti, miyaneti vakıf ediyorsanız dair aydarma sualler sorsalar daha neyi? Böyle tathî tathî konuşmak pek âlâ! İstedığı kadar dolayık yollardan

il Mustak bunu bilmiyor mu? Herkesi biliyor. O halde neye pufliyor? Dönüp taracağım, ama münasebetsiz olacak. Zavallı Velid.. Vefakâr.. hakiki dost.. Yüksek ve Necib ruhu, bir Meleküssiyâne gibi yanımda oturuyor.. Bardakta su bitince doldurtuyor. Elini başına koymuş, bana karşı dönmüş, Kemâli ciddiyetle münakaşeyi takip ediyor. Nerde ise mahkemeye karşı :

— Artık Eğrefi çok yordunuz, kalan suâllerini onun yerine bana sorunuz, diyecek.

Ama ben ona, ara sıra dönüp başımla, gözümle teminat veriyorum :

— Merak etme Velid, ben sıkılmıyorum. Konuşmama rahatsızlığım mâni olmuyor.

Bir iki yudum su alarak Avni Beye cevap verdim :

— Bu müesseselerde en son ve en yeni usulî tedris kabul olunmuştur. Oralarda ulunî riyaziyeye ve tabiiyye de tedris olunurdu. Tahsilin derecâtı muhtelif idi. Âli ve müte-hassus dereceleri vardı. Münevver fikirli adam yetiştirirdi. Bütün İlahiyat talebesini teşkil eden gençler; hepsi teceddüd perver ve münevver fikirlidir.

— Büyük millet meclisi tevhidî tedrisatla ne gaye kâsd etmiştir?

— Terbiyede Vahdeti temin etmek.

— Büyük millet meclisi tedrisat kanununun tatbikini kime terk etmiştir?

— Heyeti Vekileye.

— O halde İmam Hatib mektepleri lağv ediliyor? serlevhalı bir fikranızda «tev-hidi tedrisattan gaye ne olduğu anlaşıl-dı» diyorsunuz. Yâni maksad müessesati dini-

yeşim, ben cevabı namın, suâline mer-nu-niyetle cevap verdim :

— Evet efendim, dedim; devlettindir.

— Medreseler hakkında tedkikatınız varmıdır?

— Evet efendim, var. On sekiz senedir, medreselerin ilâhî ve tecaüdü için sayısız makaleler yazmıştım. Bu husustaki neşriyatımı bir araya getirecek hoca bir kitap olur. Bizim bu neşriyatın tesisi ile ilgili medreselerde büyük bir teddüd husule gelmiş, merhum Şeyhül İsmâîlî Hayri Sfendi zamanında ilmi teşkilât yapılmış. Musa Kâzım efendi zamanında daha ziyade tekâmül etmiştir.

— Bu müesseselerde ne sistemde, ne derece tahvil var? Ve ne koratla adam yetişir?

Zihniniz başka tarafta dâhısan. Hergün düzine ile adam asan idüvâ mahkemesinde-yiz. Hiyaneti vitanıyye ile itihâm edilmiş buluyoruz. Neye böyle sarfed harici suâller soruyorsunuz, diye ben iliraz edecek değilim ya. Varım böyle muhabere şeklinde muhaka-me devam etsin. Ama arkadaş İsmail Mus-tak pufliyor. Bu ne bizim muhakeme? diye gözlerimi açmış, kışkırtmış. Yanındaki Ahmed Şükûdiye, Subhi Nuriye hayretle ba-lıyor. Ben müstaki değilim. Ona ne oluyor? Muhakeme uzadı diye can sıkıldı galiba. Beg altı saat oldu, devam ediyor. Ortalık karar-lı. Geceye girdik. Bu gidikle sabahlayaca-ğımızı? Fevzi Lâtfü zavallı boynu bükük, sâ-kir sâkin oturuyor.. Onun baklonda peşin karar verilmiş. Mukadderata tâbi, Abdülka-dîr Kemâlî homurdanıyor. Onun hakkındaki karar da peşin verilmiş. Bizim hakkımızda da peşin karar var, ama neye böyle işi uzatıyor-lar? Bir punda getirep şaşırtsak, kızdır-mak, bir suç işletmek mi istiyorlar? Hiçde yannetmiyorum. Avni Beyin bize teveccühü var. Tamamile mâsum olduğumuza kanaati Kâmilî var. Defalarca bunu bize söyledi. Onun için ben müsterihim. Bence Avni Bey laf olsun diye konuşuyor. Âli Sajbten o da çekiniyor. Tâkînda Atkaraya bir şifra tel-graf çekti kâfi. Bung tılgır. Bizim de buna müddir etmişiz kab ediyiz. Lâfu gılaş ile şifra çekmek lâzım. Muhakemenin zaten

kıymeti yok. Karar Ankaradan yazılı olara-gelecek. Zekası şeytandan üstün olan İsmâ-

Biraz evvel arz etmiştim. Maarif vekili Va-sıf Beyin Kanunu yanlış tatbik ettiği hak-kında mebusların beyanâtı da var.

— Bir mecliste bir mebus, yahut beş mebus hilaf söyleyebilir.

— Bir vekilin kanunu tatbik hususun-daki hatasını tenkid etmek esasen bir cürüm değildi. Büyük millet meclisinin ademi meşruiyeti hakkında bir yazımız varsa lütfen gösteriniz. Burada büyük Millet Meclis-in-den hiç bahs edilmemiştir. Maarif vekili de tasrih edilmiştir. Lütfen elinizdeki nushayı verirmisiniz?

Avni Bey elindeki Sebilürreşad nusha-sını verdi. Tedkik ettikten sonra :

— Gördünüz mü efendim, dedim; o cüm-lenin alt tarafında maarif vekili tasrih edili-yor. Demekki o cümle B.M. Meclisine âid de-ğil. Çünkü sarahat var. sanahat olan yerde bittabi delâlete itibar yoktur.

— Bu cihetin takdiri mahkemeye aiddir.

M. Umuminin suâlleri de bitti. Bizim bardaktaki su da bitti. Artık ne destide, ne bardakta bir damla şukalmadı. Reis de sor-guya heveslenmez mi? yeni baştan mı muha-kemeye başlanacak! ama zan etmem. Son söz, son sual kendisinde kalsın diye geliş gi-zel bir şey soracak.

Okuyucularım da bu sual - cevablardan bıkmışlardır. Ama artık sonuna geldik. Re-is de bir iki laf ettikten sonra muhakeme bi-tiyor.

İşte insanlar hayatta böyle hâdiselere mâruz kalır. Sabır ve tahammül gerek. Şa-şırıp, fitura düşüp muvanezeyi bozmak doğ-ru değil. Mücadele yolu çetin yoldur. Nice kişiler bu yolda can vermişlerdir. Hak ve ha-kikati söylemek, müdafaa etmek onun için mukadder bir istir. Bu volda olanlara bir

— Hakkı tehdit kimindir? Kanunen fer-
din, sübsün mü, yoksa devletin mi?

— İmâm âhâsten bu hususta muhtelif

noktalı nazariyat var. Malûmî âliniz, hukukî
idarede bu, mühlüm bir bahistir. Uzun uzadı-
ya münekeş edilir.

— Bizim devletimizde hakkı tehdit ki-
minidir? Devletin değil mi?

Anlaşılan tevhidî tedrisat Kanununa
gelmek istiyor. Fakat neye bu kadar doluşuk
yoldan gidiyor? Dedikçe, mahkeme edebî
igtimâl bir mübahase çekini aldı. pek âlâ,
böyle devam etsin. Ben şikâyetçi değilim.
Bilâkis, memnûnun. Ya öyle hiyaneti, miya-
netli vanunîyeye dair uydurma sualler sorsalar
şüba müeyyidi? Böyle tatlı tatlı konuşmak
pek âlâ! İstedığı kadar doluşuk yollardan

il Mustak bunu bilmiyormu? Herkeste
bliyor. O halde neye puflayor? Dönüp ta
racağım, ama münasebetsiz olacak. Zavallı
Velid.. Vefakâr.. hakiki dost.. Yüksek ve
Necib ruhlu, bir Meleküssiyâne gibi yanım-
da oturuyor.. Bardakta su bitince doldurtu-
yor. Elini başına koymuş, bana karşı dön-
müş, Kemâlî ciddiyetle muhakşeyi takip
ediyor. Nerde ise mahkemeye karşı :

— Artık Eşrefi çok yordunuz, kalan su-
âlleri onun yerine bana sorunuz, diyecek.

Ama ben ona, ara sıra dönüp başımla,
gözümle teminat veriyorum :

— Merak etme Velid, ben sakılmayo-
rum. Konuşmama rahatsızlığım mâni olmu-
yor.

Bir iki yudum su alarak Avni Beye ce-
vap verdim :

— Bu müesseselerde en son ve en yeni
usuli tedris kabul olunmuştur. Oralarda ula-
nı riyaziyye ve tabiiyye de tedris olunurdu.
Tahsilin derecâtı muhtelif idi. Âli ve müte-
hassıs dereceleri vardı. Münevver fikirli
adam yetiştirirdi. Bütün ilâhiyat talebesini
teşkil eden gençler, hepsi teceddüd perver
ve münevver fikirlidir.

— Büyük millet meclisi tevhidî tedrisatla
ne gaye kâd etmiştir?

— Terbiyede vahdeti temin etmek.

— Büyük millet meclisi tedrisat kanu-
nunun tatbikını kime terk etmiştir?

— Heyeti Vekileye.

— O halde «İmam Hatib mektepleri
lağv ediliyor» serlevhalı bir fikranızda «tev-
hidî tedrisattan gaye ne olduğu anlaşıldı»
diyorsunuz. Yâni maksad müessesatı diniyye
yeyi sed ve ilga etmektir demek istiyorsu-
nuz.

İşte manâhüfihe geldik. Asıl mevzu, bu
imîş. Bunu sormak istiyormuş. Öteki suâller
mukaddimat. Pek âlâ, maksad anlaşıldı.
Cevabı kolay :

— Efendim, biz büyük Millet meclisine
karşı birşey söylemedik. Teyhidî tedrisat ka-
nunu hakkında bir itirazımız yok. Biraz ev-
vel bu husustaki neşriyatımızdan, bâzi par-
çalar okumustum. Okuduğunuz cümlelerin alt
tarafı de vardır. Zannederim, orada maarif
vekilî sabıkı hakkında sarahat da vardır.

— Bu hususta muhtelif noktalı nazariyat var. Malûmî âliniz, hukukî idarede bu, mühlüm bir bahistir. Uzun uzadıya münekeş edilir.

— Bir mecliste bir mebus, yahut beş mebus hilaf söyleyebilir.

— Bir vekilin kanunu tatbik hususun-
daki hatasını tenkid etmek esasen bir cürüm
değildirki. Büyük millet meclisinin ademi
meşruiyeti hakkında bir yazımız varsa lütfen
gösteriniz. Burada büyük Millet Meclisin-
den hiç bahş edilmemiştir. Maarif vekilî de
tasrih edilmiştir. Lütfen elinizdeki nushayı
verirmisiniz?

Avni Bey elindeki Sebillürreşad nusha-
sını verdi. Tedkik ettikten sonra :

— Gördüğümü efendim, dedim; o cüm-
lenin alt tarafında maarif vekilî tasrih edili-
yor. Demekki o cümle B.M. Meclisine âid de-
ğil. Çünkü sarahat var. sarahat olan yerde
bittabi delâlete itibar yoktur.

— Bu cihetin takdiri mahkemeye aiddir.
M. Umuminin suâlleri de bitti. Bizim
bardaktaki su da bitti. Artık ne destide, ne
bardakta bir damla şukalmadı. Reis de sor-
guya heveslenmezmi? yeni baştan muha-
kemeye başlanacak! ama zan etmem. Son
söz, son sual kendisinde kalsın diye gelişî gül-
zel bir şey soracak.

Okuyucularım da bu sual - cevaplardan
bıkışlardır. Ama artık sonuna geldik. Re-
is de bir iki lâf ettikten sonra muhakeme bi-
tiyor.

İşte insanlar hayatta böyle hâdiselere
mâruz kalır. Sabır ve tahammül gerek. Şa-
şırıp, fütura düşüp muvanezeyi bozmak doğ-
ru değil. Mücadele yolu getin yoldur. Nice
kişiler bu yolda can vermişlerdir. Hak ve ha-
kikati söylemek, müdafaa etmek onun için
mukaddes bir iştir. Bu yolda olanlara bir
ders olsun diye bunları yazıyorum. Eğlence
için değil. Hayatın türlü cıveleri olur. Hâ-
diseler altında çökmemeli, hâdisleri çökert-
meye çalışmalı.

Büyük Peygamberimizin bir çok eza ve
cefalara mâruz kalması boğuna değildir. O,
bir nümunedir. İnsanî, beşerî bir nümune. O,
hayatın acı tatlı her yolunda yürümek için
insanlara bir nümunedir. O nümuneyi göz ö-
nünde tutarak hiç bir hâdis karşısında sen-

delenseler. Sıkı hulus ile yollarında yürür-
ler, dâvalarını yürütmeğe çalışırlar. Birinin
bıraktığı yoldan diğeri alır. Birinin yetiş-
mediği diğeri tamamlar. Bu suretle Hak-
kâta galel gelir. İşte biz Müslümanlara
bu hususta İnnellâhe lemaal Muhsinin

Reis Mazhar Müfidin sùâlleri:

— Demek bir arkadaş kadınların giyinme haklarında bir şey sormuştu, muhite göre bunların maksadını nedir?

— Esas mülumdur. Bunu tatbik hususunda muhtelif noktâ nazarlar var. Muhite de binaen gayri kabili inkârdir, demistim.

— Tahâyeye göre ni bırakalım? yani eûlûm bir muhite göre bir seriat mi yapıyoruz?

— Ehm, arz etmiştim efendim. Calibi sebât alması için bir şekilde demiştim. Görülüyor ya bu gibi ilmi, dini meseleler hakkında iki kelimelik cevâb kâfi gelmiyor. Bilâhâre yanlış anlaşılma sebebi olur. Her muhite göre bir seriat yapmak herhalde Sebil-i İslâmî için doğru edeceği bir yol değildir.

— Demek âkâsî makalelerinizde babî meşâret haklarında âsârlardan beri mukaddes olan bir yer demişsiniz, tânaya kudsîyet mi atfediyorsunuz?

— Mukaddes bir yer dememiştim efendim.

— Âsârlardan beri ilmiyyeye makar olan yer demişsiniz. Bir zamanlar yeni-gerdâhî mazâhîmâ sahne olan o yerin kuds-

volan sen mi onları sıygaya çektin? anlayamadık. Vallahi iyi tahammül ettiler. Ya sen mazmun vaziyetinde. Heyeti hâkimeye nasıl sual sorabilirsin? bizim ödümüz koptu, onları kızdıracaksın, diye. tekin adamlar değil. Bir kızdılar mı hepimizi haşlarlar...

Onlar söyleniyor, ben sâde dinliyorum. Bunlara da merak anlatmaya tâkatim yok. Ne derlerse desinler...

Hele Mustak çok keşer... çok canı akubus!

— Ya adamlar kız ydılar. Ali Saib kâhî göklerini bize gevirip.

— Sizi gidi hainler, sizi *gidi caniler*.

Diye hücum etseydi ne yapardık...

Velid diyor: — Mustak, Egrefe bu kadar yüklenmiş, beş altı saatte kan ter içinde kaldı. Şimdi de sen çıkışma. Oyle söyledi, böyle söyledi, az söyledi, çok söyledi... Fakat adamları kızdırmadı ya... idare etti, onların yumuşattı.

Mustak çok heyecanlı, yerinde duramıyor ayakta, gözlerini, kollarını açarak konuşuyor. Velide cevap veriyor:

— Vallahi Egrefe bravo! ben onu yükleniyorum. İki kâf bir pazarlık idam hükümetine, beşer o adamları hiç kızdırmadan sefilce ilare ettiğini takdir ederim, fakat ben beşerimden heyecana düştüm, aman bir mesebe çâkâsâ, diye.

Subhi Nuri: — Aferin Egref bey, çok iyi hare ettin. İşi ilme, edebiyata döktün, Tehlikeli yumuşattın. Tehlikeyi atlattın, bahâre biz ne yapacağız? Vallahi ben bu kadar güçlü, bu kadar is'evâba dayanamam.

Fevzi Lütfü Halim ve munds: — Geçmişle ben Egref bey, seni, beni idam etmeğe karar vermiş Ali Saib'in ruhunda büyük bir aburuzluk hissediyordum, tebrik ederim. Tehlike geçti, artık keyfîce bak. Ben de ferahladım.

diyet neresinde?

— Ehm, yere kudsîyet atfedemedik efendim.

★

Hele çok gülmüş sâiller oldu. Muhakeme bugün bir güne tâlik olduğu, gece de hayli ilerledi. Bu heyecanlı muhakemeyi dinleyen bilere halk dağılmaya başladı. Heyeti İf'ime içeriye çekildi, harekete hazırlandı. Biz on gazetesinin etrafını jandarmalar sidi. Halk çekildikten sonra sün-gülü jandarmalar arasında darağaçlarının yanında gâttik. Bize tahsis olunan köşke, maharet geldi. Hepimiz bütün bir haldedim. Beş altı saatte, muhakeme devam ediyordu ama muhakemelerin bütün yükü, bütün ağırlığı benim sırtımda idi. Çünkü diğer arkadaşların muhakemesi, üzer beger de olsa, benim için değildi. ki bu celse baştan başta Sâillerin bütün muhakemesine tahsis edilmişti.

★

Arkadaşlar arasında

Yeni bir gâdik. Soyunduk, düklündük, şunları, şunları yukarı, salona yayıldık. Hopraz bir köşke, ezdik. Kahveler gibi, sohbet başladık, arkadaşlar söyleniyorlar.

— Hepiniz böyle sıygaya çekilsek sanılır, diyorlar, o, ne bitmez tükenmez su-her yâhul biri bırakıyor, diğeri başlıyor. Şimdi inşallah uzatılca uzattın.

— Ne yapayım? İki ilmi münakaşaya çektiler, leme mi oldu? ya cinayet, hiyanet gibi mevâzâ olsaydı ne yapardık? Sizin de loğunca gâimezli zânnederim. Herhalde endişeye düşerdimiz. Güzel güzel, tatlı tatlı konuşduk.

— Ama birader, sen de adamlara göz kırptın. Şimdi Sâilleri daha bitmeden cevaba geçtiler. Senin mi, gazete makalesi gibi, uzatıp da dua. Onlar mı seni muhakeme etti,

d-

α

Biz böyle olmaya edersen, hesabıl-
de bulunmuşken beyi hakiminin etmobilleri
kafiyaya dayandı.

Zaten hâkimlerin bir ayağı bizim köşkte;
mahkemede yorulduktan, hattâ bazen idam
kararları verdikten sonra, gec de olsa, bize uğ-
rar, gayet eğilir, kâhli, konuşur, gü-
lüşüp şakalaşır. Arkâ hâkimlik, maz-
nunluk bekaraf oluyor. Kurk yıllık abbağ gi-
bi serbest ve sâkinî görüşüp konuşuyoruz.

Mustak işe o, başka bir âlem. Reis
Mazhar Müfidle sıkı sıkı görüşüyor. Aralarında
da çok hususiyet var. Likde bir, bakarsın,
Mustak beybolmuş! Mazhar Müfidin evi-
ne gittiğini anlıyoruz. Tabii, ne görüştükle-
rinden haberdâr olmuyor. Hiçbir şey sız-
mıyor. Mahrem celseler, esrarengiz konu-
şmalar. Mustakın mevkîî hizmetlerinden çok fark-
lı. O, işte oğullarla bile görüşüyor. Kılıseye
yâni hâkimlikte serbest serbest girip çıkı-
yor. Mazhar'da da hususî görüşüyor. Onun
işlerine, onun fedaîliğine âkil ermez. Yüksek ze-
kân her işte gâlibe müsaîd!

Kulakları kırık olan Mustak, pür telâş,
hepimizle teşkil etti.

— Gâlibî. Cevâ. Haydi, çabuk olun, ço-
cukları.

Hepimiz hermutad, karşılamağa koştuk.
Yukarı, salona çıktılar. Çöller, şakalaşarak,
artık resmîyet kalmadı. Benim beni konuşmağa
başladık. Mustak türü türü şaklabanlıklar
yapıyor. Sepimizi güldürüyor. Ayakta konu-
şuyor. Ben kenarda duruyorum. Tabii çok
yorgunum. Esasen rahatsızım da. hararet 39.
yastıkta yatıyorum, zoraki duruyorum.

Sohbet koyulaştı. Bir aralık, baktım, Ali
Saib buuz loğnu leveciliği etti. Benimle konu-
şmak istediğini anladım. Yumuşak, munis bir
sesle:

— Egref bey, dedi; bugün siz çok yor-
duk. Ama sen de bir hayli yordun. Nuh de-
di, bugün sen de demedin. Egref bey, bu meta-
zet alda nereden geliyor? dinden mi?

metanet para etmez. Biz vereceğimiz kararı
veririz.

Velid... vefatkar dost, candan, gönülden,
dost, yüksek ruhlu insan. Allah gani gani
rahmetine mazhar eylesin. Zavalı Velid, be-
nim hâkimde çok bedbindi. Gece gündüz be-
ni düşündürdü. Kendini âdetu unutmıştu. Bu-
nun sebebini bilahare beraet ettikten sonra
anladım. Ali Saib onunla hususî konuşurken
üç kişiyi muhakkak surette aşacağı, diyor-
muş. Diğer gazetecileri de şuraya buraya ne
fiy edeceklermiş.

Başa ben, sonra Feyzi Lütfü, sonra Ab-
dülkadir Kemali. Ben Sebülürreşad sahibi, dini
mecmua sahibi... Şeyh Said Sebülürreşaddan
çok bahsetmiş. Her ne öğrendiyse, her ne söy-
lediyse hep Sebülürreşadda okumuş. Bundan
dolayı Ali Saib beni usat reisi yerine koyuyor.
Feyzi Lütfü de meşhur «O gözki...» makalesi-
ni yazmış. Zülfiyeye dokunmuş. Abdülkadir
Kemali ise Ali Saibin şahsî düşmanı.

Velid, Ali Saibin bu kararını bildiği için
bana deima rahmü şefkatla bakar, sayılı gün-
lerimiz kalması gibi titrer dururdu. Âdetu bir
meleküssüyyâne gibi kanaatlarını gemiş, beni
kurtarmak için Ali Saibe ne diller döktüğünü
sonradan bana uzun uzadıya anlatmıştı.

Fakat ne olursa olsun, mahkemeden son-
ra artık Ali Saibin bana karşı nazarları değiş-
miş olduğu kanaatini hasıl olmuştu bende. Ve-
lidin düşündüğü akıbeti, nedense ben muhak-
kak ad etmiyordum. Belki de kendimi avutu-
yordum, teselli ediyordum, üzerine böyle bir
şey köndürmek istemiyordum. Belki de min
tarafîlîh kalbimde böyle bir korku yerleş-
memişti.

Bir teselli noktası daha vardı. Hâdisi-
nin üzerinden hayli zaman geçmişti. Şiddet
gâhibîli epîy hüznü kaybetmişti. Mâlundur-
ki böyle zamanlarda vakit kazanmanın peşin
kararları üzerinde çok tesiri vardır. Kurban-
lar verilecekse de geliş güzel, kur'a ile hare-
ket tehlikesi herhalde azalmış olur.

Sonra gazetecilere karşı buğzu husumet

Saatlerce mahkemede savaştık. Yetmedi
mi? yine mi sual? yine mi isticvab? ama bu-
rada hususî. Olsun, yine aldanmamak, dikkat-
li ve ihtiyatlı olmak lâzım. Herifin gakası yok.
Ufak bir hata, vaziyeti alt üst eder.

Şimdi ne demeli? orada, mahkemede fa-
ka koyamadı. Burada mı şaşırtmak, söylet-
mek istiyor? Anlaşıyor, bu sualde biraz istih
faf var, istihza var. Fakat ciddi karşılamağ
lâzım.

— Efendim, dedim. Sizin gibi yüksek vic-
danlı hâkimler karşısında söz söylemekten.

Benim bu cevabıma bizim kurt gazeteci
arkadaşlar, hepsi içlerinden güldüler. Hepsî
gözlerini bana diktiler. Gözlerinden okuyo-
rum:

— Ama da hâlt ettin, diyorlar; celladbaşı..
yüksek vicdanlı hâkim... ne tavsif bu! Fakat
fena değil. Herifi pöhpölemek lâzım.

Hele Mustak bu cevabıma bayıldı. Gözle-
rini açmış, başıyla konuşuyor:

— Aferin Egref, diyor; fevkalâde bir ce-
vab! Adamı kızdırma da ne hâlt edersen et.

İçlerinden fıkır fıkır gülen kurtlara ba-
şımı döndürüp cevap veriyor:

— Ulan keratolar, gülmeyiniz, benim Ali
Saibin hakikaten yüksek vicdanlıdır. Hepimi-
zi beraet ettirecek.

Böyle söylediğime Velid de memnun görü-
nüyor. Fakat gözlerini Ali Saibe dikmiş, bu-
nu nasıl karşılayacağını bekliyor, ya istihza
diye telâkki ederse? o vakit pek fena olur.

Fakat yüksek vicdanlı hâkim, gülerək:

— Egref bey, dedi; Şeyh Said de böy-
le metin idi...

— Olabilir efendim.

Ali Saibin bu cevabı üzerine arkadaşların
hepsinin kaşları gerildi. Durakladılar. Bu ce-
vab hiç hoşlarına gitmedi.

Hele Velid diyor (onlar gittikten sonra):
Ali Saibin şenine konuşmasından çok ferah-
lanmışım. Fakat böyle söyler söylemez, elim
ayağım keşildi. Demek istedi: bize karşı

nüs, bir buluştu. Bütün kin ve gıyay iki üç
kişi üzerinde tekasüf ettirmek tehlikeli olabi-
rirdi. Müddeicumhuryi, vicdanî kanaatını izhar
etmesi hususunda, müşkül mevkie koyacağı ta-
bii idi. Eğer matbuata bir ceza verilecekse ne-
den bunu bir kaç tarafa hasretmeli? Baha-
sus neye en masumunu, en mazlumunu seç-
meli? bu, tarihî bir hakikattir, hiç kimsenin bu
noktaya temas etmemiştir. Hak ve adaletin a-
yakları altına alındığı, vicdanların çiğnediği
eo zulm zamanlarında bile bazı vicdanların is-
marını muhafaza ettiği, nâdir de olsa, vakidir.

Masumiyetlerine tamamiyle kaani' oldu-
ğu bir kaç mazlumu kurtarmak için genç müd-
delumürünün vicdanı isyan etmişti. Düşün-
müş, taşınmış, plânını tatbik etmiş, hem mah-
keneyi, hem Ankarayı bir emir vak'î karşı-
sında bırakmıştı. Bu karar ve hareketin iç-
yüzünü de Ali Saib, ne mahkeme, hattâ ne An-
kara anlayamamıştı. Hâlâ da kimse anlamamış-
tır. Bu tarihî bir sırdır ki buna ancak iki
kişi vakif olmuştur. Genç M. Umumi bu plân-
nında o kadar muvaffak olmuşturki asil mak-
sadını sezmemek, anlamak, hattâ tasavvur et-
mek, ihtimal vermek şöyle dursun, takdir ile
karşılandı. Yalnız ne oldu? Matbuatta biraz
telâş oldu. Mustak ve rüfekaası biraz üzüldü-
ler, biraz değil, hayli korktular, zahmetlere
uğradılar, fakat büyük bir zulmun önlenmesi
ne sebep olduklarından bu kadarlık bir zah-
meti hoş görürler.

Bütün bu eyi görüşlerle beraber vaziyet
ciddi idi. Ali Saib bugün biraz gevşemiş ol-
makla beraber yarın yine gerilebilirdi. Onun
güller yüzüne güvenilmezdi. Evvelce verilen
bir kararın tatbikinde belki biraz tereddüt eder-
di. Fakat ıcradan da geri durmazdı. Meğerki
bâlâdan bir emir gele.

Gazeteciler hakkında verilecek karar,
herhalde Ankara ile görüştüğün, direktif a-
lındıktan sonra verilecekti. Onun için mesele-
yi daha ziyade Ankara ile görüşüp halletmek

bir günün rahatsızım da. Hararet 39
yattık ki bu harurum, zoraki duyuyorum.

Sohbet koyuldu. Bir aralık baktım, Ali
Saib bana doğru tevccüh etti. Benimle konuş
mak istediğini anladım. Yumuşak, munis bir
sesle:

— Eşref bey, dedi; bugün sizi çok yor
duk. Ama sen de bizden hayli yordun. Nuh de
dik, yağmurun damadın. Eşref bey, bu meta
net size nereden geliyor? dinden mi?

metanet para ermez. Biz vereceğimiz kararı
veririz.

Velid... vefakar dost, candan, gönülden
dost, yürekle rıhtu insan. Allah gani gani
rahmetine mazhar eylesün. Zavalı Velid, be
nim haklarında çok bedbındı. Gece gündüz be
ni düşündürdü. Kendini âdeta unutmıştu. Bu
nun sebebini bilahare beraet ettikten sonra
anladım. Ali Saib onunla hususî konuşurken
üç kişiyi muhakkak surette asacağız, diyor
muş. Diğer gazetecileri de şuraya buraya ne
fiy edeceklermiş.

Basta ben, sonra Feyzi Lütfü, sonra Ab
dülkadir Kemali. Ben Sebülürreşad sahibi, dini
mecmua sahibi... Şeyh Said Sebülürreşaddan
çok bahsetmiş. Her ne öğrendiyse, her ne söy
lediyse hep Sebülürreşadda okumuş. Bundan
dolayı Ali Saib beni usat reisi yerine koyuyor.
Feyzi Lütfü de meşhur «O gözki...» mäkalesi
ni yazmış, Zülfiyare dokunmuş. Abdülkadir
Kemali ise Ali Saibin şahsî düşmanı.

Velid Ali Saibin bu kararını bildiği için
bana daima rahmu şefkatla bakar, sayılı gün
lerimiz kalması gibi titrer dururdu. Âdeta bir
melekküssiyâne gibi kanaatlarını germiş, beni
kurtarmak için Ali Saibe ne diller döktüğünü
sonradan bana ugun uzadıya anlatmıştı.

Fakat ne olursa olsun, mahkemeden son
ra artık Ali Saibin bana karşı nazarları değiş
miş olduğu kanaati hasıl olmuştu bende. Ve
lidin düşündüğü akıbeti nedensé ben muhak
kâk ad etmiyordum. Belki de kendimi avutu
yordum, teselli ediyordum, üzerime böyle bir
şey kondurmak istemiyordum. Belki de min
tarafillâh kâlbimde böyle bir korku yerleş
memişti.

Bir teselli noktası daha vardı. Hâdisé
nin üzerinden hayli zaman geçmişti. Şiddet
gösterisi öpü hüznü kaybetmişti. Mâlumdur
ki böyle zamanlarda vakit kazanmanın peşin
kararlar üzerinde çok tesiri vardır. Kurban
lar verilecek de geliş güzel, kur'a ile hare
ket tehlikeleri herhalde azalmış olur.

Sonra gazetecilere karşı buğzu husumet
hayli gevşemiş, yatışmıştı. Verilecek karar da
kollektifleşmişti. Müddeiumumi Avni beyin
gazeteci maznun kadrosunu genişletmesi ge
liş güzel, hoş bir hareket değildi. Masum ge
nâzamların tehlice vicdanı, insanî bir düşü

susî surette bildiriliyordu. Zaten mahkeme
nin hakiki reisi Ali Saib demektir. Mazhar
Müfid resmi, zahiri idi. Mazhar Müfid işinin
bittigine baktığı için bu realteyi kabul etmiş
ti. Şeref ve haysiyetine dokunma kaygusu
yoktu.

Diğer âza Lütfü Müfide gelince, o Ali
Saibin bu mümtaz mevkiine karşı hiç bir üzün
tüslü, hiç bir kaygusu yoktu. Bilâ kaydu şart
Ali Saibe bağli idi. Hafta bu emirberlikle if
tihar ederdi, denebilir.

Yalnız M. Umumi Avni beye gelince, o,
Ali Saibin bu mümtaz mevkiine herhalde kal
ben üzgün idi. Onun bu tefevvuku için hiç bir
şahsî meziyyeti yoktu. Kendisinden her su
retle pek aşağı telâkki ettiği bir adamın bu ka
dar imtiyazâ sahib olması onu caddeden üzüyor
du. Fakat O (Ali Saib), bilakaydu şart vicdanı
ni satmıştı; eğer var idiyse, onda böyle
bir şey olduğuna ne kendisi, ne de başkası, as
la bir iddiada bulunamazdı.

Her ne düşünülürse düşünülün, o bu mümt

le metin idi...

Olabilir efendim.

Ali Saibin bu cevabı üzerine arkadaşların
hepsinin kışları gerildi. Durakladılar. Bu ce
vab hiç hoşlarına gitmedi.

Hele Velid diyor (onlar gittikten sonra):
Ali Saibin seninle konuşmasından çok ferah
lanmışım. Fakat böyle söyler söylemez, elim
ayağım kesildi. Dernek istedi: bize karşı

nüs, bir buluştu. Bütün kin ve gayrı iki üç
kişi üzerinde tekasif ettirmek tehlikeli olabi
rirdi. Müddeiumumiyi, vicdanî kanaatını izhar
etmesi hususunda, müşkül mevkie koyacağı ta
bii idi. Eğer matbuata bir ceza verilecekse ne
der, bunu bir kaç tarafa nasretmeli? Bahu
sus neye en masumunu, en mazlumunu seç
meli? bu, tarihi bir hakikattir, hiç kimse bu
noktaya temas etmemiştir. Hak ve adaletin a
yaklar altına alındığı, vicdanların çignendiği
eo zulüm zamanlarında bile bazı vicdanların is
marını muhafaza ettiği, nadir de olsa, vakidir.

Masumiyetlerine tamamiyle kaani' oldu
ğu bir kaç mazlumun kurtarmak için genç müd
delumununin vicdanı isyan etmişti. Düşün
müş, taşınmış, plânını tatbik etmiş, hem mah
kemeyi, hem Ankarayı bir emir vak'ı karşı
sında bırakmıştı. Bu karar ve hareketin iç
yüzünü ne Ali Saib, ne mahkeme, hattâ ne An
kara anlayamamıştı. Hâlâ da kimse anlamamış
tır. Bu tarihi bir sırdır ki buna ancak iki
kişi vakif olmuştur. Genç M. Umumi bu plâ
nında o kadar muvaffak olmuştur ki asıl mak
sadı sezmek, anlamak, hattâ tasavvur et
mek, ihtimal vermek şöyle dursun, takdir ile
karşılandı. Yalnız ne oldu? Matbuatta biraz
telâş oldu. Musta ve rüfekaası biraz üzül
ler, biraz değil, hayli korktular, zahmetlere
uğradılar, fakat büyük bir zulmun önlenmesi
ne sebep olduklarından bu kadarlık bir zah
meti hoş görsünler.

Bütün bu eyl görüşlerle beraber vaziyet
ciddi idi. Ali Saib bugün biraz gevşemiş ol
makla beraber yarın yine gerilebilirdi. Onun
güller yüzüne güvenilmezdi. Evvelce verilen
bir kararın tatbikinde belki biraz tereddüt eder
di. Fakat icradan da geri durmazdı. Meğerki
bâlâdan bir emir gele.

Gazeteciler hakkında verilecek karar,
herhalde Ankara ile görüşüldükten, direktif al
ındıktan sonra verilecekti. Onun için mesele
yi daha ziyade Ankara ile görüşüp halletmek
icab ederdi. Mustak bu noktaya, ehemmiyet
veriyor, bizi kurtaracak ancak bâlâdan gelen
bir emir olabilir, diyordu.

Şu noktayı da kayd etmek lâzımdır ki
mahkemenin resmi şifrasından başka Ali Sai
bin şahsına mahsus hususî bir şifrası da var
dı. Daha gizli verilecek emirler Ali Saibe bu

taz mevkie mazhar olmuştu. Böyle işlerde an
cak böyle adamlar kullanılır. Herkes de bunu
bilir. Fakat herkesde bunu kabul eder. Bu iş
ler böyle gelmiş böyle gider.

Biz resmi şifralardan, kâtibler vasitası
yle, haberdar oluyorduk. Fakat Ali Saibin şif
rasına ittilâ mümkün değildi. Onu mahkeme
de bilmezdi. Onun için mahkemece Ali Saibin
reyi Ankaranın rey'i diye telâkki olunuyordu.
Onun için Velid onun sözlerine ehemmiyet ve
rir, çok ciddi telâkki ediyordu. Fakat ben,
her ne suretle olursa olsun, hakkım galebe ede
ceğine, kurtulacağımıza mutmain edin. Ma
sumiyetiniz bu hususta mühim bir âmil idi.
Herşeyden ziyade adli ilâhiye güvenmek ye
rinde idi. Esasen siyasi vaziyet de bunu icab
ettiriyordu. Yalnız biraz daha zaman kazan
mak lâzımdı. O da oluyordu.

Biraz konuşup şakalaştıktan sonra he
yefî hâkime arabalarına binip evlerine gitti
ler. Biz münakaşalara daldık. Geç vakitlere
kadr konuştuk. Sonra odalarımıza çekildik.

Arkadaşlar bana:

— Geçmiş olsun, diyorlar; sen sıranı saydın. Bakalım biz ne yapacağız? Ali Saib bizi de böyle sıygaya çekerse yandık.

— Sizi bilmem. Fakat-ben sıranı saymış olduğumu zannetmiyorum.

— Soracak ne kaldı ki? Korkma, sen kafeni yırtın. Tehlikeyi atlattın. Artık sana bir şey sormazlar.

— Görürsünüz, bu herifin güler yüzüne itimad olunmaz. Bakarsın, akşam bir rüya görür, sabahleyin bizi tekrar sıyga çeker.

Netekim çok geçmeden korktuğum basıma geldi. Hem de tehlikeli. Öteki sualler gibi havai sual değil. İş ilme, edebiyata dökecek tarafı yok.

O sıralarda Gazi Kastamonu'da mühim bir nutuk irad etti. Şapka meselesini ortaya attı. Ajans haberi bizim, mahfilde bir bomba tesiri yaptı. Velid ve diğer bazıları dondu kaldılar. Mustaklar, Sadri Ethemler uçuyorlar. Çığına döndüler. Yahnanlar, Şükrü Esmerler, Subhi İleri'ler de pürkeyif. Fakat içlerini laşranyorlar, hepsi de Velid'e gul-

... ..

lanıyorlar, vena sorumunus, bir şey söylemiyor. Yalnız kaşlarını çatmış, muttasıl ayağa doluyor. Gece yarısını geçti, kimse'nin gözünde uyku eseri yok. Bir hayburdur, gidiyor. Bir aralık Mustak ortadan kayboldu. Biraz sonra başında siyah bir şapka, ermeni papazların giydiği ensten bir şapka olduğu halde ortaya çıkıncasına mı? Sanki orta oyununa çıkan aktör Manakyah gibi... Bir kâhkahadır koptu. Alkıştan, gürlütüden tavahlar başımıza yıkılacaktı. Nereden bunu bulmuştu? Bavulunda mı vardı? Daha evvelden haber mi almıştı?

Velid odasına çekilmiş, kapısını kapamış, elektrikliğini söndürmüş, açık pencerenin önünde oturmuş, Elâziz'in karanlık ufuklarını seyre dalmıştı. Bağurdılar:

— Velid! Gel. Mustak'ı gör. Orta oyununa çıktı. Göbek atıyor!

Velid'den ses yok. Mustak bana döndü. Bir reverans yaptı. Şapkasıyla selâmladı. Bu şaklabanlıklar hepimizle güldürüyor. Mustak'ın bana itifatına karşı bir karşılık lazım geldi. Kolundan tutup kenara çektim. Ya vaşcaçık kulağına fısıldadım:

— Hayırdır İngallah! Nasil rüya?

— İşte şöyle salancaklı, malancaklı...

— Esref, ağzın kurusun! Böyle rüya görmez olaydın.

— Canım, dinle, bitirmedim sonu güzel.

— E... Söyle bakalım.

— Sen salancağa binmiştin.

Mustak'ın gözleri fırladı. Titremeğe başladı. Yere düşecek diye korktum.

— Bırader, telaşlanma, amması var.

— Çabuk söyle.

— Aman salancak kırılmış, sen salancağa bir tekme atmışsun, salancak parçalanmış, sen de cigaramı yakıp tütürmeğe başlamışın.

— Hayırdır İngallah.

— Elbette hayırdır. Bugün sorgu suallı çabucak atlatacağın.

— Esref ağzından öpeyin. Vallahi senin rüyanı rüyayı sadıkadır.

— Apaçık bir rüya! Tâbirden müstağni!...

Mahkeme kapısından giriyoruz. Konuşmamızı kestik. Kafeslerin içinde yerli yerimize geçtik. Mustak heyecanlı. Sorguya çekilecek, diye. Hâkimler de yerlerine yerleştiler. Taraflar teşekkül etti. Hâkimler, mazunlar...

Ali Saib, reis Mazhar Müfid'le biraz fiske yaptı, sonra nazarlarını bize çevirdi. Ben berruhat ön sırada. Velid yanımda. O merd,

— Mustak, dedim, yeleğinin cebince geçen gün bana gösterdiğin bir Kur'anı Kerim olduğumu arkadaşlara söyleyeyim mi?

Mustak afalladı:

— Aman Esref, böyle bir halatta bulunma, bu domuzlar beni linc ederler. Yarın Ankara, İstanbul matbuatında manşetlerle beni kepaze ederler.

— Sanji olmadın mı?

— Kuzum Esref, canım Esref, böyle şeyler karıştırmı!... Ben şaka yapıyorum, eğlenelim diye!...

Bizim bu gizli konuşmamızla arkadaşlar alâkalandılar. Bilhassa Sadri Ethem göz, kaş, baş, ağız kıvrımağa başladı. Mustak'ın vaziyeti değişti, hoşafın yağı kesildi. Sütü döknüş kedi gibi Mustak durakladı. Sadri Ethem bir şeyler sezdi:

— Gizli gizli ne konuşuyorsunuz?

— Hiç!

dedik, gülüştük. Arkadaşlar ne konuştüğümüzü bir türlü anlayamadılar. Sağ olanlar ancak şimdiki —bu hatıraları okurlarsa— anlayabilirler.

O gece ancak sabaha bir kaç saat kala odalarımıza çekildik. Ferdası diğer arkadaşların muhakemesi var. Sabahleyin erken kalktık, giyinip kuşandık. Sıngıllı erlerin arasında yola revan olduk. Darağaçlarının önünden geçiyoruz. Mustak'ın kolunu dürttüm:

— Salıncaklar bu sabah erken toplanmış, dedim.

— Bırak, böyle lafları, konuşma!

— Ama bugün muhakeme sırası sizde!

— Esref, Allah aşkına zihnimi bulan-dırma!

— Mustak, bu gece hiç rüya gördün mü?

— Ne rüyası?

— İşte şu salancak, malancak gibi şeyler. Hani çocukken bayram yerindeki salancaklarda sallandığın gibi rüyalar!..

— Yahu, beni öldürmek mi istiyorsun?

— Mustak, hiç merak etme, bugün senin muhakemen beş dakikadan fazla sürmeyecek!...

— Deme!

— Evet, buna emin ol!

— Neden biliyorsun?

— Bir rüya gördüm de...

d

tam. Gözleri fıldır fıldır dönüyor ve gülüm-süyor. Ferahlanmış; bu günü de atlattık, diye. Biz sükküm büküküm kalktık. Tevekele-ti alallah diye suale intizar ediyorum. Baka-

lim ne çıkacak? Artık bu defa Ali Saib mu-laka beni habt edecek bir şey bulmuş tavrile:

— Esref bey, dedi; Gazi'nin Kastamo-nu'daki nutkunu okudunuz mu?

Derhal anladım. Şapka meselesini orta-ya atacaktı. Beni müşkül mevkie düşürecek. Mesele nazik ve ciddi. Münakaşa yine uza-yacak. Bu defa yanımda su da yok. Fakat hasta değilim. Konuşabilirim. Heman cevap verdim:

— Arkadaşlar okudular, efendim.

— Siz işitmediniz mi?

— Tabii hep beraber okundu, işitildi.

— Peki, bu hususta re'yin nedir?

İşte şimdiki mesele, ciddileşti, ehemmiyet kesip etti, beni Gazi ile çarpıştıracak. Ne

yapacağız? İster istemez ya müsbet, ya men-fi bir cevap vereceğiz. İddi de iki ucu sıvri deynek! Müvafıktır desek:

— İst- siz Sebülreşadçılar böylesiniz. Sıkısında tükürdüğünüzü yalarsınız!

diyecek, aktınca bizi kepaze edecek. Red etmek bir suç ihdas etmiş olacağız. Tam Ali Saib'in istediği. Ali Saib pür keyif. Bütün halu tavriyle:

— Haydi bakalım, şimdi ne yapacaksın? diyor.

lar. Çığına çıktılar. Yahnanlar, Sükrü Es-
merler, Subhi İleri'ler de pürkeyif. Fakat iç-
lerini taşıyorlar, hepsi de Velid'e gül-

emirinin bulaşması M. M.

lanıyorlar. Vened sorummuş, bir şey söyle-
miyor. Yalnız kaşlarını çatmış, muttasıl a-
yakta doluyor. Gece yarısını geçti, kimse-
nin gözünde uyku eseri yok. Bir hayurdur,
gidiyor. Bir aralık Mustak ortadan kaybol-
du. Biraz sonra başında siyah bir şapka, er-
meni papazların giydiği cinsten bir şapka ol-
duğu halde ortaya çıkmasını mı? Sanki orta
oyununa çıkan aktör Manakyah gibi... Bir
kahkahadır koptu. Alkıştan, gürültüden ta-
vanlar başımıza yıkılacaktı. Nereden bunu
bulmuştu? Bavulunda mı vardı? Daha evvel-
den haber mi almıştı?

Velid odasına çekilmiş, kapısını kapa-
mış, elektriğini söndürmüştü, açık pencerenin
önünde oturmuş, Elâzizin karanlık ufukları-
nı seyretmiş. Bağırıyor:

— Velid! Gel. Mustak'ı gör. Orta oyu-
nuna çıktı. Göbek atıyor!

Velid'den ses yok. Mustak bana döndü.
Bir reverans yaptı. Şapkasıyla selâmladı. Bu
şaklabanlıklar hepimizi güldürüyor. Mus-
tak'ın bana iltifatına karşı bir karşılık lâzım
geldi. Kolundan tutup kenara çektim. Ya-
vaşca kulağına fısıldadım:

c

— Hayırdır İnşallah! Nasıl rüya?
— İşte şöyle salançaklı, malançaklı...
— Esref, ağzın kurusun! Böyle rüya
görmez olaydın.
— Canım, dinle, bitirmedim. sonu gül-
zel.

— E... Söyle bakalım.
— Sen salançığa bilmisiz.
Mustak'ın gözleri fırladı. Titremeğe baş-
ladı. Yere düşecek diye korktum.
— Birader, telâşlanma, amması var.
— Çabuk söyle.

— Aman salançak kırılmış, sen salan-
cağı bir tekme atmuşsun, salançak parçalan-
mış, sen de oğaranı yapıp tıttırmeğe başla-
mışsın.

— Hayırdır İnşallah.
— Elbette hayırdır. Bugün sorgu sualı
çabucak atılacaktır.
— Esref ağandan öpeyim. Vallahi senin
rüyan rüyayı sadıkadır.
— Apağık bir rüya! Tâbirden müstağ-
ni!...

Mahkeme kapısından giriyoruz. Konuş-
mamızı kestik. Kafeslerin içinde yerli yer-
mize geçtik. Mustak heyecanlı. Sorguya çe-
kilecek diye. Hâkimler de yerlerine yerleş-
tiler. Taraflar teşekkül etti. Hâkimler, maz-
nunlar...

Ali Saib, reis Mazhar Müfid'le biraz fis-
kos yaptı, sonra nazarlarını bize çevirdi. Ben
bermütad ön sırada. Velid yanımda. O merd,
kahraman Velid. O vefakâr, samimi, can-
dan doğer. Müstak da arkamızdaki sırada. Mu-
hakeme sırası onda olduğu için sualin ona tev-
cih edileceğini bekliyoruz. Fakat Ali Saib'in
nazarları bir tuhaf. Bana mı, ona mı? Pek
anlaşılmıyor. Çünkü tam arkamda. Ben sı-
ramı savmışım. Sıra onda. Ali Saib'in nazar-
larını ben üzerime almıyorum, arkaya hava-
le ediyorum. Şöyle bir aralık döndüm. Mus-
tak da tereddüdde. Ali Saib, anladı, büyük al-
tı biraz gülümseyerek:

— Esref bey, kalkınız! demesin mi?

Bu ne demek? Niçin kalkacağım? Bizim
muhakeme oldu bitti. Ben şaşaladım. Kalk-
mağa davranırken göz ucu ile Mustak'a bak-

ancak şimdi —bu hatıraları okurlarsa— an-
layabilirler.

O gece ancak sabaha bir kaç saat kala
odalarımıza çekildik. Ferdaşı diğer arkadaş-
ların muhakemesi var. Sabahleyin erken
kalktık, giyinip kuşandık. Silingülü erlerin
arasında yola revan olduk. Darağaçlarının
önünden geçiyoruz. Mustak'ın kolunu dürt-
tüm:

— Salıncaklar bu sabah erken toplan-
mış. dedim.

— Bırak, böyle lâfları, konuşma!

— Ama bugün muhakeme sırası sizde!

— Esref, Allah aşkına zihnimi bulan-
dırma!

— Mustak, bu gece hiç rüya gördün
mü?

— Ne rüyası?

— İşte şu salançak, malançak gibi şey-
ler. Hani çocukken bayram yerindeki salan-
cağlarda sallandığın gibi rüyalar!..

— Yahu, beni güldürmek mi istiyorsun?

— Mustak, hiç merak etme, bugün se-
nin muhakemen beş dakikadan fazla sürme-
yecek!..

— Deme!..

— Evet, buna emin ol!

— Neden biliyorsun?

— Bir rüya gördüm de..

d

tam. Gözleri fıldır fıldır dönüyor ve gülüm-
süyor. Ferahlanmış; bu günü de atlattık, diye.

Biz süklüm büklüm kalktık. Tevekkele-
tili alallah diye suale intizar ediyorum. Baka-

lim ne çıkacak? Artık bu defa Ali Saib mu-
laka beni habt edecek bir şey bulmuş tavrile:
— Esref bey, dedi; Gazi'nin Kastamo-
nu'daki nutkunu okudunuz mu?

Derhal anladım. Şapka meselesini orta-
ya atacaktı. Beni müşkül mevkie düşürecek.
Mesele nazik ve ciddi. Münakaşa yine uza-
yacak. Bu defa yanımda şu da yok. Fakat
hasta değilim. Konuşabilirim. Heman cevap
verdim:

— Arkadaşlar okudular, efendim.

— Siz işitmediniz mi?

— Tabii hep beraber okundu, işitildi.

— Peki, bu hususta re'yin nedir?

İşte şimdi mesele, ciddileşti, ehemmiyet
kesh etti, beni Gazi ile çarpıştırarak. Ne

yapacağız? İster istemez ya müsbet, ya men-
fi bir cevap vereceğiz. İdsi de iki ucu sivri
deynek! Muvafıktır desek:

— İşte siz Sebülirreşadçular böylesiniz.
Sıkınca tükürdüğünüzü yalarsınız!

diyecek, aklınca bizi kepaze edecek. Red etsek
bir suç ihdas etmiş olacağız. Tam Ali Saib'in
istediği. Ali Saib pür keyif. Bütün halu
tavriyle:

— Haydi bakalım, şimdi ne yapacaksın?
diyor.

Evet, müşkül bir vaziyet. Ne yapmak
lâzım geldiğini, nasıl cevap vermek icab et-
tiğini gelecek sayıya kadar siz de düşünün,
muhterem okuyucularım.

Suâl hakikaten ehemmiyetli idi, vaziyet müşküldü. Suya sabuna dokundurmadan bunun altından kalkmak lâzımdı. Fakat birdenbire tepeden inme oldu. Hiç de böyle bir suâle mâruz kalacağımı hatırıma getirmemişim. Düşünmeğe de vakit yok. Arkadaşlar da bu suâli ciddiyetle telâkki ettiler, kaşlarını gererek, gözlerini açarak bir noktaya diktiler. Velid telâş etti, endişeye düştü. Ya altından kalkamıyordum? Fotoğrafın sonunda bir falso ile herşeyi altüst edecek bir vaziyet hasıl olsun?

Söyle biraz durakladım. Bakım, Ali Saib'in gözleri kazık gibi bana dikilmiş, dudaklarını da istihza patlatacak, bir dakika bile beklemeye tahammülü yok. Sağa, sola göyle bir göz gezdirdim, herkes pür dikkat, gözlerini bana dikmiş, heyecanlanıyor. Ali Saib neredeyse patlayacak:

— Ne duruyorsun? Haydi cevap ver-sene!

Söyle bir kaç saniye fazla vakit kazanmak için yanımdaki komiseri baktım,, su var mı? diye. Anladı, ellerini açarak, esefini bildirdi. Artık daha fazla bir saniye bile vakit geçirmeye imkân kalmadı:

— Evet efendim, dedim; bundan evvel Diyanet Reisi Rifat efendi de bu hususta bazı beyanatta bulunmuştu. Gazi Hazretlerinin nutku onun beyanatına muvafıkur, efendim!

Ali Saib bu cevabı hiç beğenmedi. Mak-tu. Evet, yahut hayır, diye kısa ve kat'i bir cevap addetti. Hatta biraz kızdı. Daha yül-sek sesle:

— Ben, dedi; Rifat efendinin reyini senden sormuyorum. Kendi reyini soruyorum!

haşmetli zemzemlerle ruhun en derin noktalarına çarpıyordu. Çok heyecanlanmıştı. Millet kürsüsünde coşmuş bir hatib gibi devam ediyor, sözünün kesilmesini istemiyordu. Yurduğunu hissettim. Bu heyecanlı bahs değişti.

Eşref Edib

— Eşref bey, anlaşıyor ki siz reyinizi söylemek istemiyorsunuz. Ben size kendi reyinizi soruyorum. Siz diyanet reisinin, ulemanın rey ve fikirlerini karıştırıyorsunuz.

— Öyle değil mi, beyefendi? Salâhiyet meselesidir bu. Reyimi sorduğunuza, tevccüh gösterdiğinize teşekkür ederim. Fakat ben kendimi icthad sahibi görmüyorum.

Meselenin yine böyle bir münakaşa şeklini alması, Ali Saib'in büsbütün canını sık-tı. Vazgeçti, suâli âzadan Lutfi Müfid'e ha-vale etti. O, başladı:

— Eşref bey, Yemen'de ne giyiyorlar?

— Yemene gitmedim. Bilmiyorum. Siz

Artık münakaşaya da tahammülü yoktu. Evet, yahut hayır, diye kısa ve kat'i bir cevap istiyordu. Velid bu cevabımdan memnun ve müsterih oldu. Reis Mazhar Müfid de Ali Saib'e döndü, gözleriyle:

— Beğendin mi cevabı? dedi. Sonra da gözlerini bana çevirdi:

— Haydi Eşref bey, dedi; şu sımank cahile bir ders daha ver!

— Efendim, dedim; böyle mühim meselelerde rey ve icthad sahibi olanlar, resmî meclisler, heyetler, ve ricâli hükümettir. Bizim gibi resmî bir sıfatı halz olmayanların rey ve icthadlarının kıymeti yoktur. Diyanet Reisi, Reiscumhur düğünler, rey ve icthadlarını beyan ederler. Bu husu'a rey ve icthadda bulunmak bize düşmez.

Ali Saib biraz daha kızdı. O, meselerin böyle bir münakaşa şekline girmesini hiç istemezdi ve böyle bir cevap verileceğini de hatırına getirmemişti. Sesini biraz daha yükseltti ve tekdîrâmız bir tavır aldı:

— Eşref bey, siz nasıl gazetecisiniz? Bir şey sorulunca, ben rey ve icthad sahibi değilim, diyorsun? Madem ki herhangi bir meselede rey ve fikrin yokmuş, senelerden beri koskoca Sebilürreşad'ı nasıl çıkardın?

— Efendim, biz hiç bir zaman müctehidlik iddiasında bulunmadık ki.. biz alelade bir muharrirden başka bir şey değiliz. Dev-let'in icthad sahibi meclisleri, heyetleri vardır. Onlar icthada salâhiyettardır.

— Peki, sen bu mesele hakkındaki ah-hâmı Şer'iyyeyi bilmez misin?

— Efendim onu zatiâliniz de, bilir-siniz, reis bey de bilir. Cevaz ve âdemi cevazı hususunda ulemanın teşebbüh maksadı mev-cud olup olmadığını tedkik ettikleri heyeti aliyyenizce de malumdur. Fakat zatiâliniz, bu hususta benim rey ve icthadda bulun-mamı emrediyorsunuz ki bendeniz kendim-i ona salâhiyettar ad etmiyorum.

gittiniz mi?

— Evet, ben gittim, gördüm. Orada herkes kızgın güneşe karşı hasır şapka gi-yiyor.

— Hepsi mi?

— Evet hepsi.

— Demek o heyeti icfimaiyyede teseb-büh maksad zâil olmuş.

— Buyurun oturun efendim.

Hayli terlemiştim. Arkadaşlar yavaş-çacık kulağıma:

— Mustak'ın azıllığı! dediler.

Döndüm, Mustak'a baktım, önüne ba-kiyordu, bıyık altından gülüyordu.

münakeme bitti. Arkadaşların da üçer beşer dakikalık muhakemeleri neticelendi. Zaten bütün muhakemeişi merkezi sikleti bizim üzerimizde idi. Şimdi iş, karara kalmıştı. Tabii, karar Elâzizde verilecek değil, Ankaradan gelecekti. Bunu biliyoruz. Mahkeme de bunu, istiklâl ve adalet hislerini rencide edici bir şey telâkki etmiyor. Etse de inandırarak kimse bulamaz.

Birkaç gün böyle geçti. Hâkimler, bizimle lâtife ediyorlar. Yarı şaka, yarı ciddi. — Neresini beğeniyorsunuz? Hanıya mı, Çabakçuru mu?

Çabakçur bilhassa Ahmed Emin için pek münasip görülüyordu. Böyle herkese birer yer ayrılıyor. Kendilerine menfa ayrılmayanlar ise endişede. Onlar ne oluyor? Ebedi istirahatgâha mı gidecekler? Bilhassa 3 kişinin menfası yok: Ben, Fevzi Lûtfu, Abdülkadir Kemali.

Fevzi benim gibi mütevekkilen Alellah, mukadderata muntazır. Fakat Abdülkadir Kemali, kükreyor, demir kafesleri kıracak gibi masaları yumrukluyor. Sadri Etem:

— Ben urada, Kürdler arasında güldürürüm yahu! diyor.

— Ahırsın efendim!

— Nasıl ahırsın? Bir gün bile yaşayamam.

Suphi Nuri derin derin düşünüyor. Ahmed Şikrî ciddiyetini muhafaza ediyor. Velid ise, kendini değil, menfası gösterilmeyenleri düşünüyor, onların ızdırabını çekiyor, hiç konuşmuyor. İçimizde yalnız Müstak endişesiz. Galiba, onun kulağına râs (Mazhar Müfid) bir şeyler fısıldamış!..

Gazeteci arkadaşların bütün istihbar kuvvetleri harekette. Kâtiplerden, şifre memurlarından bir şeyler sızdırmaya uğraşıyorlar. Karar hakkında henüz bir haber yok. Hepimiz heyecan içinde. Sabırsızlanıyoruz. Hâkimlerin gözlerine, dudaklarına bakıyoruz. Bir şeyler sezilmiyor. Boyuna güllüyorlar, lâtife ediyorlar. Ama itimad olunmaz, aslâ güvenilmez. Zaten onların ellerinde de bir

nakaşa şiddetinden. Gece geç vakitlere kadar münakaşanın önu alınmadı. Bu halde sabaha karşı herkes odalarına çekildi.

Sabahleyin hâkimler damladılar. Herkese bir kâriş surat. Hâkimler şaşırıldılar. Ne oluyor? Sevinç deryası içinde bulacaklarını zannediyorlardı. Anlayamadılar. Biz de vaziyeti bildirecek halde değildik. Donuk donuk biraz görüşüldükten sonra arabalarına binip gittiler. Biz yine münakaşaya başladık. Nerede ise hoşaz boğaza geleceğiz. Velid odasına çekildi. Kat'i kararını vermiş. Berikiler çıldaracaklar.

— Yndık, mahvolduk, diyorlar.

Fevzi Lûtfiye yalvarıyorlar:

— Aman Fevzicğim, niçin böyle konuşuyorsun? Sen Velidi yumuşatacağına ona kuvvet veriyorsun. Yazık değil mi? Yok yere, onun inadı yüzünden mahkûm olalım, mahvvolalım? Kuzum Fevzicğim, yapma, etme. Hep beraber onu yola getirelim, çalşalım.

— Ama ne diye âtufet dilenelim? Velid haklı değil mi?

— Doğru. Fakat bir kere ellerine düşmüşüz. Köprüyü geçinceye kadar eyvallah diyeceğiz. Heriflerin şakası yok. Hayatlarımız dudaklarının ucunda. Biraz gururumuzdan fedakârlık yapalım.

— Bu, gurur değil, şeref ve haysiyet meselesi. Ben şeref ve haysiyetimin için hayatımı feda ederim.

— Aman Fevzicğim, böyle sözleri bırak da şu işi hayırlı bir surette halledelim. Biliyorsun, hepimizden ziyade senin vaziyetin tehlikeli. Şimdi Ankaradan iyi bir hava esiyorken bundan istifade edelim. Böyle zamanlarda, insanların hayatları şunun bunun iki dudağı arasında olduğu zamanlarda şeref ve haysiyet meselesini ortaya atmak budalalık olur. Biz bugün hepimiz mazlum ve masum bir vaziyeteyiz. Bu zulümden kurtulmak için ne yapmak lâzımsa yapmamız icap eder.

sey yok ya.

Biz böyle heyecanlı dakikalar geçirdiğimiz sırada bir gece geç vakit şifre memurlarından bir haber sızdı: Ankaradan esen hava müllüym! Müstak şahur davulu gibi gümbürteterek bu havadisî ortalığa yaydı. Her kes odalarından pijamalarıyla salona fırladı.

— Müjde çocuklar! Beraet ediyoruz.

Ankaradan gelen haberler iyi!

Tabii herkez memnun. Suphi Nuri, Sadri Etem nerede ise sevinçten ağlayacaklar. Ortalık ferahtan, sururdan çalkanıyor.

Biraz sonra ikinci bir haber:

Ankaraya bir telgraf çekilecek, maznular âtufat talebinde bulunacak.

— Hay hay. Hemen yazalım. Kâğıt kalem... Şimdi telgrafhaneye gönderelim. Sabaha kalmasın!..

Velid: — Ne imiş o âtufat talebi? Bizim suçumuz mu, var ki âtufat dileneceğiz? Var ise mahkûm etsinler. Yok ise beraet kararı versinler. Ankaraya telgraf ne oluyor?

Müstak'ın elleri titremeye, Subhi Nuri ile Sadri Etemin dizleri sarsılmaya başladı. Müstak gözlerini son haddine kadar açarak Velid'e bakıyor:

— Aman, Velid, ne diyorsun? Bu, bir lütf, büyük bir lütf! Ne olacak? Birkaç sözle kurtulacağız.

— Siz ne isterseniz yazınız, ben hiç bir kimseden âtufet dilenmem.

Hogafın yağı kesildi. Ortalık bir endişedir kapladı. Deminki sevinçler kedere döndü. Velid'in inadı maîum. Bir kere karar vermenin, verdi mi hiç bir kuvvet onu döndüremez, bu, bir küldür. Olursa hep birden olur başka türlü Ankara tatmin edilmez ve çok aksi tesir hâsıl eder. Fakat Velid'e her şey viz gelir...

Fevzi Lûtfi, Abdülkadir Kemali de Velid'in tarafına geçti.

— Ne yapacaklarsa yapsınlar. Biz âtufet dilenmeyiz.

Telâş ve endişe daha ziyade arttı. Mu-

d

lidi yola getirecek çâreler bulalım. Bu işi yapsa yapsa ancak Eşref yapabilir.

— Haydi Eşrefcğim, sen bunu yaparsın. Velid seni çok sever, sen ne yapar yapar onu ikna edersin.

— Callahî, onun yola geleceğine hiç aklım kesmiyor. O, kat'i kararını vermiş. Ne olursa olsun, darağaca giderim, âtufet dilenmem, diyor.

— Canım, bunu böyle mesele yapmağa değmez. İki lâkürdi söyleyeceğiz. Ondandır. Bir formalite bu. Haydi canım kardeşim, sen git, onunla görüş de ikna et. Sen bunu yapabilirsin.

Velid odasına çekilmiş, uzun bir oda... Belki 20 metre tulu var. Derebeylik zamanlarından kalma müazam bir konak. Velid pencerenin önüne oturmuş, darağaçlarını seyrediyor. Derin derin düşünüyor. Suratını asmış. Hiç kimse ile konuşmuyor.

Yavaşça kapının mandalını açtı. Sesizce odaya girdim. Şöyle bir hızla başımı çevirdi. Sert bir tavırla:

— Eşref, bu meseleyi konuşmağa geldinse, çok rica ederim, beni yalnız bırak.

— Hayır, o meseleyi konuşmayacağım. Sade söyle sizin ızdırabınıza iştirâk etmek istiyorum.

— Ne zillet bu! Ne zulüm bu! İnsan yaşamaktan istikrah eder. Bir süri masum insanları yakala. Hiç suçları yokken hapishanelere doldur. Aylarca darağaçları altında sorguya çek. Kıvrandır, öldür. Sonra hiç bir suç ishadına imkân bulamayınca «af ve âtufet dilen de seni beraet ettireyim» de... Bu ne hayasızlık! Bu, ne zulüm ve iskenec! Engizisyonandan bin beter...

— Çok yalvarıyorlar. Bunu bir mesele yapmasın, diyorlar. Değmez. Boş yere ısrar ve inada mahal yok.

— Allahşıkına beni bıraktınız. Ne isterlerse yapsınlar. Ne dileneceklerse dilensinler,

... bir vaziyetiyiz. Bu zulümden kurtulmak için ne yapmak lâzımsa yapmamız icap eder. Aykırı gitmek, onlara kafa tutmak kâri akıl değildir. Boş yere kendimizi mahvetmiş oluruz. Tehlikeli zamanlarda hayatın muhafazası için her şey yapılır.

Fevzi LUTFA aruk bir şey söylemiyor, gözlerini bir noktaya dikmiş, dinliyor. Müstak boyuna devam ediyor:

— Şimdi hep beraber olalım da şu ve:

e.

— O Müstakın uydurması. Kafakulesi, düpedüz bizi zelli mevkiline düşürmek, yaptıkları zulümlerin âkibetinden kendilerini korumak. Bu kadar mezalim ve işkence yetmedi de şimdi şeref ve haysiyetlerimizi ayaklar altına almak istiyorlar. Ben yapamam, kat'iyyen yapamam. Âtîfet dilenemem.

Söyledi, söyledi; söyledikçe hiddeti ziyadeleşti. Asabın da gevşek söyle dursun, deha ziyade gerginleşti. Kararı kat'i. Her tehlikeyi göze almış. Müsaadesini alıp odadan çıkmaktan başka çare yok.

Kapıdan çıkınca baktım, hepsi oraya toplanmışlar, idam kararını bekleyenler gibi müthiş bir azap ve utrap içinde kıvranıyorlar. Beni donuk görünce çılgına döndüler.

— Mahvolduk. Bu adamın inadı yüzünden hepimiz gürültüye gideceğiz.

— Vallahi çok uğraştım ama inkâm yok. dediği dedik. Kat'i kararını vermiş, darağacına giderim, yine âtîfet dilenmem diyor.. Onlar istedikleri gibi telgraf çeksinler, beni braksınlar.

— Ne inad bu yahu! Bunun şeref ve haysiyetle alakası ne? Bir formaliteden ibaret. Söylemedin mi, anlatmadın mı?

— Her şeyi söyledim ama viz geldi. O, kararını vermiş. Döndürmenin inkâm yok.

— Hayır, Esref, hayır. Mutlaka dönecek. Sen onu döndürecekisin. Bunun başka yolu yok. Bu işi sen yapacaksın. Mutlaka yapacaksın.

— Peki, bu çekilecek âtîfet talebi telgrafında tadilat yapmak mümkün değil mi?... Bunu bu şekilde yapmasak da suya sabuna dokunmadan bir şeyler yazsak olmaz mı?

— Olur, canım, olur. Esas itibariyle muvafakat etsin. Onun istediği gibi yazarız.

— Fakat şimdi çok şüphelidir. Biraz geçsin, bir iki saat sonra bir kerre daha görüşüp ikna etmeğe çalışalım.

— Hey Allah razı olsun! diye Müstak boynuma sarıldı.

— Haydi Esrefçğim, sen bu işi mutlaka becerecekisin. Ne yapıp yapıp ikna edecek sinir.

— Üzerine varmayalım da biraz sinirleri yatışsın.

Hepsi endişe içinde. Ankaradan esen o badi saba, sam yeli oldu, ruhları zehir-

— Hayır kardeşim. Sen böyle bir suikasten müberrasin. Yalnız ben, benim büyük Peygamberimizin yüksek siyasetine göre hareket etmeni rica ediyorum.

— Esref, beni ikaz ettin. Sana candan teşekkür ederim.

— Dedi ve ağlamağa başladı. Başını iki elleri arasına aldı, çocuk gibi hüngür hüngür ağlamağa başladı. Beni de ağlattı. Bir müddet için hiç konuşmadı. Ben de bir şey söylemedim. Birlikte hayli gözyaşları döktükten sonra:

— Kardeşim, Velidçğim, dedim, su limonatanadan bir iki yudum alr mısın?

Bardağı verdim, içti. Gözlüğünü çıkardı. Nazarlarını bana çevirdi. Baktım, gözlerinde hayat eseri, yaşamak eseri belirmişti.

— Şunu da ilâve etmeme müsaadenizi rica ederim. Bu yazılacak telgrafta suya sa-

ve inada mahal yok.

— Allahaskına beni bırakınız. Ne isterlerse yapınlar. Ne dileneceklerse dilensinler, ben kat'iyyen hiç kimseden âtîfet dilenmem.. İşte o kadar.

— Basit bir şey bu. Velid izam etti, mesele yaptı; diyorlar. Bu, âtîfet, talebi değil, bir formalite. Mahkeme bir suç bulamamış.

ledi.

Öğle oldu. Yemek vakti geldi. Yemekte herkesin lokması boğazında. Velid sofraya gelmedi. Odasında kapanmış, oturuyor. Müteaddit defalar buyurtulduğu halde gelmedi.

Yemekten sonra bir tepsie biraz bir şeyler koyarak bu vesile ile tekrar yanına girdim.

— O ne? dedi.

— Hiç Limonata. Biraz da kahvaltı. Sabah da bir şey yemediniz. Birkaç lokma almanız eyi olur.

— İstemem. Hiç bir şey istemem.

— Yapma kardeşim, böyle zamanlarda sükunetle hareket lazım. Sizin celâdetinizi herkes bilir. Şeref ve haysiyetiniz için hayatınızı feda edeceğinize de hiç kimsenin zerre kadar şüphesi yok. Fakat böyle tehlikeli zamanlarda hayatı korumak da bir farizai dîniyedir. Peygamberimiz bile müşriklerle mücadelede nice ağır şartlar kabul etti. Senin gibi, celâdetli ve şehâmetli Ömerin havsâlası bunu almadı. Fakat peygamberimiz onu teskin etti. İslâmın hayatı namına ağır şartlar kabul etti. Peygamberimiz bu ağır şartları kabul etmekle şeref ve haysiyeti mi kırdı? Yoksa İslâmın hayatını kurtarmakla istâmîyâtın şeref ve haysiyetini dünyaya mı tanıttı?

Sonra bir nokta daha var: Sizin gösterdiğiniz bu hassasiyet, elbette sayanı takdirdir. Ancak bir şartla ki yalnız şahsınızı alâkadar eder, bir hususta olursa!...

Bunu söyler söylemez, hemen döndü, gözlerini açarak:

— Ne demek istersin? dedi.

— Kardeşim, sakın ol. Burada on kişinin hayatı mevzu bahisdir. Senin hassasiyetin yalnız nefsinin münhasır kalsa eyi. Fakat bu on kişinin hayatı pahasına —Celâdet diyeyceğim, ama diyemiyorum— hassasiyet göstermen, pek doğru olmasa gerek.

Bu sözüm, bir yıldırım süratıyla Velid'in kafasında bir fesir husule getirdi.

Onun zâif tarafı idi bu. Başkasının fe-lâketi üzerine bağdaş kurup mağrur olamazdı.

— Ya!... Demek ben nefsinin gururu için on kişinin hayatına sulkaş ediyorum. Ev, benim hatırıma gelmemişti.

buna dokunmayacak şekilde olacak. Alelâde birkaç sözden ibaret.

—Artık kapansın bu mesele!

Biraz daha afaki konuşuktan sonra yanından ayrıldım. Konuşmamız bu defa uzadığı için dışarıdakiler gıdıracak hale gelmişlerdi. Fakat beni beşuş bir halde görünce boynuma sarıldılar, sevinç yaşlarıyla beni kucakladılar.

Hemen birkaç kelimeden ibaret bir şey yazıldı. Hepimiz imza ettik. Biraz sonra Velide götürdüm. Göz gezdirdi. Hiç bir şey söylemeden imza etti.

İşte bu tarihi hikâye böyle sona erdi.

Koca Velid, kahraman Velid! Celâdetli, şehâmetli Velid! Ömerin ruhunu yaşayan Velid! İslâm davasının sadık mücahidi Velid! Allahın gufranına bürünerek muallâ kabrin-

de sonu sefifle Yaşa.

Ankara'ya mahut telgrafı çektiğinden sonra artık terahladık. Beraet kararını bekliyoruz. Çok geçmeden cevap geldi. Danışıklı doğdu. Şifre memuru derhal müjdeledi. Çılgın bir sevinç ortalığı kapladı. Bilhassa Müştak, Sadri Ethem ve Suphi Nuri gılgına döndüler. Velid ile Fevzi Lütfi ise hiç sevinç alametini göstermiyorlar, somurtmuşlar, bunların çılgınlıklarını hayretle temaşa ediyorlar.

O gece böyle geçti. Ferdası ilhamlar geldi: Mahkemede müdafaa yapılmıyacak, bir iki cümle ile beraet talep olunacak. Hiyaneti vataniye ile maznun başmuharrirlerin bir kısmı hazırladıkları müdafaa nameleri büküp büküp ceplerine koydular, bir kısmı da parça parça yırtıp sepete attılar. Velid hiç kondurmuyor, bütün bu hareketleri nefretle seyrediyor. Atıfet dilenen telgrafa inza koyduğu için mükedder ve mahzum.

Nispet mahkeme günü tekrarrü etti. Herkes ayırdı, kuşandı. Tıraş oldu. Süslendi. Bayan sabahı gibi neşe ve sürur içinde uğraşmalarının gölgesinden geçilerek mahkemeye gidildi. Artık hiç bir korku, bir uzantı yok. Mahkemenin de gazup nazarları sönmüş. Hakimler beşuş, gazeteciler

beşuş. Zemin, asuman, her taraf beşuş. Reis, müddeimumumiye işaret etti. Müddeimumumi Avni (Doğan) hey şu iddianamesini okumağa başladı:

İ D D İ A N A M E

Şark vilâyetlerimizde zuhur eden isyanın muharrirleri olmak üzere muhakemeye icra kılınan Vatan Gazetesi sermuharriri Ahmet Emin ve Sebülreşad sahip ve muharriri Esref Edip beylerle rüfekası hakkında Ali mahkemenizce verilecek kararın cumhuriyet idaresi ile meykil iktidarda bulunan firkanın gelecek nesillere kıymetli hatıralı ağaleti (!) olmak üzere ihtikâl etmesi lâzımdır.

Bunun için mahbuzları olan hiyaneti vatan fiilinin teşrihinden evvel Türk camiası siyâsesinin isyandan biraz evvelki vaziyetini arzâ lüzum görmekteyim.

Etikâl mücadelesini kat'i bir hamle ile neticelendiren ordumuzun zaferi Lozan sulhu ile tıvı, ettikten sonra köyüne dönen muharrirlerimizde, politika ve ihtirâstın uzak bir hayat yaşamak emeli uyanmış. Bir tarafta efradı millet, yanan, yıkılan köyleri huzur ve emniyet içinde tamir ile meşgul ederken, diğer tarafta cumhuriyet müessesatı âliyesi inkılâptan aldığı

veti düne nisbetle daha âli ve daha kaadir bir vaziyettedir.

Memleketi şuriş ve nifaka sokan avamlin taharri ve tecziyesiyle meşgul olan mahkemeniz bu meydana matbuat erkânından Ahmet Emin ve Esref Edip beylerle rüfekasını celp ve tevkif etti. Seksen yedi gündenberi devam eden muhakemat ve tetkikat neşrettikleri makalelerle devletin emniyeti dahiliyetini ihlâl ve manzaral nifak tevliidiyle isyanın husulünü teshil eylediklerini sahal ispata çıkarmıştır, yalnız irtikâp olunan bu fiilin hiyaneti vataniye kanununda tarif ve tavih olunduğu veçhile «an kastin» yapıp yapılmadığı hususunda makamı iddianın mütalâası, şahsi infialler ve müvazenesiz hitlerle yazılan ve binnetice şuriş ve nifak tevilit eden bu makalâtin Şarkta zuhur eden isyanın «an kastin» husulü için yazılmadığı surettindedir.

Bu sureti iddiaya nazaran irtikâp eyledikleri cürüm, kanunî cezanın birinci bahının ikinci faslında tadad ve matbuat kanununun on yedinci maddesiyle ve matbuat cezasını meyanına ihlal olunan devletin

zinde bir ruh ile yeni kanunları vazî ve icrayı bir vazifele açile telâkki eylemiş idi,

Fakat yıkılan köhne müessesatın taraftarları ve mazîye merbut dar kafalı mahdut eşhas ile maşetlerini sefil maceralarda arayan politika muhterislerinin perde arkasında inkılâp ve cumhuriyetin mesaisine engel olmağa çalışacakları da şüphesizdi. Bu esasî yeni idarenin milletimize bahşettiği vâsi hürriyetten kendi hesaplarına istifade ederek kuvvetini irticadan alıp başka emelleri ihtiva eyleyen şuriş ve nifak çıkarmayı tasavvur ettikleri sırada matbuatın mühim bir kısmı muhtelif saiklerle hükümeti zayıf düşürecek ve biltzum hücumlarına başladılar. Bazan yanlış bir istihbarın, bazan da şahsi bir infialin doğurduğu haleti ruhiye altında hürriyeti matbuatı süstümlenil ederek devletin emniyeti dahiliyesini ihlâlden sakındırdılar. Ali mahkemenizde kiraat olunan baştanbaşa mugalata ve iftiradan ibaret yazılarla vahdeti milliyeye manevi suikast yapmaktan çekinmediler. Milleti rapî ümit ettiği müessesesi çamurdan çamura atıldı. Millet Meclisi emirberlik ve usaklıkla, hükümet hiyanetle, rüesayî inkılâp diktatörlükle, mevkiî iktidarda bulunan Halk Fırkası hususî emellerini icra için «tedhiş idaresini isteyen bir kuvvet» olmakla itham edildi. İs, rutubet kokan, kapısında örümcekler yuva tutan ve rübu asirlik tedris ile alelade imlâyî öğrenmekten ihzârî azeden medreseciklerin kapatılmağı bile müessesetü diniyyenin seddi suretiyle ilân ve tahrikâta vesile ittihaz olundu.

Hülâsa, efkârı umumiyenin selâmeti muhakemesini ihlâl için ne yapılmak lâzım ise yapıldı. Arkasında merhamet bekleyen eşhası sefilenin icrayı mel'ânetleri için istedikleri manzaral nifak ve kabiliyeti ifsat ihzar olundu.

İşte bu sırada zenginî müsait bulan Şeyh Said isyan bayrağını kaldırdı. Müziç ve çetin mücadeleden çıkarak iktisadî vaziyetin islahı için sükûn ve huzura ihtiyacı olan âsil Türk yavruları çift ve çubuğunu terk ve bütçesinden lâkal yirmi milyon kroyer ve bütçesinden lâkal yirmi milyon lirayı feda ederek tehlikeye düşen inkılâp ve cumhuriyeti müdafaağa koştı. Ve bir darbel ulviye ile hiyanet şebekesini parçaladı. Bugün devlet meşurunu ve cumhuriyet kuv-

lerinin bu müvacaatı nazarı maksad olarak heyeti muhteremenize tevdiî mektuplarına yakışan bir hareketi ulviyedi.

Binaenaleyh isyanın muhteremleri olmak üzere tahtı muhakemeye alınmış mumaileyhimin bermucibi talep dâvalarının istimama nihayet verilmek tahlîyei sebillerinin icra buyurulması ve Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemâl beye isnat olunan kavlen hiyaneti vataniye fiili ihbar mahiyetinde olup hükme kâfi bulunmadığını

yalnız Adana mahkemesi mahkemesinin mururu zamanı vukuundan evvel taklîbatı kanuniyeye iptidar eylediği mukateleye tahrik hususundaki neşriyatından dolayı usulün 299 uncu maddesi delâletiyile ve matbuat kanununun 17 nci maddesinin fıkralı ahresî hükümüne tevfiğin mücrimiyet kararı itasını talep ederim. 13 Eylül 1341

Müddeimumumi
Avni (Doğan)

okumağa başladı.

İDDİANAME

Şark vilâyetlerimizde zuhur eden isyanın muharrirleri olmak üzere muhakemeleri icra edilmiş Vatan Gazetesi sermuharriri Ahmet Emin ve Sebilürreşad sahip ve muharriri Esref Edip beylerle rüfekaş haklarında Ali mahkemenizce verilecek kararın cumhuriyet idaresi ile mevkil iktidarda bulunan firkanın gelecek nesillere kıymetli hâtrai adaleti (!) olmak üzere intikal etmesi lâzımdır.

Bunun için mahbuzları olan hiyaneti vatan fütûhinin teşrihinden evvel Türk camiası siyasetinin isyandan biraz evvelki vaziyetini arzâ lüzum görmekteyim.

İttikâf mücadelesini kat'i bir hamle ile netice almayan ordumuzun zaferi Lozan gulu ile devrünü ettikten sonra köyüne dönen İbrahimanlarında, politika ve İhrâstan uzak bir hayat yaşamak emeli uyanmış. Bir tarafta efradı millet yanan, yıkılan kâhleri huzur ve emniyet içinde tamir ile meşgul ederken, diğer tarafta cumhuriyet müessesatı âliyesi inkılâptan aldığı

veti düne nisbetle daha âli ve daha kaadir bir vaziyettedir.

Memleketi şurîş ve nifaka sokan avamlinin taharri ve tecziyesiyle meşgul olan mahkemeniz bu meyanda matbuat erkânından Ahmet Emin ve Esref Edip beylerle rüfekaşını celp ve tevkif etti. Seksen yedi gündüsbir devam eden muhakemat ve tetkikat neşrettikleri makalelerle devletin emniyeti dahiliyetini ihlâl ve manzaral nifak tevliidiyle isyanın husulünü teshil eylediklerini sahai ispata çıkarmıştır, yalnız irtikâp olunan bu fiilin hiyaneti vatanîye kanununda tarif ve tavzih bulunduğu ve hile «an kastin» yapıp yapılmadığı hususunda makâmı iddia mütalâası, şahsi infialler ve müvazenesiz ölçülerle yazılan ve binnetice şurîş ve nifak tevliit eden bu makalâtın Şarkta zuhur eden isyanın «an kastin» husulü için yazılmadığı suretindedir.

Bu sureti iddiaya nazaran irtikâp eyledikleri cürüm, kanunî cezanın birinci babının ikinci faslında taddad ve matbuat kanununun on yedinci maddesiyle ve matbuat ceralini meyana ihâl olunan devletin emniyeti dahiliyesini ihlâlâ matuf ceralinden addolunmak iktiza eder.

Matbuat kanununun 32 nci maddesi «Ceralini matbuat aleyhinde tarhi neyrinden itibaren üç ay zarfında ikame olunmayan dâvâlar istima olunamaz» diye muharrer olduğuna nazaran cürümün mevcudiyetine rağmen heyeti muhteremenizce istimai dâvaya imkân bırakmamıştır.

Kanunu hâkim kılmak vazife âliyesini necip bir umde olarak kabul ve ilân eyleyen idarei haziranın muhterem hâkimleri, kanunun emri ve hile matbuat dâvasında cürümün mevcudiyetine rağmen dâvanın istimâna nihayet vermenizi rica ederim.

Tarhi adli ve siyasetimize yüksek bir hâtrai adalet (!) olarak intikal edeceğinde şüphesiz olmayan bu talebinie Büyük M. Meclisine, rüesayı inkılâba ve mevkil iktidarda bulunan firka matbuat tarafından isnat olunan «tedhiş idaresi» isnadını da bilfiil tekzip etmiş oluyorum.

Erkânı matbuatın bazı hücumlarla ika ettikleri zarardan nedametle Reiscumhur hazretlerine müracaatları ne kadar temiz bir eseri intibah ise müşarüfleyh hazret-

muhakemesini ihlâl için ne yapılmak lâzım ise yapıldı. Arkasında merhamet bekleyen eşhası sefilenin icrayı mel'ânetleri için istedikleri manzaral nifak ve kabiliyeti ifsat ihzar olundu.

İşte bu sırada zengin müsaait bulan Şeyh Sait isyanı bayrağını kaldırdı. Müziç ve çetin mücadeleden çıkarak iktisadi vaziyetin ıslahı için sükûn ve huzura ihtiyacı olan âsil Türk yavruları çift ve çubuğunu terk ve bütçesinden ikakal yirmi milyon lirayı feda ederek tehlikeye düşen inkılâp ve cumhuriyeti müdafaaaya koştu. Ve bir darbe üviye ile hiyanet şebekesini parçaladı. Bugün devlet meclisleri ve cumhuriyet kuv-

lerinin bu müracaatı nazarı mahallâ olarak heyeti muhteremenize tevdiî ile kendilerine yakışan bir hareketi üviyedi.

Binaenaleyh isyanın muharrirleri olmak üzere tahtı muhakemeye alınan mumaileyhimin bermucibi talep dâvalarının istimâna nihayet verilerle tahliyei sebillerinin icra buyurulması ve Tök Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemalî beye isnat olunan kavlen hiyaneti vatanîye fiili ihbar mahiyetinde olup hükme kâfi bulunmadığına

yalnız Adana mahkemesi asuyesinin mururu zaman vukuundan evvel takibatı kanuniyeye iptidar eylediği mukateleye tahrîk hususundaki neşriyatından dolayı usulün 299 uncu maddesi delaletiyile ve matbuat kanununun 17 nci maddesinin fıkralı ahireti hükmüne tevfiikan mücrimiyet kararı itasım talep ederim. 13 Eylül 1341

Müddelumumî
Avil (Doğan)

Y a z a r l a r	Cilt	Yeni Sebilürreşad		Sayfa
		Sayı	Ay Yıl	
Eşref Edip : Sebilürreşad'ın Reşad İstiklal Mahkemele- rinde...				
	-1- 12	(282)	12. 1958	111
	-2- 12	(283)	12. 1958	126-127
	-3- 12	(284)	1. 1959	140-141
	-4- 12	(285)	1. 1959	154-155
	-5- 12	(286)	2. 1959	169-170
	-6- 12	(288)	3. 1959	200-201
	-7- 12	(289)	3. 1959	216-218
	-8- 12	(290)	4. 1959	239-240
	-9- 12	(292)	5. 1959	265-266
	12	(293)	5. 1959	281-282
	-10- 12	(294)	9. 1959	305-306
	-11- 12	(295)	10. 1959	325-326
	-12- 12	(296)	10. 1959	340-341
	-14- 12	(297)	11. 1959	354-355
	-15- 12	(298)	12. 1959	367-368
	-16- 12	(299)	12. 1959	392-394
	-17- 12	(300)	12. 1959	399-400
	-18- 13	(302)	1. 1960	24-26
	-19- 13	(303)	2. 1960	41-42
	-20- 13	(304)	2. 1960	51
	-21- 13	(305)	3. 1960	71-72
	-22- 13	(306)	3. 1960	93-94
	-23- 13	(307)	4. 1960	107-108
	-24- 13	(308)	4. 1960	120-121
	-25- 13	(309)	5. 1960	136-138
	-26- 14	(330)	12. 1951	72-73
	-27- 14	(331)	1. 1962	87-89
	-28- 14	(332)	2. 1962	105-106
	-29- 14	(333)	3. 1962	126-127
	-30- 14	(335)	5. 1962	150-151
	-31- 14	(336)	5. 1962	166-167
	-32- 14	(337)	6. 1962	185-186
	-33- 14	(338)	7. 1962	200-201
	-35- 14	(339)	7. 1962	217-218
	-36- 14	(341)	9. 1962	248-249
	-37- 14	(342)	9. 1962	260-261
	-38- 14	(343)	11. 1962	281-282
	-39- 14	(344)	12. 1962	293-294
	-40- 14	(345)	2. 1963	316-317
	-41- 14	(346)	2. 1963	331-333
	-42- 14	(348)	5. 1963	361-362

I. TEVKİFTEN MUHAKEME GÜNÜNE KADAR

Adada

1926 Mayıs ayı, Heybeli Adaya yeni göç etmişiz, bir sabah vapura yetişmek üzere Bahriye mektebi yanından hızlı iniyorum.

Sokağın karşısındaki polis karakolunda bir kaynaşma nazarı dikkatimi celb etti yürüdüm. Bir polis bana doğru gelmeğe başladı, biraz karakola kadar gelmemi söyledi. Komiser ayakta geziniyordu, Biraz heyecanlı idi. Alınan emir üzerine tevkif edildiğimi tebliğ etti.

Böyle bir şey beklemediğim halde hiç bir telâş göstermedim, içime korku da gelmedi. Korkacak ne var? Yarası olan kocunur.

Mamafi vaz'iyet ciddi. Kürd isyanı bastırılmış. Takriri sükün gibi şiddetli kanunlar çıkmış, İstiklâl mahkemeleri kurulmuş, her gün bir çok adamlar tevkif olunarak istiklâl mahkemelerine sevk ediliyor. Sinirler gergin. Zabıta memurları büyük faaliyette.

Evde Taharriyat

Komiser bey benim telâş göstermediğime âdetâ memnun oldu. Şimdi alelusul evvelâ evin teharrisi lâzım. İki memur terfik etti. Adanın yokuşlarını çıkmaya başladık. Evimiz çamlara yakın. Hayli yüksekte. Kapıyı çaldığımız zaman beni polislerle birlikte gelmiş görünce evde telâş gösterdiler. Onları teskin ettim on, onbeş dakika kadar taharriyat devam etti. Hiç bir şey bulunamadığına dâir zabıt varakasını hep beraber imza ettik.

Evdekilere veda ettik. Artık uzun bir zaman için avdet edemeyeceğimiz anlaşılıyordu. Evden uzaklaştığımız halde ağlamaları, feryadları işidiyordum.

— Polis efendi, çabuk yürüyelim, dedim.

Zaten inişleri sur'atle iniyorduk. Bir kaç dakika sonra komiser bir zabıt varakasını okudu.

Pendik Tariki ile İstanbula

Adadaki vazifeleri tamam olmuştu. Şizi İstanbula merkeze sevkedileceğiz. Sabah vapurları gitmiş. Ancak öğleden sonra vapur var. Baktım, komiserin canı sıkkın İmdadına yetişin: Pendik tankıyla gidelim, dedim.

— Öyle ya, dedi, beş dakika sonra İstanbul'dan vapore geliyor.

Yanımda bir sivil memur. Komiser beye: Allaha ismarladık, dedik. Vapore hareket etti. Adaların en güzel zamanı, güneş yükselmiş, deniz sâkin, âdetâ bir göl gibi durgun, tepelerin yeşil örtüleri parıl parıl parlıyor, anlaşılıyorki bu sene bu güzel yerlerden uzak kalacağız.

Fakat buna ne lüzum var? Beyhude zahmet! Kürd isyanıyla bizim ne münasebetimiz olabilir? Kim bilir, neden böyle bir şeye lüzum görüldü? Masonluk hakkında yazdığımız bir kaç makale mi acaba infiali mucib oldu? Yoksa esbabı mucibe sonramı hazırlanacak? o sırada dahiliye vekili Farmason Cemil beydi.

Büyük adayı geçtik. Pendiğe çıktık. Oradan trene binerek Haydarpaşaya, İstanbula geldik.

Polis Müdüriyetinde

O zaman polis merkezi Babialî karşısında, eski Şurayi devlet binasında büyük kapıdan içeri girdik. Geniş avlı birçok yeni misafirlerle dolu. Fotoğrafları alıyor. Bizim de fotoğrafımızı aldılar. Biraz sonra şube müdürünün yanına geldik. Çehresi çok sertti. Ben de bilâkis çok sâkindim. Müdür biraz hayret etti. Yine sert bir ifade ile:

- İdarehanede taharriyat yapılacak, dedi memurlarla beraber gideceksiniz.
- Peki efendim.

İdarehanede Taharriyat

Yedi, sekiz sivil memur, birde üniformalı mıntika komiseri, Babîâlî caddesinde, Reşidefendi hanındaki Sebilürreşad İdarehanesini istilâ ettiler. Şeflerinin tâlimatı dâiresinde taharriyat başladı. Kütüphanelerde, yazı masalarında, kasadaki evrak ortaya döküldü. Ara sıra memurlar birer kâğıt şeflerine gösteriyorlar. Biraz okuyorlar, sonra atıyorlar. Ben bir kenara oturmuş, onların yaptıklarını seyr ediyorum. Dağıttıkları bu evrak sonra nasıl yerliyerine yerleştirilecek, diye düşünüyorum. Nihayet taharriyat hitam buldu. Hiç bir evrak bulunmadığına dâir zabıt varakası tanzim olundu. Hepimiz imza ettik, gelen memurlara:

- Bu günün hatırası olmak üzere size birer kitap hediye edeyim, dedim.

Memnun oldular, o sırada yeni neşretmiş olduğumuz Mevlânâ Mehmed Alinin (Peygamberimiz aleyhisselâm) eserinden birer nusha, her birine ayrı ayrı ithaf ederek ve imzalayarak, verdim.

O alayla İdarehaneden çıktık. Merkeze geldik. Zabıt varakasıyle beraber bizi şube müdürünün yanına götürdüler. Müdür zabıt varakasını tedkik etti. Ayakta duran memura:

- Hiç bir şey mi bulamadınız? dedi.

- Hayır efendim, bütün evrakı dikkatle tetkik ettik. Hiç bir şey bulamadık.

Bana döndü: — Buyurunuz efendim, biraz istirahat ediniz. Size bir kahve söylesinler. Sizi yorduk.

— Estağfirullah efendim. Bir vazifenin ifası. Memur beylerin gösterdikleri nezaketten dolayı teşekkür ederim.

Muhib Beyin Odasında

Kahvemizi içip biraz istirahattan sonra diğer bir odaya geçtik. Müdirandan bizim hemşeri Serezli Muhib Beyin odası. 33 dereceli Mason.

- Geçmiş olsun, dedi.

— Merak etme, burada rahat edersiniz, bu gece burada, benim odamda kalırsınız, evden bir yatak getirtiriz. Şu koltuklar yanyana getirilirse karyola vazifesini görür. bu gece burada kalacaksınız. Yarınki trenle Ankaraya hareket edeceksiniz. Yalnız bir şeyden evvel sana bir portatif karyola lazım, gittiğin yerde kurar, üzerinde yatarsın. yoksa sıkıntı çekersin.

Hemen bizim kâtiba bir memur gönderdi. Evden yatak getirtti. Bir de portatif

karyola, çamaşır, elbise ve sâire hazırlattı. O gün geç vakta kadar dâirede kaldım. Muhib bey çok hoş bir zattır. Dünyada gam nedir, bilmez. Onun hoş sohbeti bana mevkuf olduğumu unutturdu.

Ankarada ihtilattan meni

Ferdası Haydar Paşa treniyle, hayli kalabalık mevkularla birlikte Ankaraya hareket ettik. Ankarada bizi evvelâ istiklâl mahkemesine sevk ettiler. Beş on dakika orada kaldıktan sonra Cebecideki tevkifhaneye götürüldük. Diğerleri ne oldu bilmem. Beni jandarma kumandanının üstündeki bir odaya koydular. Kapısını çekip kilitlediler. Koca odada benden başka kimse yok. İhtilâttan men' olduğumu anladım. Telâş, endişe manasızdı. Bu hayata uymak, çapraşık düşüncelerle üzülmemek en mâkul hareket. Oda çırcıplak. Oturacak bir sandalye bile yok. Ben hemen İstanbuldan getirdiğim portatif karyolamı açtım, diğer eşyaları bir kenara koydum. Karyolanın üzerine şöyle bir uzandım. Yol yorgunluğu var. Biraz uyumuşum. Gözümü açtığım zaman dışardan kapının kilidi açılmakta olduğunu gördüm. Tevkifhane müdürü jandarma yüzbaşısı İsmail Hakkı bey odaları kontrol ediyordu. Kaşları çatık, bakışları sert, odayı ve beni süzdü. Karyola nazarı dikkatini celb etti. Sert bir ifade ile:

— Bunu nereden buldunuz? dedi.

— İstanbuldan getirdim, dedim.

Hiç bir şey söylemedi. Bir suâl de ben sorayım, dedim, belki biraz yumuşar:

— Bu oda yalnız bize mi tahsis olundu?

Bu sualime kızdı. Yine sert bir cevap verdi:

— Orası sana aid değil!

Bu def'a da ben sustum. Kapıyı hızlı çekti ve kilitledi.

Artık vaziyet anlaşılıyordu. Biz ihtilattan memnu olarak bu odada oturacaktık. Eğer burada kalacaksak burası fena değil, âlâ bir yer, yeni yapılmış bir bina. Şeraiti Sıhhiyeyi tamamiyle haiz, amma ihtilattan memnu olarak. Olsun. Burada zaten kiminle ihtilât edeceksin? şu çatık kaşlı, sert yüzlü yüzbaşı ile mi? Yoksa şu süngülü jandarmalarla mı? Allah verede bizi burada bıraksalar...

bu ihtilattan memnuniyet, beni âdetâ memnun etti. Yanıma bir kaç kitap almıştım. Onları mutalea ile vakit geçiriyordum. Yalnız İstanbulda çoluk çocuğu merak ediyordum. Onlar şimdi kimbilir ne kadar endişe ve telâş içinde idiler? Benim buradaki vaziyetimi bilseler belki müteselli olurlardı. Bir mektup yazdım. Merak edecek bir şey olmadığını anlattım.

Bir arkadaş geldi çetereisi

Bir hafta kadar o vaziyette kaldıktan sonra günün birinde bir arkadaş getirdiler. Tanımadığım bir zat. Selâm verdi. Kendini şöyle döşeme tahtaları üzerine attı. Yorgun olduğu anlaşılıyordu. Hemen bir kahve pişirip kendisine verdim. Biraz yemek hazırladım. Arkasından bir kahve daha içtikten sonra kendine geldi. Konuşmağa başladı.

Kendisinin kim olduğunu anladık: Vaktiyle çete reisliği yapmış. Hayli zaman

dağları dolaşmış, şimdi Adapazarında işiyle güciyle meşgul bir Çerkes. Tevkit sebebini bilmiyor. Günün birinde tutup göndermişler.

— Belki sizden eski hesapları soracaklar, dedim.

— Zannetmem, dedi; o eski hesaplar Adliye vekâletine ait şeyler.

Artık masal gibi eşkiya hayatına dâir menkıbeleri dinledik durduk. Adam öldürmeler, baskınlar, musademeler, dağa adam kaldırmalar... Bitmez tükenmez menkıbeler! Bazan içime korku gelirdi: ya bu adam herhangi bir sebeble hiddete gelir de kendini yine dağda zannederek bana hücum ederse ne yapardım?

Bizi sabah akşam beş on dakika dışarı çıkardıkları zaman süngülü jandarmalar onun etrafını öyle alıyorlardı, öyle dikkat ediyorlardı ki... O sebeble bizim oda daima sıkı bir nezaret altında idi. Pencere yanına gelip de dışarı bakacak olsak, hemen aşağıdan yüzbaşının azarı işitilirdi:

— Geri çekil!

Kendimizi göstermeksizin odanın ortasında durup oradan ancak Ankara afakını seyr edebiliyorduk.

Münferid Hücreye nakil

Bir müddet bu hâl ile geçtikten sonra bir gece yatsıdan sonra tevkifhanede büyük bir faaliyet his ettik, jandarmalar kaynaşıyor, kapılar açılıp kapanıyor, merdivenlerden inilip çıkılıyor, acaba ne var? Diye endişeye düştük. Biraz sonra bizim kapının kilidi açılmağa başladı halecan içinde gözlerimiz kapıya dikildi. Kapı açılınca yüzbaşı, arkasında süngülü jandarmalar göründü. Yüzbaşının hâli korkunç. Şiddetinden bastığı yerler batacak zan edersiniz, girer girmez bana gayet sert bir emir:

— Haydi, eşyalarını topla!

Ne oluyorduk? sormağa bile cesaret yok. Hemen eşyalarımı toplamaya başladım. Eşyam da hayli çoğalmış: Karyola, bavul, kahve, yemek pişirecek takımlar, sepet, şilte, yorgan... Ankarada ahbablardan biri tevkifhaneye bir şilte ile yorgan göndermişti. Bu şilte ile yorganı bir çarşafa sardım. Karyolayı söküp arasına koydum. Ben eşyayı toplarken yüzbaşı odadan çıktı, diğer odaya gitti. Orada da şiddetli emirler vermeğe başladı, odada kalan jandarmalara sordum:

— Nereye gidiyoruz?

— İçeri, hapishaneye nakil ediliyorsunuz.

— Bu eşyanın bir kısmını sonra alsam olmaz mı?

— Şimdi ne götürebilirsen o kadar. Kalanları bir daha alamazsın.

Vaziyette büyük bir tehavül var. Bu zamana kadar şaka gibi gelen bu tevkif hâdisesi şimdi ciddiyet ve ehemmiyet kesb ediyor. Bu, bana mahsus mu? Yoksa umumi mi? Bunu anlayabilsek teselli noktası bulabiliriz. Eşyalarımı toplarken jandarmaya sordum:

— Yalnız bizim odayı mı nakl ediyorsunuz?

— Hayır, bütün odaları nakl ediyoruz, yeni misafirler geldi. Onlar bu odalara alınacak.

Bunu anlayınca ferahladık. Biraz daha kuvvet geldi. Bir kaç dakika sonra

yüzbaşı yine göründü. Ateş saçan itadesiyle:

— Daha mı hazırlanmadınız?

— Hazırız efendim.

Çarşafa sarılı şilteyi, yorganı, portatif karyolayı şöyle bir sırtladım, fakat bavul, sepet de var. Jandarmaya dedim:

— Şunları da sen alsan olmaz mı?

— Aman ne söylüyorsun? Yüzbaşı bey öldürür bizi.

Baktım ki kimseden imdad yok, onları da bir koluma aldım. Sürüklene sürüklene, sürükleye sürükleye merdivenlerden inmeğe başladım. İcabında hayatta hammallık de lâzım, dedim. Güç hâl ile merdivenleri indik. Süngülü jandarmaların biri önde, biri arkada gidiyoruz.

Demir kapılar korkunç yerler

Karanlık. Yalnız kapılarda isli lâmbalar var. Büyük bir demir kapının önüne geldik. Kapı açıldı. Girdik, biraz yürüdük. Yine bir demir kapı daha. Oradan da girdik. Karanlık, dar koridorlardan geçiyoruz. Tavanlar yeni beton dökülmüş. Tahta kalıplar, direkler henüz çıkarılmamış. Zemin tesviye edilmemiş. İnişli, yokuşlu yerler. Öndeki jandarmanın elinde isli bir lambanın titrek ışıkları bize anak yol gösterebiliyor. Biraz yürüdükten sonra yer altında bir mahzen kapısı gibi demir bir kapının önünde durduk. Jandarma kapıyı itti. Kapının arkasındaki toprak yığını henüz tamamıyla temizlenmemiş. Kapı açılmadı. Jandarma eline bir direk parçası aldı. Onunla kapıyı vurmaya ve itmeye başladı. Gece vakti o karanlıklarda, o ıssız yerlerde, yeraltı mahzenlerinde tahta ile demirin musademelerinden, aman ya Rabbim, ne korkunç sesler çıkıyor! bir hayli mücadeleden sonra nihayet kapıdan bir insan girebilecek, kadar bir aralık temin edildi. Jandarma içeri girdi. Ben de arkasından içeri girince yüreğimi bir haşyet kapladı. Odanın içinde dikili direkler... Yeni dökülen beton tavanın istinadgâhları... Mezarlıktaki serviler gibi korkunç... taş duvarlar sıvasız... zemin rutubetli toprak yığınları...

Karanlık hücrede

İşte şimdi iş sahilleşmişti, eşyayı koridorda bir tarafa bırakmıştım. Parça parça kapının aralığından içeri soktum. Jandarma demir kapıyı çekti ve kilitledi. Ayaktayım. İçerisi zifiri karanlık. Acaba kibriti bulabilir miyim? gözü görmeyen adamlar gibi sepeti karıştırmğa başladım. Nasılsa elime geçti. Büyük muvaffakiyet. Kibriti yaktım. Sepette ufak bir idare lâması var. Onu çıkardım. Yaktım. Etrafı tedkik ediyorum. Şurada ufak bir pencere var, kalın demir parmaklıklı. Yaklaştım. Dışarıya baktım. Karşıda sıvanmamış büyük bir duvardan başka bir şey görülüyor. Semayi görebilir miyim, diye baktım. Mümkün değil. Ortalığı dinledim. Nöbetçi jandarmanın ayak sesleri geliyor. Dolaşılıyor.

Burada ışık görünce pencereye yaklaştı.

— Merhaba hemşerim, dedim; burası neresidir?

— Münferid hücreler. İşte boyuna bu sıradakiler hep böyle.

— Yeni mi yapıldı bunlar?

— Evet, betonları döküleli bir hafta oldu.

Anlaşılan bizler gibi misafirler için hazırlanmış. Betonlar biraz donar donmaz bizi buraya nakl ettiler. Etraftan açılıp kapanan demir kapıların sesleri gelmeye başladı. Demek dışardaki ihtilattan memnu, bütü mevkıflar bu münferid hücrelere naklediliyor. Yarım saat kadar bu faaliyet devam ettikten sonra ortalığı müthiş bir süküt kapladı. Bunu niçin gece vakti yapmışlardı? Gündüz olamaz mıydı? Akşam üzeri yeni misafirler gelmesi bu heyecanlı vaziyeti ihdas ettiği anlaşılıyor.

Metanetimi muhafaza

Herne ise, artık ikametgâhı aslîmizin burası oduğu anlaşıldı. Çamlar arasındaki köşkten, Cebecideki mezarlık üzerine kurulmuş tevkifhanenin mahzenlerine, böyle zamanlarda insanlar için metanetini muhafaza etmekten, feleğın kahrına büyük bir tevekkül ile göğüs germekten başka selâmet çaresi yok. Zihnimi yeis ve endişe verecek şeylerle yormadım. Bilâkis insanlar için böyle yerleri görmek ve bilmekte de faydalar olduğunu düşündüm. Fakat buraları mücrimler için değil mi? Beni ne diye buraya getirdiler? Tarihten vak'alar hatırladım. Bilhassa Hazreti Yusuf'un kıssası bana medarı teselli oldu. Hayatta bizim gibi alelâde insanların değil, Peygamberlerin bile ma'ruz kaldıkları müşkülâtları, eza ve cefaları göz önüne getirdim. O kıssaya dair âyetler okudum. O kıssanın kıymet ve ehemmiyetini burada daha ziyade anladım. Böyle fevkalâde zamanlarda yanlışlıklar da olabilir. Kim bilir, hangi bir memurun işgüzarlığından ibaret bir şeydir. Belki bu gürültü arasında bu da biraz üzülün diye yapılmış âdi bir infial eseridir. Yahut tamamiyle yanlışlıktan başka bir şey değildir. Kavgada şamara bakılmaz, derler. Böyle karışık zamanlarda her tür yanlışlıklar olabilir... hasılı sinirlerimi gerginleştirecek düşüncelerden ziyade, eyi hislerle mütehasıs olmaya başladım. Ahsenül kasas olan kıssa Yusufun âyetlerini hatırlamak, bende çok eyi bir hâleti ruhiye husule getirdi.

Kafatasları, ölü kemikleri arasında

Bu karanlıklar içinde gönlüm aydınlandıktan sonra eşyayı yerleştirmeye başladım. Karyolayı açacak bir yer bakıyorum. Fakat direklerden hali bir yer yok. Kadronlardan bir iki tanesinin altını eştim. Biraz sallayınca tavandan ayrıldılar. Bir yer açıldı. Fakat eşerken kafa tasları, kemikler çıktı. Burasının eskiden mezarlık olduğunu biliyorum. iyi bir tesviyei türabiye yapılmadan acele inşa edildiği anlaşılıyor. Zaten hücrelerin içindeki topraklar bile henüz kaldırılmamış. Bir çukur açtım. Çıkan kafataslarını ölü insan kemiklerini oraya gömdüm. Karyolamı kuracak yerin tesviyesi türabiyesini yaptım. Karyolayı açınca yine Muhib beyi hatırladım. Bana bunu aldırmağla o kadar büyük eyilik etmişti ki...

Karyolanın üzerine şilteyi serdim, yorganı koydum. Diğer şeyleri de yarın yaparım, dedim. Bismillâh diyerek şöyle bir uzandım. Biraz okudum. Fena düşünceleri zihnimden attım. Çok geçmeden uyumuşum.

Sabahleyin uyandığım zaman demir parmaklıklı pencereden hücrenin biraz aydınlık aldığıını gördüm. Etrafı tetkik ettim. İki buçuk metre kadar uzunluk, bir buçuk metre kadar genişlikte bir yer. Toprakların rutubetine de bir çare bulabilsem işim yoluna girecek. Pencereden baktım. Karşıda tahta parçaları dolu. Orada dolaşan süngülü nöbetçi jandarmaile biraz konuştuktan sonra:

— Hemşeri, sana zahmet amma, dedim; şu tahta parçalarını verir misin? Şu lirayı de al, kahve içersin.

Jandarma biraz düşündükten ve etrafa baktıktan sonra tahtaları birer ikişer demir parmaklıklar arasından sokmaya başladı. Kafi miktarda tahta parçası temin ettikten sonra onları yanyana getirerek hücreme düşeme yaptım. Bir dereceye kadar rutubete de mani olduk.

Artık kapımız, o demir parmaklıklı pencere idi. Yiyecek, içecek oradan veriliyordu. Parmaklıkların arası dar olduğu için lokantadan getirttiğimiz yemeklerin kapları aradan geçmiyordu. Parmaklık arasından geçebilecek dar ve uzun bir kap yaptırdım. Onu uzatır, dışarda yemeği ona dökerler, parmaklık arasından alırdım.

Güneşe Hasret

Sabah, akşam bekler, onar dakika süngülü jandarmalar arasında dışarıya çıkıyoruz. henüz halâ tesisatı ikmâl edilmediği için bizzarur böyle yapılıyor. Dışarıya Çıkıp da dünyayı, güneşi görünce hürriyetin, şu yeryüzündeki Allahın büyük nimetlerinin kadrini, her zamandan kuvvetli bir surette anlıyorum. Şurada burada ayağımızı sürterekbeş dakika fazla bu havayı teneffüs etmek istiyoruz, muayyen zaman geçince hemen yüzbaşının can alıcı sesi geliyor. Ağıllara koşan hayvanlar gibi hızlanarak o demir kapılardan hücrelere giriyoruz.

Benim gibi bir çok kimseler daha var. Fakat hiç birini tanımiyorum. Karşıdan birbirimize bakışıyoruz.

Bir kaç gün sonra bu hayata da alıştık. Buna şükr etmeye başladık. İstanbula mektup yazıyorum: rahatım iyidir, hiç merak etmeyiniz.

Hücre arkadaşları

Bir hafta sonra ine gece vakti dışarda bir faaliyet, bir gürültü his ettim. Gece vakti buralarda gürültü hayir alâmeti değildir. Kulakverdim. Ayak sesleri bizim kapı önünde durdu. Kapının kilidine anahtar sokuluyor. Biraz helecana düştüm. Kapı açılınca içeriye arkalarında kepleri eşkiya kıyafetli bir takım adamlar girmeye başladı. Bir daha, bir daha, bir daha, dört kişi girdiler. Burada insan ve ışık olduğunu görünce âdetâ memnun oldular. Selâm verdiler. Etrafı tetkik ettiler. "Burası bizi almaz" dediler. Tabii olmazdı. Fakat başka çare var mı? hâl ü hatır sordum. Hemen gaz ocağını yaktım, kahve cezvesini koydum. İki fincanım var. Nöbetle onlara birer kahve verdim. Size bir de yumurta pişireyim, dedim. Çok yorgun oldukları, uzun yoldan geldikleri anlaşılıyordu. Meehmâemken karınları doydu.

Yavaş yavaş, konuşmaya başladık. Sinob taraflarında dağda gezen bir çete

etradı olduklarını anladım. Bunlara da, jandarma dairesi odasındaki arkadaş gibi, çerkes. Kâh çerkesçe, kâh Türkçe konuşuyorlar. Arkalarındaki tepelerden başka hiç bir şeyleri yok.

— Bu gece bu tahtalar üzerinde kalacaksınız. Amma yarın size bir şeyler tedarik ederiz.

Memnun oldular. Dördü de birbirinin üzerine dayanarak köşede bir küme oldular. Çok geçmeden uyduklarını anladım. O geceyi de öyle geçirdik. Ferdası onların ikisini aldılar, başka yere götüdüler, üç kişi kaldık. Bir kaç gün sonra Bursalı bir gazeteci getirdiler. Bu misafir eyi bir arkadaş. Buna memnun oldum. Bir kaç gün sonra ötekileri de aldılar. Biz Bursalı ile ikimiz kaldık. O, yeni geldiği için dışarda olup bite şeylerden haberdar oldum.

Tanıdık misafir

Bir kaç gün sonra yine bir gece vakti, dan dun... Kapılar açıldı. Bir misafir daha geliyor. Artık alıştık. Adamcağız içeri girer girmez "el hamdü billâh..." diye derinden bir şükr etti. Çok heyecanlı idi. Ağlamaktan etraftakileri görmüyordu. Biraz kendine gelipde beni görünce:

— â... Eşref Bey, sen burada mısın? dedi, aman ne kadar eyi!...

— Telâş etmeyiniz Müsterih olunuz. Burada rahat edersiniz.

Tevkiften şimdiye kadar geçen zamanı anlatmaya başladı.

— Şimdi heyecanlanmayın. Sonra anlatırsınız. hele biraz istirahat edin. Kahve için. Karnınızı doyurun. Ondan sonra konuşuruz.

Tanıdıklardan. Saf bir zat. Çok lâtifeci. Biraz da fazla konuşmayı sever. Anladım ki memurlardan birini kızdıracak bir şaka yapmıştır. Bir akşam üzeri Bayezit kahvelerinde oturduğu sırada sivil bir memur bunun yanına geliyor. Oraya gelip gidenleri bundan soruyor. Lâtifeci olduğu için ilmihâllerin baştarafındaki Peygamberlerin adlarını saymağa başlar:

— Âdem, Nuh, İdris, Sâlih... yalnız Zülkiflin peygamber olup olmadığına ihtilâf var!...

Sivil memurun canı sıkılır. Adamcağızı paldır küldür buraya sevk ederler. Bunu hikâye ederken gülmeye başladı. Bizi de güldürdü. Su istedi. Verdik. Abdest aldı. Yatsıyı kıldı. Biraz ferahladı. Ona da yatacak bir yer tedarik ettik.

İntizar devri

Bu suretle üçümüz dört beş metre murabbı yere sığıştık. Artık hayatımız tabiileşti. Böylece günler, haftalar, aylar geçti. Bize hiç bir şey soran yok. Bizi ne diye buraya getirmişlerdi? Acaba bizi buraya getirdikten sonra mı bir şey arayıp bulmaya çalışıyorlardı? ne bulacaklar? Esasen gizli, aşikâr kanun harici iş yapmak âdetim değil. Kendimden tamamile eminim. Bu cihetle hiç merak etmiyorum. Ancak hiç bir şey sormaksızın, suçu şudur demeksizin bu kadar ta'zib karşısında üzülmemek de mümkün değil. Kendimizi avutmağa çalışıyoruz. Kur'an okuyoruz. Kitap mütalâa ediyoruz. Musahabeler, mübahaseler yapıyoruz. Fakat vakitler bir türlü geçmiyor. Zaman denilen şey ne kadar da uzun imiş, hep intizar

içinde yaşamak da çok güç. Bir deta çağırıp sorsalar hemen tahliyeme karar vereceklerine şübhem yok. İhtimal, böyle olduğu için çağırıyorlar, sormuyorlar. Ama niçin? Bunun de cevabını veremiyorum.

Heyecanlı geceler

Nede uzun günler!... sabah olmaz geceler!... ne kadar kendimizi avutsak gönüller muztarib... Suçsuz, rahatsız bu ağır ağır cezalar niçin? Bazan zihnime yeis hücum ediyor, buna karşı gelmek istiyorum. Fakat hiç bir şey bana yardım etmiyor, bilakis her şey boğazıma sarılıyor. Demir kapılar, demir pencereler, soğuk taş duvarlar, rutubetli beton duvarlar, ölü kafatasları, insan kemikleriyle dolu kara topraklar, süngülü bekçiler, kara ruhlu gardiyanlar... Akrebler, çıyanlar... Sağda feryatar, solda eninler... Derin zulmetler... şurada idam mahkûmları son gecelerini geçiriyorlar...

Muhitin verdiği dehşet karşısında fufutura düşmemek kabil değil. Ne kadar metanet gösterilse yine insan bazan sarsılır.

Bir gece yine komşu hücredekilerin hüküm giydiklerini anladık. Aman Ya Rabbi: O ne ıztırablı geceydi!... Baba, oğul, ikisi de idama mahkûm olmuşlar, muhakeme geç vakte kadar sürmüş. Kendilerine tebliğ etmemişler, fakat vaziyetin şokâlâdeliğinden birşeyler hissetmişler, yüksek sesle ağlıyorlar, feryad ediyorlar. Ah, vah diye inliyorlar. Kalabalık jandarmalar, yatsı vakti onları mahkemeden getirdiler. İdam hükmünü demir penceremizin önündeki nöbetçi jandarma işaretle bize söyledi. zaten biz de anlamıştık. Yüzbaşı teskine uğraşiyor, merak edecek bir şey olmadığını söylüyor. Nefiy cezası verildiğine inandırmak istiyor.

O çatık kaşlı, can alıcı sesli yüzbaşı şimdi ne kadar munis, ne kadar şefik görünüyor! Ne kadar nevazişkar sözler söylüyor! Onlara bir şeyler yedirmek istiyor. Fakat onlar muttasıl feryad ediyorlar. İslî lâmbarle jandarmalar gelip gidiyor. Dan dun... Demir kapıların sesleri gecenin karanlıkları içinde etrafa haşyetler saçıyor.

Biz ışığımızı söndürdük, pencerenin önünde gelip geçen jandarmaların ellerindeki lambaların titrek ziyalarından başka bir ışık yok. Her taraf karanlık,,yatacağız. Fakat yatsıyı henüz kılmamışız, farzından olsun kılalım dedik. Her zaman yaptığımız gibi ben imam oldum, arkadaşlar da cemaat ben gayet hafif, ancak onların işitebileceği kadar bir sesle fatihayı okumağa başladım. İki âyet zor okuyabildim. "Mâliki yevmiddin derken boğazım tıkanı. sesime çıkmıyor. Heyecan içindeyim. Kalbim müthiş çarpıyor. Dizlerim kesiliyor. Devam edemeyeceğimi anladım. Selâm verdim. Baktım, arkadaşlar da öyle, bu gece namazlarımız kazaya kalsın, yatalım, dedik. Hemen yataklarımıza yıkıldık. Yorganı başımıza çektim, o gürültüleri, yüzbaşının o sözlerini duymak istemiyorum. Sinirlerim fena halde bozulmuş, bir türlü kendimi teskin edemiyorum, uyumak ne mümkün! gözlerim, karanlıkların derinlikleri içine dikilmiş, hep korkunç manzaralar görüyor, titriyorum bükülmüşüm. Kalbimin sarsıntısını dizlerimle durdurmak istiyorum. Arkadaşlar da böyle kıvranıyor, hiç konuşmuyoruz. Konuşacak mecal yok, seslerimizi birbirimize işittirecek hâlde değiliz. O kadar derin sükût içindeyiz ki nefes aldığımız bi-

le işitilmiyor, yüzümüzün rengi kim bilir ne haldedir!...

Saatler geçiyor. Herhalde gece yarısından ileri, jandarmalar mütemadiyen faaliyette, onları uyutmak istiyorlar. Fakat mümkün değil, artık ümidi kestiler, anlaşılacak vakit de geldi. Faaliyet arttı, feryatlar, ah vahlar, emirler, demir kapıların korkunç sesleri... jandarmaların ayak gürültüleri... Artık gidiyorlar, hücreden ayrıldılar, bizim hücrenin kapısı önünden geçiyorlar, dar, karanlık koridorlardan gidiyorlar, bir daha dönmek üzere gidiyorlar... Yorganımın altında, zifiri karanlıklar içinde onların bütün hareketini görüyorum. Karaoğlan meydanında ki darağaçların altında bekliyen cellâdın korkunç kanlı gözleri beni titretiyor: Nihayet kapılar kapandı, sesler kesildi, hapishaneyi derin sükût kapladı... Sabah olmağa başlıyor. Biz kendimizden geçiyoruz...

Bu gibi hâllere alışık olduğumuz hâlde nedense bu gece sinirlerimize hâkim olmadık, demek her şeyin de bir haddi var. İnsan ne kadar metanet sahibi olsa bir dakika gelir sarsılır.

Beni Şarktan istemişler

İşte böylece günler, haftalar, aylar geçti. Artık tamamiyle bizi unuttukları zanni hasıl olduktan sonra, günün birinde mahkeme azasından Kılıç Ali, tevkifhaneyi kontrol etmeğe geldi, bizim hücreyi teftiş ettiği sırada:

— A, sen burada mısın? dedi.

— Bizi unuttunuz galiba, dedim. Artık bu kadar cefa yeter. Rica ederim, çağırın da ne soracaksınız sorunuz.

— Merak etme bir kaç güne kadar çağıracağız, seni Şarkta istiyorlar...

Kılıç Ali'nin bu ifadesi beni ferahlandırdı, anlaşıldı ki mahkemenin, benim hakkımda bir buğzu yok. Öyle olsaydı, Kılıç Ali bana karşı böyle lisan kullanmazdı. Yalnız bu "seni Şarktan istiyorlar..." ne demek? onu anlayamadım. Sormaya da vakit olmadı. Şimdi zihnim hep bununla meşgul!...

Kelepçe ile

Hakikaten bir hafta geçmeden tevkifhâneye haber geldi. Yüzbaşı yarın mahkemeye gideceğimi tebliğ etti. Arkadaşlar beni tebrik ettiler:

— Artık senin çilen doldu, sen kurtuluyorsun, dediler.

Ferdası mahkemeye evk edilen katara bizi de ilhak ettiler. Jandarma çavuşu azırladığı keleplerden birini de bizim bileğimize geçirdi.

— Bu eksikti, bu da tamam olsun, dedim.

— Beğenmedin mi beyefendi?

— Beğenmemek olur mu? bu, altın bilezik!

Şehirden götürmediler, kız yolundan bizi sevk ettiler. Yarım saat kadar yürüdük. Aylarca oturmaktan bacaklarım tutulmuş, yoruldum. Mahkemede benim kelepçeli olduğum görülünce çavuşa çıkıştılar:

— Buna kelepçe vurun diye sana kim söyledi?

— Kimse söylemedi efendim, diğerleri gibi buna da vurdu. Evvelce bana bir emir olaydı, tabii kelepçesiz getirirdim, efendim.

Çavuş tena alde korktu, biraz evvel alay ettiğini de söyleyeceğimi zan etti. Ben işi kapatmak istedim:

— Beis yok efendim, dedim.

Çavuş evvelce bana söylediğine hiç şüphe etmem ki şimdi pişman oldu.

Mahkeme Heyeti

Biraz istirahattan sonra beni mahkemeye çağırdılar. Küçük bir oda, diğer mahkemelerde olduğu şekilde heyeti hâkimeye bir mevkii mahsus yapılmış. Reis, Afyonkarahisar Meb'usu Ali Bey, Kel Ali dedikleri zat Azalar Kılıç Ali (mebus), Bakal Ali (mebus), Müddeiumumî Necib Ali Heyetin arkasında yan tarafta bir zat daha var; M. Kemal Paşanın Yaveri Resmen heyete dahil değil. Fakat bir mevkii mahsus sahibi. Kapitülasyonla devrinde mahkemelerde bulunan konsololar gibi.

Maznunlara mahsus bir parmaklık var. Oraya girdim, arkada süngülü jandarmalar, kalabalık dinleyiciler...

Tarikati salâhiye

Hüviyetim tesbit edildikten sonra Reis Ali Bey isticvaba başladı:

— Kiraz Hamdi Paşayı tanır mısınız?

— Hayır efendim.

— Uzaktan, yakından onunla hiç bir münasebetiniz yok mudur?

— Yoktur efendim.

— Onun bir "Tarikati Salâhiye"si var da, o hususta sizden malûmat almak istiyoruz.

— Onun (âlemi islâm ve misyonerler) diye bir eseri vardır. Bu eser hakkında mı soruyorsunuz?

— Hayır, tarikati salâhiye diye gizli bir teşkilât yapmış, bu teşkilâtla bir münasebetiniz olup olmadığını anlamak istiyoruz.

— Mahkemei âliyeniz elbette bu hususta tetkikatta bulunmuştur. Benim var, yahut yok dememden ziyade bu tedkikat hakikati size göstermiştir.

— Evet, biz, tetkik ettik, ama sizden de bir defa sormaya lüzum görüyoruz.

— Bizim onunla hiç bir münasebetimiz yoktur ve olamaz.

Harekâtı Milliyedeki

— Peki... Harekâtı milliyeye hakkındaki hizmetlerinizi anlatır mısınız?

— Vatan, millet yolunda yapılan hizmetleri söylemek yakışsız olmaz mı efendim?...

— Hülâsaten söyleyiniz.

— Madem ki emr ediyorsunuz, arz edeyim efendim.

Onun üzerine Yunanlıların Anadolu sahillerine ilk asker çıkarması üzerine, üstadımız Mehmed Akifle beraber, Balıkesire gidip oradaki mücahitlere nasıl teşvikatta bulunduğumuzu, millî mukavemetin teşkilâtlanması hakkında Gazi Evrenos Bey camiindeki hitabelerimizi sonra İstanbulda Anadolu harekâtı aleyhinde

bulunanlarla nasıl mücadele ettiğimizi, Kuvayi Milliye'ye karşı neşredilmek istenilen fetvayı bir müddet olsun nasıl durdurduğumuzu, bu hususta Şeyhülislâm Hayderizade İbrahim Efendi ile nasıl teşriki mesai ettiğimizi, son Şeyhülislâm Dürri zadeye karşı söylediğimiz sözleri, Ankaranın hususî kuryesi Sebilürreşad idarehanesine gelerek bizim vasıtamızla İstanbulda nasıl dağıtıldığını, İngilizlerin taziyekatına rağmen Hind müslümanları tarafından harekâtı milliye lehinde yazılan "İslhama çekilen kılıç" gibi eserleri geceleri bastırarak Anadoluya nasıl sevk ettiğimi sonra Anadoluya geçerek Kastamonu'da harekâtı milliye teşkilâtını nasıl kurduğumuzu, sevr muahedesi aleyhindeki neşriyatımızın bütün Anadolu camilerinde, içtima alanlarında nasıl okuduğunu, her tarafa nasıl intişar ettiğini, bu neşriyatın muhtelif matbaalarda teksir edilerek bütün Şark ve Garb cephelerinde nasıl dağıtıldığını, sonra Ankaradaki neşriyatımızı, Sakarya harbinin en tehlikeli günlerinde Kayseride Sebilürreşad namına beyannameler neşrederek Orta Anadolu da sarsılan efkârı nasıl teskine çalıştığımızı... Şöyle bir kaç kelime ile kısaca anlattım. Reis Ali Bey bunları biliyordu. Fakat beni söyletmek istiyordu. Zannederim, arkadaşlarını tenvir için, konuşurmak istiyordu. Bunları söylerken ne kadar sıkıldığımı, ne kadar mahcub bir vaziyette kaldığımı görüyordu. "Eşref Bey, sıkılma, rahat rahat konuş" diyordu.

- Mahkemei âliyeniz emrederse bunların vesaikini de arzederim efendim.
- Hacet yok, Eşref Bey. Sözüñüze itimad ederiz.

Hilâfet meselesi

- Eşref Bey, size bir sual daha soracağım.
- Buyurunuz efendim.
- Hilâfet hakkındaki fikriniz nedir?
- Büyük Millet Meclisinin karar vermiş olduğu mesailde hiç kimsenin fikrini dermeyan etmesine mesağ yoktur. Binaenaleyh bu suali sormamanızı rica ederim, efendim.

Beraet ve Şark mahkemesine

Reis Ali bey, müddeiumumi Necib Ali Beye döndü, mütaleasını sordu. M. Umumi, Tarikati Salâhiye, teşkilatı ile benim bir münasebetim olmadığı anlaşıldığını, binaenaleyh bu hususta beraetimi, ancak Şark İstiklâl mahkemesi tarafından oraya i'zamım talep edildiği cihetle oraya gönderilmeme karar verilmesini istedi. Mahkeme de yolda karar verdi.

M. Umuminin iltifatları

Muhakemededen sonra M. Umumi Necib Ali Bey beni yanına çağırdı. Çok samimi iltifatlarda bulundu. Millî mücadeledeki bizim hizmetlerimizi zevk ile dinlediğini, çok takdir ettiğini, hep birlikte kurulan bir esere fena bir niyette bulunmamıza imkân olmadığını, nasılsa böyle bir yanlışlık olduğunu, bizi üzdüklerine çok müteessir bulunduğunu anlattı, hoş görmemizi rica etti.

- Teveccühlerinize teşekkür ederim. Ama aylarca bizi kaatillere mahsus hü-

relerde tutunuz.

— Kusura bakmayınız, sizin gibi memleket, millet yolunda samimi hizmette bulunanlar bunu hoş görürler.

Arkadaşların tebrikleri

Cebeci zindanına döndüğüm zaman arkadaşlara vaziyeti anlattım, beni tebrik ettiler.

— Evet, dedim. Nasrettin Hocanın merkebinde kaybedip de tekrar bulunduğu zamanki sevincine benzer, biz de aylarca hürriyetimizi zayi ettikten sonra şimdi ona tekrar kavuşunca tabiidir ki sevinmemek mümkün değil. Bu kadar üzüntüler yanımıza kâr kaldı.

— Onu da keffaretüzzûnub sayarsınız.

— Evet, öyle sayalım, mamafih şimdi ikinci bir varta daha var. İnşallah onu da selâmetle atlatırız. Beni Şark mahkemesinden istemişler, oraya sevkime karar verildi.

— İnşallah orada da beraet edersin.

— Ben oraya gidinceye kadar inşallah sizler de beraet edersiniz.

Reisin teveccühleri

Akşam üzeri yüzbaşı bey beni odasına çağırdı. Tebrik etti. Benim gıyabımda mahkemenin benim hakkımda gösterdiği yüksek teveccühleri anlattı.

— Şimdiye kadar, dedi, hiç bir maznun hakkında bu kadar teveccüh gösterdiğini görmedim. Gerek Reis Ali bey, gerek azalar, gerek M. Umumi sizin hakkınızda çok iyi sözler söylediler, çok tetkikat yapmışlar, mucibi muhakeme hiç bir şey bulamamışlar.

— Eksik olmasınlar, ama Şark mahkemesine sevkime karar verildi.

— Reis Ali bey sizin hakkınızda oraya yazacak. Orada da beraet edeceğinize şüphe yoktur. yalnız, bir yol zahmeti olacak, diyor, o kadar.

Teşekkür ettim.

Ankaradan uzaklaşıyoruz

Bir iki gün sonra refakatimde iki jandarma olduğu halde trene bindik. Ankaradan uzaklaşıyorum. Arkada bıraktığım Ankara ne kadar güzel görünüyordu! Ben zaten Ankarayı çok seviyorum. Hele bağları ne kadar güzeldir! Ben senelerce orada oturduğum için Ankaranın acı, tatlı pek çok hatıratı vardır. Bahusus millî mücadele zamanında geçen samimî mücadele günleri, vatani ve istiklâlimizi kurtarmak için herkesin canla başla uğraştığı kutsî zamanlarda, o tarihî günlerde orada yaşamak ne büyük saadetti!

Vakıa şimdi birkaç ay mezarlıklar üzerine kurulan Cebeci zindanının münferid hücrelerinde zahmetler, meşakkatler çekmiştim. Fakat ne ehemmiyeti var? Millî mücadele zamanında da azmı sıkıntı çekmiştik. Taceddin dergâhı civarında bir evin zemin katında ucuz olsun diye âile ile birlikte oturmuş, bu rutubetli yer, yetişmiş bir erkek çocuğunun hayatına mal olmuştu. Sonra Eskişehir bozgunlu-

ğunda Kayseriye hicretler, han köşelerinde, eşkiya arasında seyahatlar, eşkiya ile müsademeler, hastalıklar, yoksulluklar... Sonra her dakika vatanın geçirdiği tehlikeler, felâketler, her taraftan gelen acı haberler, heyecanlar, endişeler... Hasılı saymakla tükenmeyen şahsî ve umumî ıztırablar... Bunların yanında bu kadarcık meşakkat ve zahmetin ne hükmü olabilirdi? Ben onu unutmuşum bile... Bahusus mahkeme de bana büyük teveccüh ve iltifat gösterdi, yanlışlık oldu diye özür diledi...

Ankara artık siliniyor, görünmemeye başlıyor, ben pencereden bakıyorum... Peki iyi düşünceler, güzel hislerle mütehassis olarak ovaları, tarlaları seyr ediyorum. Sakaryaya yaklaşıyoruz. Sakarya muharebesinin hatıraları hayalimde canlanıyor.

Eskişehir istasyonunda

Eskişehire geldiğimiz zaman kainvalide, mahkemei temyizde bulunan kainpeder, diğer bazı mebus arkadaşlar bizi istasyonda karşıladılar. Bir gün evvel haberdar etmişim. Beni memnun ve ferahlı gördüklerinden dolayı biraz hayrete düşüklerini his ettim. Yanımda iki jandarma olduğu halde bu memnuniyetim onları şaşırtmıştı. Sebebini bir türlü anlayamadılar. Ben onları tatmin için jandarmalara

— Tren kalkıncaya kadar haydi siz biraz dolaşın, ben şurada peder, vâlide ile, arkadaşlarla görüşeceğim dedim.

Jandarmalardan ayrıldım gazineoda uzun uzadıya konuştuk. Çok ferahladılar. Lazistan mebusu Necati Bey, dünyada misli nadir bulunur, samimî hakikî bir arkadaş, pırlnta kadar saf ve temi bir dost. "Sana lâzım olur" diye bana haylice bir para verdi. "Sonra hesaplaşırız" dedi.

Adanada otelde

Biraz sonra vedalaştık. Tren hareket etti Afyonları, Konyaları, Torosları geçtik, Adanaya geldik, o gün arife. Yarın bayram, jandarma arkadaşlara sordum.

— Şimdi ne yapalım? dedim. Polis dairesine mi gidelim, yoksa otele mi?

— Otele inelim, bir kaç gün sonra polise gideriz, dediler.

Otele geldik, biraz istirahat ettik Onların masrafını verdim.

— Haydi, siz şimdi gidin, yemeklerinizi yiyin, sonra da sinemaya gidin, ben de Adanada biraz dolaşıp geleceğim. Siz erken gelerseniz yatınız. Yarın bayramdır. Ben sabah erken kalkıp bayram namazına giderim. İsterseniz siz de geliniz. İsterseniz uyuyunuz. Yarın öğleden sonra ben otele gelirim.

— Peki, dediler ve memnun oldular. Otelci beni bir müfettiş, onları da maiyetimde zanediyor, böyle tanıtmayı kararlaştırmıştık.

Ben otelde biraz istirahattan sonra dışarıya çıktım, biraz yürüdükten sonra kahvede tanıdık bir mebusa rast geldim: Ergani mebusu İhsan bey, beni görünce şaşırdı.

— Burada ne ararsın? dedi.

Anlattım, çok memnun oldu. Artık ondan ne kadar malûmat almak mümkün-

se aldım. Mevkuat olduğum günlerde takib edemediğim dahilî, haricî vaziyet hakkında tamamıyla tenevvür ettim, geç vakitlere kadar konuştuk, görüştük. Yarın sabah camide görüşmek üzere ayrıldık. Otele geldim. Otelciye:

— Bizim jandarmalar geldi mi? dedim.

Gelip yatıklarını anladım. Ben de odama çekildim.

Bayram günü

Sabahleyin ortalık henüz ağırmadan beni kaldırmasını otelciye tenbih ettim. Camide mebus İhsan Beyle mihrab yanında görüştük. Bir hafız ne kadar güzel Kur'an okuyordu! Çok mütehassis oldum, o sıkıntılardan sonra bu kadarlık hürriyet bile ne güzel şeydi! Cenabı Hakka şükür ettim. O bayram namazını hiç unutmuyorum. Hayatımda o kadar hazin, o kadar huşû ve hudu ile kılınmış bir bayram namazı hatırlamıyorum. Dua ettik, Allaha şükr ettik.

Ondan sonra dağıldık. Herkeste bayram sevinci, biz de ferahlıyız. O sırada çocuklar hatırıma geldi. Onlar şimdi kimbilir ne kadar mahzundur dedim. Fakat Eskişehirden onlara iyi mektublar yazmışlar, iyi haberler vermişlerdir, dedim. Mütesseselli oldum.

Bayram namazımdan sonra İhsan Bey artık beni bırakmadı. O gün geç vakitlere ..... lara daha tesadüf ettik. Hasılı o gün güzel bir bayram yaptık.

Akşam üzeri otele geldiğim zaman bizim jandarma arkadaşlar henüz yeni gelmişler.

— Nasıl, eylendiniz mi? dedim.

— Beyefendi, bu akşam da buradayız ya? dediler.

— İsterseniz gidelim.

— Hayır hayır, bir kaç gün daha kalalım.

— Sonra mesul olmayasınız?...

— Biz sizi anladık, siz bize mesuliyet getirmezsiniz.

— Peki öyleyse, haydi siz bu gece de gezin, yeyin, için, sinemaya gidin.

Polise teslim

O gece de öyle geçti, ferdası trenin hareket zamanını öğrendik. Hareketten bir saat kadar evvel polise gitmek, orada biraz kaldıktan sonra hemen yola çıkmak muvafık olacağını düşündüm. Arkadaşlara söyledim.

— İyi ama biraz daha kalsak olmaz mı? dediler.

— Sonra herhalde size mesuliyet gelir, ben hareket ettikten sonra siz bir kaç gün daha burada kalırsınız. Ben masraflarınızı veririm, siz gezer, eylenirsiniz.

Muvafık gördüler, öyle yaptık. Beni trene kadar tesyi ettiler, Adana polis idaresi yanıma bir sivil memur terfik etti. Fevzi paşa istasyonunda indik, otomobile binerek yola revan olduk.

Anteplilerin samimiyeti

O gün akşam üzeri G.Antebe geldik. Otomobilimiz polis dairesinin önünde

durdu. Komiser bey bizi karşıladı. Beyaz sakallı, nurlu yüzlü bir adam. Bizi çok iltifatla karşıladı, eşyamızı hemen aldırttı. Hâl hâtır sordu. Kahve getirtti, meğer bizi giyaben tanıyormuş. Sebilürreşad kaarilerinden imiş. Biraz istirahattan sonra hapishane müdürünü çağırttı. Kendi odasında bizim için bir yatak hazırlatmasını tenbih etti, biraz sonra hep beraber gittik. Hapishaneden ayrı, güzel bir daire, balkonundan hapishane görülüyor. Hapishane bahçe ortasında bir bina, galiba kiliseden muhavvel.

Biraz sonra sinilerle yemekler geldi. Bizi giyaben tanıyan ve seven bir kaç kişi, komiser bey, hapishane müdürü, hep birlikte akşam yemeğini yedik. Dikkat ettim, sevgileri samimî idi. Yemekten sonra ziyaretçiler tevalî etmeğe başladı, ismi hatırımda kalmayan bir zat elinde bir kitab geldi.

— Bu kitab sizde yoktur galiba? dedi.

Baktım, Sebilürreşadin Kastamonuda Nasrullah kürsüsünde sevr muahedesi aleyhinde neşr ettiği meşhur nutkun kitab şeklinde basılmış bir nüshası.

Ben kitabı karıştırırken, o, anlatmaya başladı:

— Vaktile, harekâtı milliye zamanında bu, bütün bu havalide binlerce, on binlerce basılarak dağıtılmış; bütün camilerde, içtimagâhlarda, her tarafta okunmuş, efkârı tenvir hususunda çok işe yaramıştı. Harekâtı Milliyede sizin çok hizmetleriniz var, istiklâl mahkemesinin bunu bildiğini ümid ederiz.

Çok memnun ve müteşekkir oldum:

— Heyeti hâkime, dedim, bizi esasen tanıyor. Bilhassa reis Mazhar Müfid beyle Kayseride en tehlikeli zamanlarda beraber çalıştık.

— size bir kaç senelik Sebilürreşad koleksiyonları da lâzım olacak, zannediyoruz. İhtimal ki yanınızda yoktur.

— Tabii yoktur.

— Onları size tedarik edelim, müdafaa için her halde icab edecektir.

Bu, hakikaten çok güzel düşünölmüş bir şeydi. Buna çok memnun oldum. Biraz konuştuğundan sonra iki zat çıktılar, bir saat sonra ellerinde iki üç senelik sebilürreşad koleksiyonları olduğu halde geldiler. Baktım, içinde bir nüshası bile eksik değildi, bilâhare bunlar o kadar işime yaradı ki...

Geç vakitlere kadar çok güzel, çok samimî sohbetler vakit geçirdik. Beş altı şilte üstüste mükellef bir de yatak yaptılar, o geceyi huzur, sükûn içinde geçirdim.

Ferdası, bizi göndermediler.

— Bir gün daha kalınız, dediler; Diyarı Bakire ne kadar geç giderseniz o kadar iyi olur.

O gün de burada kaldık, Müdür, mahpusları avlıya çıkardı. Şerefimize eğlence yapacağını söyledi. Pehlivanlar güreşti, millî oyunlar oynadılar, biz de balkondan seyr ettik, mahpuslar bizi herhalde adliye müfettişi zannettiler.

Bir gece daha orada istirahat ettikten sonra ikinci günü hareket ettik. Gece konuşurken Antepililerden biri yanıma geldi:

— Eğer istersen seni hudud haricine çıkarabiliriz, dedi.

— Böyle bir şeye katiyen lüzum yok, dedim. Ben hudud haricinde olsaydım, bana gel deselerdi Vallahi koşa koşa gelirdim.

Acaba bunu söyleyen sivil bir memurmidi? böyle olmadığına ben de tamamen bir kanaat hasil olmuştu.

Antepte geçirdiğim bu iki geceyi hayatımda hiç unutamam. Zaten merd adamlar, kahramanlıklarını bütün dünyaya göstermişlerdir.

Antepten Urfaya

sabahleyin polis dairesinin önünde hayli kalabalık toplanmıştı. Çok samimî bir veda merasimi oldu, herkes samimî kalbten hayır dualar etti. Selâmetler temenni etti.

Otomobilimiz süratle gidiyor. Nizib'i geçtik. Sallarla Fıratı aştık, Birecikte bir kahve içtik. Süruca geldik, orada da biraz istirahat ettik. Çamurdan kubbeli meskereler, çamurlu sokaklar, orada çok kalmadık. Akşam Urfaya yetişeceğiz, yanımdaki polis arkadaşı:

- Bundan sonra yol tehlikelidir, dedi.
- Ne gibi? dedim.
- Burada eşkiya eksik olmaz.
- Bize ne? yolumuza devam ederiz.
- Allah rast getirmesin. Yolunuza devam edip, edemeyeceğinizi o vakit anırsınız.

İçime korku düştü, hakikaten ıssız ovalar, korkunç yerler, karanlık basınca daha ziyade korkmaya başladım, yanımdaki polis arkadaş bana cesaret vereceğine ben onu teskin etmeğe mecbur oldum.

Urfada Jandarma dairesinde

Uzatmıyalım, yatsı vakti Urfanın ışıkları görünmeye başladı. Ferahlık. Çok geçmeden Urfa hükümet dairesine sâlimen geldik. Doğru jandarma kumandanlığına. Kumandan eve gitmiş, yalnız nöbetçi bir onbaşı ile birkaç tane de jandarma neferi var.

Devr-ü teslim muamelesi yapıldı, boş bir yere girdik. Tahtadan bir sedir. Üstünde eski bir hasır. Onbaşı sert bir sesle:

- Şurada otur! dedi.
- Burada mı geceyi geçireceğiz? dedim.
- Orası sana ait değil.

Baktım, onbaşı devri asbıkın İstanbul merkez kumandanı kadar kendinde sâlâhiyet görüyor. Susmayı tercih ettim. Bir kapı açtı:

- Şuraya gir! dedi.

Aman Yarabbi, ne korkunç yer! isli bir kandilin altında zor seçiyorum: Oturacak bir tahta sedirden başka, bir şey yok. Zemin toprak delik deşik.

Kenarda bir de teneke göğüm var, başka bir şey yok. Kapıyı çekti. Bu, deminki sualimin karşılığı oldu, dedim. Burada uyumak değil, gözü açık durmak kaabil değil. Her delikten yılan, çıyan çıkacak zannediyorum. Yer rutubetli, dışvarlar nemli, pür dikkat, teyekkuz halinde duruyorum. Biraz sonra yerdeki deliklerin birinden sap sarı, kalın göğdeli bir çıyan çıkmaya başlamadı mı!... Bütün

ra bir çanta. Karanlıkta kaldıkça yakmak için utak bir lâmba. hariçten temini mümkün olmadıkça yemek pişirmek için bir gaz ocağı, sahan, fincan, cezve gibi ufak tefek şeyler. Bütün bunlar ufak bir bavul kadar dört köşe bir sepet içinde. büyükçe dört parça eşya bir mesele. Ortalığın kararlılığı bizim eşyanın suhuletle otomobillere taksim edilmesine yardım etti. Bizim otomobilin ve diğerlerinin bagajlarına birer parça yerleştirildi. reis byin otomobili de çanta isabet etti. hiç de farkında olmadı zannederim, Odacının becerikliği sayesinde bizim eşya yerli yerine yerleşti.

Hareket edeceğimiz sırada ortalık kapkaranlık olmuştu. Gece vakti hareket münasib görülüş, zaten gündüz çok sıcak.

Yolda geçirdiğimiz heyecan

Valiye veda edildi. Otomobiller hareket etti. Karanlıkta süratle gidiyoruz, bizim otomobilde üç kişi var: Müddeiumumi, ben, bir de katib Selim Sarper (Şimdi Birleşmiş milletlerde Türkiye Mümessili) gülererek konuşarak gidiyoruz. Yarım saat kadar gittikten sonra birden bire bizim otomobil fren yaparak durdu, şiddetle sarsıldı.

M. Umumi soğukkanlılıkla:

— Ne oldu? dedi:

Şoför: — Önümüzde bir atlı var, dur! işareti verdi.

Hepimizde bet beniz attı. Büyük heyecana düştük. Birkaç saniye sonra o atlının başı otomobilin camından görüldü, resmî üniformalı jandarma süvarisi olduğu anlaşıldı. Geniş bir nefes aldık. Yollarda asayiş olmadığı için vali süvari postalları çıkarmış, yolları muhafaza altına almış. Fakat mahkemenin, M. Umuminin haberi yok. Süvarinin de hareketi münasebetsiz. Otomobile neden dur işareti veriyor? Müddeiumumi buna çok kızdı. Valinin beceriksizliğinden, verilen talimatın yolsuzluğundan bahsetti. Artık söz asayiş meselesi etrafında döndü dolaştı.

Uzaktan silâh sesleri

Gece yarısı oldu, bir köprüyü geçtik, birde baktık, bizden evvel hareket eden otomobiller orada durmuşlar, telâşlı bir halde bize:

— Nerede kaldınız? dediler.

M. umumi Avni bey: — Geliyoruz, dedi; Valinin münasebetsiz tedbirini anlat-
.., ve sordu:

— Siz neye burada durdunuz?

— Siz silâh sesleri işitmediniz mi?

— Hayır.

— Bu uzaktan birkaç silâh sesi işittik.

Güzel bir su başı, gece yarısı, ortalık kap karanlık, her taraf sessiz ve ıssız. Ancak semadaki yıldızlardan istifade ediyoruz. Bir iki polisten başka yanımızda bir kuvvei muhafıza yok. Ya karşımıza bir çete çıksa?... Kimse bunu konuşmuyor. Fakat zannederim, hepimizin içinden geçiyor, onlar gibi ben de korkmağa başladım. Bir saat kadar orada kaldık. Etrafı dinledik, dağlar, ovalar, derin bir sükû-

nete dalmış, in yok, cin yok. Netes alan hiç bir mahlûk yok. Dağların, taşların, ovaların, vâdilerin bu mehib sükûtü insanı haşyet içinde bırakıyor. İnsanın içinde korku olmasa da bu güzel ve azametli gecenin huşu ve huduunu duyabilsek!...

DİYARİBEKİRDE

Diyaribekirde istikbal

Tekrar hareket ettiğimiz zaman otomobillerin sesleri bize birer yoldaş gibi oldu. nihayet sâlimen Sivereğe vasil olduk. Ferdası Diyaribekirin asırdide surlarından içeri girerken hayli yorgun olduğumuzu anladık. Mahkeme heyetinin o telâşlı ve endişeli hali bertaraf oldu. Verdikleri idam kararlarının intikamı korkusu yolda onları hayli endişeye düşürmüştü.

Diyaribekire varınca doğru hükûmet dairesinin önüne geldik, bizim bütün gazeteci arkadaşlar, hükûmet konağının önündeki geniş merdivenlere sıralanmışlar, bizi istikbal ediyorlar. Demek bunlar serbest, ne âlâ!... selâmlaşttık, kucaklaşttık.

Hükûmet konağının önündeki geniş taşlığı masalar, sandalyeler sıralanmış, kocaman lengerlerle yemekler. Yeniçeri kıyafetinde bir takım adamlar başlarında tepşiler dolusu e'imei nefise taşıyorlar.

— Bunlar ne? dedim; düğün mü var?

— Burada hergün, her gece böyle. Buranın eşrafından, daha doğrusu dere beylerinden biri bizim gibi mevkuf. Onun konağında bu yemekler geliyor. Bak-sana, bir haftadır Sadri Ethemin ensesi ne kadar şişti! Yemek vakti yaklaştı mı Sadri duramıyor, yarım saatlik yoldan nefis kokulu yemekleri duymağa başlıyor.

Askerler hemen eşyamızı aldılar. Bir odaya götürdüler. Yemek zamanı olduğu için bizi de doğru sofraya başına oturtular. Bütün gazeteciler ve muhafız zabitan, hep sofraya başına sıralanmışlar. Mükemmel bir servis. Nefis çorbalar, etler, sebzeler, plavlar, tatlılar... âdeta peri masallarındaki düğün âlemleri!...

Ben şaşırıdım, âdeta alıştım. Kendimi tokatlayan yemek saonunda sandım. Karnımızı güzelce doyurduktan sonra kahveler geldi.

— Saz faslı de var mı? dedim.

— Arzu edersen... bey onu da temin eder

— Deseniz a, biz buraya düğüne geldik.

Gülerek mırıldandılar:

— Düğün mü, mezbehâmı, sonra anlarsın.

NOT: Sebilürreşadin romanının evvelki 293'üncü nüshada 10'uncu kısımdaki "Diyaribekirden havadisler" fıkrasında, Şeyh Saidin mahkeme kendisini isyana sevk eden gazeteciler olduğunu söylediğini ve bu fikri kendisine, idamdan kurtulacağı vadile, istiklâl mahkemesi azasından Ali Saibin telkin ettiğini beyan etmişim. Ahiren, bu hususu teyid eden mühim bir beyanata muttali oldum. Aynen naklediyorum.

O zaman aynı mahkemenin müddeiumumisi bulunan Avni Doğan (şimdi Ankara mebusu); ricalden bir zatın Şark isyanının mesulleri gazeteciler olduğu hakkındaki beyanatı münasebetile, vatan gazetesinin 29.11.1958 tarihli nüshasında aynen şöyle demiştir:

"Prof. Ahmet Şükrü Esmir, Fevzi Lütfi karaosmanoğlu, Ahmet Emin Yalman, Velid Ebüzziya, İsmail Müştak, Eşref Edib, Sadri Ethem, (Ertem), Abdülkadir Kemâlî beylerden mürekkep gazetecilerin muhakemeleri Şark İstiklâl Mahkemesinde yapılmıştır. bu mahkemenin savcılığını ben yaptım.

Şeyh Said, muhakemesi sırasında kendisini isyana sevkedenlerin yukarıda ismi geçen gazeteciler olduğunu beyan etmiş, ve ihbar üzerine mahkeme gazeteciler hakkında takibata geçme kararı vermişti. Muhakeme aylarca devam etti. İhbarın asılsız ve hiçbir delile dayanmadığı, bütün açıklığı ile sabit oldu. zaten bu seçkin memleket evlâdının, yurdu parçalamak için irticai vasıta diye kullanan bir isyan ile alakalı olduklarına nasıl inanılabilir?

O sırada yürürlükte olan Matbuat Kanununun 36'ncı maddesi gereğince, muhakemeye son verilmesini istedim. Mahkeme heyeti gazeteciler hakkında kısmen beraat, kısmen de ademi mesuliyet kararı vermiştir.

Sonradan anlaşıldı ki, bugün hayata gözlerini kapamış olan ihtiraslı bir politikacı, hapishaneye giderek Şeyh Saide "Gazeteciler itham ederse, hayatının kurtulma ihtimali olduğunu" telkin etmiş."

bakraçları sildik süpürdük. Bahçe sahibi böyle müşterilere rastgeldiğinden çok memnun kaldı.

Dağların tepesinde "Gölcük" denilen bir göl kenarından geçtik. İki bin küsur metre yükseklikte dağlar arasında bir göl, ne lâtif! Seyrine doyulmaz. Yanından geçtik. Biraz gidince dağların tepesinden şöyle sola dönünce müthiş bir uçurum karşısında haşyet içinde kalırsınız. Aşağısı iki bin metreden fazla dimdik bir dağ, deve boynu dedikleri ufak bir yol var. Oradan ineceğiz. Şoförün ufak bir müvazenesizliği sizi iki bin metre aşağıya yuvarlar. Kışın bir müddet bu yol kapanır. Anî çıkan fırtınalar deveboynunda rastgeldikleri kervanları havaya uçurur, develeri, iki üç bin metre uzaklara atar. Yukardan baktığımız zaman aşağıda tarlalar ne kadar küçük görülür. Otomobilde Velidle beraberiz. Ben bakamıyorum. Gözlerim kararıyor. Velid bu manzara karşısında gaşyoluyor. Gözlerini uçurumdan ayırmıyor.

— Velid, mahsus mu yapıyorsun?

— Aman ne güzel uçurumlar! kendimi tayyarede sanıyorum.

Onbeş yirmi dakika sonra Elaziz ovasına ininceye kadar halecandan kurtulamadık.

Makriköylü Cellâd

El-Azizde yerlerimizi hazırlamışlar. kilisenin karşısında bir ev gazetecilere tahsis olunmuş. kilise tevkifhane. Her taraftan gelen mevkuf kürtlerle dolu. Yeni ikametgahımızın odalarına dağıldık. Karyolarımızı kurduk. Kapımızda süngü- lü bir nöbetçi. Yemeklerimizi pişirmek için biraşçı tuttuk. Artık burada ikametimiz uzayacağı anlaşılıyor, yerleşiyoruz. Mahkeme faaliyete başladı. Her gün kafile kafile kürtler mahkemeye sevk olunuyor. Görüyoruz, biraz sonra hükümler verilmeye, hemen her sabah hükümler infaz edilmeye başladı.

Velidin tanıdığı Makriköylü bir zabıt, sabahleyin erkenden bize geliyor, bizi uyandırıyor. Hükümleri infaza memur bir zabıt. kısa boylu, sarı benizli zayıf bir zat. Hükümleri nasıl infaz ettiğini bütün teferrütiyle, taf silâtiyle anlatıyor. Böyle bir sabah bizi erken uykudan uyandırıp heyecanlı şeyler anlatmak ne kadar mü- nasebetsiz bir şey. Fakat o, artık kanıksamış. O kadar itidâl ile, o kadar tabiî su- rette anlatıyor ki masal söylüyor zannedersiniz. Vazifesiz kaldığı gün âdetâ neşe- siz. Velid onun bu hâline çok kızıyor ve ..... Fakat tabiî "gelme!" de den- mez ..... Velid .....

— Peki, vazifesidir yapacak. Ama bizim gibi kalbi rakik ve mahzun maznun- lara her sabah gelip de bunları anlatmak ne oluyor?.

— Acaba mahsus mu yapıyor?

— Zannetmem, anlatmak, hep ondan bahsetmek ihtiyacı var.

— Başka suretle bu ihtiyacını def edemiyor mu?

— Anlaşılan edemiyor.

O, gittikten sonra hepimizi bir endişedir, alıyor. Ne neşemiz kalıyor, ne meta- netimiz. Yemek bile zor yiyoruz.

Ali Saibin gözleri gayizli

Böylece günler geçmeye başladı. Ara sıra Müddeiumumi azalar geliyor. Konuşuyoruz. Biraz kederlerimiz uyuşuyor. Heyeti hâkimenin bize karşı öyle kızgınlıkları yok. Yalnız Ali Saibin nazarları korkulu, Abdülkadir Kemalî ile, Fevzi Lütfü ile benimle hiç konuşmuyor. Nedense bize içinde bir gayiz olduğu gözlerinden okunuyor.

Velidi en ziyade endişeye düşüren nokta bu, niçin Ali Saib bazı arkadaşlara karşı böyle gadub? fırsat düştükçe onun bu hissiyatına tadil etmeye uğraşılıyor. Ama bir türlü mütmeim olamıyor, gün geçtikçe Velidin, kendi şahsı hakkındaki endişeleri zâil olmağa başlıyor. Ali Saibin şiddetli nazarları onu, kendisini düşünmekten alıkoyuyor, o şimdi muttasıl bizimle meşgul. Tabii bana da bir şey söylemiyor, ama ben anlıyorum.

Endişeli günler

Ne adar metanetimizi muhafaza etsek yine bazen endişeye düşmemek mümkün olmuyor. Meğer ben Ankarada o münferid höcrede, o müteaddit demir kapılarla mahsur zindanda semayı görmeyen o kara taşları, ölü kemiklerle dolu yerde ne kadar rahatmışım? şimdi burada bir evde oturuyoruz. Çıkıp civar yerlerde geziyoruz. Üzerimizde öyle şiddetli bir tazyik yok. Arkadaşlarla konuşuyoruz, dertleşiyoruz. Güneş istersek, hva istersek dışarı çıkıyoruz.

Fakat bütün bunlara rağmen keyfimiz yok, neşemiz yok, içimiz endişeli. Bu kadar gazeteci bir araya gelir de orada rahat, huzur mu kalır? Birbirimize mutlaka tesir ediyoruz. Her gün başka bir hava esiyor. İnsan itidalini, kabil değil, muhafaza edemiyor.

maahaza gün geçtikçe bizlere karşı olan gayizlerde, şiddetli hislerde iyiliğe, mülâyemete doğru bir temayül hissediliyor. Onlara göre gazetecilerin kabahatı büyük. Ali Saib gazetecileri şeyh Sait hareketinin bombardımançıları addediyor. her halde gazeteciler cezasız kurtulamıyacak, her gazetenin bir senelik, iki senelik koleksiyonları İstanbuldan celb ediliyor. Demek bir iki senelik hesaplar sorulacak. Böyle olduktan sonra mahkûm edecek sebep bulmaktan kolay ne var? demek mesele ortada muayyen bir cürme karşı muhakeme değil, verilmek istenilen cezaya göre bir makale yahut bir kaç fıkra bulmak, onu ileri sürmek. Yoksa isyanlarla hiç bir gazetecinin zerre kadar bir alâkası olmadığı malûm ve müselsel.

Onun için gazeteciler endişeden kurtulmıyor. İşin kanunî ceza ile değil, siyaseti hükûmetle halolunacağına kaniler, onun için kimse ne kanunî cezayı okuyor, ne de usuli cezayı tetkik ediyor.

NOT:

Aldığımız müdeaddit mektuplarda Sebilürreşad romanını çok alâka ile takip olunduğu bildiriliyor ve buna daha fazla yer tahsis olunması arzu ediliyor. Gösterilen teveccüh ve iltifatlara karşı bilhassa teşekkürler ederiz. Derc olunacak yazılarımız pek çok sıra bekliyor. Sayfalarımız mahdud, bu vaziyet karşısında buna fazla yer tahsis etmeye imkân yok, maahaza çok lutûfkâr olan muhterem okuyucularımızın arzularını mümkün merteye yerine getirmeğe çalışacağı.

Daha ne kadar devam edeceği soruluyor. Henüz yarısına gelmedik. 20-30 nüsha daha devam edecek, bir kaç nüsha sonra muhakemeler başlayacak, ki romanın asıl meraklı tarafı, Muhterem okuyucularımızın sabırlı olmalarını reca eder, iltifat ve teveccühlerine karşı teşekkürlerimizi tekrar eyleriz.

Abdülkaadir Kemâlinin şakaları

Yalnız, Abdülkaadir Kemâli hukukçu olduğu için nazariyatı cezaiye ile meşgul! bir gece baktım, yine yattıktan sonra lâmbayı yanına almış, kanun kitaplarını karıştırıp duruyor, bir şeyler yazıyor.

— Hadi yahu yatsana! böyle gece yarısından sonra mutalea ne oluyor? Gündüzün vakit mi yok?

— Gecenin huzuru başkadır.

— Bu kadar derin mesele nedir?

— Derinliği yok. Yalnız esasatı hukukiyeye göre bu mahkeme bizi muhakeme edemez.

Henüz gözlerini kapamak üzereolan Velid, kendini tutamadı, gülmeye başladı. Ben kendimi zor zabtettim. Zaten onun ne deli olduğunu biliyorum. Bazen akıli eser, ben yatarken koca soğan bıçağını alır, bir metre yukardan kabzasından tutar, tam göğsüme doğru sallar:

— Şunu bıraksam acaba nasıl olur?

Diye sorar. Velidin böyle şakalara hiç tahammülü yok, o, bunları bana karşı yapıyor.

— Anlaşıyor ki yarın sen kiliseye, kürtlerin yanına naklediliyorsun!...

— Salıyorum!...

— Salamazsın!

— Salıyorum!

Velid hemen yatağından fırlıyor, araya giriyor:

— Böyle şaka olur mu ahu? Gece yarısından sonra nedir bu hâl?

— Velid bey, sen rahatına bak. Sana bir şey yapan var mı?

— Ha ona, ha bana, Reca ederim, böyle şakaları bırak.

Derken öbür odadan Sadri Etem, Fevzi Lütfü, diğer arkadaşlar geliyor. Abdülkadirin elinde koca suğan bıçağını görünce Sadri ellerini kaldırarak geriliyor. Ben teminat veriyorum:

— Gel yahu, korkma, şaka yapıyor:

Sadride yürek selanik!... İnanamıyor.

— Bıçakla şaka olur mu?

— Abdülkadir Kemalî için olur.

Sonra ben kalkarım, delinin elinden bıçağını alır, onu masa başına oturturum, okşayarak yatıştırıyorum:

— Bari ben de oturayım da sana yoldaş olayım. Biz de o mektepte okuduk.

Belki sana bir fikri hukukî verebilirim.

— Eşraf, bu meseleyi bu gece ben yazmazsam uyuyamam.

— Allah rahmet eylesin, Nasreddin Hoca da böyle imiş. Geceleyin yatakta hatırına gelen şeyi kalkıp hemen kayd etmezse sabaha kadar unutmmuş!

— Alayı bırak da konuşalım.

Peki, söyle bakalım;

Sebki dâva şart

- Usulü cezaiyede sebki dâva şart değil mi?
- Tabiî şartı esasi.
- Bizim hakkımızda müddei umumilik tarafından bir dâva sebk etmemiştir. Eski müddeiumumi Süreyya bey böyle bir dâva ikame etmedi. Sonra yeni müddeiumumi Avni beyin de böyle bir iddiası yoktur. O halde mahkeme bizi nasıl muhakeme edebilir?
- Yazacağınız bu mu?
- Evet, bu.
- Yazdıktan sonra ne olacak?
- Bizi mahkemeye çağırdıkları zaman mahkemede bunu söyleyeceğim.
- O eli kanlı, cellâd Ali Saib de bu kaidei hukukiyeyi dinleyecek, öyle mi?
- Dinlememek nasıl olur? Ben de istiklâl mahkemesi azalığı yaptım.
- Anlaşılan sizin istiklâl mahkemesi sulh ceza mahkeesinden farksızmış! Kuzum Abdülkaadir Kemalî, sen bunları ciddi mi söylüyorsun?
- Elbette ciddi söylüyorum.
- Öyleyse zararı yalnız kendine değil, hepimize dokunur.
- Hepiniz de benim gibi bu iddiayı serd edebilirsiniz.
- Biz aklımızı peynir ekmekle yemedik.
- Baktım ki o, kanaatinde samimi ve ciddî. Kanunun maddelerini aynen yazdı, bir iki saat içinde bir şey hazırladı.
- Haydi şimdi yatalım, dedim.
- Şunu bir defa dinle de ondan sonra.
- Mükemmel olmuş, akan sular durur. bunu mahkemede okur okumaz derhal tahliyemize karar verecekler.
- Tabiî, böyle yapmaları lâzım:
- Münakaşamız bu şekilde kaldıkça Velid yalnız püfleyip duruyor. Bi taraftan öbür tarafa dönüyor, uyuyamayacağı tabiî.

Diğer gazetecilerin de celbi

Artık sıkılıyorruz. Bizi çağırırsalar da ne olacaksa olsun, anlaşılıyor ki hepimizi birer tarafa gönderecekler, en son esen hava bu. Buna da öyle çokluk itiraz eden yok. Madem ki Ali Saibin kanaatı herhalde gazetecilerin cezasız kalmaması şeklindedir, o hâlde en hafif ceza yeni bir mesele ortaya attı. Gazeteciler yalnız şu bir kaç kişiden ibaret değildir. Bir takım gazeteciler daha vardır ki onların muhlif neşriyatı daha kuvvetli olduğu halde onlar bugün İstanbulda kollarını sallayarak da çalışıyorlar. Bu, bir küldür, ayrılamaz. Onları da celb etmek lâzım.

Akşamdan Avni bey bunu bize söyleyince çok memnun olduk. Bir kere vakit kazanılacak. Saniyen şiddet günleri geçecek. Sonra, mesuliyet, mahdud sahadan çıkıp genişleyecek. Birkaç kişinin yükleneceği mesuliyet bir çok arkadaşlar arasında taksim olunacak. Mesele münferid olmaktan çıkacak, bir matbuat meselesi olacak. Bir kaç kişi yerine bir çok gazetenin sahib ve baş muharrirleri bir araya gelmesi elbette bir ferahlık idi.

Esasen bu hususta bir mesuliyet varsa bunu yalnız kapana tutulan bir kaç gazeteciye yüklemek adaletsizlik olurdu. Aynı yolun yolcuları hep birlikte olmalı. Hesap verilecekse hep beraber verilmeli idi. Mesuliyet terettüp edecekse hepsine şamil olmalı idi.

Gaztecilerin masumiyetine canu gönülden inanan ve onların bir haksızlığa maruz kalmalarını hiç de istemeyen müddeiumumî Avni bey, bu noktai nazarını akşam hususî bir sohbet esnasında bize söylediği zaman çok sevindik. Avni beye teşekkür ettik. Bu mesele üzerinde hayli şeyler konuştuk. İsmail Muştakın, Ahmet Eminin, Ahmed Şükrünün, Sübhi Nurinin kulakları çınlasın dedik. Avni beyin çok âdilâne olan bu fikrini bu siyaset ve kıyasetini mahkeme farkında olmayarak kabul etti. Hemen İstanbul emniyet müdürlüğüne şifre verildi.

Şimdi İsmail Muştak Kızıltopraktaki köşkünde sabah kahvesini içerken sivil memurların kapısını çaldığı zaman kendisinin nasıl şaşkınlık gösterdiğini, kahveyi üzerine döktüğünü görüyoruz. Ahmed Emiin hiç belli etmek istemediği endişesini, Ahmed Şükrünün hiddetini, Subhi Nurinin telâşını geldikleri zaman uzun uzadıya dinleyeceğiz.

Bize tahsis edilen konak

Bir hafta geçmeden gazeteciler El Aziz kapılarına geldiler. Yerimiz dar... Onlar gelince bu küçük ev bizi almayacağı tabii, onlar gelmeden evvel büyükbir yer arandı. Fakat yok. O civarda Çarsancaklı eşraftan Ahmet beyin büyük konağı var. Fakat hususi ikametgâha mahsus. Burasını kiralamak mümkün değil. Verirse ancak gazetecilere karşı bir lutuf olarak verebilirdi. Kendisi ile zaten ahbabız. Hergün görüşüyoruz. Vaz'iyeti anlattık. Derhal muvafakat etti.

— Gazetecilere karşı konağı mı tahsis etmekle iftihar ederim, dedi.

Ahmet bey Çarsansak eşrafından, hanedandan bir zat, Müddeiumumiliğe haber verdik. Hemen buraya naklettik. Perapalas salonları gibi kocaman odalar, geniş salonlar. İçinde at koştur. On gazeteciyi değil, bir tabur asker alır.

Gelecek arkadaşlara azizlik

Yerleştik. Şimdi İstanbuldan yeni gelecek misafirleri bekliyoruz. Akşama, sabaha gelirler. İşimiz gücümüz yok. Haydi onlara bir azizlik edelim, dedik. Onlara mükemml bir istikbal plânı hazırladık. Onlar şimdi tabii endişeli fikirlerle meşu olarak geliyorlar. Bizi burada böyle serbest görürlerse sukuti hayale (!) uğrarlar. Korkuları kalmaz.

Onlara şöyle bir plân hazırladık. Vaz'iyeti çok şiddetli göstereceğiz. Biz hepimiz odalarımıza çekileceğiz. Onlar otomobillerden iner inmez, eşyalarını bile almaya meydan vermeden kapıdaki süngülü askerler derhal onları merdiven altındaki karanlık bir mahzene sokacaklar. Bir müddet orada kalacaklar. Kiminin ödü patladıktan, kiminin üstü başı ıslandıktan sonra hep beraber alayla gidip onları oradan çıkaracağız.

Harfi hurîma bu planı tatbik ettik. Sungülü askerler onları şiddetle karşılayarak o kocaman konağın karanlık bir izbesine birer birer soktu. Ağıla giren ko-

yunlar gibi onların o mahzene bir girişleri vardı ki... O kocaman konak nazarlarında eski zabtiye nezaretinden farksız oldu.

Onları oraya soktuktan sonra biz hepimiz yukarda büyük salonda toplandık. Gülmeden bayılıyoruz. Güzel bir eğlence mevzuu oldu. Müddeiumumi Avni Bey de orada. Beş on dakika geçti. Bazı arkadaşlar bu azizliği kâfi görüyordu. Bazıları bu saattan evvel çıkmaları doğru olmadığını söylüyordu. Müddeiumumi Avni beyi hakem yaptık. Kâfi olduğunu söyledi.

— Yalnız onları buraya getirdiğiniz zaman beni tanıtmayınız dedi.

Hepimiz alayla aşağı indik. Yalnız müddeiumumi yukarda kaldı. İzbe kapısını açtık. Zavallılar o karanlıklar içinde yağmura tutulmuş tavuklar gibi tünemişler. Üstleri başları örümcekler içinde kalmış. Bizi görünce şaşırdılar. Onları oradan kaçırmak için geldik zannettiler. Birer birer onları dışarıya çıkardık. Pek bitkin bir halde idiler. Bir saat orada kalsalardı mutlaka bir kaza çıkardı. Ahmet Emin tirtir titriyordu. Suhi Nuri şaşkına dönmüştü. İsmail Müstak aydınlığa çıkar çıkmaz feveran etti:

— Ne yaptınız siz. Bizi öldürmeğe mi kasd ettiniz?

— Biz bunların sahihini gördük de bir şey demedik. Siz şakasına tahammül edemiyorsunuz.

— Alacağınız olsun.

Müddeiumumi deyince Müştakin alıklaşması

O alayla onları yukarı çıkardık. İsmail Müştak gözlerini açmış, hiddetten kıpkızıl kesilmiş, yüksek sesle etrafa çatıyor:

— Ben bunun farkına vardım, diyor.

Halbuki hiç de farkına varmadı. Bir kıyamettir koptu. Herkes söylüyor, gülüyor. Orada tanımadıkları bir adamın vücudundan bile haberdar değiller. Yahut onu misafirlerden bir zat sanıyorlar. Müştak bahsi değiştirmeye başladı. Ya bir pot kırarsa ne yaparız? Telâfizi kaabil olmayan bir hata yapabilir, bir söz söyleyebilir. Bu merdiven altı şakasına benzemedi. Daha fazla söylemesine meydan vermedik.

— Müddeiumumi Avni bey efendi! Diye köşede oturan zatı takdim ettik.

— Ne... Müddeiumumi mi?...

İsmail Müştak müddeiumumi kelimesini işitir işitmez şaşaladı, afalladı. Dili tuldü. Gözleri fırladı, dudakları büküldü. Büsbütün başka bir adam oldu. Gözleri Avni beye dikildi kaldı.

Şimdi bizi bir gülmektir aldı. Bayılıyoruz. Kendimizi zabt edemiyoruz. Onun, içinden ne düşündüklerini biliyoruz:

— Ya bir halt etseydim de mahkeme hakkında bir şey söyleseydim, hâlim ne olurdu?

Bize dişlerini öyle sıkıyordu ki... Gözlerinden kalbinin gayizleri okunurdu:

— Ben sonra sizin hepinizin hakkından gelirim.

Şimdi on kişi olmuşuk oh! Ne âlâ!. Biz bu vaziyetten memnun olmadık desek yalan söylemiş oluruz. Mademki Müştak da geldi, artık o ne yapar yapar, allem

eder, kallem eder, bu işi bir yoluna koyar, dedik. Nitekim koydu. Tabii üstadın mehareti, zekâsı hepimizce müsellemler.

Biraz sonra müddeiumumi gidince biz bize kaldık. Müştak hemen bize hücum etti:

— Bu yaptığınız şey olur mu? Merdiven altı azizliğine bir şey demeyorum. Fakat yukarıda müddeiumumi olduğunu neden bana haber vermediniz? Ya ağzımdan bir şey kaçırıyordum, hâlîm ne olurdu?

— Ağzını kapatır, bir şey kaçtırmazdık.

— Ağzımı kapasanız başka taraftan kaçırırdım!...

Müştak buna çok sıkılmıştı. Bunu katıyyen mazur görmüyordu. Ama biz gülmeden bayılıyoruz. O, kızıyor, muttasıl söyleniyor, bize çıkıyor. En nihayet:

— Canım, dedik, müddeiumumi bey böyle istedi, onun için öyle yaptık.

— Demek siz burada işin alayındasınız.

— İşte gördüğünüz gibi!...

— Ne âlâ!. Öyle ise ne diye bizi buraya getirdiler?

— Onu sonra anlarsın. Burada onların böyle şakalarına, böyle teklifsizliklerine bakma, darağaçları altından geçerken neye geldiğimizi anlarsınız!...

İsmail Müştak elebaşı

Şimdi ön safa artık onu geçirdik. Geçirmeğe hacet yok. O, kendi kendine geçti. Biraz sonra Müştak mahkeme âzalarile, maddeiumumî ile ahabab oldu. Bilhassa reis Mazhar Mifid beyle can ciğer oldu.

Şimdi artık mukadderatımız birleşti. İstihbarat makinaları kuruldu. Müştak. Elâzizdekilere ehemmiyet verdiği yok. Ankaradan esen havaya bakıyor. Bizim mesele burada değil, Ankarada hallolunacak ve karar verilecek, diyor. Acaba bizleri atlatıp kendini karaya çıkarmak mümkün mü? Müştak bunu düşünmez değil. Fakat karşısındakiler de kurd. Yalnız kendisini istisna etmek, mahkemenin de yapacağı şey değil. O vakit çok tuhaf bir şey olur. O da bunu anlıyor. Hiç olmazsa iki gruba ayırmak, bir kısmını feda ederek, bir kısmını kurtarmak. Bu da güç. Bu tefrik nasıl yapılacak? ve neye müstenid olacak? Gazetecilerin hepsinin meselesi müşterek. Ya hep beraet, ya hep birden mahkûmiyet. Müştak ve arkadaşları artık bunun böyle olduğunu anladılar. Müşterek cephe teşkilinden başka çare şekli olmadığına karar verdiler.

Hep ona göre tedbirler itihaz olundu. Gerek Mahkemeye karşı, gerek Ankaraya karşı isti'taf (âtıfet dilemek) siyasetinin teminine çalışıldı. Gazetecilerin kürd meselesile alâkadar olmadığı, vaktile biraz sert yazmışlarsa da bunun affe lâyük olduğu havası uyandırılmağa çalışıldı.

Yaşayışımızı yoluna koyduk. İki mükemmel aşçımız, iki de hizmetçimiz var. Konağın büyük mutbağında hergün mütenevvi yemekler hazırlanıyor. Arkadaşlar beni vekilhare intihab ettiler. Hepimiz günde birer lira veriyoruz. Günde on lira nasıl sarf olunur? her şey ucuz. Her gün bir koyun alsak, baklava börek yesek yine sarf olunmaz, netekim öyle yapıyoruz. Bir böbrek yahnısı için bütün kasablardaki böbrekleri topluyoruz. Hergün bir küfe üzüm su yerine şıra, hergün başka başka yemekler, başka başka tatlılar. Müştak evdeki adamını getirmiş. Çok bece-

rikli, ne derseniz mükemmel yapıyor, yaptırıyor. Onunla beraber çarşıya gidiyoruz. Lâzım olan şeyleri tedârik ediyoruz. Hesabı ben tutuyorum. Hafta sonunda arkadaşlar para vermek istiyorlar. Paramız daha bitmedi diyorum. Bu kadar sofralara, bu kadar yemeklere nasıl bu pra yetişir? diye hayret ediyorlar? ne yapalım? her şey ucuz.

Bazan fena .....esiyor

Sabri Ethemle Abdülkadir kemalinin enseleri şiştikçe şişiyor, yiyoruz, akşam üzeri kırlarda geziyoruz. Alelusul kapıda süngülüler bekliyor. Fakat serbestiz, istediğimiz vakit çıkıyoruz rahatımız yerinde, fakat bazen öyle bir hava esiyor ki hepimiz donup kalıyoruz. Zaman zaman esen bu fenâ rüzgârlar keyfimizi kaçırıyor. İstikbalden emin olamıyoruz. Çünkü siyasete tabi bir şey. Ali Saibin sözleri hiç bir zaman hiç birimize emniyet vermiyor, o, gazetecilere mütenevvi cezalar verilmesinde sâbitkadem. Ahmet Emîni Çabukçura gönderiyor. Sadri Ethemî Liseye, İsmail Müştakî Çemişgiziğe. İntihap ettiği yerler birbirinden âlâ!... Bu isyanla sanki gazetecilerin bir alâkası varmış!. Fakat ne dersin?... Ben, Fevzi Lûtfî, Abdülkaâdir Kemalî gibi bir kaç kişi hakkında menfadan bahsedilmiyor. Bu, daha ziyade mucibi endişe oluyor!. Velid, o samimî, o hakikî dost, bizden ziyade bizim için ıztırablar içinde!...

gazeteciyi müşterek tehlike birleştirmiş, muhakkak bir zaman için orada bir âhenk teessüs etmiş, diyor.

Fakat Sadri Ethem enseyi şişirdikçe pehlivanlık etmek istiyor. İkide bir peygamberle, şu ile, bu ile alay etmek istiyor.

— Sadri! bunları karıştırma, diyorum, bu âhengimiz bazulmasın, dinlemiyor. Bir gün yine fazla aşırı gidince biraz patakladım. Kavgayı görünce bazı arkadaşlar savuştular. Fakat Velidle Abdülkadir Kemalî araya girdiler, bir daha böyle meseleler mevzuubahs olmamak üzere barıştırdılar.

Bu hâdise makemeye intikal etmiş, geldiler, eğlence için:

— Anlatın bakalım nasıl oldu? diyorlar.

Gülerek arkadaşlar anlatıyor:

— Sadriyi yere yatırmış, şişman ensesinden yakalamış, dudaklarını büküyor O, kurtulmağa cabalıyor. Güç hâl ile sağ sağlim kurtardık.

Mahkeme hey'eti gülüyor:

— Bari tövbe ettirdi mi? diyor.

— Ne tövbesi. Bir daha böyle konuşmayacağına yemin bile etti. Şimdi Sadri, Eşrefin yanında mum gibi oturuyor!...

Bu hâdise hayli zaman lâtife mevzuu oldu. Munakaşa biraz ileri gitse hemen bu hâdise hatırlanarak ilerisine varılmıyor. Herkesin hususî ictihad ve kanaatine hürmet esası ihlâl edilmemesi kararlaştı.

Müştak'ın cürcümmeşhudu

Bir gün ben odamda erkenden kalkmış, sabah namazını kıldıktan sonra secademde oturmuş, çok hafif sesle Kur'an okuyordum. Konakta odalar çok olduğu

için hepimizin ayrı ayrı odaları var. Baktım, yavaşçacık kapı açıldı. Muştak geliyor. Hiç vukuu olmayan bir hâdise, hayret ettim. Benimle alay edecek, galiba, dedim. Geldi, seccademin yanında oturdu. Ben okumayı kestim, ona yer verdim:

— Kesme, dedi, oku!

Hayret asarı gösterdim.

— Reca ederim, devam et. Biraz Kur'ân dinlemeğe geldim.

— Alay mı ediyorsun?

— Vallahi değil.

Beni inandıramadığını görünce cebinden ufak bir Kur'ânı Kerim çıkardı.

— İşte bak, bunu cebimde taşıyorum, dedi.

— Müştak, cürmümeşud bu!

Güldü; — Rica ederim, arkadaşlar işitmesin yalnız sen bil.

Hâlâ da arkadaşlar bu hâdiseyi bilmiyor. Allah rahmet eylesin. İnşallah Mazharı gufranı ilâhi olmuştur. Sonra biraz daha okudum ve kestim. Henüz güneş daha doğmamıştı. Ona güzel bir kahve pişirdim. Sonra taraçaya çıktık, dolaştık. O günkü sabahın güzelliği müstesna idi. Muştak o dakika bambaşka bir adamdı. Çok mütehassis olduğu görülüyordu. İnsan ruhu bu, tugyanlarına vecidlerine karışılmaz.

Sadri Ethem bu hâdiseyi işitseydi kim bilir, Muştakla ne kadar alay eder, onu ne kadar aforazlardı!...

Mahkeme Salonunda

Böylece günler geçerken artık muhakememizin başlamak üzere olduğu haberi geldi. Hepimiz heyecanlandık. Gün tayin olundu. Alelusul süngülü jandarmaların arasında bir gün öğleden sonra mahkemeye geldik. Mahkeme salonu geniş bir yer. Yeni yapılmış mekteplerden biri. Alt katında mahkemeler kurulmuş. Birinci sıraya ben, Velid, Sadrı Etem oturduk. İkinci sıraya Fevzi Lutfu Abdülkaadir Kemalî Ahmet Emin Üçüncü sıraya Ahmet Şükrü, Suphi Nuri, bir de Adanadan gelen bir gazeteci. En arkadaki sıraya da İsmail Müştak.

Hey'eti hakime; Reis Mazhar Müfid.

Azalar: Ali Saib, Lütfü Müfid, Müddeiumumi: Avni bey. Kâtipler: Selim Sarper, ve saire...

Sâmiin binden fazla. Salon, münevver tabaka, halk, bilhassa zabıtanla dolu.

ağ tarafta bir oda var, kadınlara tahsis edilmiş. Pek çok hanımlar gelmiş.

Polisler, askerler bizim etrafımızı almış. Her taraf hıncahınç. Herkeste büyük bir hassasiyet. Hepimiz oturduk. Mahkeme reisi hepimizin hüviyetlerini tesbit ettikten sonra sual sarmayı Ali Saib beye bıraktı.

Sadri Etemin Muhakemesi

— Sadri bey, mücahedei milliyenin nihayetine kadar Ankarada idiniz. O zamanlar, Hamdullah Subhi beyin huzurunda bir takım fikirler beyan ederdiniz. Müfrit milliyetperver idiniz. İstanbula avdetinizden sonra neden muarız bir vaziyet aldınız?

— Ben değişmedim. Altı sene evvel Sakarya gününde, İstanbulda, Ankarada nasıl idiysem yine öyleyim.

— Siz bir tarihte Hâkimiyeti Milliye gazetesinde İstanbulluların mücahedei milliyeye iştirak etmediklerine dair yazılar yazmış iken bilâhara da Sontelgraf gazetesinde mütenakız makaleler neşr etmişsiniz. Ben tenakuzun sebebi nedir? Neden tebdili meslek ettiniz?

— Bir tenakuz yoktur. Bir nokta, onu izah edeyim. O zaman bir harb cephesi, bir de fikir cephesi vardı. Fikir meseleleri bizim için daima ikinci cepheyi teşkil ediyordu. Ben o zaman ancak bir nefer, bir ferdi millet gibi çalıştım. Harbi kazandıktan sonra bir fikir devası açıldığını söylediler. Bendeniz mefkûre sahibiyim. Çalıştım. Fikir sahasına atıldım. Yazılarımı tahlil ediniz. Orada belki gençlik, belki kıskançlık görürsünüz. Başka bir şey göremezsiniz. Ben de sizinle beraber çalışmış bir arkadaşınızım. Başka bir şey değilim.

— Cumhuriyet hususunda gençlerimizin ne kadar asabiyet, ne derece kıskançlık gösterirlerse o kadar müftehiriz. Fikir mücadelesi açıldığı zaman Ankarada idiniz. Sonra için çevrildiniz? Evvelce güzel dediğiniz şeylere ertesi günü nasıl kötüdür, dersiniz?

— Hayır beyim. O fena denilen şeyler İstanbuldan güzel Ankaramıza gidince fena oldular.

— Siz İstanbula gittikten sonra tamamiyle değiştiniz.

— Hayır, değişmedim. Ben benim. Ben aynı adamım. Mazimi nasıl inkâr ederim?

— "İstanbul Bizansı mücâdelei milliyeye iştirak etmiyor. Alçaklar diye bağıryordunuz. Fakat İstanbula avdet eder etmez Bizans sizi pek çabuk teşhir etti, Sadri bey!

— bizans dediğiniz nedir. Bir Bizanslıyı Buharaya, Ankaraya, nereye götürürseniz yine odur, değişmez.

Burada müddeiumumi Avni bey bir nokta üzerinde hey'eti hâkimenin nazarı dikkatini celb etti:

— Hey'eti muhteremeize bunu arz etmek isterim ki; İstanbul kelimeini Bizans kelimesile ifade etmek, efkârı umumiye üzerinde bir sul tefehhün ibraz eder. Sadri bey ifadelerini tashih etsinler İstanbul mücahedei milliyeye iştirak etmiş yüksek bir muhittir. İstanbulda ancak vatansız bir zümre var. Onlar kasd olunuyorsa öylesinler. Yoksa genç Cumhuriyetimizin kıymetli ricalinden bir çoğunun terbiyesini veren, anları yetiştiren İstanbulla bu ...madın teşmil edilemeyeceğine nazarı dikkati celb ederim.

Reis — (Maznun:) Buna ne dersiniz?

— Bendeniz aynı kanaattayım. Fakat maazi nasıl unutturum? Kanunlar bizi unutsa biz onu unuttur muyuz?

— O vakit İstanbul denildiği zaman siz o derece hararetle idiniz ki cümlesine "hain" diye coşuyordunuz.

— Ben her zaman eyiye eyi, kötüye kötü demişim. Yine doğru söylüyorum. Yanlış söylemek daha feci bir şeydir.

— Fakat, Sadri Etem bey, siz diyordunuz ki: “Mücadele Milliyeye iştirak etmeyen İstanbullular vatanverer değildirler.”

— Arz edeyim beyefendi. O zaman Receb bey zan edersem bir kanun neşretti. O kanunda mücadele milliyeye iştirak etmeyen eşhası, memurları kullanmayınız, deniyordu. Herkes bir fikir beyan etti. Bendeniz de bir fikirde buldum. Haddimi tecavüz etmedim.

Bu sırada Sadri Etem birden bire heyecana gelerek asabî bir tavr ile, Ankaradan İstanbula gittiği zaman hiç bir heyecan görmediğini, o sırada gençliğin lâkayd olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ali Saib sordu:

— İzah eder misiniz? Ne gibi heyecan istiyordunuz?

— Bir İstanbul gençliği vardır ki katiyyen lâkayddır. Bir çok muhterem şahsiyetlere söyledim: İnkılâp böyle yürümez. Biz eski tarihi yıkıp yeni bir tarih yapacağız.

Ali Saib bey — Bunları demek yalnız zati âliniz mi düşünüyordunuz?

Ben sûale karşı Sadri Etem çok sinirlendi. Fakat teessüründen ağlamaya başladı.

Reis — heyecana kapılmayınız. Müteessir olmayınız, Sadri bey. Biz de maznun olmuşuz, mahkemelere girmişiz.

Müddeiumumi Avni bey, hey’ete hitaben: — Maznuniyetlerinin sebebi fikir meselesi değildir. Bu baktaki müdafaaları fuzûlidir. Maznuna sorulan sualler kendilerini mahkum ettirmek için sorulmaz. Ancak hey’eti âdileniz huzurunda hakikatin tezahuru için sualler tertib edilmiştir. Bu suallere cevab vermek Büyük Millet Meclisinin istiklâl mahkemesi müyacehesinde maznun olmak mutlaka mahkum ve şerefsiz olmak demek değildir.

Ali Saib, şiddetli bir tavır ile:

— Sadri Etem bey! Mahkeme karşısında ağlamak para etmez. Binlerce masum hanlarının akmasına sebebiyet veren maslub Şeyh Saidi isyana tahrik ve harekâtını tesbit eden yazılar yazarken ağlamalı idiniz.

— Hayır, beyefendi, ben göz yaşile istiane etmiyorum, asabî hastalığım vardır, ihtiyarsız ağladım.

Abdülkadir Kemâlinin Muhakemesi

— Kalkınız Abdülkaadir Kemalî bey!

— Buyurunuz efendim.

— Eyyamı ahireye kadar nerede ve ne gazetesi çıkarıyordunuz?

— Birinci Millet Meclisinden sonra memleketim olan Adanaya gittim. Orada evvelâ “Mücadele”yi, daha sonra “Toksöz” gazetesini çıkardım.

— Toksöz siyasî miydi?

— Evet, ilmî, edebî, ictimai ve siyasî idi.

— Mesleki ne idi?

— Mesleki, cumhuriyet ilânından sonra cumhuriyet kanunlarının neşri ve cumhuriyetin kökleşmesi idi.

— Bu gazete Adanada ne kadar devam etti?

— Adanada 70-80 nusha kada neşr ettim. Sonra Terakki-perver tırka açılınca o fırkanın programını meslekimle mütenasib görmedim. İstanbula gittim. Orada da 14,15 nusha çıkınca kapattılar. Altı ay haps edildim. Yalnız bir makale dolayısıyla cezadide olmuşum.

— Peki... Terakki-perver fırkasının teşekkülü üzerine İstanbula gittiğinizi söylöyorsunuz. Orada gazetenizi çıkaramaz mıydınız?

— O fırkanın programını hükümeti cumhuriyenin esasatına muhalif gördüm. İleri değil, geri gittiğimizi anladım. Müteessir ve müteheyyiç oldum. Onun için o makaaileyi o zaman yazarak hapsedildim.

Lütfu Müfid bey — Adanaya gelen Bekir Sami beyle görüştünüz mü?

— Görüşüm efendim. Gazetemde "bir fırkam olsa" serlevhasıaltında bir makale yazmışım. Bunu müteaddid yerlerde gezerek bir vatandaş sıfatıyla yazdım. Bekir Sami beği yeni evime davet ettim. Ziyafet esnasında noktai nazarımı söyledim.

— Bekir Sami bey, Adanaya niçin geldiğini ve noktai nazarını size izah etti mi?

— Bir fırka teşkil etmekte olduklarını, bizim de bu fikirde olduğumu işittiğinden noktai nazarımı sordu. Bendeniz de noktai nazarımı 60-70 maddede hulasa ettim. Sonra bu maddelere onların esasa... muhalif gördüm. Kabul edemedim.

— Demin teşkil etmek .....rinde olduğunuzu söylediğiniz fırkaya terakki-perver unvanını vermek istediğiniz zamanda Bekir Sami bey orada mıydı?

— Hayır, Bekir Sami bey gitmişti. Hikmet Şevki isminde bir muhabir yanımda idi, zannederim.

— Onlarla bu hususta müzakerede bulunmadığınız mı? Ve bunların onktai nazarlarına muhalif miydiniz?

— Evet, doğrudan doğruya teşrikiresai etmemiş ve daima ayrı kalmışım. Neşr edecekleri şeyi görünceye kadar ayrı kaldım. Maddeleri noktai nazarıma muhalif görünce hiç de temas etmedim.

Reis — Demek, Abdülkaadir Kemalî bey, sizin birdenbire söylediğiniz bir ismi onlar fırkalarına ad mı verdiler?

— Onu bilmiyorum. Tesadüfî olduğunu arz ediyorum.

Ali Saib bey — Yüzellilikler listesine dahil olanların Pariste çıkardıkları "Mücadehede" ile sizin çıkardığınız "Mücadehede" gazetesindeki iltibas ne cihetten akı'dır?

— Ben evvelce Mücadeleyi çıkardım. Fakat firari hainlerin aynı isimle bir gazete çıkardıklarını görünce Mücadeleyi kapayıp "Tok söz"ü çıkardım.

Ali Saibin tekrar süâli üzerine Abdülkaadir Kemalî, mütarekede diğer ihtilâlciler gibi kendisinin de tevkif edildiği esnada Bursada Gümölcunalı İsmailin valiliği zamanında çıkarılan mücadehede ismindeki gazeteye yazı yazmayı teklifine karşı, "İttihad ve Terakki Kâtibi mes'ullüğünü yapmış Abdul kaadir Kemalî itilâfci olamaz" dediğini, hatta orada iken vatanın istilâsını haber alınca teessüründen ağlayarak "sevgili vatanıma," "sevgili milletime" namile iki makaaale yazdığını, onlarla kendisinin anlaşma imkânı olmadığını, münhasıran evvelki makaaalenin

tedkikinde kendisinin memleketin bugünkü zâterini daha o vakit anlamış ve yazmış olduğu anlaşılacağını, maslub Yusuf Ziya ile meb'usluğu bittikten sonra görüşmediğini, Ali Ruhî, Şükrü Oğuz, Vehbi Celâl, daha bir çok zevat ile bir fırka teşkili için görüşmüşlerse de fırka teşekkül etmediği cihetle hükümete beyanname vermediklerini, gazetesinde intişar eden mektubun masm olmadığı, bir zâbit ağzından yazılıp gönderildiğini ve aslının idarehanede dosyada bulunacağını söyledi.

Ali Saib — İsyanın vukuundan evvel Adanaya kadar sirayet edecek bir ihtilâlden elbette haberdar idiniz. Hatta telgraf tellerini kesmek için adamlar tayin etmiştiniz.

— Ben bir Türküm. Kürdistan nazırı olamam. Bu, bir iftiradır.

Ali Saib — Maraş havalisindeki aşai... sizinle beraber harekete âmade olduğunu bazı kimselere söylemiştiniz. Size: "Bu isyan nedir?" diye soranlara: "her halde memleket için hayırlı olduğunu" söylemiştiniz."

— Kat'iyen böyle bir şey söylemedim.

Velid Beyin muhakemesi

Tasviri Efkar sahibi Ebuzziya Zade Velid Beyin isticvabına başlandı. Ali Saib, Velid beyin hilâfet ve tesettür hakkındaki fikrini sordu. Velid bey, kendisinin ve gazetesinin meslekini izah ettikten sonra dedi ki:

— Hilâfet meselesi maziye karışmıştır. Mademki Millet Meclisi tarafından yapılan kanunlar mu'ta'dır ve kanun kesbi kat'iyet etmiştir, ben de her Türk gibi hürmetle kabul ederim. Hâkimiyeti milliye taraftarıyım. Bunu cümhuriyet şekli te'min ettiğine kaniim.

Tesettür meselesine gelince, bu, zamanın ve ahvalin icabına göre hal oluncak bir meseledir.

Benim makalelerim sûtefsire uğrar. Hatta mizah gazeteleri benim resmimi sarıklı sakallı yapıları. Kaarilerim değilse bile bir çok insanlar beni hoca zannederlerdi. İşte tali'sizliğime bir numune, beyefendi. Benim neşriyatım hiç bir zaman irtica'kârane değildir. Yalnız muhalifler etrafa bu hissi verdiler.

— Oturunuz efendim.

İşte Velid beyin muhakemesi bu kadar sürdü. Cinayetle, hiyaneti vataniye ile itham edilen bir maznunun mahkemesi!. Bir suçu yok ise neye adamcağızı işin en gücünden alıkoyarak buralara kadar sürüklediniz? Suçu varsa neye suçunu ortaya koymayorsunuz? İşte geçmiş zamanda kurulan istiklâl mahkemelerinin mahiyeti!. Bu oyunlar, hep adalet ve inkilâb namına yapıldı. Tarih, bu mahkemelerin yaptıklarını yazarken çok ıztırab çekecektir.

Bu, gazetecilere aid saffhasıdır. Bunun nice kanlı saffhaları da varki temaşası ruhları yakar, vicdanları parçalar.

Sebilürreşadın muhakemesi

Sıra bize geldi. Her tarafta dikkatler arttı. Sami'ler arasında kaynaşmalar, uğultular... Büyük salon baştan başa doldu. Yan tarafta da gazetecilerin muha-

kemelerini dinlemeğe gelmiş hanımlar. Kalabalık bir cemaat... Gazeteci arkadaşlar da pür dikkat kesildi. Heyeti hâkime, reis ve a'zalar şöyle bir yerleştiler. Biz ön sırada üç kişi: Sadrı Etem, Velid, ben benim yanımda bir komiser ayakta duruyor. Yanında bir desti su ile bir bardak var. Muhakeme esnasında hastalık geçirenler olursa imdadda bulunacak. Tuhaf bir tesadüf: O gün ben biraz rahatsızlanmışım. Sıtma nöbeti gelmişti. Hararet 38, 5-39. Bütün gözler bana dikilmiş. Bu ağır vaziyetten nasıl çıkabileceğimi merak ediyorlar. Çünkü en ağır yük benim üzerimde toplanıyor. Usat reisi Şeyh Sait, kendisini isyana sevk eden hâdiseleri Sebilürreşad'da okuduğunu, Sebilürreşad'ı okudukça çileden çıktığını söylemiş. Ali Saib'in gözü de üç kişide: Ben, Fevzi Lutfu, Abdülkaadir Kemalî. Biz üçümüz kurbanlık koyun. Bizlere verilecek hüküm tekarrür etmiş. Ali Saib bunu gizlemeğe bile lüzum görmüyor. Diğer gazetecilere verilecek hükümler de ma'lum. Onlar şuraya buraya nefiy ile canlarını kurtarabiliyorlar. Kimi Çemişgeziğe, kimi Hanıya, kimi Çabukçura... Ahmet Emin koyu bir kürd kasabasına sürülecek. Kimse berâet beklemiyor. Yalnız İsmail Muştak bu mukadderata razı olmuyor. Allem edip, kallem edip bir şeyler olacağını kaani. Velid mütevekkil. O, yalnız bizim için derin kederde. Ali Saib, verilecek hükümleri ona fısıldıyor. Bu tesir ve teessür altında Velid bazan gözlerini bana diyor. Bir şey söylemeden zun dakikalar dalıyor. Sonra gözlerinden yaşlar dökülüyor.

— Ne o, Velid bey? Bir şeye mi canınız sıkıldı.

— Hayır, hatırıma bir şey geldi de...

Ali Saib neden bize bu kadar düşman? Ben, dine yapılan hücumlara karşı geliyorum, hiç bir kuvvete boyun eğmiyorum. Fevzi Lutfu de "O Gözki..." makalesini yazmış. Millet Meclisinde locada oturan bir zatın gözünü tasvir eden bir yazı. Abdülkaadir Kemalî ise korkulu bir siyasî rakib. Bu üç şahsın da bertaraf edilmesi mukarrer. Ali Saib'e verilen tâlimat böyle.

Şurası da mâlûm ve müsellemler: Mahkemenin iki vechesi var. Biri resmî yüzü, diğeri içyüzü. Reis Mazhar Müfid, mahkemenin resmî yüzünü idare ediyor. Ali Saib ise içyüzünü. Bunun gibi Ankaranın da iki şifresi var. Biri riyasete mahsus, diğeri de Ali Saib'in şahsına. Zahiren reis, Mazhar Müfid, hakikatte mahkemenin diktatörü Ali Saib. Herkes bunu biliyor; makeme reisi, azâları, müddeiummî, kalem memurları, gazeteciler, hattâ halk.

Ortada isyan hâdisesi ile alâkalı hiç bir suç yok. Fakat suç hazırlanacak. Bu usus mahkemenin dirayetine bırakılmış. Alelusul bir muhakeme yapılacak. Şuradan buradan bazı şeyler sorulacak. Sûretâ muhakeme edilmiş olacak. Netice de evvelce mukarrer hükümler tebliğ olunacak.

Biz gazeteciler bu haleti ruhiye içinde örfi mahkeme demek olan istiklâl mahkemesi huzurunda bulunuyoruz. Hakikatte bir mahkeme değil, bir kukla. Heyeti hâkime de bunu biliyor, biz gazeteciler de biliyoruz. Bununla beraber hiç kimse bu oyunu açığa vuramıyor. Mahkeme ile maznunlar arasındaki mücadele resmîyetini muhafaza ediyor. Başka türlü çaresi yok. En ufak bir serkeşlik, bu oyunun içyüzü hakkında en ufak bir îmâ, derhal insanın hayatınamal olur. Onun için çok tetikte olmak, çok dikkatli ve soğukkanlı konuşmak lâzım. Mahkeme de rollarını

çok dikkatle yapma vaziyetinde direktite aykırı en utak bir hareket, bir söz onların da canına okur.

İşte hergün idam cezaları vere vere yürekleri nasırlaşmış muhterem heyeti hâkime ile bu hâleti ruhiye içinde karşı karşıya bulunuyoruz, muhakeme oluyoruz.

İlk suâl tahsil, meslek

Mahkemenin emri üzerine ben ayağa kalktım. Mahkeme de ciddiyetini takındı. Reis, Mazhar Müfidin eli çenesinde, dirseği masa üzerine dayalı. Gayet nâzikâne bir suâl:

— Eşref Edib Bey, tahsilin hakkında biraz mâlûmat verir misiniz?

Bu suâlin mânaâsı ilerde anlaşılacak. Biz de nezâketle cevap verdik:

— Bendeniz Serezde i'dadî mektebini ikmâl ettim. Bir taraftan da medresede ve hususî surette mâlumâtı diniye tahsil ettim. 1318'de İstanbulda imtihanla mektebi hukuka girdim. 1324'de doktora imtihanını vererek diploma aldım.

— Mektebi ikmâl edince sonra ne yaptınız?

— O sırada (1908-1324) meşrutiyet ilân edildi. Bizden evvel hukuku ikmâl eden Ebululâ beyle birlikte (Sırat-ı Müstakim) mecmuasını neşre başladık. Yedi cilt kadar bu isimle neşriyata devam ettik. Bilâhara mecmuamızın ismi değiştirilerek (Sebilürreşad) oldu.

— Acaba ne için Sırat-ı Müstakim ismini değiştirdiniz?

Bu suâl de lâf olsun diye soruluyor. Mecmuanın ismini değiştirmenin sebebi mahkemeyi ne diye alâkadar eder? Fakat ne yaparsın? Cevap vermek lâzım.

— Efendim, arz ettiğim vechile, o zaman Sırat-ı Müstakim-ı Ebululâ beyle beraber neşre başlamıştık. O, bilâhara gazeteciliği bıraktı, üniversite hocalığına başladı. Müşterek olmak hasebile kanunî noktai nazardan başka bir isim bulmak icab etti. Bunun üzerine Sırat-ı Müstakim mânâsını ifade eden bir kelime aradık. Sebilürreşad hatırımıza geldi. Ondan sonra bu unvanla neşriyata devam ettik.

Sebilürreşad ceridesinin mesleği ne idi?

Bu dağirizgâh bir suâl olacak.

— Üzerinde yazıyor: İlmî, ictimai, ahlâki, dinî mebahisden ibaret.

Şapka meselesi

— Sebilürreşadda bazı makaalât var. bu makaaleler, Şeyh Saidin mazbut fâdesine göre, kendisini kıyama sevk etmiş. Mselâ kız ve oğlan çocukların başına şapka giydirilmesi meselesi. Şeyh Said bunu gazetenizde okuduğunu söyledi. Bunu ne maksatla yazdınız?

— Efendim, müsaade buyurursanız bu hususta biraz izahat vereyim. Bir defa Sebilürreşad, buralara pek az gidiyordu. Bütün isyan mıntıkasına giden Sebilürreşad ancak beş on nushadan ibarettir. Bu taraflarda Sebilürreşadı okuyanlar mahdud kimselerdir. Sebilürreşad daha ziyade beri taraflarda okunuyor. Esasen Şeyh Said Sebilürreşada abone değilmiş. Ara sıra başkalarından alıp okuyormuş. Bendeniz bu hareketin esbabı ve avâmili hakikiyesini esaslı surette tetkik edemedim. Muhakeme cereyan ettiği sırada Ankarada mevkuf bulunuyordum.

mutassal za.....âmeleri tedkik edemedim. Yalnız Hakimiyeti Milliye gazetesinde hulâsaten okuduğuma göre, bu hareket bir Kürdistan istiklal gayesiyle vukua gelmiş. Bu hususta dahilde .....aricde bir takım siyasî komitalar senelerdenberi tertibatta bulunmuş. Bazı ecnebi devletler de alâkadar olmuş. Daha mütareke devrindenberi hazırlanmakta olan bu istiklâl hareketi Piran hâdisesi üzerine vak-tinden evel patlak vermiş. Yeni Cumhuriyet kanunlarının burada tatbik olundu-ğunu gören bu serkerde Şeyh, Bitlis divanı harbinin davetine icabet etmekten korkmuş. Hükûmete karşı isyan bayrağını kaldırmış. Bir çok cahil kimseleri hare-kete getirmiş. Fakat gayesini istihsale muvaffak olamamış. Yakayı ele verince gayri kanunî hareketini örtmek, efkârı umumiyeye karşı kendisini mağdur ve mazlum göstermek için bir takım istinad noktaları aramış. Kütübi diniyeden bahs etmiş. Tarihten bahs etmiş. Nihayet matbuatı da karıştırmış. Bu meyanda meba-hisi diniye ve ilmiyeden bahs eden Sebilürreşadda gördüğü bazı ictimai hadise-lerden de bahs etmiş.

— Siz İstanbulda kız çocuklarının başına şapka giydiriliyor diye bir şey yaz-dınız mı?

— Uraya geliyorum, efendim. Evet, o zamanlar böyle bazı şeyler olmuştu da zabıta bunları menetmişti. Zabitanın bu men'ine karşı ismini buradasöylemek is-temediğim bir gazete zabıtayı muahaza etmiş, hükûmete hücum etmişti. Biz de hükûmeti müdafaa etmiş, hükûmetin velâyeti ammesi hasebile lüzum gördüğü te-dabiri inzibatiyeyi ittihaza hakkı dergâh bulunduğunu söylemiştik. Mesele bun-dan ibarettir.

— O gazetenin ismini öğrenmek isterim.

— Öğrenmek ne gibi bir faide temin eder?

— Onu biz biliriz.

— Demek mutlaka söylemek lâzım!

— Evet söyleyeceksiniz.

— İşte o mahud "İctihad" gazetesi!...

— Eşref bey, o zaman şapka diye çocukların başına takılan şemsi siperden ibar idi.

— Bendeniz giydikleri şeyi görmedim yalnız hükûmeti onları menettiğini ga-zetelerde okudum. Bunun üzerine Sebilürreşad, arz ettiğim vechile velâyeti âm-mesi hasebile hükûmeti müdafaa etti. İşte mesele o noktai nazardan yazılmış kü-ük bir fıkradan ibarettir, efendim.

Dinin indirası meselesi

Heyeti hâkime, Sebilürreşadın bahis mevzuu ettiği bazı ictimai hadiseleri not etmiş, bunları mesele yapıp bizi söyletmek, müşkül mevkie sokmak istiyor. Bu su-retle belki bir suç ihdas edebileceğini ümid ediyor. Ellerinde bir liste var. Sora-cakları sualler orada yazılı. Maksudları anlaşılıyor. Ona göre konuşmak lâzım. Şapka meselesinden bir şey çıkaramadılar. Başka bir meseleye geçtiler:

— Eşref bey, bazı makalelerinizde dinin indirasa uğradığından bahs edili-yor. Öyle bir şey var mı?

sual sorayım?

— Buyurunuz.

— Şeyh Said, kendini isyana sevk edenin Kur'ân olduğunu söylemişti. Kur'ân'da hükümete karşı böyle bir iş emreden bir âyet var mıdır?

Reis Mazhar Müfit Bey, kendini şöyle bir topladı. Maznun sandalyesinde oturan bir adam telâşıyla:

— Hayır efendim, yoktur. Hiç böyle bir âyet olur mu?

Tabii, ancak böyle diyebilirdi.

— Peki reis beyefendi. Şeyh Said kendisini böyle bir harekete karşı sevk eden sebeplerden birisinin de Peygamberimizin emirleri olduğunu söylemişti. Böyle bir Hadisi Şerif var mıdır?

Yine o şiddet ve katiyetle:

— Hayır, böyle bir Hadis de yoktur.

Sanki mahkeme ile mevkillerimiz değişmişti. Tabii bu vaziyet uzun boylu devam edemezdi. Bir sual daha sorarak sözü neticelendirmek lâzımdı.

— Peki reis beyefendi. Şeyh Said muhakemesi esnasında hareketinin bir isyan değil, bir icihad meselesi olduğunu ileri sürmüştü. Tıbkı Hazreti Ali ve Muaviye arasında tehdüd eden ihtilâf gibidir, demişti. Nasılsa vukua gelmiş o müsif hâdiseyi nümunei imtisâl ettihaz ederek memlekette fitne ateşini uyandırmak doğru olur mu?

Reis bu defa daha şiddet ve katiyetle:

— Haşa... Böyle şey olur mu?

— Eh reis beyefendi, insaf buyurunuz. Âdil mahkemenin yüksek vicdanına arz ediyorum: Bir adam ki Kur'ana iftira ediyor, Hadise iftira ediyor, tarihe iftira ediyor, mahkemei aliyeniz de onun sözlerinin iftira olduğunu kabul ve tasdik ediyor; böyle en mukaddes şeylere iftira eden bir adamın Sebilürreşad hakkındaki iftirasını kabule aklen ve mantıken imkân var mıdır?

Reis bey dudaklarını sıktı, azalar da mebhut. müddeiumumi de pür dikkat kesilmiş, reisin yüzüne gözlerini dikmiş, ne cevap verecek diye meraklı bir halde.

Muhakeme tuhaf bir şekil aldı. Ben acaba ilerimi gittim? diye vaziyeti tedkik ediyorum. Bir taraftan da boyuna yudum yudum su içiyorum. Derecei hararet 39. belki 39'u da geçti. Esasen rahatsızım. Bugün de sıtma nöbeti idi. Uzun zamandanberi hapishanelerde, Ankara'da canilere mahsûs münferid zindanlarda kâk geçirmekten mütevellid rahatsızlık. Yanımda duran komiser boyuna bardağı dolduruyor. Harareten konuştuğça boğazım kuruyor. Hemen bir kaç cümlede bir yudum su alıyorum.

Bu şekilde bir müdafaa hemen orada, o anda hatırıma geldi. Evelce zihnimde tasarlamış değildim. Yanlız Şeyh Said'in Sebilürreşâd'dan çok bahsetmesi canımı sıkıyordu. Bir çok dinî ve ictimâî meseleler münâkaşa mevzuu olmuş. Bunları nerede gördün, nereden öğrendin? denilince hep Sebilürreşad'da okudum demiş. Kendisi abone değilmiş Kardeşi abone imiş. Ondan alıp okuyormuş. Urfada mahkeme kalem heyeti ile görüştüğümüz zaman arkadaşlar beni korkuttular. müdafaaamesini gösterdiler. Nesih yazı ile yazılmış iğri harfler ve kelimelerle. Hâ-

lâ gözümün önündedir. Saydım, onsekiz yerde Sebilürreşaddan bahs etmiş. Sebilürreşada kasdı mı var nedir? Allah taksiratını affetsin. Herhalde merdane bir hareket değil. Bunu hoş görmek, tabii telakki etmek mümkün değil. böyle büyük işlere kalkan bir adamın şunu bunu nahak yere felâkete sürüklemesi elbette doğru değil. Gerek insaniyet, gerek esalet, gerek islâmiyet itibarile de doğru değil. Herhalde merdliğe aykırı, nerede okumuşsan okumuşsun. Bunu tekrar tekrar ileri sürmekte mana ne? Herhalde bunun bir hikmeti, başka bir sâiki var.

Biz Diyarıbekire giderken Diyarıbekirden garb vilâyetlerine sürülen kürd beyleriyle Urfa hapishanesinde bir gece buluştuk. Onlar bu işin hikmetini, içyüzünü anlattılar:

Cebinde Ankara ile hususi şifresi olan Ali Saib, Şeyh Saide hususi bir telkinde bulunmuş. Bu hareketinin saiki gazeteciler olduğunu ileri sürmesini söylemiş. Böyle yaparsa idamdan kurtulacağını, Edirneye nefiy edileceğinin vaid etmiş. O da ciddi surette buna inanmış. Şeyh Saidle beraber hapishanede yatıp kalkan kürd beyleri yeminle, kasele bunu bana anlattılar. Ve dediler ki:

— Ali Saib, muhakemeyi bu maksadla biraz uzattı. Gazetecileri, bilhâssa seninle Şeyh Saidi karşılaştıracak, konuşuracaktı.

— Niçin böyle yapacak.

— Orasını Allah ile kendisi bilir. Herhalde bir maksad-ı mahshusa vardı. Fakat siz Diyarbakır'a gelmekte geciktiniz, hükümlerin ita ve infazını daha ziyade tehire imkân kalmadı.

Ben, Urfada heyeti hâkimeye mülâki olduktan sonra Ali Saibin benimle hiç konuşmamasından, bana karşı kanlı gözlerle daima korkunç nazarlar atf etmesinden içinden geçen şeyleri seziyordum. Velidi de en ziyade üzen bu idi. Onunla açıktan açığa konuşuyor, benim hakkımdaki kararını bile söylüyormuş!...

Onun için benim vaziyetim nâzik idi. Usat reisinin Sebilürreşaddan bahs etmesini küçümsemek doğru değildi. bunu ciddi surette tahlil etmek, mahkeme heyetinin bu husustaki kanaatını düzeltmek, sâlim bir mecraya götürmek en mühim bir mesele idi. Bu itibarla sırası gelmişken ibr tahlil yapayım, hakikati tenvir edeyim, dedim. Ali Saibin fikrini değiştirmek mümkün olmasa da hiç olmazsa mahkemenin diğer erkânının kanaatlerini teshih edeyim.

Tabii Ali Saibin Şeyh Saidle konuştuklarından bahs edemezdim. bunu münasib bir şekilde mevzuu bahs etmek icab ederdi. Muhakemenin bütün merkezi sıkıntıları bu mesele idi. Muhakemenin biraz yumuşak seyri bana cesaret verdi. Mintarafillâh hatırıma böyle bir müdafaa ve tahlil şekli geldi. Güzelce

Hakikaten bu izah ve tahlil ortalığa bu ferahlık verdiğini hissettim. Sonradan gazetede arkadaşların hepsi müttefikken söylediler. Bu hususta çok iyi bir müdafaa ve tahlil yaptın, dediler, tehlikeyi atlattın, heyeti hâkime üzerinde de iyi tesir yaptığını gördük. Binlerce samiler arasında da bir takım kaynaşmalar, konuşmalar onların da ferahladığını gösteriyordu. Hele yanımdaki Komiser öyle bir çuşu huruşa geldi ki sözümü bitirir bitirmez bardağı tâ ağzıma kadar uzattı. Sonradan sevincini anlatırken: Az kaldı destiyi yere vuracaktım dedi fakat derhal kendimi topladım.

Mahkemenin yumuşaması

Şimdi artık heyeti hâkime ile aramızdaki gerginlik gevşemişti. Mahkemenin kanaatında bariz bir tehavvül vardı. Ne kadar şehid olursa olsun onun da bir vicdanı, bir aklı, bir mantığı, bir insaf ve adâlet hissi olmak lâzımdı: Kur'ana, Hadise, tarihe iftira eden bir adamın bu iftiralarını kabul etmeyip de yalnız ma-sum bir gazeteye karşı iftirası nasıl doğru olabilirdi?

Heyeti hâkime birkaç dakikalık uzunca bir sükûnetle zihinlerinde bu muhake-meyi yürütmüş oldukları ve neticeye vardıkları seziliyordu.

Biraz geçtikten sonra Reis daha mülâyim bir lisanla şu suâli sordu.

— Eşref bey, şimdi sizden bir suâl soruyorum: Cumhuriyet devrinde din inhi-tata mı uğramıştır, yoksa lâyık olduğu mevki muallâya mı suud etmiştir?

Artık sınırlar gevşemiş bulunuyor. Rahat rahat konuşabiliyoruz. Gayet samimi olarak fikrimi söyleyebilirim:

— Efendim, mücahedei milliyenin azâmet ve ulviyetini takdir etmeyecek hiç-bir müslüman yoktur. Anadolunun bu mücahedesini bütün islâm âleminde derin te-sirler husule getirmiştir. Bu gün bütün müslüman milletler, Anadolu hareketi milli-yesini en yüksek bir ideâl olmak üzere telâkki etmektedirler.

— Reca ederim, kısa cevab yeriniz.

— Evet, reis bey efendi, islâmın en büyük düsturlarından biri, istiklâldir, ecne-bi esaretine düşmemektir. Yabancıların esareti altında kalmış müslüman milletle-rin camilerinde de, ibadetlerinde de zevk yoktur.

— Şu halde izah buyurunuz.

— Binaenaleyh Cumhuriyet hükûmetinin herşeyden evvel istiklâli kurtarması, dine karşı yapılan hizmetlerin en büyüğüdür.

Ötedenberi yüzlerce, binlerce defa tekrar ettiğim bu samimî fikrimi o kadar safvet ve samimiyetle söylemiştim ki heyeti hâkimenin de bu hususta tam bir ka-naatı vicdaniye hâsil ettiğine kendi inancım kadar inandım. Nitekim mahkeme bu inançla şu suali sordu:

— Eşref Bey, bir mahkeme huzurundasınız diye değil, vicdanınıza müracaat ederek söyleyiniz.

— Evet efendim, vicdanıma müracaat ederek söylüyorum. Cumhuriyet hükû-meti istiklâli kurtarmakla dini de kurtarmıştır. İnşallah dinimiz bundan sonra da-a ziyade taali edecektir.

— Şu halde öyle anlıyoruz ki makalelerinizde başka bir maksad takib etmi-yorsunuz.

— Tabii değil mi efendim.

Artık mahkeme alenen açıktan açığa bizim neşriyatımızda bir sûi maksad ol-madığına kanaat getirdiğini izhar etmişti. Bu, bizim için büyük bir şerefti.

Reisin son suali

— Eşref bey, madem ki yazılarınızda bir sûi fikriniz yoktur, Cumhuriyetin di-nin nigâhbanı olduğunu da biliyordunuz, netekim biz de şimdi bu fikirde olduğu-

nuzu anlıyoruz; neden din inhitada uğruyor gibi bir takım neşriyatta bulunuyor-
dunuz? Bu sebeple Şeyh Said gibi cehelenin sûi tefsirine mahal verdiniz?

— Reis Bey efendi şu suâlinizin cevabını almak için zamanın ahvali umumi-
yesine, şunun ve hâdisatı içtimaiyesine, bütün muharrirlerin neşriyatına şamil bir
nazarı tetkik atf etmek icab eder. Ancak bu yoldur ki heyeti âliyenizi bir hakikate
isal eder.

Reis Bey efendi, üç sene ecnebî işgâli altında kalan İstanbul elimize geçtiği
zaman bâzı muhitlerdeki ahlâksızlığın bu meş'um işgalin tesirile nekadardır şayan-ı
teessüf bir hal kesb etmiş olduğu cümlelerin malûmudur. Diğer taraftan bir takım
vicdansız muharrirlerin dine karşı ölçsüz yazılarını, tecavüzlerini de nazar-ı
dikkate almak lâzımdır. Serseri bir muharrir çıkıyor, açıktan açığa ahkâmı dini-
yeye karşı, hattâ doğrudan doğruya ulûhiyete karşı dolu dizgin tecavüzatta bulu-
nuyor. Halk bundan müteessir oluyor. Bize mektuplar gönderiyorlar. Bu tecavüz-
lere cevaplar verilmesini istiyorlar.

— Hangi muharrirdir bu?

— İzmitte (Hür Fikir)i neşr eden Kılıçzade. Zâten bu adam, ötedenberi müslü-
manlığa hücum etmeği yegâne şîâr ittihaz etmiştir. Bu defa fen ve felsefe perdesi-
ne bürünerek ulûhiyete karşı daha şiddetli tecavüzlerde bulunuyor. Buna karşı,
Reis Bey efendi; elbette takdir ve teslim buyurursunuz ki Sebilürreşad bu vazifeyi
ifade ediyor. Kendisine karşı ilmî, felsefî, fenni cevaplar veriyor. İlhadin ne kadar
büyük bir cehalet eseri olduğunu delâili ilmiye ve fenniye ile isbat ediyor. Sebilür-
reşad bunu müdafaa ederken daha ziyade Avrupa hükemasının ve mütefekkirle-
rinin sözlerine isnad ediyor. Bu suretle ezcümle İzmit muhitinde bu kötü muharri-
rin husule getirdiği kötü tesirat zail oluyor. Efkâra sükun geliyor. İşte Şebilürreşad-
ın bâzı makaleleri hep bu kabil muharrirlerin tecavüzatına karşı müdafaadan
ibarettir. Yoksa meclis ve hükümete karşı hiç bir şey yazılmış değildir.

— Eşref Bey, suâllerimize çok uzun cevaplar veriyorsunuz.

— Ne yapaymım efendim, suâlleriniz alelâde suâller değildir ki. Meselenin
tenviri için cevazlarımızda lâyıkile izahat itası zaruridir, zan ederim. Maamafih
nefesi fazla ise ihtiyar buyurunuz, orada keselim.

Ali Saibin suâlleri

Artık reis Mazhar Müfid, sual sormaktan ve cevaplar dinlemekten yorulmuş-
tu. Aramızda hal olunacak meselede kalmamıştı. Tam bir mütabakata varmıştık.
Mahkeme karar verebilecek vaziyette olsa derhal beraetimize hökm eder, belki
de bizi fazla yorduğundan dolayı beyanı itiraza lüzum görürdü. Fakat mahkeme
müstakil değildi. Tamamile bir emir ve direktif altında hareket ediyordu.

Söz Ali Saibe geçince iş ciddiyet kesb ettiğinden gafflet etmek doğru değil.
Onun gazetecilere, bilhassa Sebilürreşada karşı içinde beslediği kinin derecesini
yukarda bir nebze anlattım. Bakalım şimdi bununla nasıl çarpışacağız? Reis
Mazhar Müfid beyle nasıl olsa anlaşırız. Nitekim anlaştık. Fakat gözlerinden kan
fışkıran, hergün idam hükümleri vere vere vicdanı nasırlaşan, kalbinde merha-
met ve insaftan eser bulunmayan Ali Saible nasıl anlaşacağız? hiç de zan et-

memki kolay olsun. Şerrinden gadabından, hunharlığından Allaha sığındım. Mütevekkilen alellah, komiserin doldurduğu su bardağını yanıma alarak suallerine intizar ettim. İlk suali şu oldu:

—Eşref Edib bey, Sebilürreşadın manâsı Doğru yol demektir, değil mi?

— Evet efendim...

— Refik Halidin Halebde çıkardığı Doğru Yol gibimidir?

Daha söze başlar başlamaz münasebetsizlik. Sebilürreşad ile Refik Halidin Halebde çıkardığı Doğru Yol arasında ne münasebet var. Fakat ne diyeceksin? Bu manâsız sual canımı sıktı.

— Biz Refik Halid, Mefik Halid bilmiyoruz, efendim.

— Yâni gazeteniz herşeyi doğru mu yazardı?

— Biz yazdıklarımızın doğru olduğu kanaatındayız.

— Ben gazetenizi tamamile görmedim. Fakat bazı makalelerinizde Şeyh Saidin ifadatını teyid ediyorsunuz. Meselâ "balo, dans" serlevhasıyla yazılan bir makalede müslüman namını taşıyan bir takım kadınların yarı çıplak bir halde dans ettikleri söyleniyor. Bu mâlumatı nereden aldınız? Yahud bu hususta size kim mâlumat verdi?

— Bunları yevmî gazeteler bütün tafsilâtiyle yazıyorlar. Biz de onlardan nakl

ik.

— İsim tasrih ediniz. Hangi gazetelerden?

— Herhalde o hafta içinde çıkan gazetelerin birinden alınmıştır.

Türkleşen ahlâksızlık

Ali Saib, bu mesele üzerinde çok durmayarak başka bir mevzua geçti: — Diğer bir makalede Beyoğlunda Türkleşen cephenin ahlâksızlık ve fuhş olduğu yazılıyor. Bu, ne demektir?

— O da bizim yazımı değildir. Diğer bir gazete onu yazmıştır. Hangi gazete yazdığı, hangi muharrir tarafından yazıldığı orada tasrih edilmiştir.

İlâhiyat fakültesi

— İlâhiyat fakültesinin aldığı arib şekil diyerek gayei umumiyei diniye ile müterafik olmayan projenin kabul ve tatbikinden bahs ediyorsunuz. Bu proje nedir?

— Bu proje darülfunun emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaptığı garib bir

rojedir. Onu tenkid ettik.

Sizin bu gibi yazılarınızdırki Şeyh Saidi "din kalmadı" diye isyana sevk etmiştir.

— İlmî bir tenkid ile Şeyh Saidin isyanı arasında bendeniz bir münasebet görümiyorum. Esasen darülfunun emininin yaptığı bu projenin acaipliğini yalnız biz değil, bazı mebuslarda bahs etmiştir. Ezcümle Antalya mebusu Rasih Efendi de mecliste bu mutaleatta bulunmuştur. Bunlar ilmî meselelerdir. Bizim bu yazılarımızda meclis ve hükümete karşı bir şey yoktur.

Yağmur duası

— Eşref Edib bey, zati âliniz hukuk fakültesinden mezunsunuz. "Allaha yalvarmak kabahat mi?" serlevhalı bir makaaaleniz var. Yağmur duasına çıkan müslümanlarla istihzâ edildiği yazılıdır. Hristiyanlara karşı şefik, duaya çıkan müslümanlara karşı gadub bulunulduğunu yazıyorsunuz. Usuli fenne tevfikandan geçen ırmaklardan su alarak tarlaları sulamak mı eyidir, yoksa sırt üstü yatarak taşa okuyup nehre atarak Allahtan yağmur mu beklemek doğrudur?

Hiyaneti vataniye isnadile suçlandırılarak cinayet mahkemesinin fevkinde istiklâl mahkemesi adındaki örfi bir mahkemede sorulan suallere bakınız. Memleketin ne günler, ne devirler geçirdiğini ibretle seyr ediniz. Bu adamlara ne selâhiyetler verilmiş! Mezbahada hayvan boğazlayan adamlar gibi hâkimleri ilimsiz, idraksiz, akıl ve mantıktan muarra insaf ve merhametten soyulmuş, şuuri gibi imanı da yok. Allaha bile dil uzatıyor. Buna karşı ne dersiniz?

— Efendim, bizim bu makaaalemiz bir muharririne karşı yazılmıştır. Dua ile istihza eden o gazetenin hngisi olduğu pek hatırıma gelmiyor. Fakat zan ederim Tanin gazetesi idi. Biz ona karşı cevap vermişizdir. muhatabımız odur. Sonra biz o makaaalede sırt üstü yatıp da yalnız dua ile ekinler biteceğine dair bir şeyler söylemedik. Mülümanlıkta böyle şey yoktur. O makaaale lütfen baştan ninayete adar okunursa hakikat anlaşılır. Bütün esbabı fenniyeye tevessül olunduktan sonra Allaha dua etmekte bizce bir beis yoktur. Ve bu nevi dualar istihza ve istihfafa şayan olamaz.

— Lakayd diyorsunuz. Bunu kime atf ediyorsunuz?

— Bittabi o makaaalenin muharririne. Makaaalemizde bu cihet gayet musarrahtır. Biz daima muharrirlerle münakaşa etmişizdir. Ve zan ederim, ütecaviz muharrirlere karşı müdafaya hakkımız vardır.

Hazin bir bayram

— Hazin bir bayram diye güya Almanya'da müslümanlar hazin bir bayram geçirmişler. Ziya bey namında bir zat müslümanların camiye davet etmiş. Yalnız Türkler gitmiş. Hindular, Araplar, İranlılar gitmemiş. Almanyanın bilmem hangi şehrinde Hinduların camiye gitmemesinden de hükümet mi mesul? başka işimiz yok mu?

— Efendim, bu, bir mektuptur. Berlinden yevmî gazetelerin birine yazılmıştır. Biz de oradan nakl etmişiz. Bu mektubu yazan zat, Ayaz İshakî efendidir, zan ederim. Şimdi Ankarada terceme ve telif heyeti azasındandır. Bu, alelâde islâmî bir şdundan ibarettir. Bir yevmî gazeteden nakl olunan bu mektupta ne hükümete teveccüh edecek bir mesuliyet vardır, ne de başka bir şey.

Bu, istiklâl mahkemesinde sorulacak sual mi? Fakat ne yaparsın? İtiraz etmek belâyı satın almak demek. Soğukkanlılıkla cevap vermek, mahkemeyi küçük düşürecek bir şey söylememek lâzım. Zaten orada suç yok. Böyle saded harici suallerle vakit geçirilecek. Guya muhakeme edilmiş olacak. Sonunda onlar evvelce hazırladıkları kararları tebliğ edecekler. Hey gidi günler!...

Çanakkale Zateri

Ali Saib bu hazin bayram süâlinden de bir şey çıkmadığını görünce, elindeki yazılı listedeki diğer bir suâle geçti:

— Eşref Edip bey dedi, sizden bir şey rica edeceğim. Şimdiye kadar geçirdiğimiz hazin bayramlardan bir iki tanesini söylemişsiniz? Size bir iki misâl ben arz edeyim.

— Buyrunuz efendim.

— Çanakkale vatanını, dinini, milletini muhafaza için çarpışan Mehmedçikler Allahu Ekber sadalarıyla bayram namazını kılarken, karşılarındaki düşman ordusu içinde bulunan binbir çeşit müslümanın, dinini muhafaza için çarpışan mehmedçiklerin göğsüne süngü saplandığı bayram sabahına neden hüzünlü bayram demiyorsunuz?

Bu suâle çok memnun oldum. Ben, Sebilürreşadın Çanakkale zaferi hakkındaki muazzam âbidesini, meçhul şehide ithaf ettiği destanı okumak isterdim. Fakat bir münasebet gelmesini bekliyordum. Sebilürreşad koleksiyonunu muhtevî dosya masanın üzerinde idi Gazi Antep hapishanesinde kaldığımız bir kaç gece içinde kahraman Antepli karılarımız, mahkemede lâzım olur diye, bu koleksiyonu hazırlayıp bana vermişlerdi. Hakikaten de işime yaradı, mahkemenin sorduğu süâllerde bahisleri, cümleleri nasıl kırarak, nasıl başka şeyle koymak istediklerini masamın üzerindeki bu gazetelerle tamamiyle meydana koydum. Her sorukları süâlin taallük ettiği yazıyı derhal bulup açtım. Yazının üstünü, altını, mahiyetini izah ettim. Mahkeme de bu vaziyet karşısında şaşkına döndü.

Ali Saib bu süâl ile Sebilürreşadı hurduhaş edeceğine tamamiyle mutmeîn idi. Bu suâl karşısında artık mebhut kalacağız, söyleyecek söz bulamayacağız, milletin hüzünlü bayramları hakkında Sebilürreşadın sâkin ve ebkem kaldığı meydana çıkacak bu suretle biz mahcup olacağız.

Vakıa bu süâlin de mevzu' ile alâkası yok. Ama hiç yok, tamamiyle saded harici, fakat bizim için o kadar ehemmiyeti varki bu süâli sorduğundan dolayı, mahkemeye nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Süâli kâğıttan okuyarak bitirdikten sonra gözlerini bana dikti. Haydi cevab versene! Hitabı gözlerinden okunuyordu. Yanımdaki komiserin doldurduğu bardaktan bir kaç yudum su aldıktan sonra:

— Aman beyefendi, dedim, o kahraman mehmedçiğin menakıbı şehametini Sebilürreşad kadar acaba kim tasvir etmiştir? Müsaade buyurur musunuz, o Mehmetçikler hakkında Sebilürreşad baz muharririn yazdığı şiiri okuyayım?...

Cevab vermeden masa üzerindeki Sebilürreşad koleksiyonundan bu şiiri muhtevî olan nushayı hemen bulup okumaya başladım:

Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi!

En kesif orduların yükleniyor dördü beşi,

— Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya—

Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.

Ne hayâsızca tahaşşüd ki ufuklar kapalı!

Nerde —gösterdiği vahşetle “bu: bir Avrupalı”
Dedirir— yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yahud kafesi!
Eski Dünya, Yeni Dünya, bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi... Mahşer mi, hakikat mahşer,
Yedi iklimi cihanın duruyor karşında;
Ostralya’yla beraber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar deriler rengârenk.
Sâde bir hâdise var ortada: vahşetler denk.
Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani tâ’ûna da züldür bu rezil istilâ!
Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-ı asîl,
Ne kadar gözdesi mevcut ise hakkiyle, sefil,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrârı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz.
Sonra mel’undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.

Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a’mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam,
Atılğan her lâğamın yaktığı: Yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müdhiş tipidir: Savrulur enkaaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara vâdîlere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yayılımı tûfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sînelere,
Sürü halinde gezerken sayısız tayyâre.
Top tüfekten daha sık, gülle yağın mermiler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdîde güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal’a mı göğsündeki kat kat îman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te’sîs-i îlâhî o mefîn istihkâm.

Sarılır, indirilir mevki’-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkif edemez sun’-i beşer;

Bu göğüslere Hudâ'nın ebedî serhaddi;
"O benim sun'-i bedî'im, onu çiğnetme" dedi.
Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek.
Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rûkû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in aslanları ancak, bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târîhe" desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb...
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
"Bu, taşındır" diyerek Kâ'be'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyla,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyla;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;
Tüllenen magribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.

Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sulthanı Salhahaddîn'i,
Kılıç Arsaln gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsrân,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla beraber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülse taşacaksın... Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber.

Ben bu şiiri okurken kendimi âdetâ kaybetmişim. Öyle heyecanla okumuşum ki, gazeteci arkadaşlar söylüyor, hepsi galeyana gelmişler, hayretler içinde kalmışlar, şiiri bitirip de bir kaç yudum su alırken baktım, yan tarafta gazetecilerin

muhakemesini dinlemek üzere gleen kalabalık hanımlar ağlıyorlardı. Kapılardan taşan solundaki samiin arasında bir uğultudur gidiyordu. Mahkeme heyeti de mebhut kalmış, adetâ manyatize olmuştu. Ben dakikalarca şiiri okurken onun âhengine kendilerini kaptırmışlar, nefes almayacak kadar derin bir sükûtle dinliyorlardı.

Tabii bu harikûlâde şiir karşısında tirremeyecek kalb, heyecana düşmeyecek ruh olur mu? Bu şiir en zalimleri bile medhuş eder. En katı yüreklileri bile Rikkate getirir.

Arkamızda salonu dolduran binden fazla saminin uğultusu, beride kadınların hıçkırıkları, karşımızda da heyeti hâkimenin sermestane hali devam ediyordu. Ben terlerimi siliyor, 39 derece hararetle yanan göğsümü söndürmek için bardağı boşaltıyordum.

Artık mahkeme, mahkemelikten çıkmış, edebi bir sahneye dönmüştü, mahkeme, hâkim, maznun... Hepsi silinmiş, ortada yalnız şehid oğlu şehid Mehmedçiğe ağışunu açan Peygamber duruyordu.

Bir kaç dakika dinlendikten sonra Sebilürreşadı masanın üstüne koydum. Ali Saib beye hitaben:

— İşte beyefendi dedim, Çanakkalede Allahu Ekber sadalarıyla bayram namazını kılan o kahraman Mehmedçiğe Sebilürreşad böyle dünyalar durdukça yaşayacak muazzam bir âbide dikmiştir...

Mahkeme dinliyor. Ben sesimi biraz daha yükseltiyorum:

— Sorarım size, muhterem hâkimler, kahraman Mehmedçik için bundan daha yüksek bir şiir yazılmış mıdır? Şimdi bendeniz min gayri haddin tahaddî ediyorum: O kahraman Mehmedçikler hakkında daha yüksek bir şiir yazılmış veya yazacak bir şair varsa ortaya çıksın.

Zannederim, bini aşan sâmi'lerin kalbleri de heyeti hâkimeye benimle beraber aynı suâli soruyordu: Bu vaziyet karşısında mahkeme, mahkemedен ziyâde Ali Saib şaşalaşmıştı. İş çığrından çıkmıştı. Vaziyeti düzeltmek üzere kendini toplamağa çalıştı, dedi ki:

— Eşref Edib bey, sorduklarıma cevap vermiyorsun da Âkifin şiirlerini okuyorsun, burası mahkemedir, edebiyat salonu değil!...

Şimdi gel de buna gülme, sinirlenme. Adamcağız fena halde kapana tutuldu. Nerden bu suâli sordu? Böyle cevap verileceğine hiç de ihtimal vermiyordu. Beni habtedecek zannediordu. Çok müşkül bir mevkie düştü. Binden fazla samî'inin gadub, hasmâne ve isyankâr nazarları karşısında eriyecek bir hâle geldi. Kanlı gözlerini açtı, üzerime dikti, korkunç bir hâl aldı. Fakat ben hiç sarsılmadım. Bilâkis daha kuvvetlendim. Kemâli sukûnet ve metanetle kendisini teskin etmek istedim:

— Bu şiiri, süâlinize cevap olmak üzere okudum, beyefendi, siz edebî süâl sordunuz. Ben de ona görev cevap verdim ve zannederim, bu sorduğunuza tam bir cevaptır...

Ben kemâli metanet ve cesaretle anlatıyorum. Çünkü mahkeme reisi şahidim, söylediklerimin hepsi mahzı hakikat, ufak bir itiraz vaki olsa mahkeme reisi red

edecek. Çünkü o zaman beraber çalıştık.

Ali Saib, kendini topladı. Şimdiye kadar niçin sustuğuna kendisi de hayret etmişti. Derhal değişti:

— Eşref bey, dedi, ben size suâl soruyorum, siz mugalata yapıp asil suale cevap vermiyorsunuz.

Gel de şimdi bu manâsız lâfa kızma. Fakat asla itidali kayb etmeye gelmez. Sabrû tahammül gerek. Böyle saded harici mânasız suâlleri sorduğu için o utan-sın. Ben gen kemâli nezaketle:

— Beyefendi, diyorum, zatıalınız, Sakarya harbinde ne yapıyordunuz, diye sordunuz. Ben de cevap verdim. Mugalata etmedim. Zan ediyorum, o zamanki neşriyatımız ve mücahademiz hakkında reis beyefendiyi de işhad etti. Eğer söylediklerimde en ufak bir ayrılık varsa söylesinler.

Reis, tıss... Derin bir sükût!... Ben artık sözü Ali Saibe bırakıyorum.

— Peki Eşref bey, diyor, bu iyi hareketleriniz bu iyi yazılarınız, fena yazılmış yazılarınız için bir siper olmadığı ne mâlûm?

Artık onun da bu kadar bâriz hakikatler karşısında inkârâ meali kalmadı. Bu defa lâfı başka tarafa çevirdi. Evet, bütün bu hareketler, bu yazılar iyi imiş. Ama siper olmadığı ne mâlûm imiş?...

İşte vaktile İstiklâl mahkemelerinde böyle cahiller, böyle seviyeesizler vardı. Bunlara tahammül etmek, sinirlenmemek ne kadar güzel artık sabrım tükendi. Bir kaç yudum su aldıktan sonra biraz sertleştim. Gayet ciddi ve yüksek sesle:

— Beyefendi, dedim, Sebilürreşadın onsekiz senelik bir hayatı maziyesi var. Serseri değiliz.

Üç günlük yeni türemiş bir gazeteci değiliz. Onsekiz senelik neşriyatımız meydandadır. Biz hiç bir zaman Büyük Millet Meclisi aleyhinde bir kelime bile yazmış değiliz, bilâkis meclisi yükseltecek yazılar yazmışız. Peki peki Eşref bey sizi dinledik ve dinleyelim. Fakat ne söylerseniz yine sual soracağım. Sorma diyen var mı beyefendi. İstedığınız kadar sorabilirsiniz. Buyrunuz devam ediniz. Tamam, biz tarihî hikâyemize devam edebiliriz:

— Evet efendim, hemen gece vakti müesarrıfla beraber matbaaya gittik, yazdığım eyannameyi dizdirdik, bastırdık. Baskı makinası elektrikle değil, elle işleyen makinalarınız ki beyefendi, makina başında ben bizzat ..... gibi çalıştım, makinayı çevirdim. Bir taraftan beyannameler basılıyor, daha mürekkebi kurmadan matbaa kapısında bekleyen suvarilere veriliyor, onlar da son süratle etraf kazalara, nahiyelere, köylere dağıtıyorlardı. Sabah olunca reis bey efendi de beraber toplanarak hükûmet meydanında heyecanlı nutuklarla halkı teskin ve irşada alıştık...

Reis Mazhar Müfid bey, onun da hizmetlerinden bahs olunmasından pek memnun, adetâ heyecanlandığını his ediyorum. O gün ..... hatırladı, tabîî mütehassis oldu. Yüzünün rengi değişti. Sakin duramıyor. Vaziyetinde bir takım hareketler... Belli etmemeğe çalışıyor, fakat başını eğip eğip tasdik etmekten de kendini alamıyor. Biraz kendini kaybetse:

— Evet, evet, öyle idi, diyecek, o da konuşmağa başlayacak.

Parlayan ve büyüyen gözlerle bana: — Anlat anlat Eşref bey, diyordu.

Ben biraz utattığım sözü suale bağlıyorum:

— Evet bey efendi, Sakarya harbi sırasında Sebilürreşadın ..... hizmeti çok büyüktür. Reis bey efendi bu hususta siz geniş izahat verebilir.

Reis bey bu şahitliği kabul makamında... Saibe dönüp manâlı bir bakışla baktı, hatavriye: — Sonra anlatırım, dedi.

Reis beyinde söze karıştırdığım için Ali Gaib dalgın, bir şeyler düşünüyor. Zihni meşgul. Sakin duruyor. Ben söze fasıla vermeden devam ediyorum:

— O günlerde siz buralarda bulunmadınız. Fakat reis bey efendi bu havali-de idi. Bütün bu hâdiselerin içinde bizzat bulundu. Malûmi aliniz o zaman Orta Anadoluya müthiş bir muhaceret akını başlamıştı. Kırşe- ovası yüzlerce, binlerce mücahid âilelerine mahşer halini almıştı. Şehid ve gazi analarına kendi ellerimizle su dağıtıyor, onların istirahatlerini temine uğraşıyorduk. İstanbulda zevk etmiyorduk.

haberi yok? Sakarya harbi zamanında orta Anadolu'da kaynaşan, şaşırان halkı teskin etmek, metanet ve vahdeti muhafaza etmek hususunda Sebilürreşadın muazzam mücahede ve irşadını hiç de mi işitmemiş?

Bu suali sorunca, reis Mazhar Müfit bey dönüb ona şöyle bir baktı:

— Yine ..... tutuldun Saib bey, demek istedi, şimdi cevabını alırsın. Fakat mahkemeyi de mahcup mevkie düşürüyorsun!...

Sonra bana döndü manidar nazarlarla:

— Haydi Eşref bey, bunun da cevabını verde anlasın!...

— Aman beyefendi... Bendeniz o zaman İstanbulda değildim. Sakarya harbinde Kayseride Sebilürreşad namına beyannameler neşr ediyor, şaşırان, fütura düşen halkı teşci ediyor, çetin harbe sevk ediyorduk. Reis Mazhar Müfid beyle beraber çalışıyorduk. Öyle değil mi Reis beyefendi?

Reis önüne baktı. Hafifce başını sallamakla iktifa etti. zaten o, işin alayında. Sembolik reis. Mahkemenin asıl başı Ali Saib. Bütün kudret ve nüfus onun elinde. Reis ve âzalar ona tâbi. Bu itibarla Ali Saib'in küçük düşmesinden, ne kadar yavan adam olduğu tezahür etmesinden menun. İçin için "oh" diyor, gülüyor. Çok zeki olduğu için işi idare ediyor. Biraz kafa tutacak olsa uğrayacağı âkibeti biliyor. Karşısında on gazeteci, hem de hep başmuharrirler. Bunlara karşı sorulacak suallerin ölçüleri olmalı. Yoksa mahkeme çok küçük düşer. Ama Ali Saib gibi mankafaya nasıl anlatsın. Hepsi onu biliyor. Onun için ona bir şey denemiyor. Münasebetli, münasebetsiz, suallerine sükû zarurî, ama onun münasebetsizliklerinin iyice anlaşılmasından da içi çok memnun. Nerde ise bana "Şu herifin ağzının ölçüsünü ver!" diyecek. Ben bunu biliyorum, hep gazeteciler biliyoruz. O da bunları bildiğimizi biliyor. Böyle bir oyundur oynanıyor.

İşte o devir İstiklâl Mahkemeleri böyle idi. Bu işlerin üzerine bir perde misyan çekildi. Zamanın gençleri hiç bir şey bilmiyor, en yakın tarihini de bilmiyor, söyleyen yok. Bilenler söylemiyor, bilmeyenler uyduruyor. İşte hep hakikatler böyle karanlıklar içinde boğulup gidiyor.

Ben bu perde arkasındaki işlerden hiç bir şey bilmiyor olmıyarak kemâli cid-

diyette Ali Saib beyle cenkleşiyorum. Onu kırmıyarak, gadaba getirmiyerek, pek mahcup mevkie düşürmiyerek yumuşatmağa çalışıyorum. Çok iyi biliyorum ki işin şakası yoktur. Müthiş cellâddir. Kızdı mı hemen idam hükmünü basar. Zaten benim hakkımdaki kararı malûm, Çok dikkatli olmak, çok idare etmek lâzım. Cahille çok alay etmeğe gelmez. Kemâli hörmet ve ciddiyetle elindeki silâhları düşürmek lâzım. Sözümlü kesmezse muvaffak olacağıma ümidim var. İnşallah dili tutulur, basiretli bağlanır da beni dinler. Ben ara vermeden devam ediyorum.

— Sakarya harbinde Orta Anadolu'da halk efkârının ne kadar galeyan halinde olduğu mâlûmi alinizdir. Kayseride hükûmet müthiş heyecan ve endişe içinde idi. Etraftan, kazalardan, civar vilâyetlerden gelen haberler hiç de iyi değildi. Ufak bir kıvılcım ortalığı hercü mercü etmeğe kâfi idi. Hükûmet şaşırılmıştı. Kayseri mütesaffiri Kemal Gedelec:

— Aman Eşref bey, dedi, vaz'iyet çok ciddi ve tehlikeli. Halk efkârını tutmak, yatıştırmak, fütüre düşürmemek için Sebilürreşad namına bir beyanname neşretmenizi rica ederim. Hemen şimdi yazınız, bu gece basılsın, sabah olmadan etrafa, kazalara süvarilerle dağıtalım.

Bunun üzerine bendeniz hemen alâlâcele bir beyanname yazdım. Halkı fütüre düşmekten koruyacak, metanet ve azmini arttıracak ayet ve hadislerle müslümanları vahdet ve mücahedeye davet ettim.

Vaziyet iyi gidiyor, heyeti hakime masal dinler gibi dinliyor. Ali Saib de merakla dinliyor. O sırada Kayseride ve civar yerlerde olup bitenlerden yeni haber alıyor gibi alâkalı ve dikkatli dinliyor. Cinayet mahkemesindeyiz. On gazeteciye hiyaneti vataniye isnad olunan mahkemede. Öyle şeyler konuşuyoruz ki esas davâ ile hiç münasebeti yok. Ama mahkeme böyle sualler soruyor, böyle bahisler açıyor. Bu, bizim işimize iyi gelir. Yalnız kendilerini toplayıp da sözünü kesmeseler. Güzel, güzel, tatlı, tatlı sohbet edelim. Bakıyorum, berikiler memnun. Bir itirazda bulunacak değiller. Ali Saibi yokluyorum, onun da sınırları uyuşmuş görünüyor.

Camilerde Hıfz-ı Kur'an mücrimleri

Ali Saib, tekrar sormaya başladı:

— Camide hıfzı kur'an mücrimleri diye birşey yazıyorsunuz. Bu hafızlar camide cürmümeşut halinde yakalanmışlar... Abdülhamit zamanında bunlara mükâfat verilirdi diyorsunuz.

— O bizim yazımız değildir efendim. O fıkra aynen gündelik bir gazeteden nakl olunmuştur. Bu hâdise Konyada cereyan etmiş, cürmümeşut diyen, oranın o zamanki Maarif Müdürü imiş. böyle memurlara Abdülhamit zamanında mükâfat verilirdi diyen de o gazetedir. Biz değiliz. Hangi gazeteden nakl olunduğu da orada müsarrahtır.

Beyefendi, malûmualiniz gazeteler bir âyine-i şunun ve hâdisattır. Ne görür, ne işitirlerse onu yazarlar. Hâdisatın iyisi de yazılır, kötüsü de. Birisi çıkar, Türk kanunu tasfiye için Avrupadan damızlık getirelim der.¹ Bu bile gazetelerde mevzu-

1. Bunu diyen işinin redaeti yüzüne vuran Abdullah Cevdet idi.

bahs olur. O, bunu söylemekte serbest oluyor da bunu takbih edenler takbihde serbest olamazlar mı? Nitekim öyle oldu. Hemen bütün gazeteler bu münasebetsiz fikri takbih ettiler. Hattâ muharrirlikle işigal etmiyen Kılıç Ali Bey de bundan müteessir olarak bir mukaalet reddiye yazdı. Muharrir olmadığı halde bu münasebetsiz fikir hakkında galeyana gelmiş, cevap vermiştir.

Bunun gibi o gündelik gazete bu garip hâdiseyi haber alınca yazmış, biz de ondan nakl etmişiz.

— Ben, sana tekrar soruyorum. diyor şununki: Abdülhamit devrinde bunlara mükâfat verildi. siz bizim memurlarımızı Abdülhamit hafiyeleri derecesine mi indiriyorsunuz?

— beyefendi, arzettim ya, bunu söyleyen biz değiliz, yevmî gazetenin muharriridir. Hangi gazetenin bunu yazdığı da orada musarrahtır. Maalesef, böyle bir hâdiseye olmuş.

Konya meb'usları da bunu teyid etmişlerdir. Yevmî gazetelerin bu hâdiseyi yazması tekzip de edilmemiştir. O Maarif Müdürü bir münasebetsizlik etmiş. Bu hâdiseye gazetelerde yazılmakla Vekâletin nazarı dikkati celp edilmiş. Yapılan münasebetsizliğin tahkiki cihetine gidilmiş. Bu suretle bu hâdisenin diğer taraflarda da tekrür etmemesine hizmet olunmuştur. Gazetelerin böyle faideleri de vardır.

Bu sırada Muddeiumumî Avni bey¹ reise işaretle söz aldı. Herkez ne söyleyecek diye merak etti. Acaba mahkemeyi ikaz mı edecekti? Sadet harici sualler sormaya nihayet verilsin mi diyecekti? Çünkü mahkeme uzadıkça uzamıştı. Gece olmuştu. Ortalığa karanlık çökmüştü. Elektrikler yanmış, muhakeme devam ediyordu. Bu gidişle biteceği de yoktu. Gece yarısını bulacaktı. Sonra mahkeme mahkemelikten çıkmıştı. Manâsız sualler tevali ediyordu. Cevaplar da uzuyordu. Müddeiumumî muhakemeyi başka güne bırakmak istiyordu. Fakat mahkemeye karşı böyle bir ihtarda bulunamazdı. Bir manevra yaptı, şöyle dedi:

— Reis beyefendi, Eşref Edip bey rahatsız görünüyorlar. Eğer hakikaten rahatsız iseler kendilerine istediği kadar istirahat verilsin.

Bu teklif reisin de canına minnet. İçinden:

— Hay Allah razı olsun. Ne iyi ettin de bu teklif de bulundun. Bu adamın mânâsız suallerinden bıktık usandık. Beş altı saat oldu, muhakeme devam ediyor. Halâ bitmedi. Bu gidişle biteceği de yok.

Bu hislerle mütehassis olarak bana dedi ki:

— Eşref bey, eğer arzu ederseniz bir sat sonra, yahut bir kaç gün sonraya tehir edelim.

Gayet âşikâr görülüyor ki, mahkemeye yorgunluk gelmişti. Yorgunluktan ziyade düşkünlük ve aciz. Maznun sandalyesinde oturan o gazetenin baş muharrirlerini bir tarafa bırakınız, arkada bini aşan samilerin mahkemeyi kalben takbihini ve dişlerini sıkmalarını mahkeme sezmeye başlamıştı. Ali Saib değilse de reis ve diğerleri muhakkak surette bunu sezmişlerdi. Ben ise tamamile buna kanaat getirmiştim. Mahkemenin mübareze, mücadele meydanından âdetâ kaçmak istediğini anlamıştım. Mesele bu gün bu şeriat altında neticelenmeli idi. Ali Saib ni-

1. Şimdi Devlet Vekili olan Avni Doğan bey.

hayet bir iki sual daha sorabilirdi. O da sarsılmıştı. Mahkeme sonraya, başka bir güne kalırsa tekrar hazırlanırlar. Yeniden taze listelerle suallere başlayabilirler, bu günün intikamını almaya kalkıştırlardı. Onun için mahkemenin mübareze meydanından kaçmasına meydan vermek lâzımdı. Hemen dedim ki:

— Muhakemeyi tehire hacet yok, reis beyefendi. Vakıa rahatsızım, fakat su içerek cevap vermeme müsaade buyurursanız desti bitinceye kadar devam ederiz. Hazırlanan sualler herhalde bugün sorulsun. Muhakeme arzu ederse başka gün tekrar başka sualler sorabilir.

Bu vaziyet karşısında mahkeme kaçamıyacağını anladı. Bunun üzerine muhakeme biraz durakladı. Reis sağa sola birşeyler söyledi. Bir kaç dakika geçti:

— Peki Eşref Bey, mademki rahatsızlığınız cevap vremeye mani olmuyor devam edelim. Dedi; Ali Saibe döndü:

— Buyurun sorunuz, dedi.

Bunun üzerine Ali Saib önündeki suâl listesinden şu suâli sordu:

— Kadınların açık saçıklığı dolayısıyla muallimler hakkında Maarif Vekâletinin bir tamimine dair bir fıkra neşretmişsiniz, bu husustaki fikriniz nedir?

— Evet, Maarif Vekili Hamdullah Subhi beyin tamimini memnuniyetle karşıladık. Bu hususta evvelki Maarif Vekili tuhaf bir beyanda bulunmuş. Bugünkü Maarif Vekili Hamdullah Subhi bey de muallimlerin kıyafetleri, giyinişleri hakkında bir tamim neşretti. Bu, bir Maarif Vekiline yakışacak ne kadar güzel, ne kadar faziletkârane bir tamimdir. Diyor ki:

“Muallim hanımların ekserisinin meslek icabatına hürmet ederek giyindikleri, fakat ufak bir ekalliyetin de tecvizi mümkün olmayan bir ifrat ile süslandıkları söylenmektedir. Ufak ekalliyetin de bâdema vekar ve sadeliği şiar ittihaz edecekleri ümit olunur. Mürebbi hanımların boyanmaları, ipek giymeleri, ziynete temâyül göstermeleri yasaktır. Kızlarımız içinde aynı sâdelik, aynı vekar esas olacaktır.”

İşte bizim naklettiğimiz bu tamimdir. İfrat meziyet sayan Vasıf Beyin tamimi ne kadar garib ise itidaldan ayrılmayan Hamdullah Suphi beyin tamimide o kadar takdire şayandır. Yüksek mahkemeniz de bu fikirde olduğu kanaatindeyim.

Bu suâl de gitti, artık bitmiş olduğunu zannediyorum. Fakat kağıda bakmakta devam ediyor.

— Peki Eşref Edip bey, siz Anadoluyu gezdiniz mi?

— Bazı taraflarını gezdim efendim. Balıkesir, İzmir havalisi, Adana, Kastamonu, Ankara, Kırşehir, Kayseri gibi yerleri gördüm.

— Diyarbekire kadar gittiniz mi?

— Hayır, o taraflara gitmedim, uzaktı. Müşkül olduğu için gitmedim. Mamafî iyi ki gitmemişim!...

Bu sözü mü samiin alkışlarla karşıladı. Çünkü bu taraflarda seyahat eden bir zatın buralarda dolaştığı diye az evvel mahkeme Urfada iken icabına bakılmıştı. Konuşmalara, gülüşmelere karşı reis seslendi:

— Samiîn beyler, sizi sükûta davet ediyorum. Gülmeden, alkışta bulunmadan kemali sükûnetle dinlemeniz iktiza eder.

Dinliyenlerin bu tezahüratından Ali Saibin canı sıkıldı. Kanlı siması gerildi. Bakalım, nasıl çatacak! ortalık biraz sükûnet bulduktan sonra suâle başladı:

— Siz mecmuanızın bu taraflara pek mahdut geldiğinden bahsediyorsunuz. Halbuki Anadolunun her tarafında okunan Sebilürreşad, siz elli bin nüsha çıkarıyorsunuz.

— Aman beyefendi, büyük bir yanlışlık olacak!

— Peki, ne kadar basıyorsunuz?

— Eh... şöyle beş on bin.

— Peki, öyle olsun. Fakat bir Kazaya giden Sebilürreşad bütün mülhakatta okunuyor.

— Hiç de zannetmiyorum.

— Zannetmemelik etmeyiniz Eşref Edib bey, Sebilürreşad bütün Anadoluyu sarmıştır.

— İnanmayınız beyefendi. Halk şimdi böyle ciddî ilmî eserlerden pek hoşlanmıyor. Okunan şeyler başka şeylerdir; Resimli, eğlenceli yazılar!...

Reis — Beş dakika teneffüs.

Oh, elhamdülillah, artık ahiret suâlleri bitti. Biz de isticvab sıramızı atlattık. Saatlerce devam eden bu muhakemeden gazeteciler, heyeti hhakime, sâmiler, herkes yorulmuştu. Gazeteci arkadaşlar bizi tebrik ediyor, eyi cevablar verdin, diyor. Mahkeme bunaldı. Sen de yakalarını bırakmadın. Vakit yatsıyı geçti. Bu gidişle gece yarısını bulacağız!...

Sami'lerde kaynaştı. Konuşmalar, gülüşmeler devam ediyor. Çok sürmedi, on, onbeş dakika sonra ikinci celse başladı.

Dans Salonlarının Kûşâdı, Medreselerin kapatılması

Ali Saib önündeki ..... bir listeye bakarak suallere başladı:

— Eşref Edib Bey, bir makalenizde dans salonlarının kûşadına müsaade olduğundan bahsediyorsunuz. Sonra gayri kanunî olarak sed edilen medreselerin kûşadına müsaade olunmıyacak mı? diyorsunuz. Peki, medreseleri kaldıran oldu mu? medreseler kalktı mı? Medreselerin gayri kanunî ilgasını nereden anladınız? Kanunen böyle bir şey var mıdır?

— İşte biz de onu arz ediyoruz ya, beyefendi. Büyük Millet Meclisi bir tevhidi tedrisat kanunu neşretti. Bizim buna karşı bir itirazımız yok. Yalnız tatbikatında bazı yanlışlıklar olduğu yazılmıştır. Kanunda medreselerin Maarif Vekâletine "devr ve rabt" edildiğinden bahsedildiği halde sabık Maarif Vekillerinden Vasıf Bey "ilga" etmiştir. Nitekim bazı mebuslar da Maarif Vekilinin bu tatbikatı kanuna muhalif olduğundan, Büyük Millet Meclisinin arzusuna muvafık bulunmadığından bahsetmişti. Müsaade buyurursanız o mebusun sözlerini okuyayım:

Onun müsaadesini beklemeden, ben mecmuadan okumağa başladım:

"Antalya Mebsu Rasih Efendinin beyanatından: Rasih Efendi diyor ki: Tevhid tedrisat, ilgayı tedrisat demek değildir. Kanunun sarahatı da bunu müeyyiddir. Büyük Millet Meclisinde yapılan şey, terbiyenin tevhidi için idarede vahdeti te'mindir. Bu idare tedrisat birliği te'min olun hiç bir vakit düşünülemez. Çünkü bu hususta milletimizin ihtiyacını temin edecek müesseselerin idamesi zarureti vardır.

Kanunun milletimizin ihtiyacını temin edecek bir surette tatbik edilmemesi bir çok yerlerden şikâyeti mucib olmaktadır.”

Görüyorsunuz ya beyefendi, bunlar Büyük Millet Meclisi Mebuslarından birinin sözleridir. Müsaade buyurun bitireyim. Rasih Efendi askerî idadîler gibi ilâhiyat idadîlerinin lüzum ve zaruretini isbat ettikten sonra diyor ki: “mevcut vaziyetin tevhidî tedrisat kanunu ile gayri kaabili telif olduğuna kaaniim. Böyle ihtiyaca gayri kâfi, iki sene sonra talebesiz kalacak bir müesseseyi (yani ilâhiyat fakültesini) Meclisi âlinin de hüsnü telâkki edeceğine kani değilim.” (Sebilürreşad, sayı 64, sayfa 90, tarih 12 Haziran 1340).

İşte beyefendi bu, bir mebusun noktai nazarıdır, ki Sebilürreşad makalelerinde bu noktai nazarı müdafaa ediyor. Yoksa tevhidî tedrisat esasına hiç bir şey dediğimiz yoktur. Müsaade buyurursanız o hususta kısacak bir fıkra okuyayım.

— Eşref Bey, çok uzatıyorsunuz. Kısa söyleyiniz. Yalnız suâlîme cevap veriniz.

— Efet beyefendi, arzedeceğim fıkra çok kısadır. Bir kaç cümleden ibaret.

İşi münakaşaya dkmeden hemen Sebilürreşaddan okumağa başladım:

“Tevhidî tedrisat kanuniyle Maarifimizde pek elzem bir inkılâb vücuda getiren hükûmeti cumhuriyemiz, askerî ve Baharî mekteplerle irfan sahasında bariz teşevvüslere masdar olan mereseleri maarife devrederek, ihzarî kısımlarını mekâtibi umumîyeye ilhak, sunufi sairesini de imam hatib mekteplerine kelbetti. Efkârı umumîyemizin derunî bir hissi istihsal ile karşıladığı bu musib hareketi biraz sonra yanlış bir hatve takib etmeseydi, bahiş kurcalanmış olmayacak, tevhid meselesi de cereyanı tabiisini çoktan bulmuş olacaktı.” (sayfa 95, 96)

Ali Saib kıvrınmağa başladı. Bir şeyler söyleyecek. Fakat meydan vermeden sözü bitirmek lâzım. Zaten mahkeme mahkemelikten çıktı. Hukukî münakaşa şeklini aldı. Bizim için bu, tabii iyi. O, bu sualden çok şeyler bekledi. Fakat sorduğuna pişman oldu. Onn maksadı başka idi. Ama güme gitti. O ağzını açmağa hazırlanırken ben ara vermeden hemen başladım:

— Evet beyefendi, diğer bir sayfada da şöyle diyoruz: “Eğer meclisi millînin verdiği karar dahilinde hareket edilerek söyle ..... böyle yapılmış olsaydı hiç bir intizamsızlık vukua gelmezdi. Bu gayri mâkul icraat ve tatbikatın, umumî ilgaların, intizamsızlıkların, perişanlıkların hiç biri millet meclisinin verdiği karar dahilinde değildir. Ve millet meclisinin, maarif vekilinden maada, heyeti vekilesi de işin bu şekli almasından memnun değildir” (Sebilürreşad, s. 71)

— Yetişir artık Eşref Bey. Boyuna Sebilürreşad okuyrsunuz.

— Evet beyefendi, bu misaller hak ve hakikatin tezahürü için kâfidir, zannedirim. Sebilürreşad tevhidin esası hakkında hiç bir itirazda bulunmamıştır. Belki bunu takdir etmiştir. Yalnız tatbikatta kanunun ruhuna muvafık hareket edilmediğinden bahsetmiştir. Ve bu hususta yalnız maarif vekilini tenkid etmiştir. Gerek Büyük Millet Meclisi hakkında, gerek heyeti vekile hakkında hiç bir tenkidde bile bulunmamıştır. Kanunu yanlış tatbik eden bir maarif vekili hakkında bu kadarlık bir mütaleada blunmağa da hakkımız yok mu? Esasen müessesatı ilmiye bir ihti-

sas işidir. Ve Sebilürreşad öteden beri bu mesele ile meşgul olmuştur. Binaenaleyh bu hususta beyanı müteleatta bulunmasını başka bir manaya hamletmek muvafık olma zannedirim.

Reis Mazhar Müfid bey de artık bu bahisten sıkılmağa başladı. Diğer âza Lûtfi bey de nerde ise uyuklayacak. Reis Ali Saibe, mümkün mertebe, dik dik bakmağa başladı: Ne biçim sualler soruyorsun? Burası İstiklâl mahkemesi, cina-yet mahkemesi. Böyle mânâsız suallerin yeri mi? demek istiyor, ama haddine mi? Ali Saibe bir şey söyleyemiyor, yalnız içinden söyleniyor. Nazarları da biraz bu-lanıyor. Bana da yine içinden geçenleri gözleriyle anlatıyor: İyi ettin şu herifin ağzını tıkadın. Ama ben de bıktım, usandım ve tevhid ve ilga basinden. Artık lût-fet de şu bahsi kes. Ben de gözlerimle cevabı veriyorum: kestim efendim!...

Dans Salonları Meselesi

Ali Saib, ilmî tedrisatın ilga veya tevhidinden bir netice çıkaramayacağını anlayınca dans salonları meselesine geçti;

— Ama şu dans salonlarının tekrar küşadına müsaade olduğundan bahs ediyorsunuz.

— Evet beyefendi, vali bey tarafından kapatıldığı zaman yazmıştık. Vali bey-den Allah razı olsun, demiştik, bundan dolayı vali beye gelen teşekkürnameleri de derc etmiştik. Sonra bir takım muharrirler, gazeteler vali beye hücum ettiler. Dans salonlarını kapatmak masuniyeti şahsiye kanununa muhaliftir, dediler. O da ne yapacağını şaşırды. Bir gün gazeteler tekrar küşadına müsaade olunmuş-tur, dediler. Bizde böyle olmuş, dedik. Mesele bundan ibarettir.

— Canım, vali bey İstanbulla karışır, Anadoluya karışamaz.

— Bizim yazdıklarımız da İstanbulla aiddir. Yoksa Anadolu hakkında bir şey dediğimiz yok. Biz birtakım ahlâksızlıkların İstanbulun bir kısım muhitine aid ol-duğunu, mevzî ve mahallî olduğunu dâima kayd etmişizdir. Sonra bu dansların ecnebi işgali tesirile İstanbulda teessüs ettiğini de kayd etmekten geri durmamı-şızdır, dememişizdir ki, büyük Millet Meclisi ve Hükümeti bunları tesis etmiştir. Sebibürreşadda aslâ böyle bir şey yoktur. Bilâkis, Büyük Millet Meclisi münafii ahlâk bütün ahvalin aleyhinde olduğunu söylemişizdir. Ezcümlle Büyük millet Meclisinin İstanbul ehalisine neşr ettiği bir beyannameden müteaddid defalar bahs etmişizdir. Meclisi âli bu beyannamede diyor ki:

“Bu hareketler hiç şübhe yoktur ki bizm ruhi millimizden doğmamış, bunlar-da yabancı bir ruh, zehirnâk br terbiye âmil olmuştur. Bu yabancı, bu zehirnâk terbiyeyi öldürmek, büsbütün vücudunu kaldırmak için bütün millet rehberlerinin, bütün millet matbuatının elbirliğiyle çalışmaları en mütehattim vazifeleridir.”

İşte Büyük Millet Meclisi bu beyannamesinde matbuatı ahlâkî mücadeleye dâvet ediyor. Biz de bu dâvete icabetten başka bir şey yapmamışız. Yâni bu ya-zıları Büyük Millet Meclisinin emir ve arzusu üzerine yazmışız.

Ali Saib bu suâlden birşey çıkmayacağını anladı. Reis mazhâr müfid bıyık altından gülüyor. Binden fazla sâmiin de hiddetlenerek, dişlerini sıkıyor.

Ali Saib hakikaten şaşkınlaşmıştı. Söyleyecek başka birşey bulamayınca:

— Eşret Edib bey, dedi, hem hasteyim diyorsunuz, hem de boyuna su içiyorsunuz.

— Harareten buğazım koruyor da ondan beyefendi. Su içmeme müsaade buyurmuştunuz. Mamafih destide su da tükendi zen ediyorum.

Destiyi elinde tutan komiser salladı ve güldü, yavaşcacık bana, işaretle, bir iki bardak daha var, dedi, bizim gazeteci arkadaşlarda güldüler, İsmail Muştak arkadan fısıldadı.

— Ha gayret eşef, şu destiyi çabuk bitirde kurtulalım.

Heyeti hâkime de gülümsedi.

İşte bizim mahkeme böyle pandumıma ile geçti. Hiyaneti vataniye ile itham edilen maznuna sorulan suâllere bakın. O zamanın istiklâl mahkemeleri bunlar işte. Mamafih ben mahkemeyi hiç de istihfaf etmiyorum. Ciddiyetimi hiç bozmiyorum, dudaklarımın en ufak bir tebessüme bile kaymamasına bütün kudretimle ehemmiyet veriyorum. Çünkü Ali Saibin ne kanlı adam olduğunu biliyorum. Kanlı gözleri bir kere dönerse bu basit mesele birer hiyaneti vataniye cürmü alabilir, günde bir kaç idam hükmü veren adamları küçümsemek, istihfaf etmek büyük tehlike teşkil eder. Onun için, onlar ne kadar maskara mevkie düşseler de, ben aslâ itidalimi kaybetmemeye çalışıyorum. Ve cevaplarımda en ufak bir istihzaya sapmıyorum. Bilâkis cevaplarımda ciddiyetle onların maskaralıklarını örtmeğe, gidermeğe gayret ediyorum. Benden evvel Sadri Ethemin bu yoldaki dikkatsizliği yüzünden ne hakaarete maruz kaldığını anlatmıştım.

Her ne ise böyle saçma sapan suâller karşısında sabru metanet gösterip kemali ciddiyetle cevap vermeye çalıştığımın dolay beni mâzur görürsünüz zan ederim.

Vaziyet eyi gidiyor. Ali Saib gevşiyor. Yüzünde gadab asarı yok. Hattâ o da gülümsüyor, bundan a'lâsı can sağlığı.

Bir dakika kadar fasıla verdikten sonra Ali Saib gülererek dedi ki:

— Eşref Edil bey, size iki kelimecik suâl soruyorum. Siz on sayfalık cevap veriyorsunuz.

Artık bu sözlerin bir lâtife olduğunda şübhe yok. Buna karşı biraz pöhpöhlenmek lâzım.

— Efendim, dedim, suâllerimiz ilmî ve ictimaî kıymeti haizdir. Mühim meselelere temas buyuyorsunuz. Bu itibarla hakikatın tezahürü için izah etmek mecburiyetini his ediyorum.

— Anlaşıldı Eşref bey. Siz önümüzdeki Sebibürreşadları mutlaka okuyacaksınız. Bari okuyunuz da diğer suâllerimi ondan sonra sorayım.

— Teşekkür ederim efendim.

Artık iş yoluna girdi. Bu mevzuda okumak istediğim bir kaç satırı rahat rahat okuyacağım. Destiden su veren komiser de ferahladı. Destiyi devirerek bardağı doldurdu. Bir iki yutum aldıktan sonra başladım.

— Evet efendim. Okuyacak çok şeyler var, fakat heyeti aliyenizi tasdi' etmek için yalnız bir tanesini okumakla iktifa edeceğim. 594 sayılı Sebülürreşadın 351'inci sayfasında diyoruzki:

"Türk kadını, hakiki Türk kadını müstesna kaabiliyetini, şayanı ittihar seciyesini, dört mücahede senesinde arkasında orduyu topçu mermileri taşımak suretile kâfi derecede isbat etmiştir. Anadolu dağlarında yağmurda karda, çamurda, sıcağa, soukda zaif omuzlarında koca gülleri günlerce mesafeye nakl eden bu muhterem, bu şayanı tebci ve takdir Türk kadınlığını... O da dans salonları yükseltmez, belki alçaltır. Burada Anadolunun ve Ankaranın, garbın bu zaafına, ahlâksızlıklarına kapılarını kapayan merd, metin, milliyetperver ve faziletli seciyesini hürmetle yad etmek isteriz. Ne Ankarada, ne de diğer şehirlerde Avrupanın bu bid'atına iltifat eden kimse yoktur. İstanbulun çalışmağa manî bir muhit olduğunu söyleyenlerin, Cumhuriyet merkezini Ankarada tesis etmek isteyenlerin çok hakkı vardır. Garbın seyyiatı, mütehevvir bir denizin yalçın kayalara çarpıp dağılan dalgalar gibi Anadolunun sahillerine çarpıp kırılıyor, oradan öteye geçemiyor. İstanbul yalnız garb donanmalarının toplarının tehdidi altında değil, hattâ daha fazla garbın bütün rezailinin tehdidi altındadır. Buna mukaabil Anadolu ve Ankara yalnız düşman gemilerinin toplarına karşı değil, Avrupanın tufanı seyyiâtına karşı da tahti emniyet ve masuniyettir."

İşte beyefendi, bu yazımız da Ankarayı ne kadar tenzih ettiğimizi gösterir. Hâkikat de bu değildir beyefendi? Biz İstanbulda bir takım ahlâksızlıklarla mücadele ederken daima Ankaranın, Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetinin nezâhet ve faziletine istinad etmişizdir. Millî rehberler de İstanbula gelip de bazı muhitlerdeki buhranı ahlâkîyi görünce pek müteessir olmuşlardır. Ezcümle Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali bey İstanbula geldiği zaman oradaki buhranı ahlâkîden çok müteessir olmuşlardır. Mhalumi âliniz bir millet ancak faziletle yaşayabilir, binaen aleyh biz fazilete tarafdar isek ve bunu gazetemizle müdafaa ediyorsak bu husuta istinad gahimiz, sizler gibi faziletperver millî rehberlerimizdir.

Ali Saib artık pek memnun, pek beşuş. Nerede ise bize bir takdir madalyası verecek. Meğer Sebibürreşad Anadoluyu Ankarayı, B.M. Meclisini ve hükûmetini, ricalin ne kadar medhu sena etmiş! Hakikat böyle iken biz bu adamı ne diye buraya getirdik ve ne diye muhakeme ediyoruz? Afrin Eşref Bey... der gibi oldu lisanı halile.

Muhakeme bitti, mesele hal olundu zan etmeyiniz. Şimdi vaziyet böyle. Beş dakika sonra değişebilir.

Zaten ortada sue mevzuu yok. İşte sorduğu suâller, barların İstiklâl Mahkemesinin işi olan cinayet mevzuu ile ne münasebeti var? Fakat bunu söyleyemezsiniz. Usuli cezaiyeden bahse kalkışarak, muhakeme için sebki dâva şart olduğunu, bizim hakkımızda ise müddei Umuminin suçu kanunen tayin eder bir iddianamesi olmadığını söyle de bak o zaman kopacak kıyameti gör. Abdülkadirin bu yüzden başına gelenler meydanda.

Yâni bizim vaziyetlerimiz mâlum. Ortada suç diye bir şey yok. İşte böyle cahilâne bazı suâller hazırlanmışlar, bakalım bunlardan birşey çıkarmı? çıkan çıkmasını karar ne ise, o şifre de bâlâda tebliğ edilmiştir, icaba öre o, tatbik edilir. Yoksa muhakemenin neticesine göre suç olup olmadığı teayyün edecek değil. İş, mahkemeyi kızdırmamak, suâlleri dâvanın mevzuu gibi kabul edip ciddi konuş-

mak, mahkemenin kanlı vicdanlarını bir parça yumuşatmak, bu suretle selâmete çıkmak. Maafih bu da kat'î selâmet çaresi değildir. Balâdan gelecek bir şifre herşeyi alt üst edebilir. Tehlike ciddidir. Netekim ilerdeki izahatımızla daha ziyade anlaşılacaktır. Bunlar yakın tarihin kara sayfaları.

Müddei umuminin atfeti

Şu sırada müddei umumî sandalyasında oturan Yozgad Mebusu Avni bey (Avni Dugan) söz istedi ve dedi ki:

— Reis bey efendi, Eşref Edib bey sùallere cevap verirken pek uzatıyorlar. Eğer hukukunu müdafaada müşkülât çekiyorlarsa avkat tutsunlar.

Avni beyin bu sùali ne maksadla sorduğunu ben anlayamadım. reis Mazhar Müfid de yüzünü Avni beye çevirip şöyle bir durdu: ne demek istiyor? gibi bir bakış. Tuhafına gitti. Ortada ne gibi gamız bir mesele varki müdafaasında müşkülât çekilsin? Tatlı tatlı sohbet ediliyor. Güzel güzel konuşuluyor. Hiç bir sùalin altında kalmıyor. Delillerle, vesikalarla ikna ediyor, iskât ediyor. Avkat ne yapacak?

Avni Bey acaba asıl müşkül durumda kalan Ali Saibi biraz pöhpölemek mi istiyor? sorduğu sùallere cevap veremediğimi, beni habt etmişolduğunu mu söylemek istiyor? yoksa onun bitmek tükenmek bilmeyen sùallerine bir nihayet vermek, bizi daha ziyade yormaktan korumak için mi böyle konuşuyor? bize karşı samimî teveccühlerine emin olduğumuz için bu daha yakışık alır.

Her ne ise Ali Saib M. Umûminin bu sùali ile alâkadâr olmadı. O, önündeki sùaller listesine bakıyor. Anlaşılıyor ki soracağı daha bazı şeyler var. Ben ceveba hazır vaziyetteyim. Hiç bir yorgunluk his etmiyorum. Yalnız su kâfi mi? diye Komisere baktım. Çünkü hararet 39'dan aşağı değil. Sıtma ateşi. Konuşurken boğazım koruyor. Herhalde M. Umûmî bunu nazari itibare alarak benim muztarib olduğumu zan ediyor, Ali Saibin pençesinden kurtarmak için muhakemeyi ta'lik ettirmek maksadiyle bu sùali ortaya atmış bulunuyor. Halbuki ben hiç bir ıztırab his etmiyorum. Bilâkis, muhakmenin bu şekli almasından memnunum. Yalnız destide su kalmazsao vakit vaziyet hakikaten müşkülleşir. Komisere baktım. O, destiyi salladı. Devam için teminat verdi. Biraz daha konuşabilecek su vardı. bunun üzerine ben Ali Saibe döndüm. Haydi, ne soracaksan sor! gibi bir vaziyet aldım.

— Peki Eşref Edib Bey, size bir sùâl daha soracağım.

Sâmi'ler arasında gülüşmeler oldu. reis, Sâmi'leri sükûte dâvet etti.

Ali Saib — Eşref Bey, siz makaalenizde, 6 Teşrinievel 340 tarihli nüshanızda (üç sene de on bin kadar köylü çocuğa okuyub yazma öğreten irfanperver bir müftü neşri maariften menedilmiştir." diyorsunuz. Bana bu müftüyü söyler misiniz?

Al tuhaf bir sùâl daha. Acaba bundan ne netice çıkarmak istiyor? İstiklâl Mahkemesiyle bu sùalin ne münasebeti var? Zaten hangi sùalinin münasebeti var? Reis de, M. Umûmî de yüzlerini Ali Saibe çevirdiler. Hayretle baktılar. Fakat ben hiç aldırmadım. Kemâli ciddiyetle cevap verdim:

— Bunu da bir gazeteden nakl ettik. Hangi gazeteden aldığımız hatırıma

gelmiyor. Böyle bir şey olmuş, gazeteler yazmıştı. Zan edersem Ankara civarında, yahud Bolu taraflarında bir müftü olacak. Eyi tehattur edemiyorum. O nüshayı görürsem hatırlarım. Orada musarrahtır. Yevmî gazeteler gibi bizim muhabirlerimiz yoktur. Bizim aldığımız havadislerin hepsi herhalde gündelik gazetelerde münderictir.

— Öyle ise bunu hangi gazeteden aldınız, söyleyiniz.

— O nushada yazılıdır, efendim.

— Yoksa onbin gence okuma yazma öğreten müftü dediğin Şeyh Said olmasın? tasrih etmezseniz herhalde Şeyh Saidi kasd etmişsinizdir.

— Aman efendim, hiç böyle şey olur mu? Şeyh Said müftü de değildi.

— O halde bunun menbainı bul. Ve müftüyü bana söyle.

— Tedkik eder, arz ederim efendim.

İşte gördünüz mü, sorduğu süâlden çıkarmak istediği netice ne imiş? cahil, seviyesiz, aşağılık adam. Böyle konuşmaktan utanmıyorda. İşte o zaman İstiklal Mahkemeleri ve hakimleri! Ali saib gibi kara vicdanlı bir insan kasabının elinde idi.

Fakat bu adamın feci akıbetini sonra göreceksiniz, başkalarına yüklemek istediği suikasd ile kendisi itham olunarak zindana atılacak, orada zulum ve şnaatlarının cezasını çekecek, bir böcek bacağı sokacak, zehirlenecek, bacağı kesilecek, sonra zillet ve sefâlet içinde cezasının bakiyyesini çekmek üzere gideceği yere gidecek...

Ali Saib artık yorulmuştu, yazılı sualleri de bitmişti. Reis, azadan Lütfü Müfid beye döndü. İşaretle suallerine başlayabileceğini anlattı. Onun üzerine Lütfü müfid derlenip toplandı. Ben de bir kaç yudum su aldım, ona karşı döndüm.

— Eşref bey, dedi; size bir suâl soracağım ama kısa cevab veriniz.

— Peki efendim, fazla olunca lutfen ihtar buyurmanızı rica ederim.

Batfa bey, eski bir subay. Kırımlı tatar. Harbiyede Gazinin bulunduğu zaman o da talebe imiş. Bu münasebetle kendini mebus tâyin ettirmiş. Şımarık bir adam. Süphi Nurinin ifadesine göre, vaktile mason olmak için müracaat etmiş, fakat şayanı itimad görülmediği için, yahut başka bir sebepten kabul edilmemiş. Masonlarca itimada şayan görülmemiş. Fakat bu işe uygun ve elverişli görülmüş. Ankaranın emrinde. Hususî şıfası olan Ali Saibe tabi. Kendine mahsus bir şahsiyeti, bir mevcudiyeti yok. Emir kulu. Öyle alışmış, öyle yetişmiş. İdam kararlarını imzalamakta hiç güçlük çekmez. Ali Saib'in göz işareti kâfi. Şimdi onunla münakaşaya başlayacağız. Yani muhakeme olacağız. Çok değil. Bir iki mesele üzerinde konuşacağız. İlk suâli şu:

— Babı meşihette kız mektebinde bir müsamere verilmiş. Valinin riyaseti altında yapılan bir dans müsameresi. Şeyh Said bu hâdiseden bahs etti. Bu hâdiseden bana teferruatile bahs eder misiniz?

— Efendim, bu hâdise de yevmî gazetelerden nakl olunmuştur. O müsamerede hakikaten bir takım münasebetsizlikler olmuş. Şaairi milliyeye münafi bir piyes oynanmış. Mektep müdürünün ne maksatla o sırada bu piyesi oynattığı bir çok Mûkaali mucib olmuştu. O mektep müdürü yalnız bunu değil, daha münase-

betsiz bir şey yapmıştı. Bereket versin, vali beyin himmetile hadise bertaraf olmuştur.

— Neymiş o hâdise?

— Mâlûmi aliniz, mülga babı meşihat binasının bir kısmı mektep olmuş, bir kısmı da diyanet işleri riyasetine merbut olan fetvahane memurlarına tahsis olunmuştu. Bir gün o mektep müdürü kapıları kapamış, hükûmetin memurlarını içeriye almamıştı. memurlar resmî dairenin kapılarını kapalı görünce açtırmak istemişler, müdür dinlememiş. Onun üzerine fetvahane memurları birer sandaliye tedarik edip Süleymaniye camii avlusunda toplanmışlar. Bunu haber alan vali, işe müdahale etmiş, kapıyı açtırmağa çalışmış, mektep müdürü valiyi de tanımamak istemiş. Fakat vali müdebbirane hareketi sayesinde müdürün bu münasebetsizliğinin önüne geçmiş, siyasî bir meselenin ihdasına meydan verilmemiş. O mesele nin teferruatı bundan ibarettir efendim.

— Herhangi bir memurun fetvahaneden üç zatı herhangi bir müsamereden çıkarması sizce acaba ne gibi siyasî meseleler ihdas edebilir?

— Efendim, müsamereden çıkarmamış. Bütün memurları resmî makamlarına gitmekten men etmiş. Kapıları kapatmış. Bu, herhalde münasebetsiz bir hareket değil midir? Valinin müdebbirâne hareketi olmasaydı, bir mesele çıkacağı, hem de oldukça mühim bir mesele hâdis olacağı tabî idi.

— Bu gibi hâdiseleri bu şekilde kayd etmek, bu muhitde okunursa nasıl tesir yapar?

— Biz bu hâdiseyi sırf bir hâdise olmak itibarile nakl ettik. Tesirine gelince, o, telâkkiye göre değişir. Herhangi bir kimse bunu diline dolayabilir. Ama bundan bize bir mesuliyet terettüb etmez. Biz ancak kendi yazdıklarımızdan mesûl olabiliriz, eğer kanuna aykırı iseler. Yoksa kari'ler üzerindeki tesiri biz alâkadar etmez. Herhangi bir yazı iyi niyetli kimseler üzerinde iyi tesir yapar, ama kötü niyetli adamlar üzerinde aksi tesir yapar. Cenabı Hak bile kendi Kur'anı hakkında alelittlak herkese iyi tesir yapacağını tekeffül etmiyor. "ma hüve şifâün ve rahmetün lil'mü'minin ve layezidüz zalimine illâ hasara" Kur'an, ancak mü'minlere rahmet ve şifadır. Fakat zalimlere gelince onların ancak hüsrânını artırır.

İş fitratle, kaabiliyyettedir. Fenalık yapmak isteyen adem eyi şeyi bile sui istimâl eder, fenalığa âlet eder. Gazetelerde hüsniniyetle yazılan yazıların hüsusi maksadlara âlet edileceği kimin hatırına gelir?

— Babı meşihattaki asırlardan beri Şeyhülislâmların makarrı olan bir binada böyle müsamereler, filân... diyorsunuz. Binaya kudsiyet aff ediyorsunuz. Bu binanın kudsiyetine kani misiniz?

— Sebilurreşad, binaya kudsiyet aff edecek kadar cahil değildir, efendim.

Bu suâli daha var: Dincilik, milliyetçilik hakkında. Onu da gelecek sayıda münakaşa edeceğiz.

İşte o zamanın İstiklâl Mahkemeleri bu halde idi.

Lutfi Murıdın ikinci suali:

— Sizce bir memleketin bakâ ve saadeti din fikriyle mi, yoksa milliyet fikriyle mi kaaimdir?

Böyle suallerin, İstiklâl mahkemesinin tetkik edeceği meselelerle alâkası olup olmadığını bahis mevzuu etmek budalalık olur. Kanun ve hukuk fikri ile hiç alâkası olmayan bu mahkeme heyetinin damarına dokunmak demektir. Diğer taraftan mahkemenin mevzu haricine çıkararak ilmî, içtimaî meseleler üzerinde durması herhalde şikâyet edilecek bir şey değildi. Bilâkis, bu vadiye münakaşayı kabul etmek ve yürütmek memnuniyeti mucib idi. Çünkü mahkeme kendi kendini istiklâl mahkemesi vaziyetinin çıkararak edebî, içtimaî bir münakaşa sahnesi haline getiriyordu.

Zaten ötedenberi Lütfi Müfid'le böyle münakaşalarımız olurdu. Heybeliada'da görüşüyorduk. Prens Abbas Halim paşanın yanında, iskeledeki gazinoda, vapurda daima çetin münakaşalar yapıyorduk. O, müfrit Türkçülük dâvasında idi. Türkçülük dhavası o zaman başlamıştı Kırmımlı Tatar Lütfi Müfid'in tâlii yaver olarak mebus olmuştu. Harbiyede M. Kemal Paşanın arkadaşı imiş. İstiklâl mahkemesi azâlığı için de münasib görülmüş.

Fakat buradaki şerâit Heybeliadadaki gibi değildi. Orada ikimiz de serbest konuşuyorduk, çarpışuyorduk. Fakat burada öyle mi? O, istiklâl mahkemesi hâkimi, biz ise hiyaneti vataniyye ile müttehem bir maznun. Darağaçları mahkeme kapısının önünde içinden kimbilir ne diyor: "Haydi bakalım şimdi de öyle konuş! Fikirlerimi tenkid et de görelim!..."

Böyle şerâit altında eski münakaşalarınızı tazelemekten pek memnun görünüyordu. Ben de bunun farkına varmıştım. Ona göre çok ihtiyatlı konuşmak lazımdı. Birkaç yudum su aldım... Beş altı kilo su alan koca testi tükenmişti... Ancak bardaktaki su kalmıştı. Kemâli sükun ve itidâl ile, sualine şöyle cevap verdim:

— Din fikri ile milliyet fikri taarruz etmezki beyefendi!...

Bu cevabıma bir şey demedi. Sabırsızlıkla zihnindeki asıl mevzua geçti:

— Memlekette açılan Türk ocakları memlekete nafi'mi oldular, yoksa muzır mı?

— Şimdi nafi olmak yolunu tutmuş olsalar gerek. Vaktiyle bazı taşkınlıklar yapmışlardı. Bir zamanlar Cengiz'in yasasından bahsetmişlerdi. Sonra vazgeçtiler. Bu kabil taşkınlıklara saptıkça biz onlara nasihat ederdik. Bizim nasihatlerimizin çok fâidesi olmuştur zannedirim. Şimdi artık o taşkınlıkları bırakarak fâideli yol tutmuşlardır, ümidinyediyim.

— Siz Türk ocağına girdiniz mi?

— Girmedim efendim, fakat birçok Türkçülerle görüşürüm.

— Sizin bir makaleniz var, hakikat anlaşılmalı, halk da ocaktan çekilmeğe başlamışdır, diyorsunuz. Ne gibi sebepler olmuştur da hakikat anlaşılmalı, halk da çekilmeğe başlamıştır?

— Efendim, bu, zan ederim, Kastomonuda çıkan Açık Söz gazetesinden naklen alınmıştır. Ocaktan çekilenler olduğunu o gazete yazıyor.

— Evet, Açık Söz muhabiri size yazmış, siz de mütalâanızı ilâve ediyorsunuz.

— Efendim, makalenin altı üstü olacak. Lütfen okur musunuz?

Okudular.

— Evet etendim, anladım. İneboludaki Türk ocağı hakkında Açık Söz'e yazılmış bir fıkra. Biz de gazeteden nakl etmişiz. Lütfen biraz daha okur musunuz?

Yine okudular.

— Gördünüz mü efendim? Ocakların bu vaziyetine teessür izhar etmişiz ve ocakların hizmet edebilecek bir mevkide olduklarını söylemişiz.

— Türk ocaklarının yasasını okudunuz mu?

— Okumadım efendim.

— O halde bilmediğiniz bir mesele hakkında nasıl mütalâa beyan ediyorsunuz?

— Gazeteler yazmıştı. Bazı maddelerini orada gördüm.

— Bu memlekette mücadeleyi kazanan milliyetçilik mefkûresi olduğuna kâni misini."

— Millet ile din tearuz etmez ki beyefendi.

— Sualime cevap veriniz!

— Evet iki taraf da çalıştı. Mütedeyyinler de çalıştı. Türkçüler de, hep beraber bütün millet çalıştı.

— 323 senesinde açılan Türk ocaklarının faideli olduğuna kaail misiniz? Zararı oldu mu? Oldu ise söyleyiniz.

— Ocağ şimdi eskisi gibi değildir. Bundan evvel tabii yanlış ve zararlı noktâ nazarları vardı. Hangi noktalarda hatalı ve zararlı yol tuttuklarını vaktiyle uzun uzadıysa izah etmiştik. Bu tenkidatımızın fâidesi olmuştur.

— Türk ocakları Anadolunun kurtarılmasında âmil olmuş mudur?

— Ben farkında değilim. Belki olmuştur. Anadolunun kurtarılmasındaki âmil ler ayrı bir mevzudur. Bu bahse girsek söz çok uzar. Halbuki siz kısa cevap istemiştiniz.

— Siz Türkçülük için neden hiç bir şey yazmadınız.

— Yoksa yazmadık beyefendi? Hatalarını söylemekle dâima kendilerini irşad ettik. Sonra, Türkçülükten maksat Türk lisanına, eebiyatına hizmet ise Sebilürreşadın bu hususta hizmeti cümlece mâlûmdur. Üstâdımız Akif beyin Türk lisanını sadeleştirmek hususundaki hizmetleri çok büyüktür. Ama biz siyasî mânada, yahut şerî şerife aleyhtar Türkçülük bilmiyoruz.

— Türkçülük bu demek midir?

— Malûmi âliniz vaktiyle bunları çok münakaşa ettik. Şimdi şurada bu bahsi uzatmağı doğru bulamıyorum. Müsaadenizi rica ederim.

— Rumeli elimizden gittiği vakit Mehmet Akif'in tek bir yazısını göremezsiniz.

Bu ne biçim ..... söylüyor, şaka mı ediyor? Birdenbire ben anlayamadım. Matbua ile bu kadar alakasızlık nasıl olur? Hayret ettim. Reis de ona dönüp gözlerini dikti.

— İşte şimdi yaya kaldın Tatar ağası!

Der gibi bir bakışı vardı. Sonra gözlerini bana çevirdi. Göz göze geldik bakışlarında.

— Haydi cevabını ver de anlasın! der gibi bir sabırsızlık vardı. Ben hiç ciddi-

yetimi bozmadan.

— İşte şimdi beyefendi, dedim, bütün hataya düştünüz. Çok yanılıyorsunuz. rumeli giderken en çok yazı yazan Akif bey olmuştur. Balkan fecâyini en müessir surette tasvir ve tesbit eder, bütün memlekete duyuran, Akif beydir. O zaman yazdığı şiirler ayrıca bir kitap halinde neşr olmuştur. Safahatın üçüncü kitabı: "Hakkın Sesleri." Bütün ocakçılar bunu bilir zannederim.

— Akif bey nerelidir?

— İstanbulludur. En güzel Türk lisanı onun lisanıdır, onun şiirleridir.

— Dinle millet arasında ne fark vardır.

İstiklâl mahkemesi hâkiminin suallerine bakınız. İptidaî mektepteki ilmihal sualleri gibi sorular soruyor. Mahkeme değil, oyuncak! Fakat ne yaparsın, cevap vermek ..... Dedi ki:

— Dinle ..... ikisi birdir.

Arkasından İslâmın şartı kaçır?" gibi bir soru beklerken;

— Siz ittihadı İslâma taraftar mısınız?

Dedi. Aklıma geleni soruyor. Ne yapalım, cevap vermek lâzım. Onlar utan-

— İttihadı islâmdan maksat nedir? dedim. Arz ettim ya efendim. Vaktiyle bu meseleler çok bahis mevzuu olmuştu. bir de İttihadı Etrak vardı. Akçova oğlu Yusuf beyin "Üç tarı siyaset" ünvanlı bir kitabı vardır. Bu mebahis orada uzun uzadıya bahis mevzuu olmuştur.

— Siz ne gibi hars istiyorsunuz? Müslüman harsı mı, Türk harsı mı?

Bir antika soru daha. Reis Mazhar Müfid, puf puf gidiyor. "Sadede!" kelimesi dilinin ucunda. Fakat haddine mi söylemek? Sade yutkunuyor. Deli arlanmaz, so-yu arlanır. Reis yine şöyle bir toplandı, gözlerini bana dikti.

— Sustur şu adamı artık!

— Susturmasını bilirim, ama sonra iş ..... varır. Sen beni kurtaramaz-

Reisle böyle gözlerimizle konuşurken, dilimle de Lütfi Müfid'in sorusuna cevap veriyorum:

— Türk harsi, islâm harsi diye ayrı gayrı birşey yoktur. İkisi bir şeydir.

— Yâni milliyet mefkûresini ve din kur..... Türkler midir?

— Herşeyi kurtaran Türklerdir, Türkler bütün milletlerinin gözbebeğidir. Asırlardanberi koca bir garb âlemine karşı sinasını geren, mücadeleden mücadeleye atılan, Türklerdir. Akvam-ı islâmiye içinde eniyi müslümanlar Türklerdir. İslâmiyet, her milletten ziyade, Türkün fıtratına uygun gelmiş ve Türkün fıtratını almıştır. İslâmı yükseltecek milletlerin başında Türklerdir. Müslümanlığın Türkün fıtratına ne kadar uygun olduğunu biz uzun uzadıya yazmıştık. Şimdi okursam tasdik etmiş olurum. Müsaade buyurursanız müdafaamda bazı şeyler okurum.

Reis — Müdafaamızda her istediğiniz şeyi söyleyebilirsiniz. Müsaade istemek ne demektir? Bu hususta tamamiyle serbestsiniz.

— Teşekkür ederim, efendim.

Reis Mazhar Müfid beyin şu palavrasına bayıldım!

Artık mahkeme mahkemelikten çıkmıştı. Edebî, içtimaî bir musahabe, bir hasbihal, bu münakaşa sahnesi olmuşdu. Bu mübahaseye iştirake M. Umumî Avni Bey de heveslendi. Reis ve âzâla gibi o da biraz konuşmak istedi. Reisten müsaade aldıktan sonra sormağa başladı:

— Eşref Bey! Gazetenizin meslekî ilmî, içtimaî, dinî dediniz. Dini tarif eder misiniz?

— İnsanı maddeten, mânen en kâmil bir hale getiren kavaidi müsbete, kavanini ilâhiyyedir.

— Din neye hitab eder?

— Din insana hitap eder.

— İnsanın nesine hitap eder?

— Aklına.

Orta mektepteki sualli cevaplı ilmihal dersi gibi bir şey oluyor. Bakalım bundan ne çıkacak?

— Müessesatı diniye demekten maksadınız nedir? Babı fetva mı, Şer'îye vekâleti mi, millet meclisi mi?

Müessesatı diniye ile millet meclisi arasında münasebet ne? Sözü buraya mı getirmek istiyor? Dikkatli olmak, ona göre cevabı vermek lâzım.

— Müessesatı diniyeden maksad, İrfan ocaklarıdır, efendim.

— Yâni mektep, medrese mi? Ne kasd ediyorsunuz?

— Evet efendim, İrfan ocakları.

— Hakkı tedris kimindir? Kanunen ferdin, şahsın mı; yoksa devletin mi?

— İlmî cihetten bu hususta muhtelif noktai nazariar var. Malûmı âliniz, huku-kî idarede bu, mühim bir bahistir. Uzun uzadıya münakaşa edilir.

— Bizim devletimizde hakkı tedris kimindir? Devletin değil mi?

Anlaşılan tevhidi tedrisat Kanununa gelmek istiyor. Fakat neye bu kadar dolaşık yoldan gidiyor? Dedikya mahkeme edebî içtimaî bir mübahase şeklini aldı. Pek âlâ, böyle devam etsin. Ben şikâyetçi değilim. Bilâkis, memnunum. Ya öyle hiyaneti, miyaneti vataniyeye dair uydurma sualler sorsalar daha mı eyi? Böyle tatlı tatlı konuşmak pek a'lâ! İsteddiği kadar dolaşık yollardan gelsin. Ben cevaba nazırım. .... memnuniyetle cevap verdim:

— Evet efendim, dedim; devletindir.

— Medreseler hakkında tedkikatınız var mıdır?

— Evet efendim, vardır. On sekiz senedir, medreselerin islâh ve teceddüdü için sayısız makaaleler yazmışızdır. Bu husustaki neşriyatımızı bir araya getirsek koca bir kitab olur. Bizim bu neşriyatımızın tesisi iledir ki medreselerde büyük bir teceddüd husule gelmiş, merhum Şeyhul İslâm Hayri Efendi zamanında ilmî teşkilat yapılmış, Musa Kâzım efendi zamanında daha ziyade tekâmül etmiştir.

— Bu müesseselerde ne sistemde, ne derece tahsil var? Ve ne kırıta adam yetişir?

Zihniniz başka tarafa dalmasın. Hergün düzine ile adam asan istiklâl mahkemesindeyiz. Hiyaneti vataniyye ile itham edilmiş bulunuyoruz. Neye böyle saded harici suâller soruyorsunuz, diye ben itiraz edecek değilim ya. Varsın böyle mu-

sahabe şeklinde muhakeme devam etsin. Ama arkada İsmail Muştak pufluyor. Bu ne biçim muhakeme? diye gözlerini açmış, kaşlarını germiş, yanındaki Ahmed Şükrüye, Subhi Nuriye hayretle bakıyor. Ben Müşteki değilim. Ona ne oluyor? Muhakeme uzadı diye canı sıkıldı galiba. Beş altı saat oldu, devam ediyor. Ortalık karardı. Geceye girdik. Bu gidişle sabahlayacağız mı? Fevzi Lütfü zavallı boynunu büyük, sâkin sâkin oturuyor... Onun hakkında peşin karar verilmiş. Mukadderata tâbi. Abdulkadir Kemâli homurdanıyor. Onun hakkındaki karar da peşin verilmiş. Bizim hakkımızda da peşin karar var, ama neye böyle işi uzatıyorlar? Bir punduna getirip şaşırtmak, kızdırmak, bir suç işletmek mi istiyorlar? Hiçde zannetmiyorum. Avni Beyin bize teveccühü var. Tamamile mâsum olduğumuza kanaatı Kâmile var. Defalarca bunu bize söyledi. Onun için ben musterihim. Bence Avni Bey lâf olsun diye konuşuyor. Ali Saibten o çekiniyor. Hakkında Ankaraya bir şifre telgraf çekse kâfi. Bunu biliyor. bizim de bunu takdir etmemiz icab ediyor. Lâfu güzaf ile vakit geçirmek lâzım. Muhakemenin zaten kıymeti yok. Karar Ankaradan yazılı olarak gelecek. Zekası şeytandan üstün olan İsmail Muştak bunu bilmiyor mu? Herkeste biliyor. O halde neye pufluyor? Dönüp ta racağım, ama münasebetsiz olacak. Zavallı Velid... Vefakâr... hakiki dost... Yüksek ve Necib ruhlı. Bir Meleküssiyâne gibi yanımda oturuyor... Bardakta su bitince doldurtu

Reis Mazhar Müfidin sualleri:

— Demin bir arkadaş kadınların giyinmesi hakkında bir şey sormuştu, muhite göre demiştiniz, maksadınız nedir?

— Esas mulumdur. Bunu tatbik hususunda muhtelif noktai nazarlar var. Muhitin de tesirâtı gayri kabili inkârdır, demiştim.

— Telâkkiye göre mi bırakalım? yâni zati âliniz her muhite göre bir şeriat mi yapıyorsunuz?

— Esası arz etmiştim efendim. Calibi şehvet almayacak bir şekilde demiştim. Görülüyor ya bu gibi ilmî, dinî meseleler hakkında iki kelimelik cevap kâfi gelmiyor. bilâhare yanlış anlaşılmaya sebep olur. Her muhite göre bir şeriat yapmak herhalde Sebilürreşadın tervec edeceği bir yol değildir.

— Demin okuman makalelerinizde babı meşihat hakkında "Asırlardan beri mukaddes olan bir yer" demiştiniz, binaya kudsîyet mi atfediyorsunuz?

— Mukaddes bir yer dememişim efendim.

— "Asırlardan beri ilmiyyeye makar olan mahal" demiştiniz. Bir zamanlar yeniçerilerin ..... sahne olan o yerin kudsîyyet neresinde?

— Binaya, yere kudsîyyet art etmedik efendim.

* * *

Hele çok şükür suâller bitti. Mahkeme başka bir güne ta'lik olundu, gece de hayli ilerledi. Bu heyecanlı muhakemeyi dinleyen binlerce halk dağılmaya başladı. Heyeti Hâkime içeriye çekildi, harekete hazırlanıyorlar. Biz on gazetecinin et-

ratımızı jandarmalar aldı. Halk çekildikten sonra süngülü jandarmalar arasında darağaçlarının yanından geçtik. Bize tahsis olunan köşke, matbere geldik. Hepimiz bitkin bir halde idi... Baş altı saattir, muhakeme devam ediyordu ama muhakemenin bütün yüklü, bütün ağırlığı benim sırtımda idi. Çünkü diğer arkadaşların muhakemesi üçer beşer dakika sürmüştü. Denebilir ki bu celse baştan başa Sebülürreşadın muhakemesne tahsis olunmuş.

* * *

Arkadaşlar arasında

Yerimize geldik. Soyunduk, dökündük, elimizi, yüzümüzü yıkadık, salona yarıldık. Hepimiz birer koltuğa serildik. Kahveler geldi, sohbete başladık, arkadaşlar söyleniyorlar.

— Hepimiz böyle sorguya çekilirsek yandık, diyorlar, o, ne bitmez tükenmez sualler yahu! Biri bırakıyor, diğeri başlıyor. Sen de maşallah uzattıkça uzattın.

— Na yapayım? İşi ilmî münakaşaya döktük, fena mı oldu? ya cinayet hiyanet gibi mevzular olsaydı ne yapardık? sizin de hoşunuza gitmezdi zannederim. Herhalde endişeye düşerdiniz. Güzel güzel, tatlı tatlı konuştuk.

— Ama birader, sen de adamlara göz açtırmadan Sualleri daha bitmeden cevaba bir başladın mı, gazete makalesi gibi, uzatmış ..... Onlar mı seni muhakeme etti, yoksa sen m onları sıgaya çektin? anlayamadık. Vallahi iyi tahammül ettiler. Yahu, sen maznun vaziyetinde. Heyeti hâkimeye nasıl sual sorabilirsin? bizim ödümüz koptu, onları kızdıyacaksın, diye. Tekin adamlar değil. Bir kızdılar mı hepimizi haşlarlar...

Onlar söyleniyor, ben sâde dinliyorum. Bunlara da meram anlatmaya tâkâtim yok. Ne derlerse desinler...

Hele Muştak çok ..... canı sıkılmış!

— Ya adamlar kızsaydılar. Ali Salih kanlı gözlerini bize çevirip.

— Sizi gidi hainler, sizi gidi caniler.

Diye hücum etseydi ne yapardık...

Velid diyor: — Muştak, Eşrefe bu kadar yüklenme, beş altı saattir kan ter içinde kaldı. Şimdi de sen çıkışma. Öyle söyledi, böyle söyledi, az söyledi, çok söyledi... Fakat adamları kızdırmadı ya... idare etti, onları yumuşattı.

Muştak çok heyecanlı, yerinde duramıyor, ayakta, gözlerini, kollarını açarak konuşuyor. Velide cevap veriyor:

— Vallahi Eşrefe bravu! ben ona yüklenmiyorum. İki lâf bir pazarlık idam hükmünün basan o adamları hiç kızdırmadan saatlerce idare ettiğini takdir ederim, fakat ben heyecandan heyecana düştüm, aman bir mesele çıkmasın, diye.

Subhi Nuri: — Aferin Eşref bey, çok iyi idare ettin. İşi ilme, edebiyata döktün, herifleri yumuşattın. Tehlikeyi atlattın, bakalım biz ne yapacağız?. Vallahi ben bu kadar suâle, bu kadar isticvaba dayanamam.

Fevzi Lütfü halim ve munis: — Geçmiş olsun Eşref bey, seni, beni idam etmeğe karar veren Ali Saibin ruhunda büyük bir ttahavvül huzule getirdin, tebrik ederim. Tehlike geçti, artık keyfine bak. Ben de ferahladım.

Biz böyle munakaşa ederken, hasbhalde bulunurken heyeti hakimenin oto-

mobilleri aşıya dayandı.

Zaten hâkimlerin bir ayağı bizim köşkte; mahkemede yorulduktan, hattâ bazen idam kararları verdikten sonra, gec de olsa, bize uğrar, hayat soğuk kanlı, konuşur, gülüşüp şakalaşıyorlar. Artık hâkimlik, maznunluk bertaraf oluyor. Kırk yıllık ahbab gibi serbest ve samimî görüşüp konuşuyoruz.

Muştak ise o bambaşka bir âlem. Reis Mazhar Müfidle sıkı fıkı görüşüyor. Aralarında çok hususiyet var. İkide bir, bakarsın, Muştak kaybolmuş! Mazhar Müfidin evine gittiğini anlıyoruz!... Tabii, ne görüşüklerinden haberimiz olmuyor. Hiçbir şey sızıyor. Mahrem celseler, esrarengiz konuşmalar!... Muştakın mevkii bizlerden çok farklı. O, ağır suçlularla bile görüşüyor. Kiliseye yâni hapis-haneyeye serbest serbest giip çıkıyor. Maznunlara da hususî görüşüyor. Onun işlerine, onun kendine akıl ermez. Yüksek zekâsı her işlere girmeye müsaid!...

Kulakları kirişde olan Müstak, pür telâş, hepimize tebşir etti:

— Geldiniz, dedi. Haydi, çabuk olun, çocuklar!

Hepimiz bermutad, karşılamağa koştuk. Yukarı, salona çıktılar. Gülerek, şakalaşarak. Artık resmiyet kalmadı. Senli benli konuşmağa başladık. Muştak türlü türlü şakrabanlıklar yapıyor hepimizi güldürüyor. Ayakta konuşuyor. Ben kenarda duruyorum. Tabii çok yorgunum. Esasen rahatsızım da, hararet 39. yatmak istiyorum, zoraki duruyorum.

Sohbet koyulaştı. Bir aralık, baktım, Ali Saib bana doğru teveccüh etti. Benimle konuşmak istediğini anladım. Yumuşak, munis bir sesle:

— Eşref bey, dedi; bugün sizi çok yorduk. Ama sen de bizi hayli yordun. Nuh dedin, Peygamber demedin. Eşref bey, bu metanet size nereden geliyor? dinden mi?

Saatlerce mahkemede savaştık. Yetmedi mi? yine mi sual? yine mi isticvab? ama burada hususî. Olsun, yine aldanmamak, dikkatli ve ihtiyatlı olmak lâzım. Herifin şakası yok. Ufak bir hata, vaziyeti alt üst eder.

Şimdi ne demeli? orada, mahkemede faka koyamadı. Burada mı şaşırtmak, söyletmek istiyor? Anlaşıyor, bu sualde biraz istihfaf var, istihza var. Fakat ciddî karşılamak lâzım.

— Efendim, dedim. Sizin gibi yüksek vicdanlı hâkimler karşısında söz söylemekten.

Benim bu cevabıma bizim kurt gazeteci arkadaşlar, hepsi içlerinden güldüler. Hepsi gözlerini bana diktiler. Gözlerinden okuyorum:

— Ama da halt ettin, diyorlar; celladbaşı... yüksek vicdanlı hâkim... ne tavsif bu!, Fakat fena değil. Herifi pöhpölemek lâzım.

Hele Muştak bu cevabıma bayıldı. Gözlerini açmış, başıyla konuşuyor:

— Aferin Eşref, diyor; fevkalâde bir cevab! Adamı kızdırma da ne halt edersen et.

İçlerinden filan fıkır gülen kurtlara başını döndürüp cevab veriyor:

— Ulan keratalar, gülmeyiniz, benim Ali Saibim hakikaten yüksek vicdanlıdır. Hepimizi beraet ettirecek.

Böyle söylediğime Velid de memnun görünüyor. Fakat gözlerini Ali Saibe

dikmiş, bunu nasıl karşılayacağını bekliyor, ya istihza diye telâkki ederse? o vakit pek fena olur.

Fakat yüksek vicdanlı hâkim, gülerек:

— Eşref bey, dedi; Şeyh Said de böyle metin idi...

— Olabilir efendim.

Ali Saibin bu cevabı üzerine arkadaşların hepsinin kaşları gerildi. Durakladılar. Bu cevap hiç hoşlarına gitmedi.

Hele Velid diyor (onlar gittikten sonra): Ali Saibin seninle konuşmasından çok ferahlamıştım. Fakat böyle söyler söylemez, elim ayağım kesildi. Demek istedi: bize karşı metanet para etmez. Biz vereceğimiz kararı veririz.

Velid... vefakâr dost, candan, gönülden dost, yüksek ruhlu insan. Allah gani gani rahmetine mazhar eylesin. Zavallı Velid, benim hakkımda çok bedbindi. Gece gündüz beni düşündürdü. Kendini âdeta unutmıştu. Bunun sebebini bilahare beraet ettikten sonra anladım. Ali Saib onunla hususî konuşurken üç kişiyi muhakkak surette asacağız, diyormuş. Diğer gazetecileri de şuraya buraya nefiy edeceklermiş.

Başta ben, sonra Feyzi Lütfü, sonra Abdülkadir Kemalî. Ben Sebilürreşad sahibi, dinî mecmua sahibi... Şeyh Said Sebilürreşaddan çok bahsetmiş. Her ne öğrendiyse, her ne söylediye hep Sebilürreşadda okumuş. Bundan dolayı Ali Saib beni usat reisi yerine koyuyor. Feyzi Lütfü de meşhur "O gözki..." makalesini yazmış. Zülfiyare dokunmuş. Abdülkadir Kemali ise Ali Saibin şahsî düşmanı.

Velid, Ali Saibin bu kararını bildiği için bana daima rahmu şefkatla bakar, sayılı günlerimiz kalmış gibi titrer dururdu. Âdeta bir meleküssiyâne gibi kanadlarını germiş, beni kurtarmak için Ali Saibe ne diller döktüğünü sonradan bana uzun uzadıya anlatmıştı.

Fakat ne olursa olsun, mahkemeden sonra artık Ali Saibin bana karşı nazarları değişmiş olduğu kanaati hasıl olmuştu bende. Velidin düşündüğü akibeti nedense ben muhakkak ad etmiyordum. Blki de kendimi avutuyordum, teselli ediyordum, üzerime böyle bir şey kondurmak istemişyordum. Belki de min tarafillah kalbimde böyle bir korku yerleşmemişti.

Bir teselli noktası daha vardı. Hhadisenin üzerinden hayli zaman geçmişti. Şiddet gösterisi epey hızımı, kaybetmişti. Mâlumdur ki böyle zamanlarda vakit kazanmanın peşin kararlar üzerinde çok tesiri vardır. Kurbanlar verilecekse de gelişi güzel, kur'a ile hareket tehlikeleri herhalde azalmış olur.

Sonra gazetecilere karşı buğzu husumet hayli gevşemiş, yatışmıştı. Verilecek karar da kollektifleşmişti. Müddeiumumî Avni beyin gazeteci maznun kadrosunu genişletmesi gelişi güzel, boş bir hareket değildi. Masum mazlumların lehine vicdanî, insanî bir düşünüş, bir buluştu. Bütün kin ve gayzı iki üç kişi üzerinde tekasüf ettirmek tehlikeli olabilirdi. Müddeiumumîyi, vicdanî kanaatını izhar etmesi hususunda, müşkül mevkie koyacağı tabii idi. Eğer matbuata bir ceza verilecekse neden bunu birkaç tanesine hasretmeli? Bahusus neye en masumunu, en mazlumunu seçmeli? bu, tarihî bir hakikattır, hiç kimse bu noktaya temas etmemiştir. Hak ve adaletin ayaklar altına alındığı, vicdanların çiğnendiği en zalim

zamanlarda bile bazı vicdanların ismetini muhataza ettiği, nadir de olsa, vakidir.

Masumiyetlerine tamamiyle kaani olduğu bir kaç mazlumu kurtarmak için genç müddeiumuminin vicdanı isyan etmişti. Düşünmüş, taşınmış, plhanını tatbik etmiş, hem mahkemeyi, hem Ankarayı bir emri vak'î karşısında bırakmıştı. Bu karar ve hareketin iç yüzünü ne Ali Saib, ne mahkeme, hattâ ne Ankara anlayamamıştı. Hâlâ da kimse anlamamıştır. Bu tarihî bir sırdır ki buna ancak iki kişi vakıf olmuştur. Genç M. Umumî bu plânında o kadar muvaffak olmuştur ki asıl maksadını sezmemek, anlamak, hattâ tasavvur etmek, ihtimal vermek şöyle dur- sun, takdir ile karşılandı. Yalnız ne oldu? Matbuatta biraz telâş oldu. Muştâ ve rufekaası biraz üzüldüler, biraz değil, hayli korktular, zahmetlere uğradılar, fakat büyük bir zulmun önlenmesine sebep olduklarından bu kadarlık bir zahmeti hoş görsünler.

Bütün bu eyi görüşlerle beraber vaziyet ciddi idi. Ali Saib bugün biraz gevşemiş olmakla beraber yarın yine gerilebilirdi. Onun güler yüzüne güvenilmezdi. Evvelce verilen bir kararı tatbikde belki biraz tereddüt ederdi. Fakat icradan da geri durmazdı. Meğer ki bâlâdan bir emir gele.

Gazeteciler hakkında verilecek karar, herhalde Ankara ile görüştüktan, direktif alındıktan sonra verilecekti. Onun için meseleyi daha ziyade Ankara ile görüşüp halletmek icab ederdi. Muştak bu noktaya ehemmiyet veriyor, bizi kurtaracak ancak bâlâdan gelen bir emir olabilir, diyordu.

Şu noktayı da kayd etmek lâzımdır ki mahkemenin resmî şifrasından başka Ali Saibin şahsına mahsus hususî bir şifrası da vardı. Daha gizli verilecek emirler Ali Saibe hususî surette bildiriliyordu. Zaten mahkemenin hakikî reisi Ali Saib demektir. Mazhar Müfid resmî, zahirî idi. Mazhar Müfid işinin bittiğine baktığı için bu realiteyi kabul etmişti. Şeref ve haysiyetine dokunma kaygusu yoktu.

Diğer âza lütfü Müfide gelince, o Ali Saibin bu mümtaz mevkiine karşı hiç bir üzüntüsü, hiç bir kaygusu yoktu. Bilâ kaydu şart Ali Saibe bağlı idi. Hattâ bu emirberlikle iftihar ederdi, denebilir.

Yalnız M. Umumî Avni beye gelince, o, Ali Saibin bu mümtaz mevkine herhalde kalben üzgün idi. Onun bu tefevvuku için hiç bir şahsi meziyeti yoktu. Kendisinden her suretle pek aşağı telâkki ettiği bir adamın bu kadar imtiyaza sahip olması onu cidden üzüyordu. Fakat O (Ali Saib), bilakaydu şart vicdanını satmıştı; eğer var idiyse, onda böyle bir şey olduğuna ne kendisi, ne de başkası, aslâ bir iddiada bulunamazdı.

Hem ne düşünülürse düşünölsün, o bu mümtaz mevkie mazhar olmuştu. Böyle işlerde ancak böyle adamlar kullanılır. Herkes de bunu bilir. Fakat herkesde bunu kabul eder. bu isler böyle gelmiş böyle gider.

Biz resmî şifralardan, kâtibler vasıtasıyla, haberdar oluyorduk. Fakat Ali Saibin şifrasına ittilâ mümkün değildi. onu mahkemede bilmezdi. Onun için mahkemece Ali Saibin rey'i Ankaranın rey'i diye telâkki olunuyordu. Onun için Velid onun sözlerine ehemmiyet verir, çok ciddi telâkki ediyordu. Fakat ben, her ne suretle olursa olsun, hakkın galebe edeceğine, kurtulacağımıza mutmain idin.

Masumiyetimiz bu hususta mühim bir âmil idi. Herşeyden ziyade adli ilâhîye güvenmek yerinde idi. Esasen siyasî vaziyet de bunu icab ettiriyordu. Yalnız biraz daha zaman kazanmak lâzımdı. O da oluyordu.

Biraz konuşup şakalaştıktan sonra heyeti hâkime arabalarına binip evlerine gittiler. Biz münakaşalara daldık. Geç vakitlere kadar konuştuk. Sonra odalarımıza çekildik.

Arkadaşlar bana:

— Geçmiş olsun, diyorlar; sen sıranı savdın. Bakalım biz ne yapacağız? Ali Saib bizi de böyle sıygaya çekerse yandık.

— Sizi bilmem. Fakat ben sıramı savmış olduğumu zannetmiyorum.

— Soracak ne kaldı ki? Korkma, sen kefeni yırttın. Tehlikeyi atlattın. Artık sana bir şey sormazlar.

— Görürsünüz, bu herifin güler yüzüne itimad olunmaz. bakarsın, akşam bir rüya görür, sabahleyin bizi tekrar sıyga çeker.

Netekim çok geçmeden korktuğum başıma geldi. hem de tehlikeli. Öteki sualler gibi havaî sual değil. İşi ilme, edebiyata dökcek tarafı yok.

O sıralarda Gazi kastamonunda mühim bir nutuk irad etti. Şapka meselesini ortaya attı. Ajans haberi bizim mahfilde bir bomba tesiri yaptı. Velid ve diğer bazıları dondu kaldılar. Mustaklar, Sadri Ethemler uçuyorlar. Çılgına döndüler. Yalmanlar, Şükrü Esmerler, Subhi İleri'ler de pürkeyif. Fakat içlerii taşırmıyorlar, hepsi de Velid'e çullanıyorlar. Velid sorumtuş, bir şey soylemiyor. Yalnız kaşlarını çatmış, muttasıl ayakta dolaşiyor. Gece yarısını geçti, kimsenin gözünde uyku eseri yok. Bir haydurdur, gidiyor. Bir aralık Muştak ortadan kayboldu. Biraz sonra başında siyah bir şapka, ermeni papazların giydiği cinsten bir şapka olduğu halde ortaya çıkmasını mı? Sanki orta oyununa çıkan aktör Manakyan gibi... Bir kakkahadır koptu. Alkıştan, gürültüden tavanlar başımıza yıkılacaktı. Nereden bunu bulmuştu? Bavulunda mı vardı? Daha evvelden haber mi almıştı?

Velid odasına çekilmiş, kapısını kapamış, elektrifini söndürmüş, açık pencerenin önünde oturmuş, Elâzizin karanlık ufuklarını seyre dalmıştı. Bağırdılar:

— Velid! Gel. Muştak'ı gör. Orta oyununa çıktı. Göbek atıyor!

Velid'den ses yok. Muştak bana döndü. Bir reverans yaptı. Şapkasile selâmladı. Bu şaklabanlıkları hepimizi güldürüyor. Muştak'ın bana iltifatına karşı bir karşılık lâzım geldi. Kolundan tutup kenara çektim. Yavaşçacık kulağına fısıldadım:

— Muştak, dedim, yeleğinin cebince geçen gün bana gösterdiğin bir Kur'ânı Kerîm olduğunu arkadaşlara söylüyeyim mi?

Muştak afalladı:

— Aman Eşref, böyle bir halta bulunma, bu domuzlar beni linç ederler. Yarın Ankara, İstanbul matbuatında manşetlerle beni kepaze ederler.

— Sanki olmadın mı?

— Kuzum Eşref, canım Eşref, böyle şeyler karıştırmal!..., Ben şaka yapıyorum, eğlenelim diye!...

Bizim bu gizli konuşmamızla arkadaşlar alâkalandılar. Bilhassa Sadri Ethem

göz, kaş, baş, ağız kıvrımağa başladı. Muştak'ın vaziyeti değışti, hoşatın yağı kesildi. Sütü dökmüş kedi gibi muştak durakladı. Sadri Ethem bir şeyler sezdi:

— Gizli gizli ne konuşuyorsunuz?

— Hiç!

dedik, gülüştük. Arkadaşlar ne konuştuğumuzu bir türlü anlayamadılar. Sağ olanlar ancak şimdi —bu hatırlara okurlarsa— anlayabilirler.

O gece ancak sabaha bir kaç saat kala odalarımıza çekildik. Ferdası diğer arkadaşların muhakemesi var. Sabahleyin erken kalktık, giyinip kuşandık. Sün-gülü erlerin arasında yola revan olduk. Darağaçlarının önünden geçiyoruz. Muştak'ın kolunu dürttüm:

— Salıncaklar bu sabah erken toplanmış, dedim.

— Bırak, böyle lafları... konuşma!

— Ama bugün muhakeme sırası sizde!

— Eşref, Allah aşkına zihnimi bulandırma!

— Muştak, bu gece hiç rüya gördün mü?

— Ne rüyası?

— İşte şu salıncak, malıncak gibi şeyler. Hani çocukken bayram yerindeki salıncaklarda sallandığın gibi rüyalar!...

— Yahu, beni çıldırtmak mı istiyorsun?

— Muştak, hiç merak etme, bugün senin muhakemen beş dakikadan fazla sürmeyecek!...

— Deme!...

— Evet, buna emin ol!

— Neden biliyorsun?

— Bir rüya gördüm de...

— Hayırdır inşallah! Nasıl rüya?

— İşte şöyle salıncaklı, malıncaklı...

— Eşref, ağzın kurusun! Böyle rüya görmez olaydın.

— Canım, dinle, bitirmedim sonu güzel.

— E... Söyle bakalım.

— Sen salıncığa binmiştin.

Muştak'ın gözleri fırladı. Titremeğe başladı. Yere düşecek diye korktum.

— Birader, telâşlanma, amması var.

— Çabuk söyle.

— Aman salıncak kırılmış, sen salıncığa bir tekme atmışsın, salıncak parçalanmış, sen de cigaranı yakıp tütürmeğe başlamışsın.

— Hayırdır inşallah.

— Elbette hayırdır. Bugün sorgu suali çabucak atlatacaksın.

— Eşref ağzından öpeyim. Vallahi senin rüyan ruyayı sadıkadır.

— Apaçık bir rüya! Tâbirden müstağni!...

Mahkeme kapısından giriyoruz. Konuşmamızı kestik. Kafeslerin içinde yerli yerimize geçtik. Muştak heyecanlı. Sorguya çekilecek dye. Hâkimler de yerlerine yerleştiler. Taraflar teşekkür etti. Hâkimler, maznunlar...

Ali Saib, reis Mazhar Mütid'le biraz tiskos yaptı, sonra nazarlarını bize çevirdi. Ben bermutad ön sırada. Velid yanımda. O merd, kahraman Velid... O vefakâr, samimî, candan dost. Müştak da arkamızdaki sırada. Muhakeme sırası onda olduğu için sualin ona tevcih edileceğini bekliyoruz. Fakat Ali Saib'in nazarları bir tuhaf. Bana mı, ona mı? Pek anlaşılmıyor. Çünkü tam arkamda. Ben sıramı savmışım. Sıra onda. Ali Saib'in nazarlarını ben üzerime almıyorum, arkaya havale ediyorum. Şöyle bir aralık döndüm. Müştak da tereddüdde. Ali Saib, anladı, bıyık altı biraz gülümsiyerek:

— Eşref bey, kalkınız! demesin mi?

Bu ne demek? Niçin kalkacağım? Bizim muhakeme oldu bitti. Ben şaşladım. Kalkmağa davranırken göz ucu ile Müştak'a baktım. Gözleri fıldır fıldır dönüyor ve gülümsüyor. Ferahlamış; bu günü de atlattık, diye.

Biz süklüm büklüm kalktık. Tevekkeletü alallah diye suale intizar ediyorum. bakalım ne çıkacak? Artık bu defa Ali Saib mutlaka beni habt edecek bir şey bulmuş tavrile:

— Eşref bey, dedi; Gazi'nin Kastamonu'daki nutkunu okudunuz mu?

Derhal anladım. Şapka meselesini ortaya atacaktır. Beni müşkül mevkie düşürecek. mesele nâzik ve ciddî. Münakaşa yine uzayacak. Bu defa yanımda su da yok. Fakat hasta değilim. Konuşabilirim. Hemen cevap verdim:

— Arkadaşlarokudular, efendim.

— Siz işitmediniz mi?

— Tabii hep beraber okundu, işitildi.

— Peki, bu hususta re'yin nedir?

İşte şimdi mesele, ciddileşti, ehemmiyet kesb etti, beni Gazi ile çarpıştıracak. Neyapacağız? İster istemez ya müsbet, ya mnfi bir cevap vereceğiz. İksi de iki ucu sivri deynek! Muvafıktır desek:

— İşte siz Sebilürreşadçılar böylesiniz. Sıkışınca tükürdüğünüzü yalarsınız! diyecek, aklınca bizi kepaze edecek. red etsek bir suç ihdas etmiş olacağız. Tam Ali Saib'in istediği. Ali Saib pür keyif. Bütün halu tavrıyla:

— Haydi bakalım, şimdi ne yapacaksın? diyor.

Evet, müşkül bir vaziyet. ~~Ne yapmak lâzım geldiğini, nasıl cevap vermek icab ettiğini gelecek sayıya kadar siz de düşünün, muhterem okuyucularım.~~

Suâl hakikaten ehemmiyetli idi, vaziyet müşküldü. Suya sabuna dokundurmadan bunun altından kalkmak lâzımdı. Fakat birdenbire tepeden inme oldu. Hiç de böyle bir suâle mâruz kalacağımı hatırıma getirmemişim. Düşünmeğe de vakit yok. Arkadaşlar da bu suâli ciddiyetle telâkki ettiler, kaşlarını gererek, gözlerini açarak bir noktaya diktiler. Velid telâş etti, endişeye düştü. Ya altından kalkamazsam? İster misin sonunda bir falso ile herşeyi altüst edecek bir vaziyet hasıl olsun?

Şöyle biraz durakladım. Baktım, Ali Saib'in gözleri kazık gibi bana dikilmiş, dudaklarını da istihza patlatacak, bir dakika bile beklemeğe tahammülü yok. Sağa, sola şöyle bir göz gezdirdim, herkes pür dikkat, gözlerini bana dikmiş, heyecanlanıyor. Ali Saib neredeyse patlayacak:

— Ne duruyorsun? Haydi cevap versene!

Şöyle bir kaç saniye fazla vakit kazanmak için yanımdaki komiser baktım, su var mı? diye. Anladı, ellerini açarak, esefini bildirdi. Artık daha fazla bir saniye bile vakit geçirmeğe imkân kalmadı:

— Evet efendim, dedim; bundan evvel Diyanet Reisi Rifat efendi de bu hususta bazı beyanatta bulunmuştu. Gazi Hazretlerinin nutku onun beyanatına muvafıktır, efendim!

Ali Saib bu cevabı hiç beğenmedi. Maktu. Evet, yahut hayır, diye kısa ve kat'î bir cevap addetti. Hattâ biraz kızdı. Daha yüksek sesle:

— Ben, dedi; Rifat efendinin reyini senden sormuyorum. Kendi reyini soruyorum!

haşmetli zemzemlerle ruhun en derin noktalarına çarpıyordu. Çok heyecanlanmıştı. Millet kürsüsünde coşmuş bir hatib gibi devam ediyor, sözünün kesilmesini istemiyordu. Yorulduğunu hissettim. Bu heyecanlı bahs değiştirdim.

— Eşref bey, anlaşılıyor ki siz reyinizi söylemek istemiyorsunuz. Ben size kendi reyinizi soruyorum. Siz diyanet reisinin, ulemanın rey ve fikirlerini karıştırıyorsunuz.

— Öyle değil mi, beyefendi? Salâhiyet meselesidir bu. Reyimi sorduğunuzda, teveccüh gösterdiğinizize teşekkür ederim. Fakat ben kendimi icthâ sahibi görmüyorum.

— Meselenin yine böyle bir münakaşa şeklini alması, Ali Saib'in büsbütün canını sıktı. Vazgeçti, suâli âzadan Lutfi Müfid'e havale etti. O, başladı;

— Eşref bey, yemen'de ne giyiyorlar?

— Yemene gitmedim. Bilmiyorum. Siz gittiniz mi?

— Evet, ben gittim, gördüm. Orada herkes kızgın güneşe karşı hasır şapka giyiyor.

— Hepsi mi?

— Evet hepsi.

— Demek o heyeti ictimaiyyede tesebbüh maksad zâil olmuş.

— Buyurun oturun efendim.

Hayli terlemiştim. Arkadaşlar yavaşçacık kulağıma:

— Muştak'ın azizliği! dediler.

Döndüm, Muştak'a baktım, önüne bakıyordu, bıyık altından gülüyordu.

Artık münakaşaya da tahammülü yoktu. Evet, yahut hayır, diye kısa ve kat'î bir cevap istiyordu. Velid bu cevabımdan memnun ve müsterih oldu. Reis Mazhar Müfid de Ali Saib'e döndü, gözleriyle:

— Befendin mi cevabı? dedi. Sonra da gözlerini bana çevirdi:

— Haydi Eşref bey, dedi; şu şımarık cahile bir ders daha ver!

— Efendim, dedim; böyle mühim meselelerde rey ve içtihad sahibi olanlar, resmî meclisler, heyetler, ve ricâli hükûmettir. Bizim gibi resmî bir sıfatı haiz olmayanların rey ve içtihadlarının kıymeti yoktur. Diyanet reisi, Reiscumhur

düşünürler, reiy ve içtihadlarını beyan ederler. Bu hususta reiy ve içtihadda bulunmak bize düşmez.

Ali Saib biraz daha kızdı. O, meselenin böyle bir münakaşa şekline girmesini hiç istemezdi ve böyle bir cevap verileceğini de hatırına getirmemişti. Sesini biraz daha yükseltti ve tekdirâmiz bir tavır aldı:

— Eşref bey, siz nasıl gazetecisiniz? Bir şey sorulunca, ben reiy ve ictihad sahibi değilim, diyorsun? Madem ki herhangi bir meselede reiy ve fikrin yokmuş, senelerden beri koskoca Sebilürreşad'ı nasıl çıkardın?

— Efendim, biz hiç bir zaman müctehidlik iddiasında bulunmadık ki!... biz alelâde bir muharrirden başka bir şey değiliz. Devlet'in ictihad sahibi meclisleri, heyetleri vardır. Onlar ictihada salâhiyettardır.

— Peki, sen bu mesele hakkında ahkâmı Şer'iyyeyi bilmez misin?

— Efendim onu zatiâliniz de, bilirsiniz, reis bey de bilir. Cevaz ve âdemi cevazı hususunda ulemanın teşebbüh maksadı mevcut olup olmadığını tedkik ettikleri heyeti aleyyenizce de malûmdur. Fakat zatiâliniz bu hususta benim reiy ve ictihadda bulunmamı emrediyorsunuz ki bendeniz kendimi ona salâhiyetdar ad etmiyorum.

Muhakeme bitti. Arkadaşların da üçer beşer dakikalık muhakemeleri neticelendi. Zaten bütün muhakemenin merkezi sikleti bizim üzerimizde idi. Şimdi iş, karara kalmıştı. Tabî, karar Elhazizde verilecek değil, Ankaradan gelecekti. Bunu biliyoruz. Mahkeme d bunu, istiklâl ve adalet hislerini rencide edici bir şey telâkki etmiyor. Etse de inandıracak kimse bulamaz.

Birkaç gün böyle geçti. Hâkimler, bizimle lâtife ediyorlar. Yarı şaka, yarı ciddi.

— Neresini beğeniyorsunuz? Hanıyı mı, Çabakçuru mu?

Çabakçur bilhassa Ahmed Emin için pek münasip görülüyordu. Böyle herkese birer yer ayrılıyor. Kendilerine menfa ayrılmayanlar ise endişede. Onlar ne oluyor? Ebedî istirahatghaha mı gidecekler? Bilhassa 3 kişinin menfası yok: Ben, Fevzi Lûtfu, Abdülkadir Kemalî.

Fevzi, benim gibi, mütevekkilen Alellah, mukadderata muntazır. Fakat Abdülkadir Kemalî, kükreyor, demir kafesleri kıracak gibi masaları yumrukluyor. Sadri Etem:

— Ben urada, Kürdler arasında çıldırırım yahu! diyor.

— Alışırısın efendim!

— Nasıl alışırım? Bir gün bile yaşayamam.

Suphi Nuri derin derin düşünüyor. Ahmed Şükrü ciddiyetini muhafaza ediyor. Velid ise, kendini değil, merfası gösterilmeyenleri düşünüyor, onların ıztırabını çekiyor, hiç konuşmuyor. İçimizde yalnız Müştak endişesiz. Galiba, onun kulağına reis (Mazhar Müfid) bir şeyler fısıldamış!...

Gazeteci arkadaşların bütün istihbar kuvvetleri harekette. Kâtiplerden, şifre memurlarından bir şeyler sızdırmaya uğraşıyorlar. Karar hakkında henüz bir haber yok. Hepimiz heyecan içinde. Sabırsızlanıyoruz... Hâkimlerin gözlerine, dudaklarına bakıyoruz. Bir şeyler sezilmiyor. Boyuna gülüyorlar, lâtife ediyorlar.

Ama itimad olunmaz, aslâ güvenilmez. Zaten onların ellerinde de bir şey yok ya.

Biz böyle heyecanlı dakikalar geçirdiğimiz sırada bir gece geç vakit şifre memurlarından bir haber sızdı: Ankaradan esen hava mülâyim! Müştak sahur davulu gibi gümbürdeterek bu havadisi ortalığa yaydı. Herkes odalarından pijamalarıyla salona fırladı.

— Müjde çocuklar! Beraet ediyoruz. Ankaradan gelen haberler eyi!

Tabii herkez memnun. Suphi Nuri, Sadri Etem nerede ise sevinçten ağlayacaklar. Ortalık ferahtan, sururdan çalkanıyor.

Biraz sonra ikinci bir haber:

Ankaraya bir telgraf çekilecek, maznunlar âtıfat talebinde bulunacak.

— Hay hay... Hemen yazalım. Kâğıt kalem... Şimdi telgraphhane gönderilen. Sabaha kalmasin!...

Velid: — Ne imiş o âtıfet talebi? Bizim suçumuz mu var ki âtıfet dileneceğiz? Var ise mahkûm etsinler. Yok ise beraet kararı versinler. Ankaraya telgraf ne oluyor?

Müştak'ın elleri titremeye, Subhi Nuri ile Sadri Etemin dizleri sarsılmaya başladı. Müştak gözlerini son haddine kadar açarak Velid'e çıkışıyor:

— Aman, Velid, ne diyorsun? Bu, bir lûtufluk, büyük bir lûtufluk! Ne olacak? Birkaç sözle kurtulacağız.

— Siz ne isterseniz yazınız, ben hiçbir kimseden âtıfet dilenmem.

Hoşafın yağı kesildi. Ortalığı bir endişedir kapladı. Deminki sevinçler kedere döndü. Velidin inadı malûm. Bir kere karar vermesin, verdi mi hiç bir kuvvet onu döndüremez, bu, bir küldür. Olursa hep birden olur başka türlü Ankara tatmin edilmez ve çok aksi tesir hâsil eder. Fakat Velide her şey vız gelir...

Fevzi Lutfi, Abdülkadir Kemalî de Velidin tarafına geçti.

— Ne yapacaklarsa yapsınlar. Biz âtıfet dilenmeyiz.

Telâş ve ziyade daha ziyade arttı. Munakaşa şiddetlendi. Gece geç vakitlere kadar münakaşanın önü alınamadı. Bu halde sabaha karşı herkes odalarına çekildi.

Sabahleyin hâkimler damladılar. Herkeste bir karış surat. Hâkimler şaşırıyorlar. Ne oluyor? Sevinç deryası içinde bulacaklarını zannediyorlardı. Anlayamadılar. Biz de vaziyeti bildirecek halde değildik. Donuk donuk biraz görüşüldükten sonra arabalarına binip gittiler. Biz yine münakaşaya başladık. Nerede ise boğaz boğaza geleceğiz. Velid odasına çekildi. Kat'î kararını vermiş. Berikiler çıldırıyorlar.

— Yandık, mahvolduk, diyorlar.

Fevzi Lûtfiye yalvarıyorlar:

— Aman Fevziciğim, niçin böyle konuşuyorsun? Sen Velidi yumuşatacağına ona kuvvet veriyorsun. Yazık değil mi? Yok yere, onun inadı yüzünden mahkûm olalım, mahvolalım? Kuzum Fevziciğim, yapma, etme. Hep beraber onu yola getirmeğe çalışalım.

— Ama ne diye âtıfet dilenelim? Velid haklı değil mi?

— Doğru. Fakat bir kere ellerine düşmüşüz. Köprüyü geçinceye kadar eyval-

lah diyeceğiz. Heritlerin şakası yok. Hayatlarımız dudaklarının ucunda. Biraz gururumuzdan fedakârlık yapalım.

— Bu, gurur değil, şeref ve haysiyet meselesi. Ben şeref ve haysiyetim için hayatımı feda ederim.

— Aman Fevziciğim, böyle sözleri bırak da şu işi hayırlı bir surette halledelim. Biliyorsun, hepimizden ziyade senin vaziyetin tehlikeli. Şimdi Ankaradan iyi bir hava esiyorken bundan istifade edelim. Böyle zamanlarda, insanların hayatları şunun bunun iki dudağı arasında olduğu zamanlarda şeref ve haysiyet meselesini ortaya atmak budalalık olur. Biz bugün hepimiz mazlûm ve masum bir vaziyetteyiz. Bu zulümden kurtulmak için ne yapmak lâzımsa yapmamız icap eder. Aykırı gitmek, onlara kafa tutmak kârı akıl değildir. Boş yere kendimizi mahvetmiş oluruz. Tehlikeli zamanlarda hayatın muharazası için her şey yapılır.

Fevzi Lutfu artık bir şey söylemiyor, gözlerini bir noktaya dikmiş, dinliyor. Müştak boyuna devam ediyor:

— Şimdi hep beraber olalım da şu Velidi yola getirecek çareler bulalım. Bu işi yapsa yapsa ancak Eşref yapabilir.

— Haydi Eşrefçiğim, sen bunu yaparsın. Velid seni çok sever, sen ne yapar yapar onu ikna edersin.

— Callahi, onun yola geleceğine hiç aklım kesmiyor. O, kat'î kararını vermiş. Ne olursa olsun, darağacına giderim, âtîfet dilenmem, diyor.

— Canım, bunu böyle mesele yapmağa değmez. İki lâkırdı söyleyeceğiz. Ondan ibaret. bir formalite bu. Haydi canım kardeşim, sen git, onunla görüş de ikna et. Sen bunu yapabilirsin.

Velid odasına çekilmiş, uzun bir oda... Belki 20 metre tulu var. Derebeylik zamanlarından kalma muazzam bir konak. Velid pencerenin önüne oturmuş, darağaçlarını seyrediyor. Derin derin düşünüyor. Suratını asmış. Hiç kimse ile konuşmuyor.

Yavaşça kapını mandalını açtım. Sessizce odaya girdim. Şöyle bir hızla başını çevirdi. Sert bir tavırla;

— Eşref, bu meseleyi konuşmağa geldince, çok rıza ederim, beni yalnız bırak.

— Hayır, o meseleyi konuşmayacağım. Sade şöyle sizin ıztırabınıza iştirâk etmek istiyorum.

— Ne zillet bu! Ne zulüm bu! İnsan yaşamaktan istikrah eder. Bir sürü masum insanları yakala. Hiç suçları yokken hapishanelere doldur. Aylarca darağaçları altında sorguya çek. Kıvrandır, öldür. Sonra hiç bir suç isnadına imkân bulamayınca "af ve âtîfet dilen de seni beraet ettireyim" de... Bu ne hayasızlık! Bu, ne zulüm ve işkence! Engizisyonndan bin beter...

— Çok yalvarıyorlar. Bunu bir mesele yapmasın, diyorlar. Değmez. Boş yere ısrar ve inada mahal yok.

— Allahaşkına beni bırakınız. Ne isterlerse yapsınlar. Ne dileneceklerse dilensinler, ben kat'iyen hiç kimseden âtîfet dilenmem... İşte o kadar.

— Basit bir şey bu. Velid izam etti, mesele yaptı; diyorlar. Bu, âtîfet, talebi değil, bir formalite. Mahkeme bir suç bulamamış,

— O, Müştakin uydurması. Katakulesi, düpedüz bizi zelil mevkiine düşürmek, yaptıkları zulümlerin âkıbetinden kendilerini korumak. Bu kadar mezalim ve işkence yetmedi de şimdi şeref ve haysiyetimizi ayaklar altına almak istiyorlar. Ben yapamam, kat'î'yen yapamam. Atıfet dilenemem.

söyledi, söyledi; söyledikçe hiddeti ziyadeleşti. Asabın da gevşek şöyle dursun, daha ziyade gerginleşti. Kararı kat'î. Her tehlikeyi göze almış. Müsaadesini alıp odadan çıkmaktan başka çare yok.

Kapıdan çıkınca baktım, hepsi oraya toplanmışlar, idam kararını bekleyenler gibi müthiş bir azap ve ıztırap içinde kıvranıyorlar. Beni donuk görünce çılgına döndüler.

— Mahvolduk. bu adamın inadı yüzünden hepimiz gürültüye gideceğiz.

— Vallahi çok uğraştım ama imkânı yok. dediği dedik. Kat'î kararını vermiş, darağacına giderim, yine âtîfet dilenmem diyor... Onlar istedikleri gibi telgraf çeksinler, beni bıraksınlar.

— Ne inad bu yahu! Bunun şeref ve haysiyetle alâkası ne? bir formaliteden ibaret. Söylemedin mi, anlatmadın mı?

— Her şeyi söyledim ama vız geldi. O, kararını vermiş. Döndürmenin imkânı yok.

— Hayır, Eşref, hayr. Mutlaka dönecek. Sen sonu döndüreceksin. Bunun başka yolu yok. Bu işi sen yapacaksın. Mutlaka yapacaksın.

— Peki, bu çekilecek âtîfet talebi telgrafında tadilât yapmak mümkün değil mi?... Bunu bu şekilde yapmasak da suya sabuna dokunmadan bir şeyler yazsak olmaz mı?

— Olur, canım, olur. Esas itibariyle muvafakat etsin. Onun istediği gibi yazarız.

— Fakat şimdi çok sinirlidir. Biraz geçsin, bir iki saat sonra bir kere daha görüşüp ikna etmeğe çalışalım.

— Hay Allah razı olsun! diye Müştak boynuma sarıldı.

— Haydi Eşrefciğim, sen bu işi mutlaka becereceksin. Ne yapıp yapı ikna edeceksin.

— Üzerine varmayalım da biraz sınırları yatışsın.

Hepsi endişe içinde. Ankaradan esen o badi saba, sam yeli oldu, ruhları zehirledi. Öğle oldu. Yemek vakti geldi. Yemekte herkesin lokması boğazında. Velid sofraya gelmedi. Odasında kapanmış, oturuyor. Müteaddit defalar buyurtulduğu halde gelmedi.

Yemekten sonra bir tepsiye biraz bir şeyler koyarak bu vesile ile tekrar yanına girdim.

— O ne? dedi.

— Hiç. Limonata. Biraz da kahvaltı. Sabah da bir şey yemediniz. Birkaç lokma alsanız iyi olur.

— İstemem. Hiç bir şey istemem.

— Yapma kardeşim, böyle zamanlarda sükûnetle hareket lâzım. Sizin celâdetinizi herkes bilir. Şeref ve haysiyetiniz için hayatınızı feda edeceğinize de hiç kimsenin zerre kadar şüphesi yok. Fakat böyle tehlikeli zamanlarda hayatı korumak da bir farizai diniyedir. Peygamberimiz bile müşriklerle mücadelede nice ağır şartlar kabul etti. Senin gibi, celâdetli ve şehametli Ömerin havsalâsı bunu almadı. Fakat peygamberimiz onu teskin etti. İslâmın hayatı namına ağır şartlar kabul etti. Peygamberimiz bu ağır şartları kabul etmekle şeref ve haysiyeti mi kırıldı? Yoksa İslâmın hayatını kurtarmakla islâmiyetin şeref ve haysiyetini dünyaya mı tanıttı?

Sonra bir nokta daha var: Sizin gösterdiğiniz bu hassasiyet, elbette şayanı takdirdir. Ancak bir şartla ki yalnız şahsınızı alâkadar eder bir hususta olursa!...

Bunu söyler söylemez, hemen döndü, gözlerini açarak:

— Ne demek istersin? dedi.

— Kardeşim, sakın ol. Burada on kişinin hayatı mevzuubahistir. Senin hassasiyetin yalnız nefesine münhasır kalsa eyi. Fakat bu on kişiyi hayatı pahasına —Celâdet diyeceğim, ama diyemiyorum— hassasiyet göstermen, pek doğru olmasa gerek.

Bu sözüm, bir yıldırım süratiyle Velidin kafasında bir tesir husule getirdi.

Onun zaif tarafı idi bu. Başkasının felâketi üzerine bağdaş kurup mağrur olamazdı.

— Ya!... Demek ben nefsimin gururu için on kişinin hayatına suikast ediyorum. Bu, benim hatırıma gelmemiştir.

— Hayır kardeşim. Sen böyle bir suikastten müberrasin. Yalnız ben, senin büyük Peygamberimizin yüksek siyasetine göre hareket etmeni rica ediyorum.

— Eşref, beni ikaz ettin. Sana candan teşekkür ederim.

Dedi ve ağlamağa başladı. Başını iki elleri arasına aldı, çocuk gibi hüngür hüngür ağlamağa başladı. Beni de ağlattı. Bir müddet için hiç konuşmadı. Ben de bir şey söylemedim. Birlikte hayli gözyaşları döktükten sonra:

— Kardeşim, Velidçğim, dedim, şu limonatadan bir iki yudum alır mısın?

Bardağı verdim, içti. Gözlüğünü çıkardı. Nazarlarını bana çevirdi. Baktım, gözlerinde hayat eseri, yaşamak eseri belirmişti.

— Şunu da ilâve etmeme müsaadenizi rica ederim. Bu yazılacak telgrafta suya sabuna dokunmayacak şekilde olacak. Alelâde birkaç sözden ibaret.

— Artık kapansın bu mesele!

Biraz daha afakî konuştuğuktan sonra yanından ayrıldım. Konuşmamız bu defa uzadığı için dışarıdakiler çıldıracak hale gelmişlerdi. Fakat beni besus bir halde görünce boynuma sarıldılar, sevinç yaşlarıyla beni kucakladılar.

Hemen birkaç kelimeden ibaret bir şey yazıldı. Hepimiz imza ettik. Biraz sonra Velde götürdüm. Göz gezdirdi. Hiç bir şey söylemeden imza etti.

İşte bu tarihî hikaye böyle sona erdi.

Koca Velid, kahraman Velid! Celâdetli, şehametli Velid! Ömerin ruhunu yaşayan Velid! İslâm dâvasının sadık mücahidi Velid! Allahın gufranına bürünerek muallâ kabrinde sonu şerefle yaşa.

Ankaraya mahut telgratı çektikten sonra artık terahladık. Beraet kararını bekliyoruz. Çok geçmeden cevap geldi. Danışıklı döğüş. Şifre memuru derhal müjdeledi. Çılgın bir sevinç ortalığı kapladı. Bilhassa Müştak, Sadri Etem ve Suphi Nuri çılgına döndüler. Velid'le Fevzi Lûtfi ise hiç sevinç alâmeti göstermiyorlar, somurtmuşlar, bunların çılgınlıklarını hayatle temaşa ediyorlar.

O gece böyle geçti. Ferdası ilhamlar geldi: Mahkemede müdafaa yapılmıyacak, bir iki cümle ile beraet talep olunacak. Hiyaneti vataniye ile maznun başmuharrirlerin bir kısmı hazırladıkları müdafaanmeleri büyük pbüküp ceplerine koydular, bir kısmı da parça parça yırtıp sepete attılar. Velid hiç konuşmuyor, bütün bu hareketleri nefretle seyrediyor. Atıfet dilenen telgrafa imza koyduğu için mükedder ve mahzun.

Nihayet mahkeme günü tekarrür etti... Herkes giyindi, kuşandı. Tıraş oldu. Süslendi. Bayram sabahı gibi neş'e ve sürur içinde darağaçlarının gölgesinden geçilerek mahkemeye gidildi. Artık hiç bir korku, bir üzüntü yok. Mahkemenin de gazup nazarları sönmüş. Hâkimler beşuş, gazeteciler beşuş. Zemin asuman, her taraf beşuş. Reis, müddeiumumiye işaret etti. Müddeiumumî Avni (Doğan) bey şu iddianamesini okumağa başladı:

İDDIANAME

Şark vilâyetlerimizde zuhur eden isyanın muharrikleri olmak üzere muhakemeleri icra kılınan Vatan Gazetesi sermuharriri Ahmet Emin ve Sebilürreşad sahip ve muharriri Eşref Edip beylerle rüfekası hakkında Alî mahkemenizce verilecek kararın cumhuriyet idaresi ile mevkii iktidarda bulunan fırkanın gelecek nesillere kıymettar hâtırai adaleti (!) olmak üzere intikal etmesi lâzımdır.

Bunun için mabihizzanları olan hiyaneti vatan fiilinin teşrihinden evvel Türk camia siyasisesinin isyandan biraz evvelki vaziyetini arza lüzum görmekteyim.

İstiklâl mücadelesini kat'î bir hamle ile neticelendiren ordumuzun zaferi Lozan sulhu ile .....vvüş ettikten sonra köyüne dönen kahramanlarında, politika ve ihtirastan uzak bir hayat yaşamak emeli uyanmış!... Bir tarafta efradı millet, yanan, yıkılan kökleri huzur ve emniyet içinde tamir ile iştilal ederken, diğer tarafta cumhuriyet müessesatı âliyesi inkılâptan aldığı zinde bir ruh ile yeni kanunları vazı' ve icrayı bir vazifei âcile telâkki eylemiş idi.

Fakat yıkılan köhne müessesatın taraftarları ve maziye merbut dar kafalı mahdut eşhas ile maişetlerini sefil maceralarda arayan politika muhterislerinin perde arkasında inkılâp ve cumhuriyetin mesaisine engel olmağa çalışacakları da şüphesizdi. bu esafil yeni idarenin milletimize bahşettiği vâsi hürriyetten kendi hesaplarına istifade ederek kuvvetini irticadan alıp başka emelleri ihtiva eyleyen şuriş ve nifak çkarmayı tasavvur ettikleri sırada matbuatın mühim bir kısmı muhtelif saiklerle hükûmeti zayıf düşürecek ve bilüzum hücumlara başladılar... Bazan yanlış bir istihbarın, bazan da şahsî bir infialin doğurduğu haleti ruhiye altında hürriyeti matbuatı suiistimal ederek devlerin emniyeti dahiliyesini ihlâlden sakınmadılar. Alî mahkemenizde kıraat olunan baştanbaşça mugalata ve iftiradan ibaret yazılarla vahdeti milliyeye manevî suikast yapmaktan çekinmediler. Mil-

letin rapı ümit ettiği müessesesi çamurdan çamura atıldı. Millet Meclisi emirberlik ve uşaklıkla, hükümet hiyanetle, rüesayı inkılâp diktatörlükle, mevkii iktidarda bulunan Halk Fırkası hususî emellerini icra için "tedhiş idaresini isteyen bir kuvvet" olmakla itham edildi. İis, rutubet kokan, kapısında örümcekler yuva tutan ve rübu asırlık tedris ile alelâde imlâyı öğrenmekten izharı aczeden medreseciklerin kapatılması bile müessesatı diniyyenin seddi suretiyle ilân ve tahrikâta vesile itihaz olundu.

Hülâsa, efkârı umumiyyenin selâmeti muhakemesini ihlâl için ne yapmak lazım ise yapıldı. Arkasından merhamet bekleyen eşhası sefilenin icrayı mel'anetleri için istedikleri manzarai nifak ve kabiliyeti ifsat ihzar olundu.

İşte bu sırada zemini müsait bulan Şeyh Sait isyan bayrağını kaldırdı. Müz'ic ve çetin mücadeleden çıkararak iktisadî vaziyetin ıslahı için sükûn ve huzura ihtiyacı olan âsil Türk yavruları çift ve çubuğunu terk ve bütçesinden lâakal yirmi milyon lirayı terk ve bütçesinden lâakal yirmi milyon lirayı feda ederek tehlikeye düşen inkılâp ve cumhuriyeti müdafaaya koştu. Ve bir darbei ulviye ile hiyanet şebekesini parçaladı. Bugün devlet merhumu ve cumhuriyet kuvveti düne nisbetle daha alî ve daha kaadi bir vaziyettedir.

Memleketi şuriş ve nifaka sokan avamilerin taharri ve tecziyesiyle meşgul olan mahkemeniz bu meyadna matbuat erkânından Ahmet Emin ve Eşref Edip beylerle rüfekasını celp ve tevkif etti. Seksen yedi gündenberi devam eden muhakemat ve tetkikat neşrettikleri makalelerle devletin emniyeti dahiliyetini ihlâl ve manzarai nifak tevliidiyle isyanın husulünü teshil eylediklerini sahai ispata çıkarmıştır, yalnız irtikâh olunan bu fiilin hiyaneti vataniyye kanununda tarif ve tavzih olduğu veçhile "an kastin" yapılip yapılmadığı hususunda makamı iddianın mütâlâası, şahsî infialler ve müvazenesiz ölçülerle yazılan ve binnetice şuriş ve nifak tevliit eden bu makalâtın Şarkta zuhur eden isyanın "an kestini" çhusulü için yazılmadığı suretindedir.

Bu sureti iddiaya nazaran irtikâp eyledikeri cürüm, kanunî cezanın birinci babının ikinci faslında tadad ve matbuat kanununun on yedinci maddesiyle ve matbuat ceraimi meyanına ithal olunan devletin emniyeti dahiliyesini ihlâl matuf ceraimden addolunmak iktiza eder.

Matbuat kanununun 32'nci maddesi "Ceraimi matbuat aleyhinde tarihi neşrin-den itibaren üç ay zarfında ikame olunmayan dâvalar istima olunamaz" diye muharrer olduğuna nazaran cürmün mevcudiyetine rağmen heyeti muhteremenizce istimai dhavaya imkân bırakmamıştır.

Kanunu hâkim kılmak vazifei âliyesini necip bir umde olarak kabul ve ilân eyleyen idarei hazıranın muhterem hâkimleri, kanunun emri veçhile matbuat dâvasında cürmün mevcudiyetine rağmen dâvanın istimaini nihayet vermenizi rica ederim.

Tarihi adlî ve siyasetimize yüksek bir hâtırai adalet (!) olarak intikal edeceğinde şüphe olmayan bu talebimle Büyük M. meclisine, rüesayı inkılâba ve mevkii iktidarda bulunan fırkaya matbuat tarafından isnat olunan "tedhiş idaresi" isnadını da bilfiil tekzip etmiş oluyorum.

Erkânı matbuatın bazı hücumlarla ika ettikleri zarardan nedamette Reiscumhur hazretlerine müracaatları ne kadar temiz bir eseri intibah ise müşarünileyh hazretlerinin bu müracaati nazarı insafa alarak heyeti muhteremenize tevdil de kendilerine yakışan bir hareketi ulviyedir.

Binaenaleyh isyanın muharrikleri olmak üzere tahtı muhakemeye alınan mumaileyhimin bermucibi talep dâvalarının istimainına nihayet verilerek tahliyei sebillerinin icra buyurulması ve Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali beye isnat olunan kavlen hiyaneti vataniyye fiili ihbar mahiyetinde olup hükme kâfi bulunmadığından yalnız Adana mahkemei asiyesinin mururi zaman vukuundan evvel takibatı kanuniyeye iptidar eylediği mukateleye tahrik hususundaki neşriyatından dolayı usulün 299'uncu maddesi delâletiyle ve matbuat kanununun 17'nci maddesinin fıkrai ahiresi hükmüne tevfikan mücrimiyet kararı itasını talep ederim.

13 Eylül 1341
Müddeiumumî
Avni (Doğan)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.352